ISSN 2415-881X

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

POLITOLOGY BULLETIN

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Issue 92

Випуск 92

2024

Політологічний вісник, Випуск 92 (2024)

Веб-сайт журналу: http://zpv.knu.ua/

«Політологічний вісник» — фахове наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Журнал публікує оригінальні, закінчені роботи за результатами досліджень у галузі політології, соціальної теорії, філософії політики, геополітики та глобальних систем сучасного розвитку. Також журнал друкує рецензії на книги у галузях політичної науки, що вийшли друком впродовж останніх двох років.

Аудиторія журналу включає науковців, викладачів, аспірантів, студентів, професіоналів, а також широке коло читачів, які цікавляться сучасними тенденціями розвитку політичних наук.

Формат журналу відповідає міжнародним стандартам. Усі статті проходять обов'язкову процедуру рецензування. До складу міжнародної редколегії видання входять відомі науковці в галузі політичних наук. Наукове видання затверджено як фахове з політичних та філософських наук наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. Політологічний вісник ISSN (Print) 2415–881X категорія «Б» індексується в міжнародній науково-метричній базі даних Index Copernicus, Google Scolar, Наукова періодика України (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 22690–12590 ПР від 24.04.2017 р.

Адреса редакції: «Політологічний вісник», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології), м. Київ, 01601, Україна
Тел.: (+38044) 239 3383
Web: http://zpv.knu.ua/
E-mail: mykola.khylko@gmail.com

Рекомендовано до друку вченою радою Філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 12 від 27 травня 2024 р.).

Усі права застережено. Посилання на матеріали видання під час їх цитування обов'язкові.

Політологічний вісник: збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ТОВ «Вадекс», 2024. Вип. 92. 440 с.

Політика рецензування

Усі статті проходять процедуру «сліпого» рецензування незалежними експертами, яких призначає Редколегія з числа фахівців у відповідній науковій галузі. Остаточне рішення щодо публікації чи відхилення статті приймає головний редактор, який керується у своїх діях висновками рецензентів. Подаючи статтю, автори можуть попросити виключити із списку можливих рецензентів не більше двох вчених або двох вищих навчальних закладів. Процедура рецензування може тривати до 4 тижнів, залежно від завантаженості експертів.

Редакція інформує автора про зауваження експертів та рішення про прийняття матеріалу до друку або відмову в публікації. У разі позитивного рішення Редколегії, автор вносить відповідні правки та надсилає до редакції остаточний варіант матеріалу. Виправлений варіант рукопису підписується автором і рецензентами «До друку», і змінам не підлягає. При затвердженні змісту номеру журналу редколегія керується датою надходження останнього варіанту статті.

Науковці, які бажають долучитися до числа рецензентів журналу «Політологічний вісник», повинні мати науковий ступінь у відповідних галузях наук, належний досвід роботи та високу репутацію в академічному світі. Свої резюме можна надсилати на адресу редакції журналу.

Етика публікацій

Журнал «Політологічний вісник» керується етичними нормами, рекомендованими «Комітетом з етики публікацій» / Committee on Publication Ethics (COPE). Ознайомитися із правилами можна на сайті COPE: http:// publicationethics. org. Окрім того, рекомендуємо ознайомитися із правилами етики публікацій, рекомендованими видавництвом «Elsevier» — Publishing Ethics Resource Kit: http://www. elsevier. com/editors/perk.

Автори відповідальні за оригінальність поданих ними рукописів, які не повинні містити плагіату і не повинні бути опубліковані раніше в інших виданнях. Редакція журналу гарантує, що кожен рукопис розглядається неупереджено, незалежно від статі автора, його раси, національності, віросповідання, громадянства тощо.

Politology Bulletin, Issue 92 (2024)
Journal homepage: http://zpv.knu.ua/

"Politology Bulletin" is a monthly academic peer-reviewed journal, published by the Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The Journal publishes original contributions based on studies in the field of political science, social theory, philosophy of politics, geopolitics and global systems of modern development. The Journal also publishes reviews of books in the fields of political science issued over the past two years.

Audience of the Journal includes academics, lecturers, postgraduates, students, professionals, as well as a wide circle of readers interested in modern trends in the development of political sciences.

The Journal's format corresponds to the international standards. All the articles undergo a peerreview procedure. The International Editorial Board of the Journal includes prominent academics in the corresponding fields of science.

The Journal is approved as a professional academic journal in political and philosophical science by the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 decrete of 17.03. 2020. Politology Bulletin ISSN (Print) 2415-881X category «B» is indexed in an international scientific and methodological database Index Copernicus, Google Scoiar, Scientific periodicais of Ukraine (V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine).

Certificate of registration: КВ # 22690-12590 ПР of 24.04.2017.
Editorial Address: "Politology Bulletin," Taras Shevchenko National University of Kyiv, auditorium 308-A (Department of Political Science), 60 Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine.
Phone: (+38044) 239 3383
Web: http://zpv.knu.ua/
E-mail: mykola.khylko@gmail.com.

It is recommended to print the Academic Council of Philosophical Faculty of Taras Shevchenko Kyiv National University (Protocol No. 12 of May 27, 2024).

All rights reserved. Links to the publication materials during their citation are obligatory.

Political Bulletin: Collection of scientific works / Main. ed. Oleh Batrymenko; Kyiv National Taras Shevchenko University. Kyiv: LLC "Vadex", 2024. Issue 92. 440 p.

Peer Review Policy

All the articles are reviewed through a double-blind peer-review procedure by the independent experts, appointed by the Editorial Board from a number of the well-known experts in the relevant scientific field. The final decision to publish or to decline the paper is made by the Editor-in-Chief, who is guided in his actions by the conclusions of the experts. When submitting the article, the author can request to exclude two scientists or two institutes from the list of possible experts.

Peer review procedure may take up to 4 weeks, depending on the workload of experts. The Editorial Board informs the author of the reviewers' comments and of the decision to accept or to decline the paper.

If the decision is positive, the author makes the appropriate corrections and sends to the editorial board the final version of the paper. This amended version is signed by the author and by the experts to print, and no further changes are allowed. While approving the content of the issue, the Editorial Board takes into account the date of receipt of the final version of the paper.

Researchers, who want to take part in the peer review procedure of the Journal, should have a degree in the relevant scientific fields, the appropriate experience and high reputation in the academic world. Please send your Abstract to the Editorial Board.

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement

"Politology Bulletin" Journal is guided by ethical standards, recommended by the Committee on Publication Ethics. We recommend reading the relevant rules at the COPE official website: http:// publicationethics.org. We also recommend to get acquainted with the Publishing Ethics Resource Kit, recommended by the Elsevier: http://www.elsevier.com/editors/perk.

The Journal does not tolerate plagiarism; the authors submitting articles affirm that their manuscripts are original and have not been published previously. The Journal's Editorial Board ensures that each manuscript is reviewed impartially, without regard to gender, race, nationality, religion, citizenship, etc. of the author.

Редакція збірника:

Батрименко Олег Володимирович, доктор політичник наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (головний редактор)
Кирилюк Федір Михайлович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (заступник головного редактора)
Моджевський Аркадіуш, доктор наук, професор (відділення політичних наук), Гданський університет, Польща (заступник головного редактора)
Хилько Микола Іванович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (науковий редактор)
Товмаш Дмитро Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (відповідальний секретар)

Редакційна колегія:

Брусиловська Ольга Іллівна, доктор політичних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна
Бйорк-Джеймс Карвіл, доктор філософії, Університет Вандербільта, Нашвілл, США
Девлен Балкан, доктор філософії, старший дослідник, Школа Нормана Патерсона, Оттава, Канада
Кабалуз Фабіан, доктор філософії, професор соціальних наук, Центральний університет наук про освіту, Сантьяго, Чилі
Карина Вівіана Гануза, доктор політичних наук, професор, Національний університет Росаріо, Аргентина
Келлер Ольга Борисівна, доктор історичних наук, професор, Тюбінгенський університет ім. Ебергарда Карла, Тюбінген, ФРН
Луптак Мілан, доктор філософії, доцент Вищої школи економіки, Прага, Чехія
Ляшенко Тетяна Михайлівна, доктор політичних наук, старший науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Україна
Маційовський Юрій Володимирович, доктор політичних наук, професор, Національний університет «Острозька академія», Україна
Неєр Юрген, доктор політичних наук, професор, Університет Віадріна, Франфурт-на-Одері, ФРН
Неліпа Дмитро Васильович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університету імені Тараса Шевченка, Україна
Сторожук Світлана Володимирівна, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Тормахова Анастасія Миколаївна, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Тупиця Олег Леонідович, доктор політичних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна
Фезерстон Майкл, доктор філософії, професор соціальних наук, Центр теорії, культури та суспільства, Лондон, Великобританія
Шевченко Сергій Леонідович, доктор філософських наук, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Україна
Ярослав Філіп Чуб, доктор політичних наук, професор, Інститут європейських студій Варшавського університету, Варшава, Польща

Editorial:

Oleh Batrymenko, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Editor in Chief)
Kyryliuk Fedir, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Deputy Editor)
Modrzejewski Arkadiusz, Dr hab., Professor (Dept. of Political Science), University of Gdansk: Gdansk, Pomeranian, Poland (Deputy Editor)
Mykola Khylko, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Scientific Editor)
Dmytro Tovmash, PhD in Philosophy, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Executive Secretary)

Editorial Board:

Carina Viviana Ganuza, D. Sc. in Politology, Professor, National University of Rosario, Argentina
Carwill Bjork-James, PhD in Philosophy, Vanderbilt University, Nashville, USA
Olga Brusylovska, D. Sc. in Politology, Professor, Odessa Mechnikov National University, Ukraine
Fabian Cabaluz, D. Sc. in Sociology, Professor, The Metropolitan University of Educational Sciences, Santiago, Chile
Balkan Devlen, PhD in Political Science, Adjunct Research Professor, Norman Paterson School, Ottawa, Canada
Olha Keller, D. Sc. in History, Professor, Eberhard Karls University of Tübingen, Germany
Milan Luptak, PhD in Philosophy, Associate Professor, University of Economics, Prague, Czech Republic
Tetiana Liashenko, D. Sc. in Politology, Senior Researcher, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine
Yuriy Matsiyevsky D. Sc. in Politology, Professor, The National University of Ostroh Academy, Ukraine
Dmytro Nelipa, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Jurgen Neyer, D. Sc. in Politology, Professor, European University Viadrina, Frankfurt (Oder), Germany
Svitlana Storozhuk, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Oleh Tkach, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Anastasiia Tormakhova Ph.D, Assosiate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Oleh Tupytsia, D. Sc. in Politology, Professor, Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine
Mikle Featherstone, D. Sc. in Sociology, Professor, Culture and Society Center, London, United Kingdom
Serhii Shevchenko, D. Sc. in Philosophy, Institute of Philosophy named after H.S.Scovoroda of National Academy of Science of Ukraine
Jaroslaw Filip Czub, Dr. Sc. in Politology, Professor, University of Warsaw, Poland

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

Деркач В. Л. Альтруїзм як фактор моралі 14-24

Чуйко В. Л., Атаманук-Ангел В. І. Підприємства* під загальною назвою «Держава» 25-32

Герасименко О. Г. Філософські виміри поняття «політична пропаганда»: між позитивізмом та психоаналізом 33-41

Атаманенко В. В. Феномен сучасного популізму в контексті політичної теорії К. Шмітта 42-53

Ченгжанг Цзоу. Філософський аналіз теорії «трьох гармоній» у міжнародно-політичних поглядах Китаю та СРСР 54-64

ІСТОРІОСОФІЯ. ІДЕОЛОГЕМИ

Горбатенко В. П. Визначальні характеристики рашизму як квазіідеології і практики неототалітаризму 65-80

Лоза В. О. Політична і суспільна практика ідеології рашизму як вагомий чинник глобальної дестабілізації 81-88

Пастухов А. В. Соборність як центральна категорія історіософії політичної ідеології консерватизму 89-105

Вілков В. Ю., Назарков В. К. Особливості методології компаративного аналізу ідейно-теоретичних засад китаїзованого марксизму 106-129

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ПОЛІТИКИ

Кресіна І.О. Інституційні пріоритети антикорупційної політики України 130-152

Батрименко О. В., Борсук А. С. Мілітаризм як чинник сучасної державної політики 153-162

Євдокимова Л. І. Переосмислення політичної нейтральності: систематичний огляд літератури 163-174

Кобильник В. В. Роль порівняльного аналізу у формуванні політичних рішень 175-185

Балан С. В. Значення політичних інститутів для становлення інформаційної держави 186-197

Лешик С. В. Особливості інформаційної політики в процесі євроінтеграції України 198-211

Притула О. Л. Процесуальний характер громадянського виховання 212-224

ВЛАДА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Крисаченко В. С. Евристичнимй потенціал громадянського суспільства в реалізації стратегії європейської інтеграції України: концептуальні виміри 225-242

Калініченко Б. М. Реальний стан та перспективи розвитку громадянського суспільства України та Польщі 243-253

Даниленко С. І. Роль інституцій громадянського суспільства у формуванні безпекового простору держав Центрально-Східної Європи 254-267

Каращук М. Г., Ліпін М. В. Дилеми влади і лідерства у плюралістичному світі 268-289

Ратушний Д. М. «Демократія» чи «автократія»: як вийти із сірої зони гібридності 290-300

Черниш Я. В. Деякі питання вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування України в умовах кризових станів 301-312

ГУМАНІТАРНА І ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА

Сащук Г. М. Державне регулювання гуманітарної політики в умовах гібридної війни 313-321

Гарькавий Є. М., Чумак О. І. Стратегічні комунікації як інструмент реалізації держаної гуманітарної політики 322-330

Туренко В. Е., Перепелиця Н. О. Гуманітарна політика та інформаційна безпека як основні аспекти протидії поширенню війни Росії проти України 331-343

Тукаленко І. А. Гендерна політика України та Росії як індикатор трансформації політичного режиму 344-361

Баштанник О. В., Горкава В. В. Феміністичний аналіз особливостей функціонування політичних інститутів: дослідження ролі жінок у політиці та в інституціях влади 362-370

БЕЗПЕКА. ГЕОПОЛІТИКА

Тараненко Г. Г. Когнітивна безпека як вимір російсько-української війни 371-382

Гончаренко Д. Ю. Стратегічні підходи до забезпечення інформаційної безпеки в умовах інформаційної війни України з РФ. 383-397

Братина З. О. Роль стратегічних комунікацій у формуванні взаємодії Україна-НАТО 398-412

Крупеня І. М. Економічна дипломатія України в субрегіоні Південно-Східної Азії 413-428

РЕЦЕНЗУВАННЯ

Довбня В. М. Як пройти тест на людяність? Рецензія на монографію: *Назіпа Хамітова «Війна в Україні і новий гуманізм: Давид проти Голіафа. Метаантропологія історії XXI століття»*. Софія: КІБЕА, 2023. 124 с. 429-438

Вимоги до публікацій: розташовані на сайті збірника (http://zpv.knu.ua/)

CONTENTS

PHILOSOPHICAL DISCOURSE

Vadym Derkach. Altruism as a factor of morality 14-24

Vadym Chuiko & Valerii Atamanchuk-Angel. Enterprises* under a common name «State» 25-32

Oleksandr Herasymenko. Philosophical dimensions of the concept of «political propaganda»: between positivism and psychoanalysis 33-41

Volodymyr Atamanenko. Modern populism in C. Schmitt's political theory context 42-53

Chengzhang Zou. Philosophical analysis of the theory of "three harmonies" in the international political views of China and the USSR 54-64

HISTIRIOSOPHY. IDEOLOGEMES

Volodymyr Horbatenko. Defining characteristics of racism as quasiideologies and practices of neo-totalitarianism 65-80

Viktor Loza. Political and social practice of rashism ideology as a significant factor of global destabilization 81-88

Anton Pastukhov. Conciliarity as a central category of historiosophy of the political ideology of conservatism 89-105

Viacheslav Vilkov&Vasyl Nazarkov. Specifics of the methodology of comparative analysis of the ideational-theoretical foundations of sinicized marxism 106-129

INSTITUTIONAL DIMENSION OF POLITICS

Iryna Kresina. Institutional priorities of Ukraine's anti-corruption policy 130-152

Oleg Batrymenko&Borsuk Artur. Militarism as a factor of modern state policy 153-162

Liudmyla Yevdokymova. Rethinking the political neutrality: a systematic literature review 163-174

Vasyl Kobylnyk. The role of comparative analysis in policy making 175-185

Sergii Balan. Significance of political institutions for the establishment of the informational state 186-197

Leshik Sviatoslav. Features of information policy in the process of Ukraine's European integration 198-211

Olexandr Prytula. Procedural nature of civic education 212-224

GOVERNMENT FND CIVIL SOCIETY

Valentyn Krysachenko. Heuristic potential of civil society in the implementation of the European integration strategy of Ukraine: conceptual dimension 225-242

Bohdan Kalinichenko. The real state and development prospects of civil society in Ukraine and Poland 243-253

Serhiy Danylenko. The role of civil society institutions in the formation of the security space of Central and eastern European States 254-267

Mykola Karaschuk&Mykola Lipin. Dilemmas of power and leadership in a pluralistic world 268-289

Denis Ratushnyi. «Democracy» or «autocracy»: how to escape the grey zone of hybridity 290-300

Yaroslav Chernysh. Some issues of improving the activities of local self-government bodies of Ukraine in crisis conditions 301-312

HUMANITARIAN AND GENDER POLICY

Hanna Sashchyk. State regulation of humanitarian policy in the context of hybrid warfare 313-321

Yevhenii Harkavyi&Oleksandr Chumak. Strategic communications as a tool for implementing the state humanitarian policy 322-330

Vitalii Turenko&Nataliia Perepelytsia. Humanitarian policy and information security as main aspects counteractions spreading war Russia against Ukraine 331-343

Inna Tukalenko. Gender policy in Ukraine and Russia as an indicator of political regime transformation 344-361

Oksana Bashtannyk&Vladyslava Horkava. Feminist analysis of the functioning peculiarities of political institutions: a study of the role of women in politics and in government institutions 362-370

SECURITY. GEOPOLITICS

Anna Taranenko. Cognitive security as a dimension of Russia-Ukraine war 371-382

Dmytro Honcharenko. Strategic approaches to ensuring information security in the conditions of Ukraine's information war with Russia 383-397

Zahar Bratyna. The role of strategic communications in shaping Ukraine-NATO interaction 398-412

Iryna Krupenya. Economic diplomacy of Ukraine in the South-East Asia Subregion 413-428

REVIEW

Viktor Dovbnya. How to pass the humanness test? The review of the monograph by Nazip Khamitov *«The War in Ukraine and the new Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of the 21st century»*. Sofia: KIBEA, 2023. 124 p. 429-438

Author Guidelines: located on the website of the collection (**http://zpv.knu.ua/)**

УДК 17:165.6/.8 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.14-24

Деркач Вадим Леонтійович

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (м. Київ, Україна)

https://orcid. org/0000–0002–0123–3637

e-mail: vadym_derkach@kneu. edu. ua

АЛЬТРУЇЗМ ЯК ФАКТОР МОРАЛІ

Резюме

Шляхом концептуального аналізу та синтезу елементів теорії моралі з опорою на модельні мислені експерименти переглянутий статус альтруїзму в теорії моралі.

Відправною точкою тут є розуміння того, що альтруїзм не може бути в умовах конкуренції й обмеженої життєстійкості не вибірковим. Мораль, як певний спосіб регуляції поведінки, не є способом максимізації альтруїзму, і альтруїзм не є критерієм «моральності» вчинку. Навпаки, мораль задає (в межах своєї дії) норму допустимої «альтруїстичності», і ця норма є характеристичною для певного морального кодексу. Представлене дескриптивне визначення моралі як комплексу процесів регуляції взаємин на чотирьох рівнях прояву. Альтруїстична поведінка уточнена як квазібатьківська модель взаємин, які переносяться в спільноті не лише на прямих нащадків. Ця модель в рамках механізму моральної регуляції визначає інверсивний альтруїзм з боку нащадків щодо старших, який стає критерієм євгенічного відбору особин, які здобуваючи відповідний соціальний статус (моральну репутацію) забезпечують собі привілеї, але разом із тим це підтримує і відтворює соціальну структуру ефективної кооперації.

Мораль як механізм євгенічного відбору і регуляції міжособистих взаємин в соціальній групі формує альтруїстичну установку щодо власне культивованих зразків гідної людини, готовність жертвувати собою заради моральної репутації. Такий механізм забезпечує відтворення осіб з певними людськими якостями, серед яких мотиваційна установка ставити свою репутацію в групі на чільне місце в ієрархії цінностей і водночас готовність в першу чергу підтримувати своїх, потреба ділитися з ними, потреба в дарувати щось тим, якості кого тебе захоплюють і є взірцем для наслідування.

Ключові слова: альтруїзм, мораль, еволюційна етика.

Вступ

Поняття альтруїзму відіграє засадничу роль в сучасній філософії моралі, особливо в роботах з еволюційної етики. Типовою в монографіях мислителів, що працюють в руслі цього підходу, є структура книги, де в перших главах даний розбір моделей, що пояснюють можливість еволюційного становлення альтруїстичної поведінки. Схема таких міркувань зводиться до тлумачення моралі як розуміння способу вчинювати «добре», а «добре» означає «альтруїстично», тобто із врахуванням інтересів інших осіб, скеровуючи свої дії так, щоб набувачем певних благ (бенефіціаром) була інша особа, безкорислива турбота про яку є самоцінною метою альтруїстичного вчинку. Моральна поведінка багатьма прямо визначається як суть альтруїстична поведінка, тобто поведінка, мотивована бажанням сприяти не лише власному добробуту, але й добробуту інших. (Див. огляд питання в [1; 2; 3]). Деякі автори йдуть ще далі. Наприклад, Томас Шрамм бере альтруїзм за психологічну основу моральної поведінки в цілому, тобто як здатність ставати на моральну точку зору і діяти відповідно [4]. Інакше кажучи, альтруїзм є сформованим у людини потягом діяти морально. Дехто, як-от Філіп Кітчер, хоча й не ототожнюють мораль і альтруїстичну поведінку, однак в їх теоретичних побудовах мораль (або, як пише Кітчер, «етичний проєкт») є соціальною конструкцією, яка компенсує дефекти альтруїстичної поведінки. [5].

Саме поняття альтруїзму, уведене в обіг Огюстом Контом, не несе в своєму змісті ані на йоту більше того, що віддавна мислилося в максимі «любові до ближнього» і, як видається, популярність цього терміну значною мірою пов'язана з бажанням дистанціюватися від традиційного дискурсу християнської етики. І, отже, якщо буде показано, що альтруїзм еволюційно формується як ефективна адаптивна стратегія, то й виправданість моральних норм можна аргументувати без посилань на їх «божественне» походження.

В цій роботі я ставлю питання про перегляд статусу альтруїзму в теорії моралі. Відправною точкою тут є розуміння того, що альтруїзм — поки що не уточнюючи належним чином цей термін, однак визначаючи певну реалію, яку він позначає — не може бути в умовах конкуренції й обмеженої життєстійкості не вибірковим: альтруїстичний вчинок щодо когось не лише є витратним для альтруїста, але й наносить шкоду комусь іншому, оскільки отримана перевага бенефіціаром створює обмеження для тих і в тому, з ким і в чому він з ними конкурує. Мораль, як певний спосіб регуляції поведінки, не є способом максимізації альтруїзму, і альтруїзм не є критерієм «моральності» вчинку. Навпаки, мораль задає (в межах своєї дії) норму допустимої «альтруїстичності», і ця норма є характеристичною для певного морального кодексу. Однак метою цієї статті є не порівняння в цьому відношенні сформованих кодексів, а аналіз власне альтруїстичної поведінки як одного з факторів в сукупній дії моралі як механізму регуляції взаємин членів спільнот.

Методи дослідження

Робота виконана шляхом концептуального аналізу та синтезу елементів теорії моралі з опорою на модельні мислені експерименти.

Результати дослідження

1. Опорне визначення моралі. Прийнята серед філософів моралі майже одностайно думка, що не існує одностайного розуміння того, що таке мораль. Обговорення цих розбіжностей виходить за межі мети цієї роботи, однак вона не матиме смислу, якщо не буде дано явне визначення того, про що йдеться, коли йтиметься про мораль.

Надалі в цій роботі мораллю домовимося іменувати характерний для людських суспільств спосіб регуляції міжособистісних взаємин членів спільноти, який в цілому відповідає наступним визначальним критеріям:

(1) наявність закріпленого в культурі спільноти зразка поведінки гідної людини, дотримання якого ідентифікує членами цієї спільноти певного індивіда як свого серед своїх й водночас формує серед них взаємні очікування щодо допустимих і бажаних форм міжособистісних взаємодій в певних життєвих ситуаціях;

(2) орієнтуючися на цей зразок члени спільноти здійснюють постійний добір (селективний тиск) патернів поведінки індивідів на сумісність з ним; цей добір здійснюється шляхом комплексного соціального впливу — позитивному підкріпленні (схваленні й шануванні) одних зразків поведінки й негативному (осуду й нетерпимості) — до інших;

(3) засвоєний індивідом корпус норм зразкової поведінки формує його особистісну ідентичність як гравця соціальних ролей з відповідним комплексом ментальних установок і сформованих мотивів таким чином, що особа стає нетерпимою до відхилень від цього зразка в поведінці інших й активно просуває відповідні вимоги до осіб зі свого оточення, гуртуючись на цій основі з іншим членами суспільства (своїми, так, як їх ідентифікує індивід) й очікує на підтримку в цьому з їхнього боку;

(4) статус індивіда в спільноті прямо залежить від накопиченої в суспільній пам'яті його репутації й він постійно оцінюється крізь призму культивованого зразка поведінки, який відтак є критерієм оцінювання в закріпленій у спільноті системі цінностей;

(5) засвоєння культивованого патерну зразкової поведінки формує в індивіда комплекс механізмів самоконтролю на основі прагнення зберегти й підвищити свій статус в значущій спільноті з переживанням постійної тривоги, пов'язаної з загрозою можливого відчуження й тиску з боку членів цієї спільноти, водночас зі спокусливим для індивіда очікуваним схваленням соціально бажаних вчинків, які підвищують його статус в цій референтній групі;

(6) закріплення в структурі психічної організації цього комплексу самоконтролю (або, інакше, — совісті) рефлексивно проявляється в тому, що

індивід сам щодо себе здійснює той тиск, якого він зазнавав би, якби став об'єктом зовнішнього впливу членів спільноти;

(7) в індивідуальній психічній організації на рівні емоційної саморегуляції з очікуваннями реакцій членів групи (вираження схвалення чи осуду) пов'язані сформовані комплекси емоційних переживань (функціональні стани) сорому, каяття, гордості, вдячності, любові, гніву, образи тощо (інакше, моральні почуття), які є сильними мотиваторами поведінки й формують самооцінку індивіда як рефлексивне сприйняття свого статусу в значущій спільноті;

(8) із вказаними процесами регуляції поведінки тісно пов'язана сукупність комунікативних практик, зокрема й повчань, пліткувань, обговорень, проповідей тощо, спектр яких рефлексивно передає поширені уявлення й ціннісні орієнтації спільноти щодо виправданих форм взаємин і належного способу життя, або комплекс моральної свідомості (моралі у вузькому розумінні слова).

Мораль як комплекс процесів регуляції взаємин є явищем багатошаровим. Вона охоплює: (1) поведінкові патерни, регулярно відтворювані в спільнотах людей (як складова етосу спільноти), з якими в свою чергу пов'язані (2) специфічні психоемоційні й мотиваційно-вольові механізми регуляції поведінки індивіда в соціальному оточенні (моральні почуття) і, що важливо, (3) цей процес ґрунтується на закріпленій в соціальній пам'яті інформації та відтворюванні зразків поведінки на основі культурно-генетичного механізму наслідування, тобто належить до соціокультурних процесів і не зводиться тільки до механізмів на рівні індивідуальної психічної організації. І четвертим шаром тут є власне розумова діяльність, вплетена в мережу соціальних комунікацій, яка впливає на індивідуальну поведінку. Тобто мораль є складовою ментальної культури і проявляється як моральна свідомість. Оцей четвертий аспект і є «мораллю» у вузькому розумінні, тобто повчаннями, проповідями, настановами, переказами, обговореннями, культивованими традиційними уявленнями про те, що добре, а що погано в рисах характеру людей, у їхніх взаєминах, у способі життя. Розширенням цього є докритичні («народні») й спеціально-філософські побудови з роз'ясненням підстав, якими обґрунтовують необхідність дотримання певних приписів та трактуваннями їх ціннісного змісту. Таким чином мораль містить в собі й імпліцитну догматизовану протоетику, яка відрізняється від філософської лише меншим ступенем критичності в осмисленні й відсутністю обґрунтувань з опорою на перевірку тверджень, що виражають очікування щодо об'єктивних закономірностей у зв'язності подій. Етика як філософія є культурою критичного мислення, скерованого на з'ясування причин розбіжностей в ціннісних установках та підстав, на яких ці установки приймаються (формуються й усталюються). Етика розширює моральну свідомість за рахунок спеціалізованої пізнавальної активності.

2. Критика розповсюдженого поняття альтруїзму. Існує розповсюджене «стандартне» тлумачення альтруїзму як мотиваційної установки здійснювати безкорисливі вчинки, кінцевим ефектом в яких є отримання певного блага кимось (реципієнтом альтруїстичного вчинку, або його бенефіціаром). Інакше кажучи, альтруїстичний вчинок є безкомпенсаційним щодо витрат для його агента (донора блага). Однак таке розуміння є вкрай розмитим щодо операціоналізації критеріїв і фактично не дозволяє надійно діагностувати є вчинок альтруїстичним, чи ні. Тим самим це зводить нанівець зміст цього поняття. Трактування вчинку як безкорисливого потребує вказівки, в якому відношенні розглядається набуття вигоди і який критерій користі. Очевидно, що будь-який вмотивований набуттям вигоди обмін означає, що менш корисне обмінюється на більш корисне для того, хто його ініціює; і обмін буде справедливим, якщо ця ініціатива взаємна, а отримана вигода рівнозначна з погляду учасників, які покладають критерії оцінки того, що вони трактуватимуть як потрібне для себе, віддаючи менш потрібне в обмін на більш потрібне. Протилежне, тобто обмін більш потрібного на менш потрібне буде втратою, яка розцінюватиметься як несправедливість. Тому, якщо агент альтруїстичного вчинку розглядає свою дію як безкорисливу, власне як справедливі витрати, то сама «втрата» чогось не є безкорисливою. Фактично він корисне в одному відношенні міняє на корисне в іншому. Канонічним прикладом альтруїзму є підтримка й турбота про немічних, скажімо, дуже старих, невиліковно хворих з втратою ними працездатності й можливості самими себе обслуговувати, дітей з вродженими вадами, які унеможливлюють їхню самостійну спроможність забезпечити себе засобами існування тощо. Розуміння їх як «непотребу» й одночасне схвалення зусиль (витрат) на їх утримання є контроверзійним. Вся суть такої турботи якраз в протилежному — у наданні цінності існуванню цих осіб для того, хто ними опікується (або цінності існування тих, хто ними опікується). Тому прирівнювати таку добровільну турботу зі становищем, скажімо, жертви грабунку — некоректно. Альтруїст є альтруїстом лише тоді, коли він вважає, що його вчинок справедливий; інакше це називалося б інакше. Однак тоді ми мали би визнати можливість непотрібної й невиправданої справедливості, що є оксюмороном.

Зрештою, будь-що, що є предметом кінцевого споживання, тобто має не інструментальну (термінальну) цінність, можна було б тоді трактувати як предмет безкорисливого прагнення. Вочевидь, що такі штуки як перемога улюбленої футбольної команди, вирощування троянд, прикрашання будинку й прагнення зберегти червонокнижний вид так само можна трактувати як дії чи стани, в яких немає жодної користі. Однак вигода визначається прийнятою цінністю, а не навпаки — цінність потребою в чомусь, розуміючи потребу як «необхідність». Така необхідність об'єктивно задається лише в інструментальному сенсі, тобто як умова набуття чогось іншого, і якщо це «інше» не має цінності, то тим самим і немає жодної потреби в засобах його здобуття чи збереження.

Тому розглядати особу як таку, що робить вчинки, які для неї є невигідними, можна лише в тому відношенні, коли вона вимушено робить це або під тиском (обираючи менше зло), але все одно в тих умовах їх вигідніше втратити менше, ніж більше; або, в чистому вигляді, коли вона просто не розуміє, що вона робить (але й тоді, вона думає, що їй це вигідно, проте вона помиляється в прогнозах наслідків своїх дій).

Інший бік слабини стандартного поняття альтруїзму — це невизначеність критерію блага, яке отримує бенефіціар. За логікою «безкорисливої» дії, критерій блага покладає той, хто його отримує (він трактує це як благо для себе і задоволений тим, що його має). Альтруїст же є лише інструментом для цього (об'єктом маніпулятивного впливу з боку бенефіціара), але таким, в якого інстальована установка «хотіти» робити «добро». Тоді альтруїзм — це варіант досконалої маніпуляції, коли маніпулятор досягає прагнення в маніпульованих ними агентів робити потрібне йому з корекцією ними самими відхилень від цього прагнення на рівні самоконтролю. Якщо ж навпаки, то для альтруїста «бенефіціар» — це просто «іграшка в руках», дорогоцінний об'єкт, який той культивує (але тоді немає сенсу говорити про безкорисливість).

В еволюційній біології — з огляду на ці слабкі місця — розвинулося поняття «об'єктивованого» альтруїзму, в якому питання прийняття суб'єктивних критеріїв оцінки (ціннісних установок) винесене за дужки. «Альтруїзмом» (в великій кількості робіт) називають різновид взаємин в системі надорганізменних утворень, при яких одна особина своїми діями (об'єктивно) асиметрично підвищує сукупну пристосованість (або краще сказати, сприяє вищій життєстійкості) іншої. (Як додаткову умову напевне тут варто вказати й не спорадичний, а регулярно відтворюваний патерн взаємин між особинами певного штибу щодо особин іншого). В екології подібні взаємини типологізовані вичерпно, тому немає сенсу використовувати термін «альтруїзм» для аналізу зв'язків між різними видами в екосистемах. Отож альтруїзм тут — це аспект внутрішньовидових зв'язків між особинами (в популяції), переважно там, де утворюються соціальні структури. Фактично, «альтруїзм» — це різновид симбіотичних взаємин, спільним для яких є асиметричність «внеску» в сукупну пристосованість особин, які утворюють певну спадкоємно-відтворювану цілісність. Канонічним прикладом тут буде турбота батьків про своїх нащадків. Аналогічно до цього турботу членів певної спільноти (як деякої відносно ізольованої цілісності), чи сукупності родичів можна змоделювати на основі базового прототипу, де хтось виступає в ролі умовного «батька» (опікуна) щодо умовного «нащадка» (ким опікуються), хоча вони не є в генетичному сенсі такими. У випадку зміни ролей, тобто коли йдеться про періодично виконувану роль «батька» щодо когось, а потім той хтось стає «батьком» до свого опікуна — то це просто симбіотичні взаємини, або кооперація, тільки з не одночасним і нерівнозначним обміном «послугами».

При цьому очевидно, що стійкими альтруїстичні (квазібатьківські) взаємини не можуть бути, коли батьківський внесок («спадщина») не передається далі й далі, а ступінь жертвенності знижує сукупну пристосованість групи в цілому (через критичну втрату життєстійкості особин-донорів). Тут така само закономірність, як системі «хижак-жертва» чи «паразит-жертва». Однак оскільки для соціальних утворень критичними є не лише живучість окремих особин, а й «живучість» кооперативних зв'язків і структур, що на них ґрунтуються, альтруїзм передовсім цінний там, де він сприяє відтворенню особин, готових продуктивно включатися в ці зв'язки. Очевидно, що тут немає жодної «безкорисної жертовності». Скажімо, турбота про пораненого родича — цінного члена «команди», який має сформовані навички «фахівця», які виробляються роками — становить об'єктивний інтерес: надто витратно й ризиковано не проявляти таку турботу. Отож еволюційно перевагу матиме все те в регуляції поведінки, що сприяє регулярності проявів такої турботи. І навіть якщо «ціною» цього буде турбота «недиференційована», тобто проявлена щодо тих, хто об'єктивно вже не становить цінності для життєздатності групи, вона окупиться, якщо співвідношення «холостих пострілів» до влучних буде таким, що «рентабельність» таких дій все-таки зберігається.

Отож, по-перше, альтруїзм як принцип сам по собі не становить ніякої цінності і загалом є радше не вдалою концептуалізацією певної реалії, а, по-друге, ця реалія не є «універсальним» принципом, а радше серією конкретних модельних ad hoc знахідок в еволюційному процесі.

Альтруїзм як універсальний принцип і критерій — безглуздий. Уявімо, скажімо, ситуації, в яких — байдуже чому — хтось проявляє вмотивовано безкорисну для себе активність, яка сприяє в чомусь іншому, а той інший уникає страждань або отримує вигідні для себе можливості (логіка стандартного тлумачення). Наприклад, суддя милосердно звільняє від відповідальності вбивцю; найманий вбивця в якості благодійної акції вбиває чийогось конкурента на ринку; хтось розповсюджує в інтернеті відомості, які становлять державну таємницю або порочать когось, і хтось відтак отримує вигоду від цього; батьки витрачають всі свої заощадження на допомогу жебракам або церкві, а їхня дитина, що захворіла, вмирає, бо в них якраз не стало коштів на лікування і так далі. У всіх цих випадках — ряд яких дуже легко продовжити — відтворено один і той самий патерн, в якому благо іншого є метою дії альтруїста.

Отож альтруїзм (власне, як і егоїзм) в якості засадничого принципу виправдання і схвалення вчинків, — безглуздий. Доречно сказати, що альтруїзм певного типу, тобто за певних обставин, в певних рамках, щодо певних осіб може бути життєво-необхідний або дає перевагу в життєстійкості певної групи. Така, «альтруїстична», мотивація, якщо вона закріплена на рівні моральних установлень, не є, однак, чистою безкорисливістю і турботою про «благо інших» взагалі. Альтруїзм тут означатиме саме певну ціннісну домінанту, в якій об'єктом прикладених зусиль є член спільноти чи інтерес спільноти,

турбота про які передбачає і певну жертовність (можливо й граничну, — жертву власного життя). Альтруїзм тут еквівалентний обов'язку перед іншими, і поза контекстом виправданих зобов'язань він немає етичного змісту.

Квазібатьківський сенс альтруїстичних відношень в традиції моральної свідомості чітко схоплений у напевне єдиному безсумнівному прикладі «ідеального» альтруїзму в фігурі «отця небесного» — понятті «бога», через яке виражається не лише гранична могутність і розум, але й благодійність. «Бог», як той, хто немає ніяких потреб (його існування ні від чого не залежить і не обумовлене об'єктивними обмеженнями), діє лише покладаючи цінність творіння як конечного блага, непотрібного йому, але можливого для нього. І ця можливість іншого буття (не-бога)-*** робить саме це буття самоцінним для бога, що тим самим ототожнює волю бога з благом, а благо — з буттям як таким. Все, що могло б не бути, але є, існує саме тому, що воно заради нього самого створене богом. Турбота про буття є чистим альтруїстичним актом, з тлумачення якого випливає переконання про незнищенність буття в його благості. Тим самим і страждання виправдовуються як необхідна умова насолоди, де все стражденне — минуще.

По суті цей чистий альтруїзм як творення самоцінного і мотив дії переноситься на мотиви людей (як і на бога — людський «вимір»: боги дивляться на світ людськими очима). Однак умовою такого ідеального альтруїзму є необмежена нічим, окрім власних рішень, могутність. Тому альтруїзм в реальних вчинках є не більше, ніж мотиваційною фантазією.

3. Альтруїзм як складова моралі. З представлених визначень і міркувань ясно, що альтруїзм не може покладатися як основа моралі, і в жодному сенсі теза «чим більше альтруїзму — тим краще» не виправдана. Мораль визначає допустиму альтруїстичність, тобто в якій мірі турбота про когось з боку когось є виправданою і в якій мірі жертовність справедлива.

Однак «моральність» вчинку не означає нічого більше, ніж те, що цей вчинок відповідає культивованій нормі. Сама по собі моральність не виправдовує саму себе. Філософська рефлексія моралі переважно є спробами побудувати мета-критерій оцінки усталених історично відносних моральних норм, проте нормативні етичні побудови так само можуть бути недосконалими, як і будь-яка теорія чи будь-який винахід. Причому існування граничної досконалості в реальних умовах саме по собі не гарантоване навіть як несуперечливо визначена можливість. Саме тому еволюційні моделі (відбір відносно кращого порівняно з іншими з того що є при небезмежній можливості модифікації зразка за певний проміжок часу) добре працюють як підхід в поясненні моральних норм, що склалися. Але з цих моделей не випливає, що усталена наразі норма є найліпшою і те, що існує якийсь мета-критерій «ліпшості».

Проте нас тут цікавить не ставлення до певного альтруїстичного вчинку з погляду моралі певної спільноти (ставлення до альтруїзму в цілому з такого погляду нейтральне), а роль альтруїзму в дії моралі як механізму

регуляції поведінки. (Я не робитиму тут огляд позицій в етиці з цього питання; частково вони зауважені у вступі).

Дія моралі по суті є культурою певної моделі особистісних рис, які розглядаються як чесноти, достоїнства, ті якості, які цінуються в цій спільноті і очікуються її членами у взаєминах між своїми. В рамках дії моралі вищий статус особи в групі прямо зумовлений її достоїнствами — моральною репутацією, а цей вищий статус забезпечує певні привілеї, однак від цієї особи водночас очікується більша вимогливість до інших, тобто нетерпимості до негідних проявів. Таким чином, в соціальній ієрархії нижча позиція по суті вимагає альтруїстичних вчинків щодо вищих — поступливості в конфліктних ситуаціях, але водночас і більших зусиль щодо дотримання норм. Однак вища позиція передбачає своєрідну компенсацію — демонстрування щедрості щодо тих, хто потерпає від чогось, згладжування конфліктів із захистом слабших (блокування агресії щодо них).

Таким чином реалізується свого роду подвійний зустрічний альтруїзм, причому з обох боків учасники несуть витрати на підтримання культивованих норм. З цим в свою чергу пов'язаний дивний феномен інверсії батьківсько-дитячих ролей. У переважної більшості тварин батьки (чи одна лиш мати, чи батьківська пара, чи самець, чи батьківська група родичів-опікунів) турбуються про потомків. Однак у людей виразно проявляється, причому в більшості відомих культур, феномен турботи про літніх людей з боку молодшого покоління. Натомість ставлення до «молодняка» (не дитинчат, а саме молодих особин, особливо чоловічої статі) може бути вкрай жорстке, фактично створюються умови селекції, сито відбору в якій можуть пройти лише ті особини, які максимально відповідають культивованому зразку гідної людини. Причому ті, хто пройшов це сито євгенічного відбору, по-перше, є тими, хто залишає далі потомство, на ранніх стадіях життя якого воно отримувати турботу колективну — більшу, аніж лише материнська турбота (в нормі), а, по-друге, їхнє шанування продовжується навіть після смерті.

Турбота про старих, а особливо про померлих, з позицій класичного еволюційного підходу є повним безглуздям, оскільки біологічний альтруїзм в традиційному розумінні тут позбавлений сенсу: літня особина не підвищує свою сукупну пристосованість в розумінні кількості нащадків, яких вона залишить. Навпаки, селективне «проріжування» молодняка в цілому усуває з популяції переважно власних нащадків (тих, що не відповідає культивованим критеріям гідності). Мертві (фізично) не можуть вплинути на світ живих, тому ніякої вигоди турбота про них немає; і, зрозуміло, живі також не можуть нічого змінити в стані мертвих. Тому культ предків (живих і мертвих), зі значними витратами, об'єктивно є чистим альтруїзмом, де ті, хто робить відповідні пожертви в принципі не міг би отримати якусь користь від цього. (Здавалося б). Звісно, тут можна було би послатися на тлумачення, в основі яких лежить вказівка на вірування (які зумовлюють дії, навіть якщо

очікування щодо наслідків дій не адекватні). Вірування, що мертві чи літні люди можуть магічно впливати на світ живих, могло б пояснити, чому страх змушує їх шанувати, а сподівання інших — поширювати ці страхи. (Коли ти молодий, ти боїшся старших; а коли ти старший, тобі вигідно поширювати ці страхи серед молодих). Так само ми могли б спробувати вивести ці традиційні моделі з цінності збереження накопиченого досвіду.

Однак розкрита на початку суть моралі підводить нас в питанні про роль альтруїзму в ній до наступного евристичного висновку.

Висновок

Мораль як механізм євгенічного відбору і регуляції міжособистих взаємин в соціальній групі формує альтруїстичну установку щодо власне культивованих зразків гідної людини, готовність жертвувати собою заради моральної репутації. В буквальному розумінні особина не отримує вигод для себе (з огляду на її бажання), наслідуючи зразки моральних норм, однак вона стає вигідною групі в тій мірі, в якій на основі моральної регуляції підтримуються ефективні моделі кооперації, які підвищують життєстійкість спільноти. Особина неначе перероджується під впливом морального чинника, проте набувши відповідного статусу, вона підвищує свою індивідуальну пристосованість, здобуває соціальний капітал, яким по суті є сукупний альтруїзм групи щодо неї. Такий механізм забезпечує відтворення не просто певної кількості індивідів, а з їх числа осіб з певними людськими якостями, серед яких мотиваційна установка ставити свою репутацію в групі на чільне місце в ієрархії цінностей і водночас готовність в першу чергу підтримувати своїх, потреба ділитися з ними, потреба в дарувати щось тим, якості кого тебе захоплюють і є взірцем для наслідування.

Список посилань \ References

1. Doris, John, Stephen Stich, and Lachlan Walmsley, «Empirical Approaches to Altruism», The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/altruism-empirical/.
2. Kraut, Richard, «Altruism», The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/altruism/.
3. Okasha, Samir, «Biological Altruism», The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/altruism-biological/.
4. Schramme, Thomas. (2017), "Empathy and Altruism", in The Routledge Handbook of Philosophy of Empathy. Heidi Maibom (ed.), New York: Routledge, 203–214.
5. Kitcher, Philip. (2011) The Ethical Project, Cambridge, MA: Harvard University Press.

UDC 17:165.6/.8 DOI: 10.17721/2415–88IX.2024.92.14-24

Vadym Derkach

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)

https://orcid.org/0000-0002-0123-3637

e-mail: vadym_derkach@kneu.edu.ua

ALTRUISM AS A FACTOR OF MORALITY

Abstract

The status of altruism in moral theory is reconsidered through conceptual analysis and synthesis of elements of moral theory based on model thought experiments. The starting point here is the understanding that altruism cannot be non-selective in conditions of competition and limited viability. Morality, as a certain way of regulating behavior, is not a way of maximizing altruism, and altruism is not a criterion for the «morality» of an act. On the contrary, morality sets (within its scope) a norm of permissible «altruism,» and this norm is characteristic of a particular moral code. The author presents a descriptive definition of morality as a complex of processes of regulation of relations at four levels of manifestation. Altruistic behavior is specified as a quasi-parental model of relationships that are transferred in the community not only to direct descendants. This model, as part of the mechanism of moral regulation, determines inverse altruism on the part of descendants towards elders, which becomes a criterion for the eugenic selection of individuals who, by gaining the appropriate social status (moral reputation), secure privileges, but at the same time, it maintains and reproduces the social structure of effective cooperation.

Morality as a mechanism of eugenic selection and regulation of interpersonal relations in a social group forms an altruistic attitude towards the actual cultivated examples of a worthy person, a willingness to sacrifice oneself for the sake of moral reputation. Such a mechanism ensures the reproduction of individuals with certain human qualities, including the motivational attitude to put one's reputation in the group at the forefront of the hierarchy of values and at the same time the willingness to support one's own first, the need to share with them, the need to give something to those whose qualities you admire and are a role model.

Keywords: altruism, morality, evolutionary ethics.

Стаття надійшла до редакції 02.04.24

© Деркач В. Л., 2024

УДК 167.1 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.25-32

Чуйко Вадим Леонідович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
https://orcid. org/0000–0002–2127–1411
e-mail: Chuiko1@ukr.net

Атаманчук-Ангел Валерій Іванович
Магістр політичних наук (м. Херсон, Україна)
https://orcid.org/0000-0001-7484-2591
e-mail: ataman.angel@gmail.com

ПІДПРИЄМСТВА* ПІД ЗАГАЛЬНОЮ НАЗВОЮ «ДЕРЖАВА» (з класу еквівалентності ПОВ**: паразитуючі форми)

Резюме

Виявлено (заховану в найкращий засіб — на поверхні) базову, породжуючу операцію ¬В (безвідповідальність*)*, логіка буття якої надає можливість існування *злодійства*, навмисного чи випадкового (не має значення), і призводить до катастроф екологічних, економічних, політичних, соціальних, техногенних, … .

Lim (¬B) = катастрофа.

Сучасний стан не можна називати політикою в Аристотелевому розумінні. Сучасний стан треба називати життям під окупацією насильницьких, шахрайських, безвідповідальних компаній / організацій / підприємств під загальною назвою «Держави», що прагнуть до ∀**М** повної монополії та ∀¬**В** повної безвідповідальності.

Важливим є розуміння, що ці так звані «Держави» всього лише компанії / підприємства (клас еквівалентності $К_{П}$ = {∃П | ¬В, Н, Ш, М }).

Пропонується, як свого часу була знята сакральність з монаршої особи, так само важливо зняти наліт сакральності зі структур під загальною назвою «Держава». Їх треба, по-перше, демонополізувати, по-друге, привести носіїв структур / посадовців до повної відповідальності, з одного боку, за

все що вони роблять (за політичні, військові, економічні, адміністративні, … рішення, за виконання суспільних домовленостей / передвиборчих обіцянок, …), з іншого, в повному обсязі (адміністративна, економічна, юридична, кримінальна, …).

Ключові слова: клас еквівалентності, підприємство, породжуюча операція, безвідповідальність, диктатура, монополія, насильство, шахрайство, грабунок, вільний вибір.

Вступ

Розглянемо підприємства під загальною назвою «Держава», тільки не в як різновид внутрішніх структур на зразок політії чи «Левіафана» і таке подібне, а в якості структур (не важливо як внутрішнє організованих) з певним набором операцій відносно доповнення / оточення вироджених за рахунок безвідповідальності (¬В).

В якості структури може стояти щось довільне і в якості доповнення теж. Тоді ми говоримо про деякий клас еквівалентності, клас підприємств які застосовують певний набір операцій та функцій, що формують на певній території (Т), простір насильства (Н), шахрайства (Ш), на базі безвідповідальності (¬В) і як наслідок не обмежені можливості для грабунку (Г) та крадіжок (К) — (Т, {Н, Ш, Г, К \ ¬В}).

Методи дослідження

Основними є міждисциплінарний підхід, метод індукції, за аналогією, дедукції. Метод критичного аналізу історії, а також спостереження, дозволили використовуючи індукцію і дедукцію, поняття і засоби формалізації з теорії множин, загальної алгебри звернути увагу на фундаментальні факти та формалізувати їх.

Результати дослідження

Нам треба якось підійти до поняття безвідповідальне підприємство / організація / компанія під загальною назвою «Держава».

Почнемо з деяких прикладів, при цьому будемо звертати увагу на основні операцій, відволікаючись від низки другорядних.

А поневоливши примусити віддати блага

Спарта

Після завоювання Пелопоннесу дорійцями Лаконія дісталась Гераклітам, підпавши таким чином під зовнішню окупацію ($О^{Зов}$). Спартанці насильно привласнювали блага (Б) ілотів (державні раби), систематично їх тероризуючи.

Зараз і надалі нам не суттєво як вони, окупанти, зовнішні або окупанти внутрішні, розподіляють награбовані блага (примусово відібране до «скарбниці» / «держбюджету» / «общака»). Тобто, ми не будемо розглядати

різновиди структур / форми / формації окупантів зовнішніх або внутрішніх ($О^{Зов}_{Вш}$).

Вікінги

Спочатку мародерили (грабували) Британські острови як пірати, в подальшому, осівши на них як зовнішні окупанти, поволі почали поводили себе як внутрішні окупанти ($О_{Вш}$)—обкладати податками, організовувати митні збори, нав'язувати свою волю / закони.

Рюриковичі на Русі, наче Соловей Розбійник, осівши на торговому шляху, організували «митницю», почали брати «винагороду» з переїжджих (грабувати). Далі почали організовувати «податкові» збори, ходити в полюддя (грабувати населення). В подальшому, до 17 року ХХ сторіччя, поводили себе як внутрішні окупанти.

Аби втримати своє положення, банди / організації / підприємства / компанії окупантів, використовували і використовують як пряме насильство, так і шахрайство (для «ідеологічної» обробки, в т.ч. релігійні вірування).

Загалом це приклади одного із способів існування—брати готове використовуючи операції Н (насильство / силу) і Ш (шахрайство / хитрощі), *можливі внаслідок не спроможності дати відсіч,* тобто відповідь (В), або, в дуальних термінах, за наявності ¬В (безвідповідальності).

Це тип мислення і поведінки—брати з того що є, що бажаєш і зможеш—притаманні мисливцям-збирачам, але розповсюджений окрім неживої природи та біосфери / природнього оточення, також і на ноосферу / оточуючих людей та результати їхньої діяльності.

Сам по собі цей спосіб, як, наприклад, вибухівка чи ядерна реакція, не є ані абсолютним «злом», ані «добром»; як і вони, він просто існує. Як і також існує питання його застосування, а саме: ким, коли, до кого і для чого?

Такі способи існування простежуються з доісторичних часів і в історичні його застосовували фараони, перси, римляни, західні феодали, польська шляхта, вироджена за сприяння московитів українська старшина, метрополії відносно колоній, «чиновники», «бюджетники» відносно країн в яких вони функціонують наче внутрішні окупанти тощо.

Формально мовою теорії множин такий $К_П$ клас діяльності / підприємств може бути представлено, як ∃ ЛРК деяка множина людей розумних окультурених, з певним набором операцій відносно G доповнення / оточення

$К_П$ = {∃ЛРК | (¬В, Н, Ш, Г, К) → G },

¬В безвідповідальність основа / база, породжуюча операція Н насильства та Ш шахрайства і їхніх похідних Г грабунку та К крадіжки,

Cardo ($К_П$) потужність множини ЛРК може бути від 1 одного →до п

Cardo ($К_П$) = {1, 2, 3, …, п}.

Внутрішня структура таких підприємств можлива і на зразок приватного підприємця (один грабіжник або шахрай), і на зразок банди (мале підприємство), і на зразок держави Платона, і на зразок політії Аристотеля, і на зразок левіафана Гоббса, як завгодно. Основна ознака — відношення до інших (I), тобто за набором операцій відносно доповнення / оточення (G).

За базовою операцією, будемо позначати такі підприємства ПОВ (підприємства з обмеженою відповідальністю)

ПОВ = {∃ЛРК | (¬В, Н, Ш, Г, К) → G }.

Обмежена тому, що відповідальність кінець кінцем настане в якості катастроф екологічних, економічних, соціальних, техногенних, …

Lim (¬В) = злодійства & катастрофа навмисні чи випадкові (не має значення).

Означення

** ПОВ «Держава» — підприємства з обмеженою відповідальністю під загальною назвою «Держава» — це ∃ЛРК деяка множина людей (наприклад, спартанці, феодали, дворяни, чиновники, бюрократи, метрополії, …) які спираючись на базову операцію ¬В (безвідповідальність) формують на певній території (Т), простір насильства (Н) та шахрайства (Ш) і за рахунок операцій грабунок (Г) та обкрадання (О)отримують / позбавляють благ іншого ($Б_I$)

ПОВ «Держава» = {∃ЛРК | (¬В, Н, Ш) → (Т,); Г∨О= $Б_I$},

(Т,) — простір Н ∨Ш на базі ¬В (порушена рівновага),

Г∨О:(ПОВ «Держава») = $Б_I$.

Лема (твердження)

Називаючи зло, правопорушення, порушення домовленостей більш м'якими чи привабливими словами, вони не змінюється на краще, а залишається тим, чим і були.

Примусове вилучення $Б_I$, тобто Г, під назвою податок, митні збори, акцизи, експропріація, мобілізація, … , не перестає бути грабунком, тобто відкритим за допомогою насильства позбавленням іншого його блага.

Те саме стосовно шахрайства прихованим за допомогою обману позбавленням І його Б, усякі крадіжки, а також ідеології, передвиборчі програми та усякі програми «допомоги» знедоленим, вимушеним утриманцям і подібне, згідно чого необхідно примусово вилучати $Б_I$, тобто застосовувати операцію Г. Зауважимо, йдеться не про заперечення людяності й допомоги, а проти брехні, популізму (шахрайства), які ними прикриваються.

∀Г (усякий грабунок) є правопорушення, а тому визнається усіма законодавствами як кримінальний злочин, а відтак і $∀Г_Д$ (усякий грабунок «державний»), якими би словами він не називався, залишається правопорушенням, кримінальним злочином.

Теж саме стосується ∀Ш (усякого шахрайства), в т.ч. Ш, яке обґрунтовує необхідність застосування операції Г підприємствами під загальною назвою «Держава».

Ще приклад, щось можливо назвати «нашим», але відношення до нього не стане «своїм», про що говорить Аристотель, сперечаючись з Платоном і що, наприклад, ми бачили (хто застав) по відношенню до «нашої» соціалістичної власності.

Подібні помилки / софізми лягли в основу наукових праць та ідеологій, які в свою чергу впливали на історичні процеси і сьогодні впливають на прийняття політичних рішень.

Необхідно запровадити заходи, спрямовані на обмеження та припинення діяльності

ПОВ «Держава» = {ЗЛРК | (¬В, Н, Ш) → ($П_{Тр}$,) →М; Г∨О= $Б_І$}, привести їх до відповідності правовим нормам:

По-перше, ¬¬В усунути безвідповідальність, наприклад: а) Т→min скороченням терміну П повноважень (у разі порушення суспільних домовленостей Т→0 миттєво); б) застосовуючи $В_В$ Вільний Вибір виробника благ*** Вільна Воля Суверенів****, а саме $С^{Вибор}$ суд виборців (вибори); в) + включивши в процедуру складання повноважень обов'язковий $С_{Фах}$ суд фахівців***** з обов'язковим подальшим впровадженням його вироку

база ¬В →← $В_В$ Вільний Вибір, Вільна Воля / встановити рівновагу,

$Lim_{Т→0}$ (П) + $С^{Вибор}$ + $С_{Фах}$ = В / впровадити відповідальність.

Закон Т> (емпірично доведений) Перевищення терміну П повноважень, Т → ∞ веде до волюнтаризму, диктатури, абсолютизму і т.п.

$lim_{Т→∞}$(П) = диктатура.

По-друге, докорінно ¬М (демонополізувати), тобто будь-яку М→0 монополію (різновид насильства) звести до нуля, наприклад, максимально розширивши множину $О_{ПД}$ (постачальників «держпослуг» / посадовців / відповідальних осіб (боржників, debet (заборгованість) особи / особи яким надано crédit (довіру))

Cardo ($О_{ПД}$) → max = М→0 = ¬М.

По-третє, ∀Г (усякий грабунок) та ∀Ш (усякі шахрайства), в т.ч. все, що їх обґрунтовує, заборонити як злочин, оголосити поза законом.

По-четверте, сплату по будь-яких рахунках, в т.ч. за «держпослуги», примусово вилученим $Б_І$, тобто благом отриманим за допомогою грабунку або шахрайства (в т.ч. $Г_Д$-грабунку та $Ш_Д$-шахрайства, «державного») заборонити як злочин. Інакше, оплату послуги в т.ч. послуг «державного» підприємства проводити безпосередньо від отримувача послуг, тобто не через схему:

Н примусово або Ш обманом з працюючих та ефективних → бюджет → $О_Б$ отримувач благ → $П_Б$ постачальник благ (послуг / товарів),

а напряму

$О_Б$ зі своїх або добровільно наданих іншим → $П_Б$.

Правильність вибору посадової особи / винних осіб (debet осіб) перевіряється експериментом, практичною діяльністю, шляхом спостереження, а ефективність забезпечується швидкістю їхньої зміни.

Тобто методом «проб і помилок» та Т→0 швидкою протидією / миттєвою реакцією (лат. re ... «проти» + actio «дія») на виявлену похибку (не важливо чию обранців чи обраного). Світ змінюється швидко, не всі встигають (деякі занадто поспішають), але від цього функція посади не повинна псуватися.

Висновки

Виявлена (захована в найкращий засіб—на поверхні) базова, фундаментальна породжуюча операція ¬В безвідповідальність, логіка буття якої надає можливість існування злодійства навмисного чи випадкового (не має значення), приводить до катастроф екологічних, економічних, політичних, соціальних, техногенних, …

Lim (¬В) = катастрофа.

Так звані «Держави» це підмножина з множини підприємств.

Як свого часу була знята сакральність з монаршої особи, так само необхідно зняти напил сакральності зі структур під загальною назвою «Держава».

Аби привести діяльність ПОВ «Держава» (клас еквівалентності $К_{П}$ = {∃П | ¬В, Н, Ш, М }) до відповідності норм права, тобто унеможливити операції Н, Ш, М, Г, К, для чого необхідно і достатньо усунути породжуючу базову структуру ¬В безвідповідальність запровадивши по відношенню до підприємств «Держава» структури ∀В повної відповідальності:

$В_{В}$ Вільний Вибір виробника благ, Вільна Воля (не тільки дискретна—раз на рік або як зараз 4-5 роки, а також лінійна—як тільки невдоволених набирається такий же відсоток який був момент обрання відразу / автоматично розпочинаються перевибори),

Cardo ($О_{ПД}$) → max = М→0 = ¬М,

демонополізація / max $О_{ПД}$ обираємих посадовців,

$Lim_{Т→0}$ (П) + $С^{Вибор}$ + $С_{Фах}$ = В,

Т→min скорочення терміну + обов'язковий $С^{Виб}_{Фах}$ суд,

таким чином перетворювати ПОВ «Держава» на ППВ «Держава» підприємства з повною відповідальністю під загальною назвою «Держава».

А щоб рівновага не порушувалась та не послаблювався нагляд, кожен повинен безпосереднє сам сплачувати по своїх рахунках $Б_{С}$ благом С своїм («своїм» за Аристотеля, а не «нашим» за Платоном), в т.ч. за «держпослуги», а якщо $Б_{І}$ благом І іншого, то отриманим від І іншого на добровільній основі. Таким чином запобігти можливості використання операції підкупу «громадян» обіцянками отримання щастя за чужий рахунок і водночас операції з перетворення їх на співучасників грабіжництва та шахрайства (колізія в тім, що в тому числі грабіжництва та шахрайства відносно самих себе).

* Підприємство

Деяка множина людей, що, на сьогодні здебільшого, складається на підприємствах «Держава» з «держслужбовців», бюрократів, чиновників, поліцейських, кадрових військових, … , тобто бюджетників, здатна створювати певні явища / феномени (в самому широкому розумінні), зокрема виконувати роботи, надавати послуги, в т.ч. «державні».

*** Вільний Вибір виробника блага

Коли ми вибираємо між BMW, …, Мерседес або між New balance, …, Adidas ми обираємо виробників!!

Відносно «природньої» монополії ми повинні робити те саме, обирати безпосереднього виробника (достатньо тих, хто очолює, так званих перших осіб підприємств / фактор група), по-перше, кожен рік, по-друге, з правом не більше 8 каденцій займати посаду (не обов'язково підряд, важливо сумарно не більше 8 років).

В обох випадках діяти шляхом можливих спроб і усунення помилок. Різниця полягає в тому, що в одному випадку голосують опосередковано — грошима, в іншому безпосередньо.

**** Вільна Воля Суверенів (Закон)

В даному випадку (вибори) КОЖЕН РІК, у разі порушення суспільних домовленостей $T \to 0$ миттєво.

Дискретно — раз на рік. Доцільно на новорічні свята.

Лінійно — у разі якщо невдоволених набирається такий же відсоток який був момент обрання одразу / автоматично розпочинаються перевибори.

Коли $С^{Вибор}$ суд виборців обирає на посаду, то це суд про майбутнє, коли $С^{Вибор}$ суд виборців знімає з посади, то це суд про минуле. Аристотель «Риторика». Сучасні мережи зв'язку / online дозволяють судити нагальне.

***** $С_{Фах}$ суд фахівців

Це ті кого знову ОБРАЛИ, але з тих хто вже займав посаду більше 8 разів (не обов'язково підряд, але сумарно 8 років). Можуть входити до складу $С_{Фах}$ суду фахівців, теж не більше 8 разів (не обов'язково підряд, але сумарно не більше 8 років). Кількість $С_{Фах}$ суду фахівці може бути не обмежена (вони виконують тільки експертні функції).

Список посилань

1. Аристотель. Політика. Київ: Основи, 2000. 239 с.
2. Платон. Держава. Київ: Основи, 2000. 355 с.

References

1. Aristotle. (2000). Politics. Kyiv: Osnovy, 239 p. [in Ukrainian].
2. Plato. (2000). State. Kyiv: Osnovy, 355 p. [in Ukrainian].

UDC 167.1 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.25-32

Vadym Chuiko
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid. org/0000–0002–2127–1411
e-mail: Chuiko1@ukr.net

Valerii Atamanchuk-Angel
Master of Political Science (Kherson, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0001-7484-2591
e-mail: ataman.angel@gmail.com

ENTERPRISES* UNDER A COMMON NAME "STATE" (from the equivalence class POV**: parasitic forms)

Abstract

It has been revealed (hidden in the best way - on the surface) the basic, generative operation ¬B irresponsibility, the logic of being of which provides the possibility of the existence of crime, intentional or accidental (doesn't matter), leads to ecological, economic, political, social, technogenic, ... catastrophes.

Lim (¬B) = catastrophe

The current state cannot be called politics in the Aristotelian sense. The current state should be called life under the occupation of V violent, F fraudulent, ¬B irresponsible enterprises / organizations / companies under the general name "States" striving for ∀M complete monopoly and ∀¬B complete irresponsibility.

It is important to understand that the so-called "States" are just companies / enterprises (equivalence class K_C = {∃C | ¬B, V, F, M }).

Just as at one time the sacredness was removed from the monarch's person, it is equally important to remove the layer of sacredness from the structures under the general name "State". They must, firstly, ¬M be demonopolized, and secondly, brought to ∀B full responsibility bearers of structures / officials, on the one hand, for everything that was punished (for political, military, economic, administrative, ... decisions, for illegal households / electoral elections, ...), on the other hand, in constant communication (administrator tive, economical, legal, criminal, ...).

Keywords: equivalence class, enterprise, generative operation, irresponsibility, monopoly, violence, fraud, robbery, dictatorship, free choice.

Стаття надійшла до редакції 02.04.24

© Чуйко В. Л., Атаманчук-Ангел В. І., 2024

UDC 303.02:005.31 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.33-41

Oleksandr Herasymenko
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine
https://orcid. org/0000-0002-2164-8338
e-mail: sashkag1998@gmail.com

PHILOSOPHICAL DIMENSIONS OF THE CONCEPT OF «POLITICAL PROPAGANDA»: BETWEEN POSITIVISM AND PSYCHOANALYSIS

Abstract

A comparison of two main contemporary philosophical approaches to the analysis of "political propaganda" is conducted: positivist and psychoanalytic. The positivist approach, based on the idea of objectivity and observability of phenomena, analyzes political propaganda using empirical methods and statistical data. It seeks to identify patterns and trends in the dissemination and impact of propaganda messages on mass consciousness. On the other hand, the psychoanalytic approach focuses on the unconscious and emotional aspects of political propaganda. It views propaganda techniques as means of subconscious manipulation and psychological control, paying attention to the symbolic and subjective aspects of political communication.

The article analyzes the basic principles of each approach, their theoretical foundations, and methodological tools. Examples from history and contemporary times are provided to illustrate the application of these approaches to the analysis of political propaganda. The strengths and weaknesses of each approach are discussed, as well as their potential for understanding the nature and impact of political propaganda in modern society.

Differences between positivist and psychoanalytic approaches to understanding political propaganda from other contemporary philosophical schools are identified. For instance, from an existentialist perspective, propaganda can be perceived as an attempt to manipulate individual meaning and values, creating an illusion of choice and freedom. Meanwhile, philosophical schools such as Marxism, feminism, and postmodernism also make significant contributions to understanding

political propaganda. For example, Marxist analysis reveals the economic and class aspects of propagandistic messages, while the feminist perspective draws attention to gender aspects of manipulating societal consciousness.

Key words: political propaganda, propaganda, positivism, psychoanalysis, society, communication.

Introduction

The philosophical dimension of propaganda research is crucial for distinguishing this phenomenon from other methods of mass persuasion across various scientific fields. In today's world, inundated with diverse methods, channels, and mechanisms for transmitting, preserving, reproducing, and exchanging information, it's essential to conceptualize the term «propaganda» within contemporary scientific, political, and social discourse and to elucidate its key features within individual approaches.

The concept of «political propaganda» holds a dual nature. Historically, it was most prominently associated with the military sphere, where it served as a method for disseminating information during hostilities. Military entities actively employed propaganda as a means of information dissemination. Similarly, historians examining relevant institutions and their activities acknowledged the role of propaganda. Meanwhile, scholars of mass media argue that information technologies utilized by actors in mass public communication are the primary mechanisms sustaining political propaganda [1, p.3].

However, the lack of a universally accepted definition of «political propaganda» in modern science complicates matters. Existing approaches to conceptualizing and operationalizing this concept fail to provide adequate interpretation and understanding. Consequently, there is a pressing need for a comprehensive examination and elucidation of the main features of various approaches to defining «political propaganda» and an attempt to formulate an integrated definition of this phenomenon based on research findings.

Despite the common perception of propaganda as politically biased information dissemination aimed at garnering loyalty to certain ideas, its original role differed. Originating from the «Congregatio de Propaganda Fide,» an institution in Rome dedicated to propagating the Catholic faith, the term «propaganda» initially carried a neutral semantic character without political connotations [2, p.156].

During the Great French Revolution, this term was used by scientists to denote any organization that was engaged in the dissemination of its ideas and views. Thus, the cultural and linguistic context determining the historical meaning of this term is obvious. However, with the development of mankind and scientific and technological progress, there have been many more variations and approaches. Therefore, it is worth considering the main ones and their key features.

The following approaches - positivistic, psychoanalytic and sociological—deserve special attention within the framework of this study. These

approaches were formed not only in political science, but also in philosophy, ethics, psychology and other humanities. However, since the concept of «propaganda» is not the prerogative of one science, these approaches allow considering this phenomenon at an interdisciplinary level and taking into account its most universal aspects.

The views of such researchers as L. Newman deserve the greatest attention within the framework of the positivistic approach to the definition of the concept of «propaganda»(1999), B. Berelson [3, 4], H. Lasswel [5], H. Gerbner [6].The leading researcher of psychoanalytic doctrine was E. Bernays [7].

Indicatedapproaches can be considered full-fledged and those that have developed and taken their place in the system of knowledge about social and political phenomena, namely about propaganda. Therefore, it is worth revealing more widely the content and main features of these approaches.

Also, political propaganda became the object of research by other authors, among them: J. Brennan, A. Demidova, O. Kotlyk, M. Lazarovych, G. Pocheptsov, M. Smyrnova, O. Voronko. The works of these researchers also reveal the qualitative and essential characteristics of the phenomenon of political propaganda and propaganda itself. However, consideration of the issue of positivistic, psychoanalytic and sociological approaches to the definition of this concept is given only minor attention. Therefore, the data of the work can be used as a discourse in the theoretical and methodological basis for research. They can provide an introduction to the most general system of knowledge on this topic.

Research methods

Positivist and psychoanalytic approaches to the study of political propaganda have different methodological foundations, as they are based on different theoretical frameworks and approaches to the analysis of human behavior and social phenomena. Accordingly, the positivist approach focuses more on objective data and quantitative analysis, while the psychoanalytic approach focuses on understanding the psychological mechanisms and individual psychological factors that influence the response to propaganda.

Research resuits

First of all, it should be noted that the topic of political propaganda is not new for philosophical considerations. In particular, it was actively involved in relation to ancient philosophers [See: 8-10]

If we talk about on Modern period, within the positivistic approach, propaganda is understood as a form of communication, rooted in the essential characteristics of communication itself. Positivism focuses on uncovering causal relationships that exist objectively, emphasizing individual behavior and the influence of external factors on it. It posits that external influences elicit uniform reactions from individuals, regardless of variables [2, p.78].

In this perspective, propaganda is viewed as a linear communication process with a single structure that can be traced. The recipient's reaction to the information is considered universal and is not taken into account. Key provisions of this approach include:

- the recipient's reaction is universal and uniform;
- communication follows a linear process.

These conceptual features allow for a deep and thorough examination of propaganda. Quantitative content analysis is often employed as the most suitable method of study within this approach. Propaganda is seen as a communication process that elicits consistent reactions from individuals exposed to it, explaining its effectiveness as a tool of influence on consciousness and worldview.

A significant aspect of this approach is the recognition that propaganda goes beyond mere tools, channels, slogans, and political colors. It is understood as a deeply ingrained mechanism that impacts fundamental aspects of human psyche and personality. Consequently, throughout history, various political, economic, religious, cultural, and other viewpoints have undergone changes due to the influence of propaganda of different natures [3, p.98].

Propaganda extends beyond traditional campaign materials and slogans, encompassing specific information messages with identifiable sources, transmission, and recipients. The certainty of information is crucial for the effectiveness of propaganda messages. However, the positivistic approach has its limitations. It neglects the socio-cultural and anthropological-personal context, overlooking how individuals with different views, beliefs, intelligence levels, and education perceive similar information differently. Additionally, individual characteristics, including the ability to decode and interpret information, influence the effectiveness and nature of propaganda. Moreover, this approach fails to determine a clear measure of propaganda effectiveness, raising questions about the appropriateness of using the term «effect» [4, p.138].

According to researchers, the positivistic approach is somewhat one-sided and lacks specific, self-sufficient definitions of propaganda. Thus, there's a need to refine this approach and develop a more comprehensive research method. In this regard, a combination of behaviorism and psychoanalysis is proposed as a potential approach.

The psychoanalytic approach, represented prominently by E. Bernays, delves deeper into the mechanisms of human behavior and the influence of propaganda. Bernays posits that individuals exhibit both observable behavior and «hidden» behavior influenced by irrational subjective attitudes. Therefore, political propaganda must consider these deeper psychological mechanisms in its efforts to influence individuals [5, p.54].

The author underscores the importance of subjectivizing the individual in understanding political propaganda. Contrary to the common perception of individuals as passive recipients of information, Bernays emphasizes that individuals

actively interpret and adapt received information based on their subjective views and understanding of the world. Thus, the psychoanalytic approach highlights the role of the individual as an active participant in the information exchange process, capable of providing feedback and interpreting message content [4, p.126].

These liberal approaches place the individual at the center of political propaganda analysis, focusing on the individual's internal, subjective attitudes. This perspective ensures the integrity and impartiality of the research. In contrast, more radical approaches with racist or totalitarian tendencies often prioritize the authority carrying out political propaganda, emphasizing its truth and infallibility above all else. Therefore, adherence to universal human values is essential in such studies.

Another notable aspect of the psychoanalytic approach is its recognition that political propaganda can originate from various sources beyond the state. According to Bernays, any institution or organization aiming to influence social reality can engage in political propaganda. Thus, the distinction between political and state propaganda becomes blurred in this approach.

However, while the psychoanalytic approach sheds light on new aspects of political propaganda, its focus on the individual's psychological nature may overlook objective realities and external factors. Therefore, a more comprehensive approach, such as the sociological approach, is needed to consider broader societal factors influencing political propaganda.

The sociological approach to studying political propaganda redirects focus from individual-level analysis to the broader societal context. Unlike the positivistic approach, which primarily explores the implementation and structure of propaganda processes, the sociological approach considers the macro-social level and deeper societal mechanisms influenced by propaganda.

Political propaganda targets broad segments of society rather than individual recipients. Therefore, understanding the sociological context is crucial for comprehending the phenomenon's impact and effectiveness. This approach acknowledges that propaganda aims to influence societal attitudes and behaviors on a large scale [4, p.46].

J. Elyul offers a conceptual framework within the sociological approach. He suggests that political propaganda seeks to shape perceptions of the social situation to make individuals believe they are making free choices within a constructed societal framework. Unlike ordinary propaganda, political propaganda aims to socialize individuals into a predetermined societal structure, even when societal changes are unnecessary or have already occurred. This emphasis on societal control and manipulation distinguishes political propaganda and underscores its inherent political nature [2, p.90].

In distinguishing between social phenomena and political propaganda, it's essential to examine the underlying motives, methods, and effects of the messaging. For instance, encouraging voter participation in elections through

transparent and neutral means, focusing on civic education and the importance of electoral rights, constitutes healthy propaganda. However, when individuals are coerced or manipulated into supporting a specific candidate or law without a genuine understanding of the issues at stake, it crosses into the realm of political propaganda [11, p.79].

Political propaganda can vary in legality and ethicality, depending on the intentions and methods employed. It's crucial to analyze the motives behind political messaging and assess whether it adheres to ethical standards. Despite its potentially negative connotations, political propaganda isn't inherently nefarious. When conducted ethically, it can involve legitimate attempts by political actors to persuade and inform the public about their ideas and positions [7, p. 59].

Maintaining impartiality and adhering to ethical principles in researching political propaganda is essential. Researchers should approach the topic with neutrality and distance, considering the diverse perspectives and implications involved. Ultimately, the ethical compliance of political propaganda rests on its alignment with moral principles and its respect for the autonomy and integrity of the audience [5, p.217].

The sociological approach, while valuable in examining the systemic effects of political propaganda on society, has its limitations. One such limitation is its narrow focus on the societal level, neglecting other crucial spheres of influence. While it recognizes political propaganda as a mechanism for shaping social order and connections within communities, it overlooks its impact on various other levels, such as individual, group, regional, national, and international [6, p.67].

Indeed, political propaganda operates not only on the societal scale but also on smaller and larger group dynamics, as well as across different geographical and political contexts. Ignoring these multiple levels of influence hampers a comprehensive understanding of political propaganda. Therefore, it's essential to investigate its effects at all these levels to grasp its full scope and implications.

Conclusions

In conclusion, the various approaches to defining political propaganda offer valuable insights into its nature and effects. Each approach sheds light on different aspects, whether individual-psychological or societal. E. Bernays' definition, emphasizing the systematic and enduring nature of events aimed at shaping public attitudes, encapsulates the essence of political propaganda. However, to fully comprehend this phenomenon, it's crucial to consider its multifaceted impacts across various levels of society and human interaction:

1) political propaganda can indeed serve as a constructive force within the political system, driving societal changes and fostering new social connections.

2) the impact of political propaganda varies between the individual and societal levels, influencing perceptions and underlying attitudes differently.

3) while political propaganda often involves manipulative tactics targeting the consciousness of the audience, it's not necessarily always associated with manipulation. It can also serve informative or persuasive purposes.

4) the effectiveness of political propaganda can stem from either individual or societal worldviews, depending on the approach taken in its analysis.

5) political propaganda is not merely a one-way process but also involves the exchange and modification of information between the propagandist and the target audience.

6) political propaganda is no longer solely the domain of the state; non-state actors, including organizations promoting democratic values, increasingly utilize it in the modern democratic landscape.

These approaches collectively contribute to a deeper understanding of the conceptual foundations, channels, methods, and forms of political propaganda. While each approach explores different aspects of the phenomenon, they collectively enrich our understanding and contribute to a more comprehensive view of political propaganda. Therefore, further research in this area, utilizing modern approaches, is essential for continued advancement in this field.

References

1. Demidova, A., & Yarova, A. (2018). Zasoby masovoi infromatsii yak «chetverta neformal`na hilka publichnoyi vlady»: sposoby media-manipul`yatsii [Mass media as the fourth informal branch of public power: tools of media manipulation]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, № , 1-6.
2. Nordenstreng, K., Gerbner, G., & Mowlana, H. (1993). The Global Media Debate: Its Rise, Fall and Renewal (Communication and Information Science Series). Ablex Publishing, 204 p.
3. Berelson, B. (1952). Content analysis in communication research. New York: Hafner Press, 220 p.
4. Berelson, B. (1953). Reader in public opinion and communication. Free Press of Glencoe, 611 p.
5. Lasswell, H. D., Lerner, D., & Pool, I. (1952). Comparative study of symbols: An introduction. Stanford University Press, 87 p.
6. Gerbner, G. (2000). Future of Media: Digital Democracy or More Corporate Control? (Open Media Pamphlet). Tandem Library, 64 p.
7. Bernays, E. L. (1927). The verdict of public opinion on propaganda. Universal Trade Press Syndicate, 49 p.
8. Turenko, V. E., & Oliynyk, A. Y. (2021). Seven Sages of Greece: between Democracy and Tyranny. *Politology Bulletin,* № 86, 97-112.
9. Turenko, V. E. (2023). Early Greek philosophy: reflections on politics and law. Kyiv: Dukh i Litera, 608 p.

10. Turenko, V. E. (2022). Whether Pythagoras was a politician? (a historical-philosophical attempt at rethinking). *Politology Bulletin*, №88, 149-160.
11. Lazarovych, M. (2017). Rosiys'ko-Ukrayins'ka viyna (2014-2017 roky). Korotkyy narys [Russian-Ukrainian war 2014-2017. short essay]. Ivano-Frankivśk: Lileja-NV, 240 p.

Список посилань

1. Дємідова, А., Ярова, А. Засоби масової інформації як четверта неформальна гілка публічної влади: способи медіа-маніпуляції. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 4. С. 1-6.
2. Nordenstreng, K., Gerbner, G., & Mowlana, H. The Global Media Debate: Its Rise, Fall and Renewal (Communication and Information Science Series). Ablex Publishing. 1993. 204 p.
3. Berelson, B. Content analysis in communication research. New York: Hafner Press, 1952. 220 p.
4. Berelson, B. Reader in public opinion and communication. Free Press of Glencoe. 1953. 611 p.
5. Lasswell, H. D., Lerner, D., & Pool, I. Comparative study of symbols: An introduction. Stanford University Press. 1952. 87 p.
6. Gerbner, G. Future of Media: Digital Democracy or More Corporate Control? (Open Media Pamphlet). Tandem Library. 2000. 64 p.
7. Bernays, E. L. (1927). The verdict of public opinion on propaganda. Universal Trade Press Syndicate. 1927. 49 p.
8. Туренко, В. Е. Рання грецька філософія: рефлексії про політику і право. Київ: Дух і Літера, 2023. 608 с.
9. Туренко, В. Е. (2022). Чи був Піфагор політиком? (історико-філософська спроба переосмислення). *Політологічний вісник. 2023.* Вип. № 88. С.149-160.
10. Туренко, В. Е., & Олійник, А. Ю. Сім мудреців Античності: між тиранією та демократією. *Політологічний вісник*. 2021. Вип. 86. С. 97-112.
11. Лазарович, М. (2017). Російсько-українська війна (2014-2017 роки). Короткий нарис. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2017. 240 с.

UDC 303.02:005.31 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.33-41

Герасименко Олександр Григорович
Інститут етнополітичних та етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса НАН України (м. Київ, Україна)
https://orcid. org/0000-0002-2164-8338
e-mail: sashkag1998@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНА ПРОПАГАНДА»: МІЖ ПОЗИТИВІЗМОМ ТА ПСИХОАНАЛІЗОМ

Резюме

Здійснено порівняння двох основних сучасних філософських підходів до аналізу «політичної пропаганди»: позитивістського та психоаналітичного. З'ясовано, що позитивістський підхід, заснований на ідеї об›єктивності та спостережуваності явищ, аналізує політичну пропаганду за допомогою емпіричних методів і статистичних даних. Він прагне виявити закономірності та тенденції поширення та впливу пропагандистських меседжів на масову свідомість. З іншого боку, психоаналітичний підхід звертає увагу на несвідомі та емоційні аспекти політичної пропаганди. Він розглядає пропагандистські техніки як засоби підсвідомої маніпуляції та психологічного контролю, звертаючи увагу на символічні та суб'єктивні аспекти політичної комунікації.

Проаналізовано основні принципи кожного підходу, їх теоретичні основи та методологічний інструментарій. Наведено приклади з історії та сучасності, щоб проілюструвати застосування цих підходів до аналізу політичної пропаганди. Обговорюються сильні та слабкі сторони кожного підходу, а також їхній потенціал для розуміння природи та впливу політичної пропаганди в сучасному суспільстві.

Виявлено відмінності позитивістського та психоаналітичних підходів до розуміння політичної пропаганди від інших сучасних філософських шкіл. Так, з позиції екзистенціалізму пропаганду можна сприймати як спробу маніпулювати індивідуальним смислом і цінностями, створюючи ілюзію вибору та свободи.

Ключові слова: політична пропаганда, пропаганда, позитивізм, психоаналіз, суспільство, комунікація.

Стаття надійшла до редакції 18.03.24

© Герасименко О. Г. 2024

УДК 130.2: 94(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.42-53

Атаманенко Володимир Володимирович

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/0009-0000-7233-7137

e-mail: volodymyr.atamanenko@knu.ua

ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО ПОПУЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ К. ШМІТТА

Резюме

У статті досліджується зв'язок сучасного популізму з політичними концепціями Карла Шмітта. Наголошується на внеску політико-філософського спадку К. Шмітта в розвиток загальної теорії авторитаризму, що проявляється в певному категоріальному апаратові та спрямованості досліджень німецького мислителя. Починаючи від 90-х рр. ХХ ст., його політична теорія користується популярністю з огляду на кілька об'єктивних причин: 1) підвищена кількість терористичних атак по всьому світу; 2) категоріальний апарат, котрий з новою силою, на фоні терористичної загрози та «загрози демократії», почали використовувати США для виправдання гуманітарних інтервенцій в інші країни, а також 3) динамічна глобалізація.

Проаналізовано феномен спін-диктатури. Основаними характерними особливостями даного різновиду авторитарного режиму вказуються наступні: 1) потрібно бути популярним (серед мас); 2) здобувши популярність диктатор використовує її для зміцнення влади («переконує» виборців передати йому наднормові повноваження); 3) потрібно прикидатися демократичним; 4) потрібно відкриватися світові; 5) потрібно уникати жорстоких репресій або принаймні приховувати чи маскувати їх у разі застосування; спін-диктатори в даній статті визначаються як лідери, котрі вдають з себе демократичних правителів. Вказується, що оскільки авторитарні країни на сьогодні здебільшого є спін-диктатурами, популізм в контексті очільників цих держав постає основним інструментом мобілізації мас.

Зазначається, що актуалізація політичної теорії К. Шмітта в контексті популізму належить французькому філософу пост-структуралісту Е. Лакло, котрий вважав популізм яскравим виразом демократичної уяви. Таким чином, актуалізується антонімічність понять «демократія — лібералізм», на

якій наголошував К. Шмітт. Беручи до уваги, що «мета популізму полягає в звільненні місця влади, для того щоб знову зайняти його», віднаходиться зв'язок популізму з теорією «суверенної диктатури» німецького мислителя.

Аргументується, що низка концептів політичної теорії К. Шмітта, а саме: «субстанція рівності» народу, демократичний механізм «виключення», дихотомія політичного «друг-ворог», критика парламентаризму та ліберального індивідуалізму, тотожність керуючих і керованих, в даному випадку постають влучною системою вихідних даних, за допомогою якої можна зрозуміти онтологічну основу популізму.

Ключові слова: популізм, спін-диктатура, Карл Шмітт, поняття політичного, антагоністичне політичне.

Вступ

XXI ст. можна вважати ерою розквіту популізму. Особливо популярним він, як особливий інструмент мобілізації мас, постає в контексті його використання владними інстанціями нео-авторитарних країн (спін-диктатур). З огляду на те, що тенденція до втрати репутації класичних інституційних структур політичної участі в очах виборців продовжує набирати обертів, доцільним постає завдання аналізу онтологічної основи регресивних політичних феноменів, основним з яких на сьогодні є популізм. Вдалим інструментом для виконання поставленого завдання, видається політична теорія Карла Шмітта — одного з провідних науковців консервативного ідеологічного напряму XX ст.

Методи дослідження

Автор послуговувався низкою загально-логічних методів: аналізу та синтезу (розкриття сутності феноменів спін-диктатури та популізму); метод аналогії (порівняння політичної теорії К. Шмітта та основних характеристик популізму).

Результати дослідження

Політика, як і всі сфери життєдіяльності суспільства, з розвитком науки та позитивізму пройшла закономірний процес секуляризації: ключові посади в державі позбавилися ореолу святості, а політичне рішення — в силу обов'язкової підзвітності та відкритості влади своїм виборцям — стало підпорядковане деперсоніфікованим процесам його прийняття. Сучасна політика нагадує бюрократичний ідеал Макса Вебера, в якому чиновник може керувати «sine ira et studio (лат. без гніву і пристрасті — А. В.) не зважаючи ні на які особисті мотиви й почуття, без сваволі і несподіванок, але насамперед — «не зважаючи на особи», суворо формально за раціональними правилами, а там, де їх немає, — керуючись міркуваннями ділової доцільності» [1, с. 158].

Попри те, що основним джерелом влади та суверенітету в більшості цивілізованих держав Європи є народ, в цьому ж просторі політичної культури

можна спостерігати ріст популярності псевдо-демократичних, а в деяких випадках навіть авторитарних лідерів. Звісно, що на сьогодні вони далекі від свавілля абсолютистських монархій чи диктаторських режимів ХХ ст., втім, тенденційність щодо монополізації влади, ЗМІ та судового апарату в цих країнах насторожує академіків та незалежних споглядачів по всьому світу.

Дослідники, наводячи приклади потенційних причин «демократичного відкату», вказують на політико-філософський спадок К. Шмітта. Основний вплив, котрі мали його роботи на масову свідомість, датується 90-тими рр. ХХ ст., незадовго після його смерті. Як вказує А. де Бенуа: «Без перебільшення можна сказати, що Карл Шмітт — автор, чиє ім'я, більше ніж будь-яке інше, привертає увагу світових вчених у галузі політології» і, що його ідеї зачіпають більш ніж «500 книг та десятки тисяч статей» [2, с. 99] після 1985 р.

Можна зазначити три головні причини даної тенденції: 1) підвищена кількість терористичних атак по всьому світу; 2) категоріальний апарат, котрий з новою силою, на фоні терористичної загрози та «загрози демократії», почали використовувати США для виправдання гуманітарних інтервенцій в інші країни, а також 3) динамічна глобалізація. На цьому ґрунті актуалізувалися закиди автократичних режимів та їх лідерів Західним демократіям на чолі з США. Вони, як їм здається, «викривають» імперіалістичну природу ліберальної демократії, позиціонуючи себе як борців за збереження міжнародної політичної та культурної незалежності. В більшості випадків це робиться для пошуків шляхів легалізації та легітимації різноманітних понаднормових повноважень та централізації влади.

Низку філософських концепцій К. Шмітта можна вказати як основу «демократичного відкату»: «надзвичайний стан»; популістські атаки на верховенство права та незалежні суди; політику розділення на «друзів» та «ворогів» для мобілізації підтримки; акламація, як важливий засіб легітимізації авторитарного процесу прийняття рішень. Також, не варто забувати і про такі терміни як «справжня», «народна», «суверенна» або «нелібералька демократія», котрі або ж безпосередньо висунув в своїх працях К. Шмітт, або ж які були розвинені та додані як наслідок ознайомлення з політико-філософським спадком німецького мислителя [3, с. 408].

Одним з найактуальніших, на фоні збільшеного інтересу до праць К. Шмітта, питань, є президенціалізм та все помітніша тенденція до занепаду парламентської системи в демократичних режимах. За приклад можна взяти як Туреччину — східну країну, котра до приходу до влади Реджепа Ердогана трималася прогресивного курсу модернізації — так і кілька держав «Вишеградської четвірки» — що класично вважалися консолідованими демократіями-членами ЄС. Лідери в цих країнах (В. Орбан в Угорщині, Р. Фіцо в Словаччині), або вже централізували владу, приймаючи рішення через свої партії, мережі друзів і захоплені суди, обходячи, при цьому, класичні процедури парламентаризму прийняття політичних рішень, або прагнуть

до цього. Вони правлять за допомогою указів, маргіналізують опозицію та організовують «національні консультації», щоб безпосередньо спілкуватися зі своїми прихильниками. Ця комунікація позиціонується «волею народу», в той час як критично налаштовані політичні суб'єкти переслідуються через ув'язнення, вбивства, фінансовий тиск та репресії у, контрольованій урядом, системі ЗМІ. Нерідко це супроводжується нагадуваннями про політичну ефективність сильних лідерів, які здатні швидко приймати рішення для розв'язання нагальних проблем, забезпечуючи цим самим вищий рівень життя та національну велич. Я. Качинський (голова колишньої правлячої партії Польщі), наприклад, критикує ліберальну демократію за її структурну нездатність вирішувати колективні проблеми суспільств — те, що він називає «імпосібілізмом» — оскільки парламенти продовжують нескінченні дебати, а ліберальні еліти заявляють про правові обмеження, накладені конституцією країни чи Європейським Союзом [3, с. 409].

Втім, оскільки маси на сьогодні відіграють ключову роль в політичному процесі загалом, авторитарним лідерам, для того щоб отримати відповідні повноваження, потрібно певним чином «переконати» людей надати їм можливість централізувати в своїх руках понаднормову компетенцію. Отже, на сьогодні, такі автократичні політики перетворилися з «диктаторів страху» — в політиці яких превалювало відкрите використання репресивних заходів — на «спін-диктаторів» — котрі, в свою чергу, намагаються «здаватися демократичними» і керуватися т. зв. «добровільним примусом».

«Спін-диктатура» — поняття нове. Воно було введене Сергієм Гурієвим та Даніелем Трейсманом і концептуалізоване в їхній спільній роботі. В цій праці вони стверджують, що до Другої світової війни та незадовго після неї, одним словом, до глобальних модернізаційних процесів, панувала загальноприйнята серед авторитарних правителів парадигма, згідно якої вони нав'язували власні політичні переконання здебільшого силовими та репресивними заходами — такі режими вони називають «диктатурами страху»: до них можна віднести Націонал-соціалістичну Німеччину, Радянський Союз, Комуністичний Китай, Фашистську Італію. Від 80-х рр. XX ст., як стверджують автори, спостерігається позитивна тенденційність щодо спаду насильницьких заходів в країнах з авторитарним правлінням: причиною цього С. Гурієв і Д. Трейсман вважають т. зв. «коктейль модернізації»: «Коктейль модернізації складається з трьох інгредієнтів: переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, глобалізації економіки й інформації та розвитку ліберального міжнародного порядку» [4, с. 268]. Дослідники погоджуються з тим, що економічний розвиток сприяє політичним змінам, але, в свою чергу, вони додають до цього два важливих аспекти: «По-перше, глобальна динаміка змушує деякі менш сучасні диктатури «заздалегідь» демократизуватися через тиск, спричинений модернізацією в інших країнах. Має значення не лише рівень розвитку всередині країни, а й в

усьому світі. І, по-друге, ті самі сили одних спонукають до демократизації, а інших — адаптуватися і зберігати свою диктатуру в новому вигляді» [4, с. 270].

Друге зауваження лягає в основу виведення такого терміну як «спін-диктатор». До спроб розгляду політика типу «удаваного демократа» зверталися Аристотель — коли він, розмірковуючи про тиранію вказував на другий підхід щодо неї, який передбачає «видавання тирана за царя» [5, с.135-137] — та Н. Мак'явеллі — коли він надавав поради стосовно того, як саме варто привертати маси на свій бік за допомогою чеснот які «владареві не обов'язково мати [...], але обов'язково треба поводитися так, ніби він їх має» [6, с. 440]. Отже, спін-диктатор або «диктатор обману» — це лідер, який вдає з себе демократичного правителя.

Оскільки «диктатори страху» [4, с.52]: 1) вчиняли велику кількість демонстративних репресій; 2) застосовували комплексну (монополізація ЗМІ) та публічну (спалення «ворожої» літератури, офіційні заборони) цензуру; 3) впроваджували офіційну ідеологію; 4) застосовували жорстку пропаганду в поєднанні з ритуалами вірності; 5) висміювали ліберальну демократію і 6) обмежували міжнародні потоки людей та інформації, спін-диктатори вдаються до протилежних заходів.

Ключовими характерними особливостями спін-диктатури можна вважати наступні [4, с. 43-49]: 1) потрібно бути популярним (серед мас); 2) здобувши популярність диктатор використовує її для зміцнення влади («переконує» виборців передати йому наднормові повноваження); 3) потрібно прикидатися демократичним; 4) потрібно відкриватися світові; 5) потрібно уникати жорстоких репресій або принаймні приховувати чи маскувати їх у разі застосування.

Диктатори обману, втілюють власний спосіб отримання та утримання влади шляхом звернення до певного набору прийомів та технологій мобілізації мас. Найвпливовішим інструментом сучасних спін-диктаторів та авторитарних лідерів є популізм.

«Популізм» в буденному знанні, на одному рівні з такими поняттями як «тоталітаризм» та «диктатура», часто вживається саме в негативному значенні. Його використовують для опису, наприклад, застосування неетичних передвиборчих технологій мобілізації мас, фальсифікації фактів та маніпуляції на емоціях виборців для захоплення влади тут і зараз без ясного усвідомлення кандидатом того, як вирішувати ті чи інші проблеми, котрі він пообіцяв розв'язати. Іншими словами, «популізм» прирівнюють до «демагогії», в той час як остання є радше однією з технологій першого [7, с. 291-292].

Однак, на сьогодні існує багато підходів до тлумачення популізму, зокрема як: 1) ідейну течію; 2) політичний рух; 3) певний тип ідеології; 4) різновид поведінки політика; 5) сукупність лозунгів і дій [7, с. 290].

Але збірне для всіх трактувань поняття популізму, передбачає, як сказав Серж Московічі, «мистецтво захоплювати симпатії людей».

Основні закиди популістів виникають на ґрунті того, що демократично-обрані інституціоналізовані еліти або не здатні, або не хочуть представляти інтереси своїх виборців: вони відділенні від них стінами будівель вищих органів державної влади. Прийняті можновладцями політичні рішення покликані переслідувати їхні власні корисливі інтереси, а не інтереси народу. Таким чином, популіст вказує на свій глибокий зв'язок з масами, символічно агрегуючи в собі усі їхні невдоволення стосовно наявної еліти та артикулюючи ними.

Актуалізація К. Шмітта в контексті популізму належить французькому філософу пост-структуралісту Е. Лакло. В своїй книзі «Політика та ідеологія в марксистській теорії», він доходить висновку, що популізм за своєю природою є нічим іншим як «справжньою», «автентичною» демократією, оскільки піднімає та позиціонує як центральне, питання звичайної людини робочого класу. Таким чином, популізм видається більш егалітарною чи демократичною політикою, ніж політика, досягнута через представницькі процедури, яка є його (популізму—А.В.) справжнім і прямим противником [8, с. 182-191]. Оскільки основним маркером популізму політичні теоретики визначають роль мобілізації людей як симптому політичного невдоволення звичайною політикою серед звичайних громадян, незалежно від результатів, які має в наслідку така мобілізація, Е. Лакло вважає правильним оголосити популізм яскравим вираженням демократичної уяви, і більше того, стратегією злиття воєдино різноманітних вимог та невдоволення населення, котрі політичні партії, натомість, фрагментують та фільтрують у той момент, коли вони забезпечують інституційний персонал і «окупують» державну владу [8, с. 129-156].

В понятті популізму чітко проявляється висвітлена К. Шміттом відмінність між демократією та лібералізмом [9, с. 5-23]. Популізм користується поняттям «виключення», оскільки ототожнює «народ» з його «більшістю». «Субстанція рівності» народу висновується з відповідності певному (найчастіше майновому) цензу. Певним чином актуалізується питання про «ворогів» та «друзів», але вже у внутрішній політиці. Воля народу, закономірно, сходиться в бажаній точці вибраної «більшості», виразником—радше сказати «втіленням»—якої стає той чи інший не інституціоналізований харизматичний лідер.

Таким чином, можна навести основні характеристики сучасного популізму [10, с. 146-147]: 1) піднесення суверенітету народу як умови для політики «щирості», «прозорості» чи «чистоти» проти щоденної практики компромісів і угод, до яких прагне конституційна демократія; 2) «звернення до більшості», «ствердження правильності більшості» і навіть «права більшості» проти будь-якої політичної чи іншої меншини (в Європі популізм живить дискримінаційні ідеології проти культурних, гендерних, релігійних та мовних меншин); 3) ідея, що політика передбачає опозиційну ідентичність або конструювання «нас» проти «них»; 4) освячення єдності та однорідності народу на противагу будь-якій його поляризації.

Популізм веде, як наслідок, до двох взаємопов›язаних політичних процесів: до поляризації громадян на два класи («більшість» і «меншість»), а також вертикалізації політичної системи, тому, що втілення «волі народу» неможливе без лідера більшості. Основна ціль популізму вирішити «парадокс політики», який полягає в «визначенні того, хто становить народ».

Прослідкувати зв'язок поняття популізму з політичною теорією К. Шмітта можна через ознайомлення з його працею «Диктатура», а точніше наголошенням ним на «вузловій точці» суверенної диктатури, її субстанції. Розглядаючи державу та органи влади в ній, німецький мислитель, звертаючись до правової теорії Емманюель-Жозефа Сієса, вказує, що, не зважаючи на те, що теоретики держави постулюють «тільки існування» держави, котра втратила свої повноваження, передавши їх вищим органам влади (яку «несуть на собі» ці самі органи), втім, вони не виникають самостійно, а встановлюються відповідно до установчої влади (фр. pouvoir constituent).

Установчою владою К. Шмітт бачить народ, націю, котрий/котра знаходяться в такому відношенні з представницькими органами влади як «породжуюча природа до породжуваного нею». «Народ, нація—початкова сила будь-якого державного утворення—встановлює все нові органи. З нескінченної, незбагненної безодні її влади постійно виникають нові форми, котрі вона може зруйнувати в будь-який момент і котрими ця влада ніколи не буває в кінцевому рахунку визначена. Нація може хотіти будь чого—зміст її волі завжди має рівно таку ж правову цінність, що і зміст того чи іншого припису конституції. Тому вона може в будь-який момент реалізовувати свою інтервенцію за допомоги законодавчих, юридичних чи просто фактичних актів. Нація стає необмеженим чи таким, що не допускає жодних обмежень, власником прав панування, котрі не треба навіть обмежувати випадком крайньої необхідності. Вона ніколи не встановлює саму себе, але завжди є чимось іншим. Тому її співвіднесеність з встановленим органом не є двосторонньою правовою співвіднесеністю. Нація завжди знаходиться в природному стані, як вказує на це Сієс […][і] мова [тут] йде не про конструкцію міжнародного права, а про відношення нації до її власних конституційних форм і до всіх функціонерів, що виступають від її імені. В природному стані знаходиться тільки нація, у неї є тільки права і жодних зобов'язань, установча влада нічим не обмежена; натомість встановлена влада має тільки обов'язки і жодних прав [11, с. 123-124].

Беручи до уваги, що «мета популізму полягає в звільненні місця влади, для того щоб знову зайняти його» [12, с. 164-168], віднаходиться зв'язок з теорією суверенної диктатури К. Шмітта. Як він вказує, в той час як комісарська диктатура намагається захистити існуючу конституцію, шляхом усунення загроз її існуванню, «суверенна диктатура, натомість, весь існуючий порядок розглядає як стан, котрий повинен бути усунутий шляхом її акції. Вона не призупиняє діючу конституцію в силу заснованого на ній, певно конституційного, права, але прагне досягти такого стану, котрий дозволив

би їй ввести конституцію, яку вона вважає істинною. Таким чином, вона посилається не на діючу вищу норму, а на ту, котру треба ввести. Могло б здатися, що такий замисел уникає будь-якого правового розгляду. Адже держава в правовому відношенні може бути зрозуміла виключно своєю конституцією, а тотальне заперечення діючого документу повинно було б, власне кажучи, не претендувати на правове обґрунтування, оскільки конституція, що імплементується, взяте як явище, ще не існує. Тому мова йшла б тільки про питання влади. Але все виглядає інакше, якщо допустити існування такої інстанції, яка, не будучи сама заснованою конституційно, тим не менш, знаходиться в первинному стосовно будь-якої чинної конституції відношенні, навіть якщо сама вона ніколи не охоплюється нею, так що внаслідок цього вона не заперечується навіть тоді, коли її нібито заперечує чинна конституція. У цьому полягає зміст установчої влади» [11, с. 119-120].

Таким чином, усі п'ять характеристик популізму співвідносяться з політичною теорією К. Шмітта:

Популізм	Антагоністичне політичне К. Шмітта
Піднесення суверенітету народу	Виведення субстанції рівності народу
Право більшості проти будь-якої меншини	Демократичний механізм «виключення»
Опозиційна ідентичність або конструювання «нас» проти «них»	Дихотомія політичного «друг-ворог»
Освячення єдності та однорідності народу на противагу будь-якій його поляризації	Критика парламентаризму та ліберального індивідуалізму
Втілення волі народу в харизматичному лідері	Тотожність керуючих і керованих

Висновки

Популізм, будучи широко використаним лідерами нео-авторитарних держав (спін-диктатур), на сьогодні постає нагальним питанням для аналізу в силу втрати репутації класичних інституційних структур політичної участі в очах виборців. Політична теорія Карла Шмітта, а саме: «субстанція рівності» народу, демократичний механізм «виключення», дихотомія політичного «друг-ворог», критика парламентаризму та ліберального індивідуалізму, тотожність керуючих і керованих, в даному випадку постає влучною системою вихідних даних, за допомогою якої можна зрозуміти онтологічну основу популізму.

Список посилань

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика; Пер. з нім. Олександр Погорілий. Київ: Основи, 1998. 534 с.
2. Versluis A. A Conversation with Alain de Benoist**.** *Journal for the Study of Radicalism*. 2014. Vol. 8, No. 2. P. 79-106.
3. Karolewski, I. P., Libin, X., Patapan, H., Halmai, G., Kutay, A., Guasti, P., & Scheuerman, W. E. (2023). Carl Schmitt and Democratic Backsliding. *Contemporary Political Theory*. 2023. Vol. 22. С. 406-437.
4. Гурієв С., Трейсман Д. Спін-диктатори. Як змінюється обличчя тиранії в XXI ст.; Пер. О. Бершадської; вид. 2-ге, доповн. Київ.: Букшеф, 2023. 448 с.
5. Aristotle Politics. Trans. by B. Jowett. Kitchener: Batoche Books, 1999. 192 p.
6. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець; Пер. з іт. А. Перепаді. Київ: Основи, 1998. 492 с.
7. Радь Т. Теоретичні засади популізму. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. 2009. Вип. 13. С. 289–293.
8. Laclau E. Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism. London: NLB, 1977. 203 p.
9. Schmitt C. Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus. 10 Aufl. Berlin: Duncker & Humblot, 2017. 92 s.
10. Urbinati N. The Populist Phenomenon. *Raisons politiques.* 2013. No. 51. P. 137-154.
11. Schmitt C. Dictatorship: From the Beginning of the Modern Concept of Sovereignty to the Proletarian Class-Struggle. Trans. M. Hoelzl, G. Ward. Cambridge: Polity Press, 2013. 288 p.
12. Laclau E. On Populist Reason. London: Verso, 2005. 276 p.

References

1. Weber, M. (1998). Sociology. General historical analyses. Politics, Policy, Polity. Kyiv: Osnovy, 534. [in Ukrainian].
2. Versluis, A. (2014). A Conversation with Alain de Benoist. *Journal for the Study of Radicalism*, 8(2), 79–106.
3. Karolewski, I. P., Libin, X., Patapan, H., Halmai, G., Kutay, A., Guasti, P., & Scheuerman, W. E. (2023). Carl Schmitt and Democratic Backsliding. Contemporary Political Theory, 22, 406–437.
4. Guriev, S., & Treisman, D. (2023). Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century (2nd ed.). Kyiv: Bookchef, 448. [in Ukrainian].
5. Aristotle (1999). Politics. Kitchener: Batoche Books, 192.

6. Machiavelli, N. (1998). Florentine Chronicle. The Prince. Kyiv: Osnovy, 492. [in Ukrainian].
7. Rad, T. (2009). Theoretical principles of populism. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University,* (13), 289–293. [in Ukrainian].
8. Laclau, E. (1977). Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism. London: NLB, 203.
9. Schmitt, C. (2017). The intellectual-historical situation of today's parliamentarism (10th ed.). Berlin: Duncker & Humblot, 92. [in German].
10. Urbinati, N. (2013). The Populist Phenomenon. *Raisons politiques,* (51), 137–154.
11. Schmitt, C. (2013). Dictatorship: From the Beginning of the Modern Concept of Sovereignty to the Proletarian Class-Struggle. Cambridge: Polity Press, 288.
12. Laclau, E. (2005). On Populist Reason. London: Verso, 276.

UDC 130.2: 94(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.42-53

Volodymyr Atamanenko
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0000-7233-7137
e-mail: volodymyr.atamanenko@knu.ua

MODERN POPULISM IN C. SCHMITT'S POLITICAL THEORY CONTEXT

Abstract

The article examines the connection between modern populism and the political concepts of Carl Schmitt. The contribution of C. Schmitt's political-philosophical heritage to the development of the general theory of authoritarianism is emphasized, which is manifested in a certain categorical apparatus and direction of the German thinker's research. Since the 1990s, his political theory has been popular for several objective reasons: 1) the increased number of terrorist attacks around the world; 2) the categorical apparatus, which, against the backdrop of the terrorist threat and the «threat to democracy», has been used by the USA with new force to justify humanitarian interventions in other countries, as well as 3) dynamic globalization.

The phenomenon of spin-dictatorship is studied. The following are the main characteristics of this type of authoritarian regime: 1) you need to be popular (among the masses); 2) having gained popularity, the dictator uses it to strengthen his power («convinces» the voters to give him extraordinary powers); 3) it is necessary to pretend to be democratic; 4) it is necessary to open up to the world; 5) brutal repression must be avoided, or at least concealed or masked when used; spin-dictators in this article are defined as leaders who pretend to be democratic rulers. It is indicated that since authoritarian countries today are mostly spin-dictatorships, populism is widely used by the leaders of these states and appears as their main tool for mobilizing the masses.

It is noted that the actualization of C. Schmitt's political theory in the context of populism belongs to the French post-structuralist philosopher E. Laclau, who considered populism a vivid expression of democratic thought. Thus, the antonymy of the concepts «democracy—liberalism», emphasized by C. Schmitt, is actualized. Taking into account that «the goal of populism is to vacate the place of power in

order to occupy it again», there is a connection between populism and the theory of «sovereign dictatorship» of the German thinker.

It is argued that a number of concepts of C. Schmitt's political theory, namely: the «substance of equality» of the people, the democratic mechanism of «exclusion», the «friend-enemy» dichotomy, criticism of parliamentarism and liberal individualism, the identity of «the rulers» and «the ruled», in this case become thorough system of initial data, with the help of which it is possible to understand the ontological basis of the populism phenomenon.

Keywords: populism, spin-dictatorship, Carl Schmitt, concept of the political, the antagonistic political.

Стаття надійшла до редакції 18.02.24

© Атаманенко В. В., 2024

UDC 327(510): 339.92 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.54-64

Chengzhang Zou
China University of Petroleum (Beijing, People Republic of China)
https://orcid.org/0000-0002-6425-3811
e-mail: 787234243@qq.com

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE THEORY OF "THREE HARMONIES" IN THE INTERNATIONAL POLITICAL VIEWS OF CHINA AND THE USSR

Abstract

Researched that, the concept of the "three harmonies"—the foreign policy advocated by the Soviet government during Nikita Khrushchev's tenure—aimed to redefine not only the USSR's foreign policy but also the trajectory of global socialism. This policy emphasized peaceful coexistence, competition, and transition, forming the basis of détente between the East and West. Essentially, it sought peaceful coexistence with Western countries to avoid war while striving to surpass the United States through peaceful competition. However, the concept faced criticism and did not garner unanimous approval. The concept of peaceful coexistence was particularly groundbreaking, as it acknowledged the existence of different social systems and sought to find common ground despite ideological differences. By promoting peaceful competition, the Soviet Union aimed to demonstrate the superiority of socialism through economic, technological, and cultural achievements, rather than through military means. However, the theory of the "three harmonies" faced challenges and criticisms both domestically and internationally. Within the Soviet Union, hardliners criticized Khrushchev's perceived concessions to the West and feared that peaceful coexistence would undermine the revolutionary zeal of the socialist cause. Internationally, foreign powers, like China, which has historically developed its own current idea of peaceful coexistence, viewed the concept with skepticism, interpreting it as a tactic to divide and weaken the unity of the capitalist bloc.

Keywords: History of philosophy, political philosophy, theory of the "three harmonies", People's Republic of China, Communist Party of the Soviet Union, Peaceful Coexistence, Socialist Internationalism, Marxist-Leninist Thought.

Introduction

The theory of the "three harmonies" represented a significant departure from Joseph Stalin's more confrontational approach to foreign policy. It aimed to navigate the complexities of the Cold War era by advocating for peaceful coexistence and competition rather than direct conflict with the West. This shift reflected Nikita Khrushchev's desire to pursue a more pragmatic and less ideologically driven approach to international relations. Despite its limitations and challenges, the theory of the "three harmonies" marked a significant moment in the history of Soviet foreign policy. It reflected the complexities and contradictions of the Cold War era, as well as the Soviet Union's evolving role on the world stage. By exploring the philosophical underpinnings and reception of this theory, we can gain insights into the dynamics of international relations during a pivotal period of the 20th century.

Gucheng Li in *A Glossary of Political Terms of the People's Republic of China* (1995), collection of over 560 important and frequently-used Chinese political terms and phrases writes: "'San he' refers to 'peaceful coexistence, peaceful competition, and peaceful transition.' 'Yi shao' refers to 'reducing support and assistance to the liberation struggles of other peoples.' There is another interpretation of 'San he': offering peace to imperialism, to modern revisionism, and to the reactionary factions of foreign countries (Li, 1995: 366). On February 9th and February 29th, 1964, Mao Zedong held meetings with party leaders from foreign states. During these gatherings, he criticized Wang Jiaxiang, the Director of the Central Liaison Department, for advocating the "San he yi shao" approach and accused individuals in the United Front Department of neglecting class struggle. Mao stated that their international agenda focused on implementing "three peaceful acts and one reduction" and asserted the presence of revisionist elements throughout the Central Committee, the Secretariat, including the Vice-Premier, and in various departments, provinces, and branch party committees.

To comprehend the critique of this theory, it is essential to undertake a historical study of the philosophical and ideological underpinnings of this concept, analyzing its components in depth.

Methods

To achieve this goal, the article employs a meticulous review and analysis of primary sources, scholarly works, and official documents within the Soviet historiographical context. By delving into the writings of Soviet historians, the article aims to identify the key themes, interpretations, and nuances that characterized their discussions on the Sino-Soviet relationship. This method involves a comprehensive exploration of historical archives, academic publications, and official statements to unveil the evolving narrative and shifts in interpretation over time. Through a nuanced examination of these sources, the article seeks to contribute valuable insights into the historiographical trends that have influenced the portrayal of this critical geopolitical relationship within the Soviet academic discourse.

Results

The concept of "peace" in the concept of "Peaceful Coexistence" and its involvement in the philosophy of Marxism-Leninism

The concept of "peaceful coexistence" holds a significant place within the framework of Marxist-Leninist philosophy, particularly in the context of international relations during the Cold War era. Central to this concept is the notion of achieving harmony and stability among nations without resorting to violent conflict. This article delves into the understanding of "peace" within the concept of "peaceful coexistence" and its implications within Marxist-Leninist ideology.

From a philosophical perspective, peace encompasses a multidimensional concept that extends beyond the mere absence of conflict or war. Philosophers have approached the notion of peace from various angles, considering its ethical, political, social, and metaphysical dimensions.

Johan Galtung's book *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization* (1996) is a seminal work that explores various dimensions of peace, conflict, development, and civilization from a holistic and interdisciplinary perspective. In this book, Galtung draws upon his extensive experience as a peace researcher, mediator, and theorist to offer insights into the complex dynamics of contemporary global affairs. "To start with, two compatible definitions of peace: *Peace is the absencelreduction of violence of all kinds; Peace is nonviolent and creative conflict transformation.* For both definitions the following holds: *Peace work is work to reduce violence by peaceful means; Peace studies is the study of the conditions of peace work.* The first definition is violence-oriented; peace being its negation. To know about peace we have to know about violence. The second definition is conflict-oriented; peace is the context for conflicts to unfold nonviolently and creatively. To know about peace we have to know about conflict and how conflicts can be transformed, both nonviolently and creatively. Obviously this latter definition is more dynamic than the former" (Galtung, 1996: 9). Transforming world conflicts nonviolently and creatively requires a multifaceted approach that addresses the root causes of conflicts while promoting reconciliation, justice, and sustainable peace.

The idea of eternal peace, also known as perpetual peace or everlasting peace, is a philosophical concept that envisions a state of global harmony and absence of conflict that endures indefinitely. This notion has been explored by philosophers, political theorists, and activists throughout history, reflecting humanity's aspiration for a world free from the scourge of war and violence. Immanuel Kant, the renowned German philosopher, articulated his vision for eternal peace in his seminal work titled *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch* (*"Zum ewigen Frieden: Ein philosophischer Entwurf"*), published in 1795. He advocated for republican forms of government, suggesting that democratic states are less likely to engage in war. Kant also proposed the establishment of a "federation of free states" based on principles

of equality and collective security. Additionally, he emphasized the importance of international law and the recognition of cosmopolitan rights to regulate interstate relations. Kant believed that perpetual peace hinges on moral and intellectual progress, stressing the need for education and enlightenment to overcome violence and prejudice. "A peace treaty nullifies all existing causes for war, even if they are unknown to the contracting parties, and even if they arc assiduously ferreted out from archival documents" (Kant, 2003:). His ideas continue to influence discussions on global governance and peacebuilding.

From a philosophical standpoint, the concept of "peace" is polysemantic. Various definitions of "peace" can be categorized according to three principles: the inner world of an individual represents peace within the soul, the external world of individuals represents peace among nations, and the metaphysical realm signifies peace in the transcendental sphere. Some of these concepts intersect. For instance, "Satyagraha" (Gandhi, 2001), Mahatma Gandhi's philosophy of nonviolent resistance, integrates multiple interpretations of peace.

Idea of "Peaceful coexistence" emerged as a response to the heightened tensions of the Cold War, particularly after the death of Joseph Stalin and the subsequent leadership of Nikita Khrushchev. It represents a departure from Stalinist confrontational tactics towards a more pragmatic approach to international relations. At its core, "peaceful coexistence" advocates for the cohabitation of socialist and capitalist states without the necessity for armed conflict.

In the context of Marxist-Leninist philosophy, "peace" within "peaceful coexistence" is multifaceted. It encompasses not only the absence of war but also the promotion of mutual understanding, cooperation, and respect among nations regardless of their ideological differences. This notion of peace is rooted in the Marxist principle of historical materialism, which posits that social progress is driven by class struggle but can ultimately lead to a classless and harmonious society. Historical materialism is a foundational concept in Marxist theory that serves as a framework for understanding historical development and societal change. Coined by Karl Marx and Friedrich Engels, historical materialism posits that the material conditions of society—such as the mode of production, social relations, and the economic base—determine the course of history and shape human consciousness and behavior. In 1938, a pivotal moment occurred with the endorsement of *A Short Course in the History of the All-Union Communist Party of Bolsheviks* (1939) by a special resolution of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks. Notably, Joseph Stalin (Rappaport, 1999: 130) played a significant role in its creation, adding weight to its authority. Of particular importance was the inclusion of the chapter "On Dialectical and Historical Materialism", which effectively became the benchmark for philosophical understanding within Marxism-Leninism. This text set the standard for interpreting key aspects of the history of the CPSU (Bolsheviks) and Marxism-Leninism, dismissing alternative viewpoints as incorrect. The *Short Course* exerted considerable influence on the ideological direction and was compulsory reading

in party history classes. Central to its narrative was the enduring spirit of struggle, recognized as a perpetual force within its pages.

The book *Stalin's Master Narrative: A Critical Edition of the History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks), Short Course* (2019) edited by David Brandenberger and Mikhail Zelenov focuses on the critical examination and analysis of the *Short Course* in the history of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks). The *Short Course* was a key ideological text during Stalin's era, providing a narrative of the party's history that reflected Stalin's perspective and policies. This critical edition offers insights into the construction of historical narratives, the manipulation of history for political purposes, and the role of ideology in shaping historical understanding (Brandenberger & Zelenov, 2019). It aims to provide readers with a deeper understanding of the ideological mechanisms employed by the Soviet regime under Stalin.

The concept of "peaceful coexistence" reflects a pragmatic understanding of international relations within the Marxist-Leninist framework. It acknowledges the geopolitical realities of the Cold War while striving to advance the interests of the socialist bloc through peaceful means. However, it also underscores the belief that the ultimate victory of socialism is inevitable, albeit through gradual and non-violent processes. Moreover, "peaceful coexistence" aligns with Leninist principles of proletarian internationalism, which advocate for solidarity among oppressed peoples worldwide. By promoting peaceful relations with capitalist states, Marxist-Leninist regimes sought to consolidate their influence on the global stage and foster alliances with other anti-imperialist forces. Despite its idealistic aspirations, the concept of "peaceful coexistence" faced criticism from within the Marxist-Leninist camp. Hardline factions argued that it amounted to capitulation to bourgeois ideology and compromised the revolutionary integrity of socialism. Additionally, Western powers viewed "peaceful coexistence" with skepticism, often interpreting it as a tactic to undermine the unity of the capitalist bloc. The concept of "peace" within "peaceful coexistence" embodies a central tenet of Marxist-Leninist philosophy, emphasizing the importance of non-violent cohabitation and cooperation among nations. It represents a pragmatic response to the complexities of international politics while remaining rooted in the fundamental principles of Marxism-Leninism. Despite its challenges and criticisms, "peaceful coexistence" remains a significant aspect of Marxist-Leninist thought and continues to shape discourse on international relations and conflict resolution.

The Concept of "Competition": Philosophical and Political Analysis in International Diplomacy

The 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union stands as a watershed moment in both historical and philosophical terms. Its condemnation of Stalin's personality cult marked a critical shift in Soviet politics, acknowledging past abuses and initiating a process of de-Stalinization. Concurrently, the Congress introduced the ideology of peaceful coexistence, advocating for amicable relations

between the socialist bloc and the capitalist West, in stark contrast to the confrontational stance of the Stalin era. Moreover, by recognizing the diversity of paths to socialism, the Congress acknowledged the potential for countries to pursue socialism according to their unique contexts, rather than rigid adherence to the Soviet model. This acknowledgment allowed for greater flexibility and experimentation within the socialist bloc. Overall, the Congress profoundly altered Soviet domestic governance and international relations, shaping the course of socialism, communism, and global geopolitics for decades to come. Vyacheslav Molotov, a prominent figure in Soviet politics and a longtime associate of Joseph Stalin, held skeptical views regarding Nikita Khrushchev's policy of peaceful coexistence. Molotov believed that Khrushchev's policy of peaceful coexistence compromised the principles of Marxism-Leninism and undermined the revolutionary struggle against imperialism. He viewed peaceful coexistence as a form of capitulation to capitalist interests and argued that it weakened the international communist movement.

China's reaction to the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union was mixed and evolved over time. Initially, Chinese leaders expressed cautious optimism about the Congress's condemnation of Stalin's personality cult, viewing it as a positive step towards rectifying past injustices within the Soviet Union (Tucker, 1979).

However, as the Soviet Union embraced the ideology of peaceful coexistence and advocated for coexistence with the capitalist West, tensions between China and the Soviet Union began to emerge. Chinese leaders, including Mao Zedong, viewed peaceful coexistence as a betrayal of revolutionary principles and accused the Soviet leadership of deviating from Marxist-Leninist ideology (Zhang, 2023).

Furthermore, China's leaders were wary of the Soviet Union's efforts to maintain stability within the socialist bloc and promote détente with the West. They believed that such actions compromised the revolutionary struggle and weakened the global socialist movement.

In response to these perceived ideological deviations by the Soviet Union, China pursued a more assertive and revolutionary foreign policy stance. This included supporting revolutionary movements in Asia, Africa, and Latin America, as well as advocating for a more militant approach to confronting imperialism and capitalism. Overall, China's reaction to the 20th Congress and its results was characterized by a growing ideological divergence and eventual estrangement from the Soviet Union, leading to the Sino-Soviet split and the emergence of two distinct branches of communism in the Cold War era.

The theory of peaceful coexistence was perceived as Marxist revisionism by some within the communist movement because it deviated from traditional Marxist-Leninist principles and strategies for achieving socialism. Marxist-Leninist theory historically emphasized the inevitability of class struggle and the necessity of revolutionary action to overthrow capitalist systems and establish socialism.

According to this perspective, socialism could only be achieved through the revolutionary overthrow of the bourgeoisie and the establishment of a dictatorship of the proletariat.

The theory of peaceful coexistence, however, proposed that socialist and capitalist states could coexist peacefully without the need for revolutionary upheaval. It suggested that socialism could be achieved through gradual reforms, diplomatic negotiations, and peaceful competition with capitalist countries. Critics of peaceful coexistence argued that this approach represented a departure from Marxist principles by downplaying the centrality of class struggle and revolutionary change. They believed that peaceful coexistence amounted to accommodation with the capitalist system rather than its overthrow. Additionally, some critics saw peaceful coexistence as a form of capitulation to capitalist interests, allowing capitalist powers to maintain their dominance while undermining the revolutionary aspirations of the proletariat.

The Concept of "transition" to Socialism: Ideals, Realities, and Challenges

The idea that the working class of capitalist countries could gain power through parliament and peacefully transition to a socialist system was a central tenet of Marxist theory, particularly as it evolved in the early 20th century. This concept, known as "parliamentary socialism" or "democratic socialism", posited that workers could achieve political and economic power through the democratic institutions of the capitalist state, primarily through participation in elections and the legislative process.

The notion was based on the belief that the capitalist system contained inherent contradictions and injustices that would eventually lead to the radicalization of the working class. Through organized labor movements, political parties, and trade unions, workers could mobilize and use the electoral process to elect representatives sympathetic to socialist ideals. Once in power, these representatives could enact legislation and implement policies aimed at gradually transforming society towards socialism. This transition might involve nationalization of key industries, implementation of social welfare programs, and redistribution of wealth to reduce economic inequality. The concept of "peaceful transition" to socialism through parliamentary means gained traction during periods of relative political stability and economic prosperity in capitalist countries. Proponents argued that violent revolution could be avoided, and socialism could be achieved through peaceful, democratic means. However, the feasibility and effectiveness of parliamentary socialism have been the subject of debate among socialist thinkers and activists. Critics argue that the capitalist state is inherently biased against socialist transformation and that attempts to work within the system ultimately lead to co-optation and compromise. Nonetheless, the idea of parliamentary socialism remains influential in socialist thought, and many socialist political parties and movements continue to advocate for progressive change through democratic institutions and grassroots organizing.

The concept of the initial stage of socialism, as articulated by Chinese economists Yu Guangyuan, Xue Muqiao, and Sun Yefang, referred to a transitional period following the establishment of socialism in China. This concept emerged in the 1950s as China embarked on its socialist transformation under the leadership of the Chinese Communist Party (CCP). The initial stage of socialism was characterized by the coexistence of socialist and capitalist elements within the Chinese economy. It recognized the need to utilize market mechanisms and incentives to drive economic growth and development while gradually transitioning towards a fully socialist system. This approach allowed for the coexistence of state-owned enterprises alongside elements of private ownership and market-oriented reforms.

Mao Zedong supported the concept of the initial stage of socialism as a pragmatic approach to economic development in China. He acknowledged the necessity of utilizing market forces and allowing for the development of productive forces during this transitional period. "At the First Zhengzhou Conference in November 1958 Mao Zedong mentioned the "initial stage of socialism" when he discussed the necessity of commodity production" (Li, 1995: 400).

However, Mao's support for the initial stage of socialism was not without reservations. He remained committed to the ultimate goal of building a classless society and eliminating capitalist influences. Mao emphasized the importance of maintaining the leading role of the Communist Party and preventing the emergence of capitalist tendencies that could undermine socialist principles.

Overall, the concept of the initial stage of socialism reflected the complex and evolving nature of China's socialist transition. It provided a framework for balancing economic development with socialist principles and guided China's economic policies during this critical period of its history. One of the principles emphasizes mutual respect for sovereignty and territorial integrity. In the context of China's socialism, this principle underscores the importance of safeguarding China's territorial sovereignty and integrity.

The "Five Principles of Peaceful Coexistence" originated from the diplomatic negotiations between China, India, and Myanmar (then Burma) in the early 1950s. The "Five Principles of Peaceful Coexistence", also known as the Panchsheel Treaty, are a set of principles that outline the basis for peaceful relations and cooperation among nations. These principles were first formally articulated by China and India in the 1954 Sino-Indian Treaty and have since become fundamental to China's foreign policy approach. The five principles are:

1. Mutual Respect for Sovereignty and Territorial Integrity: Nations should respect each other's sovereignty and territorial integrity, refraining from interfering in each other's internal affairs.

2. Mutual Non-Aggression: Nations should commit to resolving disputes and conflicts through peaceful means, refraining from the threat or use of force against each other.

3. Non-Interference in Internal Affairs: Nations should respect each other's political systems and refrain from interfering in each other's internal affairs.

4. Equality and Mutual Benefit: Nations should engage in relations based on equality and mutual benefit, promoting cooperation and collaboration for shared interests.

5. Peaceful Coexistence: Nations should seek to coexist peacefully, fostering harmonious relations and mutual understanding to prevent conflicts and promote stability.

These principles are intended to guide interactions among nations, emphasizing the importance of diplomacy, dialogue, and mutual respect in international relations. The Five Principles of Peaceful Coexistence reflect a commitment to peaceful coexistence, cooperation, and the resolution of disputes through peaceful means, contributing to global peace and stability (Murphy, 2022).

Conclusions

The theory of "Three Harmonies" of the USSR and the "Five Principles of Peaceful Coexistence" of China are related in their overarching principles of international relations, particularly in the context of promoting peace and cooperation among nations. The theory of "Three Harmonies" was a foreign policy approach adopted by the Soviet Union, it emphasized the principles of peaceful coexistence, peaceful rivalry, and peaceful transition. The Soviet Union aimed to coexist peacefully with Western countries, engage in peaceful competition, and promote peaceful transitions to socialism around the world.

On the other hand, the "Five Principles of Peaceful Coexistence" were first articulated by China in the 1950s as the foundation of its foreign policy. These principles include mutual respect for sovereignty and territorial integrity, mutual non-aggression, non-interference in internal affairs, equality and mutual benefit, and peaceful coexistence. While the specific principles articulated in the theory of "Three Harmonies" and the "Five Principles of Peaceful Coexistence" may differ, both frameworks share common objectives of fostering peaceful relations among nations and promoting cooperation while respecting each other's sovereignty and interests. In essence, both they reflect attempts by the USSR and China, respectively, to establish guidelines for international relations based on principles of mutual respect, non-aggression, and cooperation, thus contributing to global peace and stability.

Modern China looks boldly into the future; it is actively interested in the problems of globalization and peaceful coexistence. Which in turn activates issues of peaceful security. "Since the end of the Cold War, China's thinking about national security has changed greatly. During the Cold War, China viewed its national security mainly in terms of its struggles against the hegemony of one of the two superpowers or even against that of both superpowers and their followers. At present, China has been attaching most importance to the trend of globalisation, which has had positive and negative impacts on the country's national security… So, although military security is still very important for China, it is increasingly

concerned about non-traditional security issues, such as energy, food and environmental security, financial security, information security, and so on. In order to resolve these issues, China and other countries have to cooperate more with each other" (Liping, 2009: 103). This quotation discusses the evolution of China's perspective on national security since the end of the Cold War. During the Cold War era, China primarily focused on its national security in terms of its struggles against the hegemony of the two superpowers, the United States and the Soviet Union. However, in the post-Cold War era, China's approach to national security has shifted significantly. In the contemporary context, China places greater importance on the trend of globalization, which has both positive and negative impacts on its national security. While military security remains important, China is increasingly concerned about non-traditional security issues such as energy security, food security, environmental security, financial security, and information security. There is a need for international cooperation to address these non-traditional security challenges effectively. China and other countries work together to find peaceful solutions to common security issues in the era of globalization.

References

1. Brandenberger, D., & Zelenov, M. (Eds.). (2019). *Stalin's Master Narrative: A Critical Edition of the History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks), Short Course*. Yale University Press.
2. Galtung, J. (1996). *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*. International Peace Research Institute; Sage Publications.
3. Gandhi, M. (2001). *Non-violent Resistance (Satyagraha)*. Mineola, N.Y.: Dover.
4. Kant, I. (2003). *To Perpetual Peace: A Philosophical Sketch.* Hackett Publishing.
5. Li, Gucheng (1995). *A Glossary of Political Terms of the People's Republic of China*.
6. Liping, X. (2009). How China thinks about national security. In R. Huisken (Ed.), *Rising China: Power and Reassurance* (pp. 103–118). ANU Press.
7. Murphy, D. C. (2022). *China's rise in the Global South: the Middle East, Africa, and Beijing's alternative world order*. Stanford, California.
8. Rappaport, H. (1999). *Joseph Stalin: A Biographical Companion*. ABC-CLIO.
9. Tucker, Robert (1979). The Rise of Stalin's Personality Cult. *The American Historical Review, 84*(2): 347-366.
10. Zhang, Y. (2023). Strategic Vigilance: Mao's "Anti-Peaceful Evolution" Strategy and China's Policy toward the United States, 1959–1976. *Journal of Cold War Studies, 25*(2): 93-111.

УДК 327(510): 339.92 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.54-64

Ченгжанг Цзоу

Китайський університет нафти (м. Пекін, Китайська Народна Республіка)
https://orcid.org/0000-0002-6425-3811
e-mail: 787234243@qq.com

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ТЕОРІЇ «ТРЬОХ ГАРМОНІЙ» У МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ КИТАЮ ТА СРСР

Резюме

Досліджено, що концепція «трьох гармоній» — зовнішня політика, яку пропагував радянський уряд під час правління Микити Хрущова, мала на меті переосмислити не лише зовнішню політику СРСР, а й траєкторію глобального соціалізму. Ця політика наголошувала на мирному співіснуванні, конкуренції та переході, формуючи основу розрядки між Сходом і Заходом. По суті, вона прагнула до мирного співіснування із західними країнами, щоб уникнути війни, одночасно прагнучи перевершити Сполучені Штати шляхом мирної конкуренції. Однак концепція зіткнулася з критикою і не знайшла одностайного схвалення. Концепція мирного співіснування була особливо новаторською, оскільки вона визнавала існування різних соціальних систем і намагалася знайти спільну мову, незважаючи на ідеологічні розбіжності. Пропагуючи мирну конкуренцію, Радянський Союз мав на меті продемонструвати перевагу соціалізму через економічні, технологічні та культурні досягнення, а не військовими засобами. Проте теорія «трьох гармоній» зіткнулася з проблемами та критикою як усередині країни, так і за кордоном. У Радянському Союзі прихильники жорсткої лінії критикували уявні поступки Хрущова Заходу та боялися, що мирне співіснування підірве революційний запал соціалістичної справи. На міжнародному рівні іноземні держави, як-от Китай, який історично розвинув власну ідею мирного співіснування, сприйняли цю концепцію скептично, інтерпретуючи її як тактику розколу та послаблення єдності капіталістичного блоку.

Ключові слова: історія філософії, політична філософія, теорія «трьох гармоній», Китайська Народна Республіка, Комуністична партія Радянського Союзу, мирне співіснування, соціалістичний інтернаціоналізм, марксистсько-ленінська думка.

Стаття надійшла до редакції 10.03.24

© Ченгжанг Цзоу, 2024

УДК 32.019.5 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.65-80

Горбатенко Володимир Павлович
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-2400-954X
e-mail: stateandlaw@ukr.net

ВИЗНАЧАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РАШИЗМУ ЯК КВАЗІІДЕОЛОГІЇ І ПРАКТИКИ НЕОТОТАЛІТАРИЗМУ

Резюме

Досліджено та систематизовано з урахуванням здобутків попередників визначальні характеристики рашизму як квазіідеології і практики неототалітаризму. Охарактеризовано зміни, які відбулися в сучасному світі у просторі класичних і новітніх ідеологій. Осмислено передумови формування і наслідки впровадження рашизму. Виявлено і співставлено наукові підходи до поняття «рашизм». Виокремлено й обґрунтовано 7 ключових ознак рашизму, до яких віднесені: 1) нетерпимість до культури та цивілізаційного вибору інших народів, використання ідеї «русского міра» як технології об'єднання наднаціональної спільності носіїв і ревнителів російської мови і культури; 2) вождизм, культ національного лідера, що спирається на спецслужби та поліцейський апарат; 3) орієнтація на пасивність мас, зневага до особистості, нав'язування гіпертрофованого колективізму, застосування адміністративного ресурсу та системної фальсифікації результатів виборів; 4) демонстративний месіанський цинізм, спрямований на дискредитацію загальнолюдських цінностей, демократичних процедур і стандартів; 5) формування державної пропаганди як цинічного та брехливого рупору правлячого режиму; 6) ненависть до інакомислячих, нагнітання ворожості, економічний тиск, ядерний шантаж; 7) маскування під антифашизм, маніпулятивне обґрунтування окупації та анексії територій сусідніх держав, виправдання геноциду українського народу, знищення українців як національної спільноти. Зроблено висновок про взаємозв'язок виникнення і розвитку

нових ідеологій із суспільними зрушеннями, пов'язаними з розпадом попередніх держав та виникненням нових; зміною уявлень про панування і підпорядкування, свободу і справедливість, сенс існування і бачення майбутнього; масштабними кризовими явищами політичного, економічного, духовного змісту в розвитку людства.

Ключові слова: російсько-українська війна, рашизм, пропаганда, ідеологія, гібридна війна, «русскій мір», ядерний шантаж, геноцид українського народу, «путінізм», російський месіанізм.

Вступ

В умовах змін, які відбулися в сучасному світі на зламі XX—XXI століть, змінилася і його ідеологічна конфігурація. Людей все менше приваблює бачення ідеалізованого суспільного розвитку, окреслене в рамках класичних ідеологій. Реальністю є сконцентрованість на збереженні ідентичності, захисті гідності, відображенні інтересів соціальної спільноти. Вимоги надання аутентичності релігії, культурі, традиціям, забезпечення належної поваги до них поступово переважають масштабніші питання. У цих непростих реаліях, поряд зі спробами адекватного поєднання гуманістичних традиційних і загальнолюдських цінностей, з'являються різного роду квазіідеологічні спекуляції, намагання спотворення людської свідомості, ретельно приховані технології дегуманізації людини й суспільства. І саме на цьому ґрунті у XXI столітті постало загрозливе явище світового масштабу під назвою «рашизм» (від поєднання та співзвучності англ. Russia—росія та італ. fascismo—фашизм). Зазначене явище зазвичай розглядається як ідеологічний різновид нацизму, неофашизму.

За масштабних змін в ідеологічному спектрі прийнято розрізняти поняття «нова ідеологія» і «сучасна ідеологія». До нових зараховують ідеології, які виникли відносно недавно. Сучасні ідеології не обов'язково мають бути новими, вони могли виникнути давно, або, маючи давнє коріння, пристосувалися до нових політичних, соціальних, економічних і культурних обставин. Якраз на межі цих двох понять і сформувалося вищезгадане явище рашизму. Посилена увага науковців з різних галузей соціогуманітарних знань до цього явища, пов'язана з розв'язаною Росією у 2022 році широкомасштабною війною проти України, зовсім не означає, що всі його складові з'ясовані чи зрозумілі. Його важко вловимий характер пов'язаний з мінливою динамікою сучасних подій та неадекватним сприйняттям у світі сфальсифікованої упродовж кількох століть російської історії і культури.

Методи дослідження

У пропонованому дослідженні застосовано системний метод, а також міжгалузевий та соціокультурний підходи. Системний метод дозволив виокремити й узагальнити визначальні характеристики рашизму як квазіідеології і практики російського неототалітарного політичного режиму.

Міжгалузевий підхід посприяв синтетичному погляду на явище рашизму з філософської, політологічної, правової і культурологічної точок зору. Соціокультурний підхід забезпечив ціннісну оцінку рашизму в контексті сучасного загальноцивілізаційного розвитку.

Результати дослідження

Ідеологія рашизму, спираючись на історичні передумови, сформувалася поступово як чинник виправдання і забезпечення агресивної імперської політики Російської Федерації. У цьому процесі з'явилася ціла когорта ідеологів і пропагандистів рашизму, таких як М. Гефтер, А. Дугін, К. Ернст, В. Жириновський, Д. Кисельов, А. Кураєв, С. Кургінян, Е. Лімонов, А. Мігранян, Н. Міхалков, Г. Павловський, Є. Попов, З. Прилєпін, А. Проханов, Т. Сергейцев, М. Сімонян, О. Скабєєва, В. Соловйов, Г. Сурков, В. Цимбурський, К. Шахназаров та ін. Політичними наслідками рашизму стали: Придністровський конфлікт (з 1990 р.); російсько-чеченські війни 1994–1996 рр. та 1999–2009 рр.; російсько-грузинська війна 2008 р.; російська агресія проти України (з 2014 р.) та російсько-українська війна (з 2022 р.). У понятєвому плані термін «рашизм» почав вживатися з 2008 р., значного поширення набув з 2014 р., а від початку широкомасштабної війни, розв'язаної Росією проти України 24 лютого 2022 р., активно вживається на міжнародному рівні.

Рашизм розглядається сучасними дослідниками як: шизофашизм, доведений до крайності як «культ заперечення розуму», спосіб розпалювання ненависті, «апогей торжества волі над думкою» (Т. Снайдер) [1]; людиноненависницька ідеологічна основа «путінізму», що ґрунтується на «дезінформації власного народу» та «нав'язуванні світові власної версії історичної правди» (Б. Дем'яненко) [2, с. 38]; прояв колективної соціопатії, що «базується на ілюзіях і обґрунтовує припустимість будь-якого свавілля заради хибно трактованих інтересів російського суспільства» (О. Костенко) [3]; ідеологія російського фашизму, що базується «на антилібералізмі, експансіонізмі, реваншизмі, некрофілії, геноциді, тероризмі, етатизмі, ксенофобії, євразійстві, вождизмі, богообраності, мобілізації нації й держави проти ворогів, пануванні сили над правом» (М. Требін) [4, с.146]; «уособлення расистської, ксенофобської, шовіністичної та популістської ідеології, яку, попри очевидний антидемократизм, підтримує більшість російського населення» (В. Огризко) [5, с.340]; безчесний, корумповано-мафіозний, вульгарний фашизм, для адептів якого «слова "людяність", "совість", "честь", "порядність" тощо стосовно решти світу, окрім їхньої улюбленої Федерації, просто не існують» (В. Макарчук) [6, с.25–27]; «чорносотенно-білогвардійсько-чекістська тоталітарна ідеологія і практика з низкою специфічних ознак, зумовлених гібридним характером російського політичного проєкту і обставинами постмодерну» (Л. Якубова) [7, с. 32]; «складна ідеологія, яка об'єднує елементи російського націоналізму, православ'я, імперіалізму, шовінізму, фашизму»

та виявляється «у владарюванні, культі лідера, антизахідній риториці та спробах виправдання агресивної політики та домінування росії» (І. Похиленко) [8, с. 743]; «різновид тоталітарної ідеології, яка є підґрунтям режиму, сформованого в Росії на початку XXI ст., та спирається на традиції російського шовінізму й імперіалізму, злочини комуністичного режиму в СССР, фашизму та нацизму» (П. Полянський) [9, с. 213].

До цього дискурсу в 2022 році долучився і автор даної статті. Відповідно в енциклопедично зафіксованому науковому підході рашизм розглядається нами як «маніпулятивна, популістська квазіідеологія і практика неототалітарного політичного режиму Російської Федерації кінця XX—початку XXI ст., основу якої становлять суміш великодержавного шовінізму і реакційного православ'я, ідеалізація та спроба відтворення радянського минулого, хибне уявлення про «богообраність» і особливу цивілізаційну місію російського народу в сучасному світі» [10].

14 квітня 2022 р. Верховна Рада України визнала Російську Федерацію державою-терористом із тоталітарним неонацистським режимом. Поряд зі здійсненими російською армією злочинами на це рішення значною мірою вплинула радикалізація ідеології рашизму. Радник Президента України М. Подоляк цей процес охарактеризував як «усвідомлену масову згоду російського суспільства на максимально варварські убивства і руйнування». У травні 2022 р. Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики підтримав ініціативу науковців, журналістів, політологів, усього громадянського суспільства щодо висвітлення та повноцінного визнання терміну «рашизм» та похідних від нього означень на національному та міжнародному рівнях. Відповідно українські представники інформаційно-комунікаційної сфери започаткували кампанію щодо внесення терміну рашизм до Оксфордського і Кембріджського словників англійської мови. Вже станом на червень 2022 р. публікації про рашизм з'явилися 25 мовами. Зважаючи на це, Т. Снайдер пов'язав перспективи подальшого осмислення рашизму з формуванням окремого напряму дослідження цього явища.

Активізація міжгалузевого дискурсу щодо рашизму дозволяє виокремити та обґрунтувати його основні характеристики. Останні покликані згрупувати та систематизувати вже існуючі в різних варіаціях визначення та підходи. Наведемо декілька прикладів систематизації визначальних ознак рашизму. До таких, зокрема, можна віднести підхід В. Ткаченка, який привертає увагу до таких чинників, як: спотворення реальності масштабним застосуванням пропаганди, відвертої брехні, цинізму; реабілітація елементів фашизму, нацизму, сталінізму; застосування притаманних росіянам низьких почуттів злоби, ненависті, насилля для скоєння воєнних злочинів, геноциду проти українського народу [11]. Л. Якубова акцентує на таких ознаках рашизму, як ільїнщина («білий фашизм» І. Ільїна); одержавлення суспільного життя у вигляді рашистського

державосуспільства; ненормальність і надзвичайщина як нова реальність; виклик глобальному світу; десуб'єктивація і дегуманізація [7]. Ф. Кирилюк і Р. Куліш до найбільш характерних ознак рашизму відносять: некритичність мислення, нігілістичність, вепонізаторство (використання релігії, природних ресурсів, окупованих територій як інструменту геополітичного тиску — В. Г.), інформаційне викривлювання, постімперськість [12, с. 125].

Систематизація визначальних ознак рашизму, що пропонується в рамках даного дослідження, первісно була оприлюднена автором 2022 року у вищезазначеній статті до Великої української енциклопедії. Вона включає 7 визначальних характеристик, які, внаслідок динамічного розвитку означеного явища та пов'язаного з ним дискурсу, сьогодні потребують додаткового обґрунтування, що, власне, і є основною метою пропонованого дослідження. Відтак спробуємо доповнити й конкретизувати означені характеристики.

*1.Н*етерпимість до культури та цивілізаційного вибору інших народів, використання ідеї «русского міра» як технології об'єднання наднаціональної спільності носіїв і ревнителів російської мови і культури, легітимації політичної, культурної, релігійної експансії на пострадянському просторі.

Агресія Росії проти України, що розпочалася у 2014 році, та широкомасштабна російсько-українська війна, що триває з 2022 року, відображені в численних вітчизняних публікаціях та навіть всебічно охарактеризовані в підручнику Павла Полянського зі Всесвітньої історії для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Автором цього підручника «русскій мір» цілком слушно визначається як «імперська концепція РФ, що має на меті обґрунтувати "унікальність", "особливий шлях" Росії, "російської (або ж "євразійської") цивілізації", "винятковість" росіян, з метою підкорення інших народів та встановлення регіонального і світового панування». У відповідності з цим росіяни уявляють «русскій мір» «імперією "богообраного" російського народу включно з територіями України, Білорусі, країн Балтії, придністровським анклавом Молдови тощо». Загалом пов'язані з «русскім міром» претензії «поширюються на всі території, що були свого часу окуповані Росією та Совєтським Союзом і де проживають так звані «співвітчизники» — уродженці СРСР, а також всі, хто володіє російською мовою і поділяє "російську культуру"» [9, с. 212].

Всіляко принижуючи Захід та Україну як осереддя бездуховності, російська влада прагнула маніпулятивними засобами сформувати в середовищі частини українського населення міф про звільнення та об'єднання всієї російськомовної спільноти. З певними потугами цей міф знайшов відгук лише серед нечисленних колаборантів на окупованих територіях. Натомість після резонансних злочинів росіян у Херсоні, Бучі, Ірпені, Бородянці, Ізюмі, Ягідному та інших окупованих населених пунктах, а також жорстоких

бомбардувань Харкова, Маріуполя, Одеси, Миколаєва цей міф остаточно розпався у свідомості найбільших українських ревнителів російської мови й культури.

*2. В*ождизм, культ національного лідера, фактичне утвердження диктатури, втіленої у сильному президентстві В. Путіна та непідконтрольному суспільству жорстокому політичному режимі, що спирається на спецслужби та поліцейський апарат.

Історично притаманне російському народові рабське поклоніння владі посприяло формуванню на початку XXI століття специфічного жорстко авторитарного політичного режиму, що поступово трансформувався в неототалітаризм і одержав назву «путінізму». Цей режим поєднав у своєму функціонуванні відтворення звичної для пересічного росіянина архаїки попереднього існування та певної структурної модернізації, що спирається на досягнення доби глобалізації й Інтернету. Головним здобутком путінізму стало поєднання системи масового управління та ідеологічного контролю, що пронизує все суспільне життя й забезпечує інсценування всенародної підтримки правлячої верхівки. Характеризуючи феномен путнізму, Б. Дем'яненко зауважує: «Політика В. Путіна не виходить за рамки проблем адаптації до зовнішніх змін. Звідси спостерігаються різноманітні сурогатні форми псевдоінституційних інновацій і медійної «демократії» (громадські палати, рухи «наших», послання до Федеральних зборів і т. п.). В. Путін не задає програму діяльності бюрократії, а прагне пристосуватися (утримати рутинну конструкцію безконтрольної влади) до наростаючих явищ децентралізації панування й нових джерел впливу» [2, с. 38].

Характерним для путінізму є штучно сконструйований образ харизматичного лідера, що подається пропагандою як невід'ємний від образу самої Росії. Ототожнення правлячого режиму, політичного розвитку Росії з В. Путіним набуло ознак «культу особи», подібного до сталінських часів. В. Путіну та його оточенню вдалося нав'язати російському суспільству ідеологему, згідно якої діючий президент асоціюється зі стабільністю, а відхід його від влади означатиме не що інше, як громадянську війну і розпад великої імперії. На цьому тлі поступова підміна інститутів державного управління силовими структурами була сприйнята громадянами як данність. Поряд із цим масовою свідомістю було проігноровано злиття влади і бізнесу, панування прокремлівських корпорацій в основних галузях економіки, поєднання криміналітету з вищими ешелонами влади. Обмежені можливості громадянського суспільства, слабкий середній клас, масована пропаганда зрештою й забезпечили легітимацію пожиттєвого правління Путіна через посередництво імітації демократичного виборчого процесу.

*3. О*рієнтація на пасивність мас, зневага до особистості, порушення прав і свобод людини, нав'язування гіпертрофованого колективізму, зведення ролі народу до рівня голосування за одного і того ж кандидата та політичну

партію, застосування адміністративного ресурсу та системної фальсифікації результатів виборів.

Нездатність російського населення до повноцінного соціального розвитку якраз і послугувала підґрунтям для формування неототалітаризму в Росії. Внаслідок взаємної незацікавленості в модернізації країни, за визначенням Л. Якубової, на її теренах сформувався «тоталітарний консенсус між владою та населенням». Звідси — «бажання загальмувати історичний час як гарантію збереження влади для одних та ілюзія простого вирішення складних політичних проблем для інших стають платформою "проростання" державної конструкції в населення, і подальша трансформація і того, і іншого за логікою зростання злоякісної пухлини: держава абсорбує волю і суб'єктність громадян, перетворюючись зрештою на антипод держави «спільного блага»; суспільство втрачає навички політичної взаємодії та суб'єктивізації в рамках суспільних інституцій (партій, профспілок, спільнот, товариств тощо)» [7, с. 146–147].

Масове суспільство доби путінізму остаточно втратило голос індивіддуума, перетворившись на гіпертрофований колектив, життєдіяльність якого перебуває в абсолютній залежності від інспірованих владою пропагандистських кліше. Такою масою можна з легкістю маніпулювати під час виборів, утверджувати її безправність, всіляко її залякувати та приваблювати ідеологемами на кшталт повернення Криму до рідних пенатів, порятунку братського народу Донбасу, звільнення українців від нацизму.

*4. Д*емонстративний месіанський цинізм, спрямований на дискредитацію загальнолюдських цінностей, демократичних процедур і стандартів, пропагування переваги Росії над усім світом з використанням російської православної церкви як засобу геополітичного впливу та морально-духовного освячення антинародних, імперіалістичних діянь російської влади.

Російський месіанізм має глибоке коріння й постійно виявляє себе в різних умовах у політиці, культурі, соціальних відносинах, на міжнародній арені. У 2022 році на основі дослідження творчої спадщини польського поета і мислителя, нобелівського лауреата Чеслава Мілоша автор даної статті дійшов наступного висновку: «У політичному сенсі російське месіанське світорозуміння виявилось наслідком існування цілого народу у вигляді закритої, одновимірної спільності, невирішеності упродовж століть ключових соціальних проблем, втрати надії на краще майбутнє. Звідси — ідеї богообраності російського народу, спотворене уявлення про роль держави у подоланні кризових ситуацій, зміні світового розвитку, а також виправдання персоніфікованої диктатури, тоталітаризму» [13, с. 33].

Від часів патріарха Нікона російська церква є стратегічним партнером російської влади. Хоча остання намагається це приховати й позиціонує церкву як аполітичну структуру. В умовах гібридної агресії та широкомасштабної війни

Росії проти України Російська православна церква відкрито заявила про себе як про потужний осередок пропаганди «русского міра». В. Крисаченко щодо цього зазначає: «Експансіоністська доктрина РПЦ є складовою частиною агресивних дій РФ проти України і її реальних політичних злочинів проти людяності. Вона бере безпосередню участь в ідеологічному обґрунтуванні сепаратистських рухів та військових дій в Україні, формуванні та забезпеченні терористичних угрупувань, переслідуванні прихильників інших конфесій, насамперед ПЦУ та УГКЦ. Повсякденною практикою стало рейдерське захоплення та незаконне використання храмових споруд та територій, ігнорування вимог українського законодавства, створення атмосфери недовіри та непокори органам державної влади. Все це суперечить нормативно-правовим вимогам щодо функціонування релігійних організацій в Україні і становить загрозу національній безпеці України» [14, с. 101]. На цій підставі Україна мала право ще на початку війни позбавити цю структуру можливості проповідувати ворожі ідеї в Україні. Однак, складність ситуації полягає в тому, що Європейський Союз, до якого інтенсивно інтегрується Україна, вимагає здійснювати всі реформи виключно демократичним шляхом.

У випадку України з її колоніальним минулим цього досягти дуже важко, оскільки на її території досі лишається більше 8 тисяч парафій московської церкви. Відповідно вона, апелюючи до демократичних принципів, продовжує маніпулювати свідомістю людей навіть в умовах війни. На цю проблему звертає увагу О. Саган: «Російські політики та московський патріархат намагаються на міжнародній арені подати ситуацію із Києво-Печерською лаврою, а також переходами громад, як наступ на свободу совісті. Їх логіка зрозуміла—хочуть показати Україну не демократичною, щоб зменшити її підтримку у світі. Тому наразі, не без допомоги московських спецслужб, вийшло багато англомовних матеріалів (більше, аніж російсько- чи українськомовних), ініційовані питання «наступу» в Україні на свободу совісті для розгляду в ООН та на інших міжнародних площадках» [15]. Україна, звичайно, намагається подолати цю проблему демократичним шляхом—через урахування волевиявлення прихожан та ініціювання відповідного законодавства. Однак змінити існуючу ситуацію не так просто. І європейським політикам, які висувають стандартні вимоги до України, варто враховувати небувалі масштаби гібридної війни, яку Росія веде упродовж багатьох років не лише проти України, а й проти всього демократичного світу.

*5. Ф*ормування державної пропаганди як цинічного та брехливого рупору правлячого режиму, героїзація та сакралізація російського способу життя з тяжінням до сумнівної символіки (комуністичної атрибутики колишнього СРСР, наративу «Безсмертний полк», латинських літер «*Z*» і «*V*» та ін.).

Пропаганда—невід'ємна складова сучасного суспільного життя, причому в умовах домінування інформаційного суспільства її можливості неухильно зростають. Росія, поступово повернувшись наприкінці 1990-х років після нетривалого демократичного розвитку до імперської політики, задіяла масовану державну пропаганду як засіб маніпулювання свідомістю людей і громадською

думкою у внутрішній політиці. Як наслідок, відбулися масштабна політизація та ідеологізація суспільного життя, пригнічення критичного мислення на колективному та індивідуальному рівні, які відіграли визначальну роль у процесі формування безальтернативної політики та визнання масовою свідомістю можливості й доцільності пожиттєвого перебування президента Путіна при владі. Зміцнивши своє становище, правлячий режим перейшов до зовнішньої експансії на територіях Грузії, Сирії, а потім і України. За цих умов російська влада поставила собі за мету максимально обмежити поінформованість людей у спровокованих нею подіях, а також поселити в країні страх шляхом репресивних засобів, застосовуваних могутнім апаратом силових органів.

Серед пропагандистських засобів важливе місце відведено створеним державно-владними ресурсами міфам про «Велику Вітчизняну війну» та ледве не одноосібну перемогу росіян над нацизмом; про «братські народи», найголовнішим серед яких є саме російський народ; про велич і виключність усього російського, порівняно з іншим світом,—від збройних сил до культури. Основну роль серред цих міфів відведено міфові про велику перемогу російського народу над нацизмом у Другій світовій війні. Символічними засобами впровадження цього міфу в масову свідомість стали георгіївська стрічка і щорічна хода так званого «безсмертного полку» з незмінними агресивними гаслами: «дєди воєвалі», «можем повторіть», «на Берлін» та ін. Характеризуючи наслідки впровадження цього міфу, А. Магалецький зазначає: «Результатом відродження і спотворення пам'яті про Другу Світову війну стало формування у голові більшості росіян нового образу українця. Українець—як лютий ворог «русского мира», пособник фашистів та «госдепу». Всі дії нової влади сприймаються як антиросійські, а сама українська влада позиціонується як кривава хунта. Таким чином, вірячи в перемогу саме Росії над «немецко-фашистскими захватчиками», росіяни почали вірити в свою місію звільнення України від фашистів та принесення сюди «русского мира». Тому відновлення у Росії міфу про Велику Вітчизняну війну стало основоположним у процесі пропаганди і перетворення росіян на слухняних громадян своєї батьківщини, що без зайвих питань сприймають всю ту інформацію, яку подають кремлівські пропагандисти» [16, с. 132].

З таким ідеологічно-пропагандистським забезпеченням не важко було переконати російське населення в необхідності звільнення України від націоналістів, які захопили владу в Києві. З початком широкомасштабної війни проти України було запроваджено додаткові символи рашизму у вигляді освячених і розрекламованих пропагандою латинських літер «Z» і «V». Дослідниця І. Крупеня детально пояснює підґрунтя використання цих символів рашизму. Зокрема, вона звертає увагу на той факт, що латинська літера «Z» у Росії, «як свастика у Німеччині у кінці 30-х років, стала знаком підтримки військового нападу на Україну». А символ «V» «походить від німецького слова «Vergeltungswaffe», що в перекладі означає "зброя відплати"» [17, с. 135–137]. Зазначена паралель із символікою фашистської Німеччини, на думку І. Похиленко, «красномовно свідчить про

розуміння всім світом і природи організованої росією терористичної «спеціальної військової операції», і її явного неонацистського характеру» [8, с. 742].

*6. Н*енависть до інакомислячих, думка яких не співпадає з державною пропагандою, нагнітання ворожості, клеймування всіх незгідних шпигунами і зрадниками; економічний тиск на інші країни та Європу в цілому, ядерний шантаж, спрямований на залякування світового співтовариства.

Під впливом консервації тоталітарного стилю правління та зовнішньої експансії в Росії на всіх рівнях сформувалася та постійно виявляється ненависть до інакомислячих. До того ж її постійно підігрівають та пропагують засоби масової інформації, політичні експерти, представники влади різних рівнів—від міських голів до міністра закордонних справ і президента. Одним із проявів такої ненависті, що вразив весь світ, став антисемітський погром у аеропорту столиці Дагестану Махачкали, коли розлючений натовп намагався не допустити посадки рейсу із обстрілюваного терористами Ізраїлю. Внаслідок цього інциденту та пасивних дій поліції постраждали ні в чому не повинні люди.

Нагнітання ворожості в країні в умовах російсько-української війни призвело до клеймування всіх незгідних з діяннями влади шпигунами і зрадниками та до їх переслідувань, внаслідок чого багато людей мусили покинути межі країни. Переслідувань навіть зазнали такі загальновизнані в попередні часи авторитетні діячі культури як Алла Пугачова, Максим Галкін, Лія Ахеджакова, Андрій Макаревич, Юрій Шевчук та багато інших.

Ненависть до інакомислячих, що стала нормою у внутрішній політиці, зрештою вихлюпнулась назовні й обернулась проти всього цивілізованого світу. І якщо Європа поступово справилась з економічним тиском, то все світове співтовариство досі не може відійти від шокового стану, пов'язаного з відвертим ядерним шантажем, що постійно провокується офіційними представниками російської влади. Мета ядерного шантажу, на думку М. Требіна, полягає в наступному: «Росія ядерною зброєю готова знищити весь світ, якщо цей світ не готовий визнати її світовим лідером» [4, с. 150].

*7. М*аскування під антифашизм, маніпулятивне обґрунтування окупації та анексії територій сусідніх держав, застосування військової сили, регіонального колабораціонізму під гаслом «збирання російських земель», виправдання геноциду українського народу, знищення українців як національної спільноти.

Від 2014 року путінська Росія трансформувала власну експансіоністську політику від приховуваної під маскою антифашизму гібридної агресії до геноциду українського народу. Анексія Криму і окупація частини східних територій України відбувалася в рамках «гібридної війни» (англ. hybrid warfare), що включала одночасне застосування новітніх засобів боротьби (кібертехнологій, соціальних мереж, псевдоправових рішень, агресивної пропаганди, економічного тиску, дипломатичної еквілібристики та ін.). При цьому Росія застосувала проти України весь арсенал сучасних способів ведення гібридної війни, серед яких: фінансування та безпосереднє здійснення актів державного тероризму; підтримка сепаратизму,

ініціювання псевдодержавних утворень; озброєння, матеріальне забезпечення та підготовка нерегулярних збройних формувань, загонів терористів, бойовиків із місцевого населення; приховане локальне застосування регулярних збройних сил; утримання населення конфліктного регіону в постійному страху за своє життя. Підступними засобами, шантажем Росія прагнула змусити Україну до виконання Мінських домовленостей, основною метою яких було створення політико-правового поля, здатного вирішально впливати на вигідну для агресора внутрішню політику. Практично йшлося про ультиматум, зумовлений тиском переважаючої воєнної могутності агресора, за посередництва демократичних європейських держав, для яких власні економічні інтереси виявились важливішими за збереження суверенітету України та непорушності норм міжнародного права. Подібний політико-правовий компроміс був абсолютно неприйнятним і невиправданим, що й підтвердила розв'язана 24.02.2022 р. Російською Федерацією широкомасштабна війна проти України.

З початком війни у 2022 році Росія переходить до стадії неприхованого геноциду українського народу, про що свідчать масові вбивства мирного населення, страта військовополонених на полі бою та знущання над ними в місцях утримання, насильницька депортація українців з окупованих територій, руйнування цивільної інфраструктури, утворення фільтраційних таборів, відбирання українських документів і нав'язування російського громадянства, зміна національної ідентичності викрадених дітей.

Доводячи очевидність ідеології та практики здійснення Росією геноциду українського народу, В. Ткаченко робить наступний висновок: «У розумінні кремлівських верховод немає України, немає українців, немає української мови та культури. Є лише Росія, а тому українці назагал мають стати росіянами, або бути знищеними. Саме ці ідеї нав'язують широкій громадськості російські ЗМІ, саме подібні геноцидальні заяви регулярно робить Путін та його поплічники. Вдаючись до історичних паралелей, Тімоті Снайдер нагадує: Гітлер у «Mein Kampf» доводив, що євреям у Німеччині немає місця, бо це не їхня земля. Так само Путін і російська пропаганда силкуються довести, що справжні господарі на цій землі — це росіяни. Українці ж, буцімто, є чужинцями на цій землі, до того ж вони є прислужниками міжнародної змови, котрі нібито догоджають якимось своїм господарям. Усіх цих чужинців-українців, мовляв, слід винищити, і тоді на світі встановиться природній порядок» [11, с. 340]. І хоча на міжнародному рівні дотепер тривають дискусії про те, чи підпадають злочини, які вчиняє Росія, під міжнародно-правові норми Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948), людство зрештою усвідомить істинну суть росіян та легітимізованого ними політичного режиму, й не захоче надалі терпіти знущання над міжнародним порядком та дасть відповідну правову оцінку їх злочинним діянням, що несуть загрозу всьому цивілізованому світові.

Висновки

Виникнення і розвиток нових ідеологій підштовхується суспільними зрушеннями, пов'язаними з розпадом попередніх держав та виникненням нових; зміною уявлень про панування і підпорядкування, свободу і справедливість, сенс існування і бачення майбутнього; масштабними кризовими явищами політичного, економічного, духовного змісту в розвитку людства. Цей процес буде актуальним доти, доки зберігатиметься сутність політики—вольового перетворення соціального простору згідно з уявленнями, цінностями та інтересами людей.

Рашизм, як квазіідеологія і практика російського неототалітарного режиму, орієнтована на дегуманізацію соціального розвитку, є своєрідним «атавізмом» у процесі загальноцивілізаційних трансформацій. Разом із тим дискурс, що стосується цього антилюдського за своєю суттю явища триватиме доти, доки на карті світу існуватиме злочинне, штучне утворення імперського типу під назвою Росія та доки вона продовжуватиме здійснювати злочини проти України і шантажувати світ ядерним апокаліпсисом.

Проблема рашизму спонукає до дослідження змін, які відбуваються в ідеологічному спектрі сучасного світу. Відповідно при з'ясуванні характеру посткласичних ідеологічних течій на особливу увагу заслуговують: виявлення ступеню впливу масштабних класичних і новітніх локальних ідеологій; визначення ролі ідеології в сучасному українському суспільстві та її взаємозв'язку з груповими інтересами; пошуки причин виникнення деструктивних явищ у процесі функціонування політичних ідеологій; окреслення особливостей ідеологічного дискурсу на державному, регіональному і світовому рівнях; осмислення характеру протистояння деструктивних і конструктивних ідеологій; всебічний розгляд впливу інформаційно-комунікаційної складової соціального розвитку на процес ідеологічного супроводження політики.

Список посилань:

1. Snyder T. We Should Say It. Russia Is Fascist. URL: https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html (дата звернення: 18.03.2024)
2. Дем'яненко Б. «Рашизм» як квазіідеологія пострадянського імперського реваншу. Studia Politologica Ukraino-Polona. Випуск 8. Житомир-Київ-Краків: Вид. Євенок О. О., 2018. С. 35-40.
3. Костенко О. Що таке «рашизм»? День, 9 квітня 2014.
4. Требін М. П. Звичайний рашизм: загальна характеристика. Вісник національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2022. № 4 (55). С. 143-156.
5. Огризко В. С. Дещо про рашизм. Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2022. Вип. XXIII. С. 338-341.

6. Макарчук В. С. Рашизм як найдеградованіша стадія фашизму. Правова держава. Випуск 33. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. С. 21-30.
7. Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні; Інститут історії України НАН України. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с.
8. Похиленко І. С. До питання про рашизм. Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 741-744.
9. Полянський П. Всесвітня історія (рівень стандарту): підруч. Для 11 кл. закл. загальн середн. освіти / Павло Полянський. Київ: Грамота, 2024. 272 с.
10. Горбатенко В. П. Рашизм. Велика українська енциклопедія. URL: *https://vue.gov.ua/Рашизм* (дата звернення: 14.07.2022).
11. Ткаченко В. М. Рашизм: ліцензія на геноцид. Есеї. Науково-популярне видання. Київ: Видавництво Політія, 2023. 348 с.
12. Кирилюк Ф. М., Куліш Р. Ю. Поняття «рашизм»: сутність та ознаки. Політологічний вісник: збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ТОВ «Вадекс», 2023. Вип. 90. С. 121–131.
13. Горбатенко В. П. Месіанізм як політична хвороба: Чеслав Мілош про Росію. Правова держава. Випуск 33. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. С. 31-40.
14. Крисаченко В. С. Територіальна доктрина Російської православної церкви: стратегія експансіонізму. Політологічний вісник: збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ТОВ «Вадекс», 2022. Вип. 88. С. 88-104.
15. Діяльність моспатріархату в Україні об'єктивно є загрозою нацбезпеці нашої країни — професор Олександр Саган. Армія Inform. 13 квітня 2023. URL: *https://armyinform.com.ua/2023/04/13/diyalnist-mospatriarhatu-v-ukrayini-obyektyvno-ye-zagrozoyu-naczbezpeczi-nashoyi-krayiny-profesor-oleksandr-sagan/*
16. Магалецький А. Міф про Велику Вітчизняну війну як засіб впливу російської пропаганди в сучасній гібридній війні проти України. Інтермарум: історія, політика, культура. 2020. Випуск 8. С. 121-139.
17. Крупеня І. М. Ідеологія рашизму як політичний феномен режиму Путіна. Політологічний вісник: збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ТОВ «Вадекс», 2023. Вип. 90. С. 132-144.

References

1. Snyder T. (2022). We Should Say It. Russia Is Fascist. URL: https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html (accessed 03/18/2024) [in English].
2. Demyanenko B. (2018). «Racism» as a quasi-ideology of post-Soviet imperial revenge. Studia Politologica Ukraino-Polona. Issue 8. Zhytomyr-Kyiv-Krakow: Ed. O. O. Evenok, 2018, 35–40 [in Ukrainian].
3. Kostenko O. (2014). What is «racism»? Day, April 9, 2014 [in Ukrainian].
4. Trebin M. P. (2022). Ordinary racism: general characteristics. Bulletin of the National Law University named after Yaroslav the Wise. No. 4 (55), 143-156 [in Ukrainian].
5. Ogryzko V. S. (2022). Something about racism. Ukraine is diplomatic. Scientific yearbook. Issue XXIII, 338-341 [in Ukrainian].
6. Makarchuk V. S. (2022). Racism as the most degraded stage of fascism. Constitutional state. Issue 33. Kyiv: Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, 21-30 [in Ukrainian].
7. Yakubova L. D. (2023). Racism: Beast from the Abyss / Larisa Yakubova; Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Akademperiodika, 318 p. [in Ukrainian].
8. Pokhilenko I. S. (2024). To the question of racism. The war in Ukraine: conclusions drawn and unlearned lessons: collection of theses of the International Scientific and Practical Conference (February 22-23, 2024) / emphasis. U. O. Tsmots. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 741-744 [in Ukrainian].
9. Polyansky P. (2024). World history (standard level): textbook. For 11th grade closing overall average of education / Pavlo Polyanskyi. Kyiv: Gramota, 272 p. [in Ukrainian].
10. Gorbatenko V. P. (2022). Racism. Great Ukrainian encyclopedia. URL: https://vue.gov.ua/Rashizm (date of application: 14.07.2022) [in Ukrainian].
11. Tkachenko V. M. (2023). Racism: license for genocide. Essays. Popular scientific publication. Kyiv: Politiya Publishing House, 348 p. [in Ukrainian].
12. Kyryliuk F. M., Kulish R. Yu. (2023). The concept of «racism»: essence and signs. Political science bulletin: collection of scientific papers / heads. ed. O. V. Batrymenko; Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Kyiv: Vadex LLC. Issue 90, 121-131 [in Ukrainian].
13. Gorbatenko V. P. (2022). Messianism as a political disease: Cheslav Milos about Russia. Constitutional state. Issue 33. Kyiv: V. M. Koretsky Institute

of State and Law, National Academy of Sciences of Ukraine, 31-40 [in Ukrainian].

14. Krysachenko V. S. (2022). Territorial doctrine of the Russian Orthodox Church: strategy of expansionism. Political science bulletin: collection of scientific papers / heads. ed. O. V. Batrymenko; Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Kyiv: Vadex LLC, Issue 88, 88-104 [in Ukrainian].
15. The activities of the Mospatriarchy in Ukraine are objectively a threat to the national security of our country - Professor Oleksandr Sagan (2023). Army Inform. April 13, 2023. URL: *https://armyinform.com.ua/2023/04/13/diyalnist-mospatriarhatu-v-ukrayini-obyektyvno-ye-zagrozoyu-naczbezpeczi-nashoyi-krayiny-profesor-oleksandr-sagan/* [in Ukrainian].
16. Magaletskyi A. (2020). The myth of the Great Patriotic War as a means of influencing Russian propaganda in the modern hybrid war against Ukraine. Intermarum: history, politics, culture. Issue 8, 121-139. [in Ukrainian].
17. Krupenya I. M. (2023). Ideology of racism as a political phenomenon of Putin's regime. Political science bulletin: collection of scientific papers / heads. ed. O. V. Batrymenko; Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Kyiv: Vadex LLC. Issue 90, 132-144 [in Ukrainian].

UDC 32.019.5 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.65-80

Volodymyr Horbatenko
Institute of State and Law named after V. M. Koretsky
National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-2400-954X
e-mail: stateandlaw@ukr.net

DEFINING CHARACTERISTICS OF RACISM AS QUASIIDEOLOGIES AND PRACTICES OF NEO-TOTALITARIANISM

Abstract

The defining characteristics of racism as a quasi-ideology and practice of neo-totalitarianism have been studied and systematized, taking into account the achievements of its predecessors. The changes that took place in the modern world in the space of classical and modern ideologies are characterized. The prerequisites for the formation and consequences of the introduction of racism are elaborated. Scientific approaches to the concept of «racism» are identified and compared. 7 key signs of racism are singled out and substantiated, which include: 1) intolerance to the culture and civilizational choices of other peoples, the use of the idea of a «Russian world» as a technology for uniting a supranational community of speakers and zealots of the Russian language and culture; 2) chieftainship, the cult of the national leader, which relies on special services and the police apparatus; 3) focus on the passivity of the masses, contempt for the individual, the imposition of hypertrophied collectivism, the use of administrative resources and systematic falsification of election results; 4) demonstrative messianic cynicism aimed at discrediting universal human values, democratic procedures and standards; 5) formation of state propaganda as a cynical and lying mouthpiece of the ruling regime; 6) hatred of dissenters, incitement of enmity, economic pressure, nuclear blackmail; 7) masquerading as anti-fascism, manipulative justification of the occupation and annexation of the territories of neighboring states, justification of the genocide of the Ukrainian people, the destruction of Ukrainians as a national community. A conclusion was made about the relationship between the emergence and development of new ideologies and social changes associated with the collapse of previous states and the emergence of new ones; by changing ideas about domination and submission, freedom and justice, the meaning of existence and vision of the future; large-scale crisis phenomena of political, economic, and spiritual content in the development of humanity.

Keywords: Russian-Ukrainian war, racism, propaganda, ideology, hybrid war, «Russian peace», nuclear blackmail, genocide of the Ukrainian people, «Putinism», Russian messianism.

Стаття надійшла до редакції 19.03.24

© Горбатенко В. П., 2024

УДК 1.316.4(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.81-88

Лоза Віктор Олександрович
Наукова установа «Академія «Українська Політія» (м.Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0003-0324-8418
e-mail: loza.viktor.07@gmail.com

ПОЛІТИЧНА І СУСПІЛЬНА ПРАКТИКА ІДЕОЛОГІЇ РАШИЗМУ ЯК ВАГОМИЙ ЧИННИК ГЛОБАЛЬНОЇ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ

Резюме

У запропонованій роботі досліджується політична та суспільна практика ідеології рашизму, яка невпинно шириться і підтримується Російською Федерацією як всередині своєї держави, так і за її межами. Виявлено, що досліджувана ідеологія стимулює зростання міжнародної напруженості, підриває основи міжнародної безпеки та внутрішньополітичної стабільності інших країн, сприяючи глобальній дестабілізації.

Проаналізовано, як ідеологія рашизму, використовує агресивну зовнішню політику та культивує ідею «вищості» власної нації, створюючи образ «ворога» для консолідації суспільства та виправдання своїх експансіоністських і репресивних дій.

Досліджено вплив політичної і суспільної практики ідеології рашизму на глобальну дестабілізацію. Виявивлено нагальну потребу в активній міжнародній відповіді, спрямованій на протидію розповсюдженню та наслідкам цієї ідеології. Дослідження підкреслює важливість міжнародної взаємодії та солідарності у боротьбі з ідеологією рашизму, з метою забезпечення миру, безпеки та стабільності у міжнародних відносинах, закликаючи до спільних дій для протистояння цій загрозі.

Ключові слова: рашизм, ідеологічна доктрина, політична ідеологія, інформаційно-психологічний вплив (операція), пропаганда, духовні цінності, агресія, збройний конфлікт, війна, російсько-українська війна, глобальна дестабілізація, Росія, дерашизація.

Вступ

У сучасному світі, що характеризується швидкими змінами та тісною взаємозалежністю між країнами, ідеологічні течії мають значний вплив на міжнародні відносини та глобальну безпеку. Однією з найбільш обговорюваних ідеологій останніх років є рашизм — маніпулятивна, популістська квазіідеологія і практика політичного режиму РФ кінця 20-початку 21 ст. [1].

Політична і суспільна практика ідеології рашизму, яка набула масового розповсюдження і підтримки в Російській Федерації, отримала шквал критики від світової спільноти. Її агресивність та експансіонізм засуджується всесвітньо, в першу чергу через війну, яку РФ розв'язала і веде в Україні. Незважаючи на зазначене, ця людиноненависницька ідеологія нікуди не зникла і, ймовірно, не зникне без активного втручання міжнародного співтовариства.

Методи дослідження

Ця робота має на меті дослідити політичну та суспільну практику ідеології рашизму як важливого чинника, що сприяє глобальній дестабілізації та проаналізувати вплив цієї ідеології на міждержавні відносини, внутрішню політику країн та міжнародну безпеку. Для досягнення зазначеної мети було застосовано комплекс методів, зокрема такі методи як аналіз, синтез, аналогії, спостереження, прогностичний метод.

Результати дослідження

Рашизм як ідеологія, що поєднує націоналістичні, імперіалістичні, та авторитарні елементи, спрямована на розширення свого політичного впливу за рахунок інших народів та завойованих нею територій. В основі рашизму лежить переконання про «богообраність» та «вищість» власної нації над іншими, що є виправданням для агресивної зовнішньої політики. Ця ідеологія стимулює створення образу «ворога», який необхідний для консолідації суспільства навколо влади та виправдання її експансіоністських і репресивних дій. У своїй науковій праці «Рашизм: ліцензія на геноцид» професор В. Ткаченко, зазначає про РФ наступне: «Назагал тут панує ідея протиставлення великих груп людей за принципом «свій/чужий», «друг/ворог». В основу масової консолідації путінського режиму покладено «спільність від супротивного» [2, с. 269-270]. Також, важливо зазначити ще одну думку В. Ткаченка, який пише : «Натомість, у сучасній Росії без жодного сумніву відбувається брутальний процес формування політизованого культу війни, широко підтриманий машиною державної пропаганди. Насамперед затято культивується міф сталінських часів про «непорушну єдність» радянської держави і народу у боротьбі проти зовнішніх ворогів» [3, с.9]. Такий підхід не лише загострює внутрішні проблеми, але й призводить до

зростання міжнародної напруженості, оскільки інші країни відчувають загрозу своїй безпеці та суверенітету.

Відповідно до своїх прагнень, рашизм спирається на ідею «ексклюзивності» та «вищості» власної нації, що лежить в основі його агресивної зовнішньої політики. Цей момент істотно відрізняє рашизм від інших ідеологій, які також можуть мати націоналістичний або імперіалістичний вимір, але не демонструють такої ж безкомпромісності у своїх методах або цілях.

Важливо зазначити, що більше ста років тому, Євген Чикаленко, непересічна людина, видатний громадський діяч, меценат української культури, писав наступне : «…пануючий московський народ вважає себе «хазяином земли русской» і з призирством ставиться до всіх народів в Росії, не вважаючи їх навіть за людей, а за щось нижче; народи інших, навіть європейських, держав він вважає нижче за себе і вважає, що він дужчий та розумніший за всіх на світі. За ним і російська інтелігенція вважає, що вона витворила найліпшу в світі літературу, музику, мистецтво і що народ «русский - богоносец», якому судилося обновити не тільки «гнилой запад», а й увесь світ» [4, с. 169-170]. Ці слова Євген Чикаленко записав у своєму щоденнику тридцятого листопада 1919 року. І ось, по прошестю більше ніж ста років, ми задаємося питанням, чи змінилось щось у московитів-росіян щодо особистого сприйняття себе у світі? Вочевидь, судячи із подій останніх десятиліть, це питання є риторичним.

Досліджуючи тему рашизму, професор Ігор Грицяк у своїй роботі «Рашизм як загроза Україні, Європі, світу», зазначає: «У зовнішній політиці рашизм використовує цілий комплекс засобів боротьби з цивілізованим світом: тотальне порушення, зловживання і маніпулювання принципами і нормами міжнародного права; вчинення актів збройної агресії, тероризму, геноциду та інших злочинів проти людяності; пряме втручання у внутрішні справи інших країн через організацію кампаній з дезінформації, ведення активної пропаганди за допомогою державних ЗМІ, підкуп політиків, громадських діячів, журналістів та формування з них проросійської опозиції; використання нових методів війни, зокрема, кібернападів; захист авторитарних режимів у світі; ядерний шантаж і тероризм; нав'язування світові своєї версії історичної правди винятково на користь Росії; зловживання правом вето в Раді Безпеки ООН тощо» [5].

Наразі ми можемо спостерігати, як РФ, активно використовуючи сучасні засоби інформаційної війни, здійснює інформаційно-психологічний вплив: поширює дезінформацію, спрямовану на дестабілізацію ситуації в інших країнах, підриває довіру до демократичних інституцій та сприяє розколу в суспільствах. Важливим чинником реалізації ідеології рашизму на практиці можна виділити застосування пропаганди, історичний ревізіонізм та культурний імперіалізм, що дозволяють рашизму ефективно маніпулювати

громадською думкою, створюючи ілюзію моральної переваги та історичної «справедливості» своїх дій, що є критично важливим для забезпечення внутрішньої підтримки та виправдання зовнішньої агресії. Така стратегія не тільки розширює геополітичний вплив рашизму, але й ускладнює процес глобального співробітництва, необхідного для вирішення міжнародних проблем, таких як зростаюча кількість збройних конфліктів, тероризм, загрози ядерного шантажу, розвиток ядерних програм без'ядерними країнами, міграція, кліматичні зміни, та інші глобальні виклики.

Повертаючись до дослідження В. Ткаченка, важливо зазначити, як він характеризує ідеологію, яка зараз панує в Росії : «Світ має усвідомити, що в основі рашизму, який уже цілком сформувався в офіційну ідеологію, лежить заперечення «сили права» й утвердження «права сили», неповага до суверенітету сусідів і самоствердження через свавілля та насильство. З одного боку, рашизм відрізняє агресивна ненависть до інших людей. З другого боку, в першоосновах рашизму закладена лицемірна ідеологія «богообраності росіян», сповідувана Російською православною церквою. Назагал рашизм є еклектичною сумішшю великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим і мракобісного православ'я. Віддаючи перевагу примітивним маніпуляціям, рашизм відкидає демократичні процедури, зневажає особистість та придушує етнічні меншості. Рашизм маскується під антифашизм однак несе в собі фашистську сутність. Щоправда, на відміну від тоталітарних диктатур Гітлера і Сталіна, рашизм зорієнтований на пасивність, а не активність мас» [2, с. 345].

В книзі «Заборонити рашизм» Володимир Огризко лаконічно описує бачення світового протистояння, що відбувається в Україні: «Максимально спрощуючи, можна стверджувати, що сучасний світ переживає найгострішу форму ідеологічного протиборства і визначення шляхів свого майбутнього політичного розвитку. Йдеться про глобальну війну між демократією і тоталітаризмом. Від того, яка із сторін візьме гору, залежить перспектива світоустрою на десятиліття і більше. Ризикнемо припустити, що лише за перемоги демократії вся світова безпекова ситуація кардинально і позитивно зміниться» [6, с. 218]. Розвиваючи думку автора, можна сказати, що виклик, поставлений перед сучасним світом, вимагає більшої єдності серед демократичних держав та громадянського суспільства у всьому світі. Спільні зусилля у просуванні демократії, захисті прав людини та підтримці міжнародного порядку, заснованого на правилах, стають не тільки бажаними, але й необхідними для забезпечення мирного та процвітаючого майбутнього для всіх.

Петро Мироненко, аналізуючи сутність Росії та ідеологію на якій вона базується, робить важливі висновки, які потрібно знати: «Росія не може не воювати. Сенс існування цієї територіально найбільшої держави світу полягає у підготовці до війн, розпалюванні війн, активній участі в бойових

діях та використанні поствоєнної ситуації для підготовки до наступних війн. Росія і демократія, яка за своєю суттю виступає проти війн, були й залишаються взаємовиключними поняттями. Короткочасні демократичні імплантації в авторитарне російське тіло відторгались самою природою московської влади, базовими гаслами якої є нападати, віднімати, знищувати, загрожувати» [7].

У відповідь на загрози і виклики, що створює рашизм, з метою ефективної протидії негативним наслідкам рашизму, міжнародна спільнота має активізувати зусилля для формування ефективної стратегії протидії. Це включає удосконалення міжнародної правової бази для посилення переслідування злочинів агресії, розширення інструментарію міжнародних санкцій і обмежень, боротьбу з поширенням неправдивої інформації та інших дій, що підривають міжнародну стабільність. Важливим аспектом такої стратегії є також сприяння глобальній інформаційній відкритості та боротьба з пропагандою, що дозволить мінімізувати ефективність маніпулятивних методів рашизму. Вагомою складовою є також підтримка демократичних інституцій у країнах, що стикаються з дестабілізацією через вплив рашизму, а також сприяння об'єднанню міжнародної спільноти навколо цінностей миру, демократії та прав людини.

Оцінка наслідків ідеології рашизму для глобальної безпеки та стабільності вимагає глибокого аналізу її впливу на міжнародні відносини, зокрема, на формування нових геополітичних блоків, ескалацію збройних конфліктів та посилення гонки озброєнь. Крім того, рашизм спричиняє значні виклики для міжнародної правової системи, підриваючи основні принципи суверенітету держав та недоторканності кордонів, що лежать в основі міжнародного права.

Отже, ідеологія та політична і суспільна практика рашизму представляє серйозну загрозу не тільки для конкретних держав чи регіонів, але й для всієї системи міжнародних відносин і глобальної безпеки. Глибоке розуміння механізмів та наслідків цієї ідеології, а також розробка та впровадження ефективних механізмів її протидії, є ключовими для забезпечення безпеки та стабільності в міжнародному співтоваристві.

Висновки

У підсумку запропонованого дослідження, було виявлено, що ідеологія рашизму, її суспільна і політична практика відіграє значну роль у глобальній дестабілізації, впливаючи на міжнародні відносини, внутрішньополітичну ситуацію країн, а також на загальний стан міжнародної безпеки. Крізь призму агресивних, націоналістичних, імперіалістичних та авторитарних практик, ця ідеологія сприяє ескалації конфліктів, зростанню міжнародної напруженості та підриву основ демократії та міжнародного права.

У роботі наголошується про критичну необхідність залучення міжнародної спільноти до активних дій проти розповсюдження та впливу ідеології рашизму. Виявлено, що без єдиної і рішучої відповіді на цю загрозу, можливості для підтримки глобальної стабільності, захисту міжнародного права та прав людини залишатимуться обмеженими.

З огляду на виявлені ризики та загрози, рекомендується посилення міжнародної співпраці для розробки та впровадження комплексних стратегій, які б включали правові, економічні, інформаційні та культурні інструменти протидії ідеології і практиці рашизму. Це передбачає не лише санкції та ізоляцію агресорів, але й активну підтримку демократичних інституцій, просвітницькі кампанії для протидії дезінформації, а також заохочення культурного та наукового обміну, що сприятиме зміцненню міжнародного порядку, заснованого на правах людини, демократії та міжнародному праві. Таким чином, попри серйозні виклики, які ставить перед нами ідеологія рашизму, дослідження вказує на шляхи її подолання через глобальну взаємодію, спрямовану на забезпечення миру, безпеки та справедливості у міжнародних відносинах. Принципи міжнародної солідарності та співпраці мають стати керівними у зусиллях з протидії цій та іншим глобальним загрозам, відкриваючи шлях до стабільнішого та безпечнішого світу.

Список посилань

1. Горбатенко В. П. Рашизм. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Рашизм (дата звернення: 26.02.2024 р.).
2. Ткаченко. В. М. Рашизм: ліцензія на геноцид. Есеї. Науково-популярне видання. Київ: Видавництво Політія, 2023. 348 с.
3. Ткаченко В. М. Наративи історичної пам'яті в політичному транзиті України та Росії: монографія / наук. ред. П.Ф. Вознюк. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: 2020. 144 с.
4. Чикаленко Є. Х. Щоденник, 1919-1920. Київ- Нью-Йорк: видавництво імені Олени Теліги, 2005. 640 с.
5. Рашизм як загроза Україні, Європі, світу. URL: https://fpmv.kubg.edu.ua/pro-fakultet/kafedry/kafedra-fizychnoi-reabilitatsii-ta-biokineziolohii/podii/2055-rashyzm-iak-zahroza-ukraini-yevropi-svitu.html (дата звернення: 01.03.2024 р.)
6. Заборонити рашизм; за заг. ред. В. Піскун. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 252 с.
7. Петро Мироненко. Українська Політія. Хроніки війни із щоденника політолога. У чотирьох томах. Том перший. Київ. Видавництво Політія, 2024. 604 с.

References

1. Horbatenko, V. P. (2024). Rashism. Great Ukrainian Encyclopedia. URL: https://vue.gov.ua/Rashism (accessed: 26.02.2024). [in Ukrainian].

2. Tkachenko, V. M. (2023). Rashism: A License for Genocide. Essays. Popular science publication. Kyiv: Polity Publishing, 348 p. [in Ukrainian].
3. Tkachenko, V. M. (2020). Narratives of Historical Memory in the Political Transition of Ukraine and Russia: a monograph / V.M. Tkachenko / scientific editor P.F. Voznyuk. DU "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine". Kyiv, 144 p. [in Ukrainian].
4. Chikalenko, E. H.(2005). Diary, 1919-1920. Kyiv-New York: Olena Teliha Publishing, 640 p. [in Ukrainian].
5. Rashism as a Threat to Ukraine, Europe, the World. URL: https://fpmv.kubg.edu.ua/en/about-the-faculty/departments/department-of-physical-rehabilitation-and-biokinesiology/events/2055-rashism-as-a-threat-to-ukraine-europe-the-world.html (accessed: 01.03.2024). [in Ukrainian].
6. Ban Rashism (2023); edited by V. Piskun. Kyiv: Kyiv. B. Grinchenko University, 252 p. [in Ukrainian].
7. Petro Myronenko. (2024). Ukrainian Politeia. War Chronicles from a Political Scientist's Diary. In four volumes. Volume one. Kyiv. Polity Pub lishing, 604 p. [in Ukrainian].

UDC 1.316.4(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.81-88

Viktor Loza
Scientific establishment «Academy «Ukrainian Politeia» (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0003-0324-8418
e-mail: loza.viktor.07@gmail.com

POLITICAL AND SOCIAL PRACTICE OF RASHISM IDEOLOGY AS A SIGNIFICANT FACTOR OF GLOBAL DESTABILIZATION

Abstract

This work explores the political and social practice of the ideology of Rashism, which is continuously spreading and supported by the Russian Federation, both within its state and abroad. It has been discovered that this ideology stimulates the growth of international tension, undermines the foundations of international security and the domestic political stability of other countries, contributing to global destabilization.

The study analyzes how the ideology of Rashism uses aggressive foreign policy and cultivates the idea of the "superiority" of its own nation, creating an "enemy" image for the consolidation of society and justification of its expansionist and repressive actions.

The impact of the political and social practices of the Rashism ideology on global destabilization has been investigated. An urgent need for an active international response aimed at countering the spread and effects of this ideology has been identified. The research emphasizes the importance of international interaction and solidarity in combating the Rashism ideology, with the aim of ensuring peace, security, and stability in international relations, calling for collective actions to confront this threat.

Keywords: Rashism, ideological doctrine, political ideology, information-psychological influence (operation), propaganda, spiritual values, aggression, armed conflict, war, Russian-Ukrainian war, global destabilization, Russia, derashization.

Стаття надійшла до редакції 28.03.24

© Лоза В. О.,, 2024

УДК 32-027.21 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.89-105

Пастухов Антон Володимирович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0001-7256-521X
e-mail: antonipastukhov@gmail.com

СОБОРНІСТЬ ЯК ЦЕНТРАЛЬНА КАТЕГОРІЯ ІСТОРІОСОФІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ КОНСЕРВАТИЗМУ

Резюме

Аналізується категорія соборності як осьова концептуальна основа історіософії ідейно-політичного напрямку консерватизму. Головною науковою проблемою роботи було висвітлення центроорганізуючих ознак цієї категорії, їх описове дослідження, а також формування методологічної основи пізнання політичного становлення в історії філософії консерватизму. Тільки шляхом розгляду цих характеристик в спільності та синтезі ми можемо говорити про загальну систему історіософського знання консерватизму в усьому його об'ємі, а також висвітлити його специфіку та закономірності.

Визначено помилковість детермінації ядра консерватизму спираючись на поняття традиціоналізму, через його реакційність та трансцендентні соціально-політичні установки, які відкидають головну тезу консерватизму, яка полягає в наявності змін в політико-історичному процесі. З'ясовано головні структурні елементи історіософії соборності, зокрема: синхронічну часовість і позачасовість історичного процесу, який проявляється в тому, що минуле як онтологічна структура людського буття не перестає існувати в сьогоденності, а доповнюється останньою як фундаментальним початком, який символізує змінність історичної та суспільної дійсності. Виходячи з цього, було вказано другий елемент соборності, який полягає в діалектичній дуальності наслідувального та творчого початків суспільного життя, яке реалізується в складній процесуальній системі сталості-розвитку політичних явищ. Третім сутнісним аспектом соборності в нашому контексті є діяльність наднндивідуального та особистісного начал у соціально-політичному історичному процесі, що інтенсифікує принципи спадковості та вольового

та енергійного перетворення політичного буття. Остання особливість цієї категорії була детермінована нами в часово-просторовому вимірі, коли на історичне становлення певної суспільної групи впливає не тільки загальний часовий контекст, а також додається друга паритетна з першою кон'юнктура просторового існування певного народу. Синтезуючи всі ці істотні ознаки, історична соборність допомагає знайти та сформувати власні онтологічно-оптимальні політичні форми існування та розвитку для кожного народу та нації, що проявляється в сутнісній конституанті суспільно-політичної системи. Таким чином, історія в консерватизмі прямо чи опосередковано впливає на сучасний політичний порядок денний.

Ключові слова: ідеологія консерватизму, соборність, історична органічність, суспільно-політичний розвиток, історіософія консерватизму, традиціоналізм, політико-історична дійсність, політична традиція.

Вступ

Однією з засадничих філософських основ ідеології консерватизму є особлива *історіософська концепція*, яка є нетривіальним зображенням діалектичного зв'язку історичності та модерності, ролі та статусу розвитку та наслідування в соціально-політичному бутті, особливої іпостасі традиції, а також взаємозв'язку політичного та історичного. Поряд із цим, важливими характеристиками історіософії консерватизму виступає висвітлення іманентної логіки розвитку історії, її онтологічного статусу та впливу на політичні явища і процеси виходячи із оптики спадковості традицій та творчості, часової та позачасової орієнтації суспільно-історичного розвитку, індивідуального та надособистісного начал в політичній історії тощо. В усій повноті ці всі особливості інтегруються в категорії соборності, яка виступає засадничим елементом усієї історіософії консерватизму.

Поряд із цим існує велика проблема виокремлення суті традиції як центрального елементу в ідеології консерватизму, яку не завжди правильно тлумачити в буквалістському контексті традиціоналізму, полишаючи консерватизм власного іманентного творчого поступу. Тому важливим завданням також є виокремлення тих методологічних основ, які дають можливість правильно усвідомити характер атрибуцій політичних та соціальних традицій в ідеології консерватизму. Загалом, комплексне розуміння будь-якої ідеології, в тому числі і консерватизму, неможливе без дослідження його історіософських засад, які демонструють якісний взаємозв'язок сучасності та минулого, їх поєднання або негації.

Методи дослідження

Методологія дослідження ґрунтується на полідисциплінарному підході, оскільки в контексті написання роботи, автор апелював до методів різноманітних дисциплін соціально-гуманітарного спектру. Так, у науковому дослідженні автор використовував такі методологічні основи: системний,

структурно-функціональний, факторний, дескриптивний, порівняльний та діалектичний методи — вони дозволили узагальнити, систематизувати й оптимізувати інформацію, яка репрезентована. У даній роботі автор намагався розкрити тему дослідження, використовуючи принципи достовірності та неупередженості, а також усунення суб'єктивних оціночних суджень.

Вивченням заданої проблеми займалися зарубіжні та вітчизняні науковці, зокрема: К. Мангейм, М. Бердяєв, Б. Шапіро, В. Ярмоленко, А. Романюк, М. Кагатай тощо. Слід вказати, що аналіз історіософії ідеології консерватизму не знайшов належної рефлексії в українському науковому дискурсі, окрім деяких праць В. Артюха, який зосередив свою увагу на дослідженні історії філософії в працях представників української політичної думки. Загалом дослідженням проблеми співвідношення сталості та розвитку, історичної єдності, наслідування та творчості в політико-історичному поприщі займалися класики консерватизму, зокрема Е. Берк, Ж. де Местр тощо.

Результати дослідження

На початку треба сказати, що нормативною помилкою в усвідомлені розуміння історії в консерватизмі є ототожнення її з філософією історії традиціоналізму, через що багато консерваторів отримують прикметникову стигму обскурантизму; так, наприклад В. Артюх констатує, що «в основі консервативного способу переживання минулого лежить відданість традиції або традиціоналізм. Традиціоналізм — це така психологічна настанова, яка проявляється як тенденція в усьому триматись минулого і уникати новацій. Традиціоналізм є своєрідним "материнським світоглядом" або ще "внутрішнім ядром" для політичного консерватизму» [1]. Таке розуміння може використовуватись як операційна концепція, але в такому разі загальна субстанціональна характеристика консерватизму виступає абсолютно тотожною іншому ідейно-політичному напрямку традиціоналізму, а консервативна базова історіософська концепція десемантизується в ідеології останнього; поряд із цим, в даному контексті консерватизм ліквідовує своєрідне розуміння історико-політичного процесу як динамічно-органічної онтологічної структури, що призводить до її вичерпаності в розвитку, що для консерваторів є абсолютно неприпустимою умовою функціонування цієї структури. Ще Е. Берк писав, що «держава, позбавлена засобів для впровадження певних змін, не має засобів і для самозбереження» [2, с. 510]. Звісно, ми не відкидаємо імператив того, що в консерватизмі є предметно репрезентоване ядро наявних традицій, але його скоріше слід позначати терміном спадковості або дотримання традиційного, ніж обскурантним дотримування та бажання утримання давно втраченого. Останнє — це радше реакціонізм чи традиціоналізм, які також концептуально-семантично різні між собою. Так, скоріше ми можемо говорити не про традиціоналізм як начало консерватизму, а саме про діалектичний принцип спадковості-становлення

(про що ми будемо детальніше говорити нижче). Наразі ми зупинимося на розмежуванні історіософських концептуальних системи консерватизму та традиціоналізму, для того щоб не впадати в семантичну плутанину. Для традиціоналізму найбільш релевантним осягненням історії та її завданням є концепція «вічного повернення подібного», згідно з якою те, що відбувається з плином часу не тягне за собою змін, а поряд із цим сутністю подій є їх повторюваність або прескриптивність: «таке усвідомлення часу характерне для міфологічних та доісторичних форм релігії, які є типологічними для незмінного суспільного устрою, який регулюється традиціями та мораллю» [3, с. 62]. Принцип належного, який спрямований до майбутнього відсутній в цьому світосприйнятті, натомість, перспективи майбутнього конституюються в контексті попереднього, як прототипу всього сущого; минуле включено в надчасовий контекст, тому являє собою вічне та незмінне. Єдина можливість репрезентації оновлення суспільства знаходиться в переродженні та відродженні минулого, а також ліквідації в ньому будь-яких категорій перехідного та ефемерного, оскільки саме в першопочатку традиції як абсолютного джерела знаходиться онтологічна та метафізична істина принципу побудови суспільства та ідеал, який слід реанімувати. Так, для представників цього ідейного напрямку розвиток модерних політичних та соціальних форм дійсності має інволюційні параметри контр-розвитку світу. В центрі історіософії цієї ідеології лежить трансцендентний першопринцип, який має ознаку сакральності, абсолютності та ідеократичності, а будь-який розвиток усвідомлюється в цій інтелектуальній спадщині як вихід за кванто-ри цього Абсолюту та прояв антитрадиційності, матеріальності та ентропії: «розвиток будь-якого прояву обов'язково передбачає віддалення від принципу, з якого він виходить; починаючи у вищій точці, він неминуче тяжіє донизу… Це падіння можна було б охарактеризувати як матеріалізацію, яка прогресує, оскільки виразом принципу є чиста (тобто стала — *примітка А. П.*) духовність» [4, с. 25], а головною метою політики традиціоналізму, в свою чергу, виступає відтворення форм першопринципу в екзотеричній площині. В короткому вигляді це являє собою виклад традиціоналістської доктрини суспільного часу та філософії історії, головним теоретиком якого був французький філософ Р. Генон та італійській політичний філософ Ю. Евола. Тут ми можемо бачити абсолютну ворожість до проявів будь-якого розвитку або еволюційності, а також несприйняття усвідомлення історико-соціального процесу в категоріях становлення чи рухливості; ідеалом же виступає виключно зберігаюча потенція сакральності давнини, її сутності та форм. Але оскільки об'єктом нашого дослідження є саме ідеологія консерватизму, то ми більше не будемо зупинятися на виокремленні сутнісних ознак традиціоналізму, оскільки задачею вищезгаданого була демонстрація помилковості зведення суті історіософії консерватизму виключно до основ традиціоналізму.

Переходячи до експлікації основ консервативної топіки історіософії треба сказати, що вона, в свою чергу, в ніякому разу не демонтує умовність змін та наявність суспільного розвитку, а останній несе в собі нейтрально-конструктивну конотацію. Його позитивність або негативність залежить від контексту наслідування та віддзеркалення традиційних умов буття, оскільки в цьому поприщі концепція історії ґрунтується на діалектичному розумінні органічного становлення суспільно-політичного життя (Е. Берк, американські консерватори) або держави (Г. Гегель, Ж. де Местр тощо). Сучасне, для консервативної думки, розглядається як остання точка попереднього, як логічний крайній віток розвитку, який не міг би існувати без попередніх факторів існування; соціально-політична актуальність, в свою чергу, розуміється як еквівалентність становлення минулого, тому на перший план виходить категорія часового спів-існування, а не послідовності: «таким чином, консервативна думка зосереджується на минулому тією мірою, якою минуле живе в сьогоденності» [5, с. 54] — це і є *перший із елементів категорії історико-суспільної соборності в ідеології консерватизму*. Так, в політиці чи суспільстві минуле не зникає, не перестає бути, а продовжує існувати та діяти в сьогоденності, утворюючи безперервний історичний континуум. Тут концептуально наслідуючи О. Шпенглера можна стверджувати, що історія являє собою одночасно і становлення і те, що стало, будучи надчасовим феноменом інтеграції різноманітних політико-суспільних форм та традицій. Так, історико-політичний процес отримує надчасово-часовий модус, оскільки сучасність як реальна часова структура історичного процесу поєднується з минулим як надчасовим елементом історичного буття — саме таке соборне та діалектичне розуміння природи минулого та сучасного може забезпечити стійкість та безперервність функціонування соціально-політичної системи. Виходячи з цього постає фундаментальна історіософська засада, яка репрезентує часово-буттєву легітимацію існування сьогоденності, оскільки метафізика консерватизму надає сучасності опору в вічності, в дусі нетлінності людського буття. В даному контексті часова соборність проявляється в її надчасовій єдності, яка виступає інтегративним початком теперішнього з минулим і майбутнім; оскільки теперішнє є прямим продуктом минулого суспільно-політичного буття, детерміноване його силами та духом, а поряд із цим є спрямованістю в майбутнє заради творення нового та більш досконалого політичного ладу, то суспільно-політична даність є саме такою позачасовою єдністю. «Істинний консерватизм є боротьба вічності з часом, супротив нетлінності тлінню. В ньому є енергія не тільки та, яка зберігає, а й та, що перетворює» [6] — пише М. Бердяєв: зберігаюча енергія виступає проявом абсолютності позачасового розуміння суспільних структур у формі традицій, вірувань, «історичних та політичних пересудів», якщо користуватися термінологічним апаратом Е. Берка, в той час, коли перетворювальна сила репрезентується у активному та творчому усвідомленні потреб сучасності

та співставлення їх з духом давнини; іншими словами позачасова орієнтація історії реалізується в початку спадковості чи традиційності, а часова — в началах творчості. Так, цей умовивід можна описати в контексті існування розуміння тріадності формування історичної даності, коли тезою є традиційні умови буття конкретної політичної або соціальної спільності (начала традиції), антитезою — рушійні сили трансформації перетворюючого чи реформуючого толку (начала творчості), а синтезом виступає сьогодення (доконано-онтологічна історична даність), яке в перспективі та з плином часу саме стане традиційним елементом історичності. Тут слід наголосити на вірності висловлювання Д. Чижевського, який аналізуючи творчий доробок В. Липинського писав, що «завданням традиції є підготовка нової творчої традиції» [7]. Це все теоретично ілюструється тим, що кожен крок в процесі зміни тісно пов'язаний з попереднім, оскільки кожна нова віха змінює щось в іманентному порядку і зв'язках між складовими тієї структури, яка існувала на попередньому етапі, так що вона не є чимось в корені новим і не пов'язаним з попереднім. Але тут також треба вказати на особливості перманентності та сталості такого розуміння історії, що призводить до висновку про загальну реакційність базових установок історичного розвитку, що виступає своєрідним гносеологічним інструментом пізнання політико-історичної дійсності в консервативній ідейно-політичній традиції.

Таким чином, як було вказано вище, політико-історичний процес повинен інтегрувати в собі два надзвичайно важливі начала: традиційного наслідування та творчої діяльності при умовності їх кореляції в статусі двоєдиного діалектичного взаємозв'язку, тобто при їх конструктивній та мирній співпраці та узгодженості. Будь-яка абсолютизація кожного з цих начал призводить до викривлення принципів органічного становлення соціально-політичного життя та фактичного знищення оптимального функціонування будь-якої політичної системи. З одного боку, там де цей принцип збереження встановлених традицій виступає всезагальним імперативом і стає настільки інтенсивним, що починає поглинати свободу особистої ініціативи та творчого слідування, там елімінується сама духовно-онтологічна основа історії, згасає її динамічність та невпинний потік становлення людського буття в оригінальних суспільних та політичних формах життєустрою; суспільно-політичне життя стає мертвим логічним конструктом пустих невідповідних сьогоденню форм, які позбавленні живого внутрішнього змісту. Саме через це консерватизм не може базуватися лише на боготворінні вічності попереднього, тоді він скотиться до традиціоналізму, про що йшлося раніше. З іншого ж боку, начало творчості, яке не будучи обмеженим буттям історичної об'єктивності також стає руйнівним елементом політичних форм та інститутів, трансгресується в радикальний ентропізм та набуває типу революційного бунтарства, оскільки «дух свободи *сам по собі (виділення А. П.)* веде до безладу, надмірностей та анархії» [2, с. 519]; там де початок

особистісної творчої ініціативи не конституюється природньо, відповідно до фундаменту суспільного буття, він самостійно знищує в собі позитивний ґрунт для творчого цілепокладання; він не веде суспільне та політичне життя вперед, а навпаки призводить до відкидання його назад, тому також є різновидом реакції. Так, будь-яке реформаторство чи впровадження змін засноване на докорінному зломі традицій основ буття або їх перебудові розглядається консерваторами як історична та політична аберація, яка заснована на абстрактних ідеалах, які не э вбудованими в онтологічну структуру суспільства, про що може свідчити історична фактологія у вигляді Великої французької революції, Російської революції, Культурної революції в Китаї тощо. Тому, по-перше, лише засвоївши онтологічні контури суспільної та політичної реальності, людина як головний суб'єкт історії та політики може реалізовувати свій творчий потенціал, не відділяючись від осьових невідчужуваних соціально-політичних принципів своєї спільності; а по-друге, усе людське знання про суспільство, релігію, владу та весь механізм соціального життя повинні бути історіоризовані, тобто включені та розглянуті у широкій історичній перспективі для того, щоб бути адекватно усвідомленими та зрозумілими. Таким чином, тут ілюструється *другий параметр соборності в історіософії консерватизму*, який синтезує творчий і традиційно-наслідуваний початки в гармонійній комплементраності, що реалізується в історичній поліфонії творчого і спадкового, де зберігаюча та позитивна соціально-політичні енергії об'єднуються для формування актуального, що потенціоналізує процес наслідування для майбутнього, а наслідувальний початок реалізується в усвідомленні існування об'єктивних норм соціально-політичної дійсності — цей принцип, наприклад, Е. Берк називав «духом філософської аналогії» [2, с. 519]. Цей дуалізм наслідувального і творчого початку реалізується в особливому розумінні бінарної зв'язки «сталості-розвитку» в ідеології консерватизму. Політична творчість, в свою чергу, породжує потрібний енергійний поступ, щоб усвідомлювати потрібні зміни та інкорпорувати їх до вже наявних статичних політичних інститутів та традицій: «консервативний початок сам по собі не є протилежністю розвитку, він тільки потребує, щоб розвиток був органічним, щоб майбутнє не знищувало минулого, а продовжувало його розвивати» [6] — це випливає з постулату соборності як взаємозв'язку традиційного та творчого начал, який і породжує органічний політичний процес становлення, яке безперервно відбувається в історичному просторі. Так, характерною основою розвитку виступає органічність, яка магістральною лінією проходить повз всю ідеологію консерватизму, і реалізується також в поприщі антиномії сталості-розвитку. Наявний тут діалектичний розвиток суспільно-політичної системи цілком повноцінно відображає наступна логічна конструкція: існує певна стала принципова онтологічна першооснова, яка ґрунтується на традиціях та мудрості віків (колективна суспільна діяльність), до неї додаються змінні

складники, які доповнюють та розширюють особливості тих основоположних принципів (особистісна вольова діяльність), в наслідок чого відбувається ускладнення та масштабування самої системи, формується її сутнісні компоненти. На практиці така раціонально сконструйована схематична модель суспільства, стверджує про «зміцнення еволюційних елементів суспільного розвитку» [8, с. 54], яка і утворює певну морфологію конкретного народу. Саме в цьому контексті ми можемо говорити про прогрес як дуальність розвитку, який в своїй іманентності має двоїсту природу. Так, лише при існуванні взаємодії та соборності двох основ: творчого розвитку та збереження поступальності — консерватизм може говорити про об'єктивний та конструктивний політико-історичний процес.

Як ми зауважили вище, традиційній початок в консервативному розумінні є предметом діяльності суспільства, оскільки органічний історичний розвиток пов'язаний з існуванням тих чи інших колективних семіотичних та семантичних елементів: традицій, вірувань, стійких правових форм, суспільно-політичних практик чи соціальних обрядів. Саме вони утворюють буттєве ядро певної соціальної спільності (наприклад, народу чи нації), яка виступає суспільною єдністю в історичному контексті та репрезентує принципи сталості та безперервності соціально-політичного буття. В цьому контексті для консерватизму притаманне намагання простежити еволюційний розвиток сьогодення сягаючи від найпершої природньої колективної групи, тобто сім'ї, потім общини, народу аж до держави, оскільки саме в цих первинних структурах і формується спільне усвідомлення традицій, які потім масштабуються на локальну, а потім і на глобальну спільність. Саме це дало змогу К. Манхейму описати філософію історії консерватизму як «неіндивідуалістичну інтерпретацію історії» [9, с. 606], де головним актором конституювання історичного буття виступає саме колектив, а не індивідуум. В даній ситуації, ті звичаї, що панують нині, закони та влада, яким підкоряються люди, увесь духовний склад національного життя певної спільноти — усе це, за загальним правилом консерватизму, створене не людьми, що живуть нині, а їх давно померлими попередниками. Ця теза демонстративно реалізується через висловлювання: «воля померлих править над волею живих». Можна констатувати, що через це в консерватизмі так сильно актуалізують фактори традиційних соціально-політичних начал, народних чи етнічних архетипів, які обов'язково аналізуються консервативними мислителями в контексті політичного порядку денного. Поряд із цим існує особиста вольова діяльність чи сфера свободно-індивідуальної акціональності, яка породжує умови та перспективи творчості та розвитку, новизни та спрямованості до майбутнього, основу якої складає раціональна сфера людського буття, що і виступає носієм змін та реформаторства в суспільстві. Оскільки людське життя не є довершеним (базовим філософським принципом для всіх консерваторів виступає антропологічний песимізм), то

людська особистість, в якій безпрецедентно наявний елемент ідеального чи належного намагається створити такі умовим, за якими б вона могла досягти найбільшого щастя, задоволеності, реалізації власних інтересів тощо, вже сама ціль залежить від етичної точки зору з якої індивід діє. Але оскільки особистість зростає в певному соціально-політичному середовищі, то його світоглядний плацдарм в певній мірі є визначеним набором варіативних ідей, тому вольовий початок людини вже апріорі знаходиться в певному онтологічно-формуючому соціальному середовищі. Але, незважаючи на це, саме суб'єктивна сторона людської свідомості виступає наріжним каменем змін у суспільстві, оскільки ті самі закони, правові норми, порядки, які панують і яким люди беззаперечно й інстинктивно підкоряються колись склалися волею людей, їх раціональними інтенціями побудови кращого життя. Наприклад, для В. Липинського, як і для інших консервативних мислителів, саме завдяки історії, яка є часовим дзеркалом онтологічною структури суспільства, ми можемо відокремити корисний та конструктивний досвід соціально-політичного будівництва, який можна використовувати, захищаючись від тих помилок, які були зроблені людиною під час побудови різноманітних абстрактних політичних моделей розвитку суспільства. Так, політичні надбудови, які виходять із органічного та соборного історичного процесу допомагають формувати традиційні чинники суспільства, які можна вдосконалювати, поєднавши із реальною консервативною природньою політичною творчістю «тобто обережно відкидати з них все, що в житті нації показало себе шкідливим, все, що для національної творчости оказалось нездоровим, із любов'ю та пієтизмом розвивати те, що виказало свою творчу силу і життєздатність — ось завдання тих, хто будує, хто творить, хто живе життям нації, хто з життям нації зв'язує своє власне життя» [10, с. 94]. Таким чином, тут проявляється *третій елемент категорії соборності*, який проявляється в тому, що історія для консерваторів виступає надіднивідуально-особистісним явищем, де інтегрується діяльність усіх членів народної спільності: як колективу, так і індивідуальної особистості, що проявляється у спів-існуванні сучасності та минулого, в якості усвідомлення безперервного потоку становлення суспільно-політичної політичної дійсності. Це в свою чергу конструює наступну концептуальну надбудову, за якою історія отримує свій онтологічний смисл самобутньої дійсності, свою буттєво-органічну сферу, як особливий характер інтеграції збереження історичної єдності, її спадковості та активної засади мистецької трансформації. Так, слід згадати С. Томашківського, який приділяв велику увагу кореляції політичного *буття суспільства*, яке конструюється в імманентності соціальної єдності, та історичної *свідомості людини*, що корениться в індивідуальній свободі особистості і являє собою живу перетворювальну силу: «державна творчість, державне будівництво і державний провід — це також акціональна та науково обґрунтована умілість, до якої братися не можна кому-небудь,

починати звідки-небудь, вести як-небудь, не дбаючи аж нітрохи про те, що говорить про державну механіку і штуку дотеперешній, поданий історією досвід» [11, с. 373]. Тут консерватизм виокремлює власну конституанту соціального та політичного розвитку в іпостасі збереження традиційного елемента, як буттєвого плацдарму сьогодення, без якого неможна усвідомити сучасних політичних процесів і уявити майбутнє історичних явищ, яке сягає своїм корінням колективного досвіду державотворення; ця особливість органічності історичного поступу разом із додаванням історично орієнтовної свідомості людей, соціальна рефлексія яких відповідає політичному порядку денному, і надає не тільки онтологічний статус політиці, про що йшлося вище, а також експлікує його сутнісні характеристики, як сукупності властивостей якісної самототожності народу, специфічності його форм та інститутів. Виходячи з цього історіософська концепція консерватизму визначаючи онтологічне ядро традиційного наслідування приходить до детермінації сутнісних особливостей певної національної групи, шляхом іманентного об'єднання традиційності та творчої акціональності народу та суспільства та допомагає наповнити політичну сферу історичним змістом. Традиції тут є предметом тривалого суспільного діяння, в той час, коли особистісна творчість виступає в якості механізму модерного оживлення та актуалізації історичного буття, що і породжує субстанціональну основу того чи іншого народу або нації. Саме в такій контекстуальності Б. Шапіро констатує, що «історія надає нам осмисленості» [12, с. 45],—формуючи сутністно-змістовну матрицю політичної системи певного народу.

Поряд із цим, треба зауважити, що органічно пізнана історична традиція також може слугувати фактором інтеграції політичного організму: «досвід минулих часів, свідомість нерозривного зв'язку з історично виробленим складним організмом нації, її життєвими функціями і духовними змаганнями творять уже інтегративну частину психіки обох цих будь-що-будь визначних людей, обмежують їх хотіння й контролюють їх діла» [11, с. 375]. Історичні традиційні елементи, вбудовані в соціальну свідомість людей, надають їм ознаки формул пошуку спільного блага та колективного цілепокладання. Внаслідок цього органічного розуміння, історична реальність, пов'язана з соціально орієнтованою складовою, утворює політико-індивідуальну спільність особливого—народного—роду. В цьому поприщі історія постає як особливий інтегративний елемент суспільства, який проявляється у формуванні первинних змістових концептів для кожної політичної чи національної спільноти, оскільки як наголошує Б. Шапіро: «щоб об'єднатися в громаду, треба домовитися про спільний телос <…> жодне суспільство не може бути збудованим на множині кінцевих цілей» [12, с. 56]—саме функції конституювання загальних, універсальних для певної групи людей, цілей, які знаходять свій першопочаток в локальній історичній спадщині, і є важливим завданням, яке вирішує історія в політичній ідеології консерватизму. Цей

аспект розвитку має також характеристику зовнішнього поліверсалізму, оскільки сильно пов'язаний з локальною історичністю соціально-політичних систем, де мається на увазі важливість знання та усвідомлення саме своїх власних ендемічних культурних, політичних та суспільних звичаїв, які можуть відображатися виключно в детермінованій територіальній спільності. Таким чином, можна погодитись із висловлюванням А. Романюка, що «традиції формують відчуття ідентичності стосовно індивіда і групи/спільноти» [13] — що розширює інтегративні рамки розуміння історичних та політичних традицій. Оскільки консерватори виступають проти уніфікації історичного досвіду, то саму історію вони розглядають скоріше у якості історій різних народів та держав; їм чужо шукати якийсь загальний історичний сенс усього людства, вони акцентують увагу на реальних умовностях розвитку своєї або іншої народності. Це виходить із особливого органічного розуміння суспільства, яка розглядається консерваторами не як загальна сума індивідів, які зібралися разом заради реалізації індивідуальної мети, а як холістичну або універсальну конкретно-духовну сутність, де суспільна онтологія виступає повноправною сферою людського буття поряд із буттям індивідуально-особистісним. Недарма видний аналітик консервативної ідеології К. Мангейм писав, що для консерватора «концепція історії скоріше просторова, аніж часова, оскільки виносить на перший план існування, а не послідовність» [9, с. 609] — виходячи з цього, саму екзестенційну основу історичності консерватор вбачає в існуванні саме органічних спільностей, які можуть спокійно взаємодіяти між собою, але відрізняються один від одного в своїй субстанціональності. Саме тому ми можемо говорити про просторову трансцендентальну установку історіософії консерватизму, оскілки загальне розуміння часової умовності може девальвувати самобутні звичаєві народні нормативи, утворюючі, таким чином, вектор до формування загальних або умовних модусів конструювання соціально-політичного буття, що може призвести до неправильного розуміння політичної конституції державного утворення, формування спотворювальної форми правління і врешті-решт призвести до втрати внутрішнього порядку, шляхом накладання абстрактних історичних атрибуцій. Це і є *четвертим елементом категорії соборності*, яка поєднує часовий та територіальний виміри історії суспільств, звертає уваги не лише на кінцеву часово-історичну мету, але й на географічні та емпіричні кон'юнктури розвитку певного народу.

Таким чином, історія є своєрідним гносеологічним інструментом, через пізнання якого можливий рух у потрібний бік: не з темряви в утопію, а від незнання до мудрості. Наголос на цьому надав змогу Е. Берку артикулювати концепт інструменталізації історії: «історія розгортає нам у науку довжелезний сувій, щоб ми на матеріалі колишніх помилок і хитань вибудували нашу майбутню мудрість» [14, с. 369]. Саме таке конкретне та буттєве розуміння історії протистоїть історико-соціологічному відволіканню

історичної дійсності, яку ми можемо бачити, наприклад, в ідеології комунізму або революціонізму, де абстрактні схеми конституювання майбутнього історичного ідеалу повністю заміщують реальність та обезбуттєвлюють її. Саме тому найбільшим пейротивном фактором для консерватизму є фрагментація історії, формування незалежних та абстрактних самих-в-собі суспільно-часових прецедентів, заснованих на інтелектуальних відволіканнях, через що порушується наслідуваність еволюційно сформованих традицій і ліквідовується когерентне спів-існування суспільства (це, в першу чергу пов'язано, з критикою революційного утопізму, як онтологічного розриву сталості та органічності розвитку). Поряд із цим, таке умоглядне усвідомлення історичного процесу, де панують виключно ідеали та раціонально от'юстовані схеми, які полишають людей розуміння власного державного та національного ґрунту, ліквідовують духовне наслідування та вірність власній спільноті: «навіть їхня прив'язаність до своєї країни існує доти, доки узгоджується із їх мінливими проектами, вона розпочинається і узгоджується у межах суспільної схеми, витвореної їхніми цьогочасними поглядами» [2, с. 521]. Виходячи із цього тільки таке суспільно-політичне будівництво, яке засноване на пізнанні органічного та соборного історичного процесу конкретної спільності дозволяє засновувати глибинні традиційні чинники політичної системи, які є релевантним відображенням онтологічної сутності становлення цієї окремої політичної та етнічної спільноти, що дає підстави погодитись із тезою Д. Чижевського про те, що «кожна нація має лише таку традицію, яку вона сама собі в своїй історії витворила» [7]. Так, дебатуючи із представником французького Товариства революції Е. Берк наголошував на важливості дотримування власних органічних традицій, які базуються на принципах шанування старовини, нюансуючи, що «до того спадкоємного стовбура (тогочасної політичної системи Англії—*примітка А. П.*) ми остерігалися прищеплювати хоч би які там пагони, чужі природі рідного дерева» [2, с. 517]. Виходячи із цього, постає ще одна особливість соборного розуміння історії в ідеології консерватизму, як цілісної історії спільності певного народу, яка розглядається як соціально-політичне ядро та має ознаки власної індивідуальності. Саме із спільності історичної долі та традицій людина може усвідомлювати себе частиною певної групи, а ця суспільна чи політична колективність повинна мати конкретно-індивідуальні атрибути. Так, особистість може відчувати себе невід'ємною ланкою і водночас носієм лише певного індивідуального цілого—даної сім'ї, даного народу, даної церкви чи політичного утворення.

Висновки

Підбиваючи підсумки треба наголосити на тому, що в цій науковій роботі було експліковано основу проблематики історіософії політичної ідеології консерватизму, зокрема чотири елементи категорії історичної соборності, яка, на думку автора, і виступає концептуальним ядром історії філософії консерватизму. Зокрема, ця категорія проявляється у наступних субстанційних ознаках, як: часово-позачасовий вимір історії, інтеграція традиційного і творчого початків в соціально-політичному та історичному роблені, надіндивідуально-особистісна характеристика соціально-історичного процесу, а також поєднання часового та просторового принципу в дослідженні історичних та політичних явищ. Таким чином, група акц иденцій — надіндивідуальності, позачасовості, начала наслідування та укоріненості історії в часі — надає історії онтологічні та статичні квантори існування, в той час як друга група — часовості, творчості, особистісності та просторовості — репрезентує емпіричні аспекти історичного процесу, його змінності та рухливості. Було вказано, що особливістю соборності виступає їх діалектичне поєднання, що породжує специфічно-сутнісні характеристики народу, які, в свою чергу, відбиваються на його політичній формі існування, що повністю залежить від історичного буття певної спільності людей.

Треба нюансувати, що хоча в цій роботі і не було фундаментально висвітлено особливості розуміння феномену традицій в консерватизмі, проте, на нашу думку, надано методологічну основу для подальших досліджень у цій галузі, зокрема: було виведено основоположний принцип спадковості, який не є настільки статичним, як принцип традиціоналізму. Поряд із ним було актуалізовано важливість наявності в історичній та політичній сфері явища творчості, і вказано, що ці два компоненти неухильно взаємодоповнюють один одного у процесі історичного становлення.

Список посилань

1. *Артюх* В. «Консервативна історіософія В'ячеслава Липинського» [*Електронний ресурс].* Сумська старовина. *№ ХХ*. 2006. Режим доступу до ресурсу: politosophia.org/uploads/files/politosophia_files/83.pdf (дата звернення 02.03.2024).
2. Берк Е. Тривалість держави: збереження та зміни. Консерватизм: антологія. Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. 788 с.
3. Шаап С. Людина як міра: вчення Ніцше про ресентимент. Київ: Видавництво Жупанського, 2008. 205 с.
4. Генон Р. Криза сучасного світу: перек. з французької І. Калюга, під наук. ред. Ю. Завгороднього. Київ: Анна Колкун, 2020. 212 с.
5. Манхейм К. Идеология и утопия. Диагноз нашего времени. Москва: Юрист, 1994. 700 с.

6. Berdyaev N. The philosophy of inequality: Letters to my Contemners, Concerning Social Philosophy. London: frsj Publication, 2015. 406 p.
7. *Чижевський* Д. *«В'ячеслав Липинський як філософ історії» [Електронний ресурс]. 2024. Режим доступу до ресурсу:* chtyvo.org.ua/authors/Chyzhevskyi_Dmytro/Viacheslav_Lypynskyi_iak_filosof_istorii/ (дата звернення 05.03.2024).
8. O`Sullivan N. Conservatism. The Oxford handbook of political ideologies. Oxford: Oxford University Press, 2013. 127 p.
9. Манхейм К. Консервативная мысль. Диагноз нашего времени. Москва: Юрист, 1994. 700 с.
10. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Київ: Філадельфія, 1995. 470 с.
11. Томашівський С. Історія і політика. Консерватизм: антологія; Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 1988. 598 с.
12. Шапіро Б. Смисл історії. Як розум і мораль зумовили велич Заходу. Київ: Наш Формат, 2022. 208 с.
13. Романюк А. «Політична доктрина консерватизму» [Електронний ресурс]. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. *Випуск 14*. 2010. Режим доступу до ресурсу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8204/1/pdf (дата звернення 06.03.2024).
14. Берк. Е. Мораль та історія. Консерватизм: антологія. Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 1998. 598 с.

Referenses

1. Artyukh V. (2006). «Conservative historiosophy of Vyacheslav Lypynskyi». Sumy antiquity, no. XXX. URL: politosophia.org/uploads/files/politosophia_files/83.pdf (accessed 02.03.2024). [in Ukrainian].
2. Burke E. (2008). The Duration of the State: Preservation and Change. Conservatism: an anthology. Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Prostir Publishing House, Smoloskyp, 788 p, [in Ukrainian].
3. Schaap S. (2008). Man as a Measure: Nietzsche's Doctrine of Resentment. Kyiv: Zhupansky Publishing House, 205 p. [in Ukrainian].
4. Henon R. (2020). The Crisis of the Modern World: translated from the French by I. Kaliuga, under the scientific editorship of Y. Zavhorodnyi. Kyiv: Anna Kolkun, 212 p. [in Ukrainian].
5. Mannheim K. (1994). Ideology and Utopia. Diagnosis of our time. M: Yurist, 700 p. [in Russian].
6. Berdyaev N. (2015). The philosophy of inequality: Letters to my Contemners, Concerning Social Philosophy. London: frsj Publication, 406 p.

7. D. Chyzhevskyi. (2024). «Vyacheslav Lypynskyi as a philosopher of history». URL: chtyvo.org.ua/authors/Chyzhevskyi_Dmytro/Viacheslav_Lypynskyi_iak_filosof_istorii/ (accessed 05.03.2024). [in Ukrainian].
8. O`Sullivan N. (2013). Conservatism. The Oxford handbook of political ideologies. Oxford: Oxford University Press, 127 p.
9. Mannheim K. (1994). Conservative Thought. Diagnosis of Our Time. M: Yurist, 700 p. [in Russian].
10. Lypynskyi V. (1995). Letters to Brothers Farmers on the Idea and Organisation of Ukrainian Monarchism. Kyiv: Philadelphia, 470 p. [in Ukrainian].
11. Tomashevsky S. (1998). History and Politics. Conservatism: an anthology. Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp, 598 p. [in Ukrainian].
12. Shapiro B. (2022). The Meaning of History. How reason and morality determined the greatness of the West. Kyiv: Nash Format, 208 p. [in Ukrainian].
13. Romaniuk A. (2010.) «Political Doctrine of Conservatism». Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Political Science, Sociology, Philosophy. Issue 14. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8204/1/pdf (accessed 06.03.2024). [in Ukrainian].
14. Burke. E. (1988). Morality and history. Conservatism: an anthology. Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp, 598 p. [in Ukrainian].

ISSN 2415-881X Politology Bulletin, Issue 92 (2024)
UDC 32-027.21 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.89-105

Anton Pastukhov
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0001-7256-521X
e-mail: antonipastukhov@gmail.com

CONCILIARITY AS A CENTRAL CATEGORY OF HISTORIOSOPHY OF THE POLITICAL IDEOLOGY OF CONSERVATISM

Abstract

Analyses the category of conciliarity as the axial conceptual basis of the historiosophy of the ideological and political direction of conservatism. The main scientific problem of the work was to highlight the structural elements of this category, to study them descriptively, and to form a methodological basis for the study of political formation in comprehension the history of conservatism.

In particular, the author identifies the fallacy of determining the core of conservatism based on the concept of traditionalism, due to its reactionary nature and transcendental socio-political attitudes, which reject the main thesis of conservatism, which is the presence of changes in the political and historical process. At the same time, the author of the article proposes to proceed from the concept of conciliarity as a category that fully reflects the conceptual basis of conservatism, which stems from its nature. Thus, in the course of the work, the author identifies the main structural elements of the historiosophy of conciliarity, in particular: simultaneous temporality and timelessness of the historical process, which is manifested in the fact that the past as an ontological structure of human existence does not cease to exist in the present, but is supplemented by the latter as a fundamental principle symbolising the variability of historical and social reality. Based on this, the second element of conciliarity was identified, which is the dialectical duality of the imitative and creative beginnings of social life, which is realised in a complex procedural system of sustainability and development of political phenomena. The third essential aspect of conciliarity in our context is the activity of supra-individual and personal principles and the socio-political historical process, which intensifies the principles of heredity and the willful and energetic transformation of political life. The last feature of this category was determined by

us in the time-spatial dimension, when the historical formation of a certain social group is influenced not only by the general temporal context, but also by the second conjuncture of the spatial existence of a certain nation, which is parallel to the first. By synthesising all these essential features, historical conciliarity helps to find and form its own ontologically optimal political forms of existence and development for each people and nation, which is manifested in the essential constitutive of the socio-political system. Thus, history in conservatism directly or indirectly influences the modern political agenda.

Keywords: ideology of conservatism, conciliarity, historical organicity, socio-political development, historiosophy of conservatism, traditionalism, political and historical reality, political tradition.

Стаття надійшла до редакції 04.03.24

© Пастухов А. В., 2024

УДК 323.1:316.273:242.1 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.106-129

Вілков Вячеслав Юрійович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-3542-0756
e-mail: tvvvilkof59@gmail.com

Назарков Василь Костянтинович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-1273-0807
e-mail: vasyl.nazarkov@knu.ua

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД КИТАЇЗОВАНОГО МАРКСИЗМУ

Резюме

За результатами проведеного аналізу поширених у вітчизняній та зарубіжній літературі методологічних підходів до теоретичної реконструкції процесів розвитку марксистських метанарацій у СРСР та КНР в статті запропоновано теоретико-методологічні рекомендації щодо підвищення адекватності та евристичності досліджень генезису китайської марксистської філософської й суспільно-політичної думки 1940-х — початку 2020-х років, з'ясування її атрибутивних ознак і головних тенденцій оновлення.

Автором статті запропоновано науково-теоретичне обґрунтування аналітичного підходу, відповідно до якого конкретно-історично орієнтований компаративний метод вивчення китайського марксизму має виконувати роль системотвірного. Структурована за таким принципом модель методології пізнання допомогла виявити й узагальнено охарактеризувати визначальні ідейні та інституційні чинники послідовної китаїзації марксизму як процесу й результату перетворення його на такий національно-особливий різновид марксистського вчення, який став філософським фундаментом сучасної ідеології, доктрини й політики Компартії Китаю, теоретичною основою проєкту та державної стратегії побудови «соціалізму з китайською специфікою».

Використання статейного матеріалу може сприяти підвищенню ефективності подальших досліджень логіки еволюції й специфіки інтерпретацій аксіоматики марксистсько-ленінської парадигми в сучасному Китаї; оптимізувати ідейно-теоретичну платформу й розширити методологічний і понятійний інструментарій для деідеологізованого розуміння й оцінки спрямованості процесів і ймовірних перспектив модернізації марксистського вчення (китаїзованого марксизму) в КНР.

Ключові слова: марксизм-ленінізм, радянській марксизм, китайський марксизм, китаїзація марксизму, китаїзований марксизм, соціалізм із китайською специфікою.

Вступ

За нашими оцінками, для підвищення ефективності аналізу загальних тенденцій і унікальності процесів розвитку марксистського вчення в реаліях політичних систем радянського типу насамперед треба розглядати й порівнювати між собою два його найвпливовіших різновиди, чи теоретичні моделі, на які в соціалістичних суспільствах було покладено й функції метанарацій. А метанарація, як відомо, є не просто парадигмою чи визнаною більшістю наукового співтовариства єдино правильною теоретичною моделлю. Вона, з одного боку, являється концепцією, чи теорією, що «претендує на універсальність, домінування в культурі та „легітимує" знання, різні соціальні інститути, певний спосіб мислення», а з іншого боку—ідеологією, «яка нав'язує суспільству і культурі загалом певний світоглядний комплекс ідей», «обмежуючи, пригнічуючи, упорядковуючи та контролюючи» суспільне життя, «здійснюючи насильство над людиною, її свідомістю» [1, с. 459].

Такими філософськими парадигмами й одночасно політико-ідеологічними доктринами стали радянський марксизм (марксизм-ленінізм) та китайський (китаїзований) марксизм. (Для адекватності розуміння специфіки назв чи термінів зазначимо, що в англомовних перекладах поняття «китаїзація марксизму», «китаїзований марксизм» зазвичай не використовуються. Замість цього застосовується конструкт «adaptation of Marxism to the Chinese context», тобто «адаптація марксизму до китайського контексту»).

Останній різновид марксизму можна вважати результатом реалізації філософського теоретичного й політико-ідеологічного переконання Мао Цзедуна, який ще в жовтні 1938 року на VI пленумі ЦК КПК 6-го скликання проголосив: «Не існує такого поняття, як абстрактний марксизм, є лише конкретний марксизм». «Якщо комуністи», заявив він, «трактуватимуть марксизм у відриві від особливостей Китаю, то це буде абстрактний, вихолощений марксизм. Тому китаїзація марксизму означає, що у всіх своїх проявах він виходить із китайської специфіки» [цит. за: 2, с. 65]. Причому, наполягає, наприклад, дослідниця історії КПК Лі Цзюньжу, такий національний

(китаїзований) марксизм треба вважати «теоретичним нововведенням не тільки для Китаю, але й для всього розвитку марксизму» [2, с. 69].

Водночас, незважаючи на те, що поняття «китаїзований марксизм» нерідко застосовується як синонім, змістовний еквівалент концепту «китайський марксизм», у філософських співтовариствах КНР та інших країн світу і досі триває дискусія щодо розуміння й тлумачення цих феноменів. Головним чином суть проблеми полягає в тому, як науково-теоретично та ідеологічно оцінювати нестандартні ідеї (причому іноді альтернативні постулатам як вчення основоположників марксизму, так і радянського марксизму-ленінізму), запропоновані китайськими марксистами: як ревізію чи навіть відмову від марксизму або, навпаки, як необхідні для практичної діяльності КПК новації в марксистському вченні, що, й можна вважати його послідовним і правильним розвитком? Або, як підкреслює Лі Цзюньжу, формулюючи власну вихідну позицію чи установку для вивчення китайського марксизму, як марксизму китаїзованого: «Така наукова тема, як «китаїзація марксизму», повинна відповісти на основне теоретичне питання: як Китай „має відстоювати і розвивати марксизм“» [2, с. 70].

У загальнофілософському, теоретичному плані осмислення й вирішення проблеми («теми»), як протягом десятиліть формувався, розвивався і яким нині став марксизм у Китаї, концептуально знаходиться у межах двох альтернативних, взаємовиключних відповідей. Одна з них — марксистське вчення в Китайській Народній Республіці є спадкоємцем і новим етапом розвитку безнаціональної (інтернаціональної) єдиної й цілісної філософської та політичної теорії, створеної ще К. Марксом і Ф. Енгельсом, а згодом по-новаторськи доповненої В.І. Леніним та його послідовниками.

Зовсім протилежна відповідь приписує, що китайський марксизм — це творчо перетворений і адаптований до унікальних реалій Китаю виключно національний різновид універсального марксистського вчення. Він є особливим і самодостатнім, теоретично удосконаленим і практично, навіть прагматично перетвореним його варіантом для пізнання специфічних умов буття китайського соціуму й ефективного наукового та політико-ідеологічного забезпечення його прогресивного розвитку в ході національно-державного та соціалістичного будівництва. А в логіці вже подібного тлумачення генези, суті та функцій китайського марксизму дослідники з неминучістю приходять до висновку, що він — китаїзований марксизм — має мало ідейного й ідеологічно спільного і з класичним західноєвропейським марксизмом XIX — початку XX століття, і з російсько-радянським марксизмом-ленінізмом. І тому метапарадигмальну для Китаю його соціально- і політико-філософську теоретичну модель (на відміну від тієї, яка нібито була ідейно «деформована» або навіть «спотворена» Леніним та його послідовниками в результаті адаптації марксистського вчення до російської економічної та соціально-політичної ситуації, причому лише початкової фази імперіалістичної епохи

й доби пролетарських революцій необхідно розуміти та інтерпретувати як марксизм китаїзований.

Методи дослідження

Основними методами розвідки стали системний, компаративний, структурно-функціональний, дискурсивний, контент-аналізу, принципи сцієнтизму та історизму. Серед згаданих для наукового аналізу китайського (китаїзованого) марксизму приписи двох останніх загальнонаукових підходів — як підґрунтя й система координат методології порівняльного дослідження — є визначальними. Вони забезпечують евристичність деідеологізованого й комплексного вивчення процесів розвитку марксистського вчення в КНР; дають можливість адекватної оцінки його трансформацій протягом другої половини XX — першої чверті XXI століття; ефективно допомагають науково-теоретичному розумінню атрибутивних рис китаїзованого варіанту марксистської філософської теорії як ідейного та ідеологічного фундаменту політичної доктрини КПК й державної стратегії «побудови соціалізму з китайською специфікою»; слугують оптимальним теоретико-методологічним інструментарем для з'ясування реальних цілей та завдань новітніх проєктів модернізації парадигмальної в сучасному Китаї моделі марксистської філософії.

Результати дослідження

Розглядаючи ставлення китайських філософів до «китаїзації марксизму» та сутності феномену «китаїзований марксизм», насамперед до того, вважати китаїзацію тривалим процесом, ініційованим ще Мао Цзедуном, чи, навпаки, винятково новітньою й імовірною тенденцією, стимульованою бажанням прихильників ідеї «про необхідність оновлення марксистської теорії», її осучаснення завдяки посиленню гуманістичної спрямованості та адекватності новітнім китайським та світовим реаліям і духовно-культурним запитам, слід зазначити, що серед представників наукового співтовариства КНР не сформувалася єдина теоретична оцінка.

Наприклад, вже згадана дослідниця історії китайської Компартії Лі Цзюньжу відстоює ідею, що вісь розвиток марксизму (а фактично — переробки радянського марксизму-ленінізму) у Китаї був процесом його глибокої й масштабної адаптації до умов цієї країни. «Основною вимогою до китаїзації марксизму, — зазначає вона, — є поєднання марксизму з практикою Китаю. Це не кабінетне вивчення зв'язку одного поняття з іншим», а «відповідь і вирішення марксизмом питань, висунутих практикою і з практики». А тому, підкреслює Лі, «процес китаїзації марксизму — це процес розвитку марксизму в Китаї», а «теоретичні результати вирішення великих проблем Китаю марксистами» і «є результатами китаїзації марксизму». Та й взагалі, переконана вона: «Генеральна лінія теоретичного оновлення КПК — китаїзація марксизму» [2, с. 74-75].

Характеризуючи історію, ідейно-теоретичну суть й спрямованість процесу китаїзації марксизму, так само як і появу та легітимацію концепту «китаїзований марксизм», Лі Цзюньжу підкреслює, що пріоритет у цьому належить Мао, оскільки ще в середині 1920-х соціально-історична «практика говорила Мао Цзедуну та китайським комуністам, що народжений на Заході марксизм, основним завданням якого було вирішення протиріч між пролетаріатом і буржуазією, потребує адаптації до умов Китаю» Тоді як «такі великі стратегічні концепції», такі «теоретичні новації китайських комуністів», як «ідеї Мао Цзедуна» «про те, що основною рушійною силою китайської революції є селянство»; «ідеї Ден Сяопіна про побудову соціалізму з наголосом на економічному будівництві і про те, що при соціалізмі можна розвивати ринкову економіку»; «ідеї Цзян Цземіня про принцип „потрійного представництва" і про те, що найкращі представники нових соціальних верств (наприклад, приватних власників, підприємців.—Авт.) теж можуть вступати до партії», а також системно викладена Ху Цзіньтао на XVIII Всекитайському з'їзді КПК (2012) «ідея наукового розвитку»,—«є останніми досягненнями китаїзації марксизму» [2, с. 68, 71, 74].

На відміну від Лі у Статуті КПК (2017) та Преамбулі останньої редакції Конституції КНР (2018)—тих визначальних програмних документах, на основі положень-приписів яких реалізується вся реальна внутрішня й зовнішня політика китайської Компартії та держави—офіційно й персоналізовано, мабуть, враховуючи конкурентні умови «політичного моменту» в Китаї 2010-х, історичну логіку та ідейно-теоретичну специфіку процесів і результатів китаїзації марксизму (адаптації до «конкретної практики китайської революції» та «поєднання основних положень марксизму-ленінізму із практикою» дій китайських комуністів), визначено так: «Комуністична партія Китаю керується у своїй діяльності марксизмом-ленінізмом», але, підкреслимо, не радянського типу, а творчо доповненими «ідеями Мао Цзедуна, теорією Ден Сяопіна, важливими ідеями потрійного представництва (сформульовані в доповіді Цзянь Цземіня в листопаді 2002 року.—Авт.), науковою концепцією розвитку (викладена Ху Цзіньтао на XVIII Всекитайському з'їзді Комуністичної партії Китаю в листопаді 2012 року.—В. В.), ідеями Сі Цзіньпіна про соціалізм із китайською специфікою нової епохи». Крім цього, як теоретично програмне до Статуту КПК (як і до преамбули Конституції КНР) включено додаткове роз'яснення взаємозв'язку марксистсько-ленінського вчення й новаторських концепцій китайських лідерів. Воно не лише публічно декларує, а й однозначно фіксує смислові рамки, базовий ідейний та ідеологічний зміст концептів «китаїзація марксизму» («*adaptation of Marxism to the Chinese context*») і «китаїзований марксизм». «Ідеї Сі Цзіньпіна про соціалізм із китайською специфікою нової епохи,—записано у програмних положеннях Статуту КПК,—є продовженням і розвитком марксизму-ленінізму, ідей Мао Цзедуна, теорії Ден Сяопіна,

важливих ідей потрійного представництва та наукової концепції розвитку, новітнім досягненням китаїзації марксизму» [3].

Своєю чергою китайський філософ Сунь Вейпін, аналізуючи та систематизуючи основні проєкти модернізації (а фактично вестернізації) традиційного китайського марксизму як марксизму-ленінізму, стверджує, що в них можливо «знайти інноваційні моменти». Одним із них Сунь і називає намагання «китаїзації марксизму».

Ідейно-теоретичними та світоглядними джерелами цієї новітньої тенденції він вважає «філософію культури», яка, на його думку, «внутрішньо присутня у безлічі течій сучасної філософії, є справжньою марксистською філософією нової епохи, адже тільки вона повертає справжній духовний світ, представляє внутрішній критичний дух культури людського суспільства та нову філософську модель самосвідомості» [4, с. 129-130].

Проте Сунь Вейпін визнає китаїзацію марксизму не тільки абсолютно новітнім явищем, а й імовірнісним процесом, можливим майбутнім етапом розвитку китайського марксизму.

А специфічного смислового наголосу інтерпретації Сунем логіки та результатів процесу китаїзації марксизму надає те, що він вважає ідейним джерелом і сферою реалізації такого проєкту лише обмежене предметне поле, здебільшого проблематику й тематику філософії культури. Однак навіть і цей напрям дослідник розуміє і тлумачить доволі нестандартно, якось вузько функціонально й прикладним чином. Так, аргументуючи свої висновки й характеризуючи загальну суть і головне завдання проєктів «китаїзації марксизму», Сунь Вейпін наполягає, що, по-перше, «філософія та культурні традиції пов'язані між собою». А по-друге, «оскільки китайська традиційна філософія багата на традиції матеріалістичної діалектики, а філософські ідеї Мао Цзедуна і Ден Сяопіна мають „китайську форму"», то адепти ідеї чи програми-стратегії китаїзації, будуть неодмінно «намагатися марксистську філософію поєднати з китайською культурою, китайською традиційною філософією, особливо з конфуціанством, і, використовуючи поняття, терміни китайської традиційної філософії, „перетворити" марксистську філософію» так, «щоб теорія цінностей китайської традиційної культури „увійшла" до неї, створивши її нову, „китаїзовану" форму (шрифтове виділення.—Авт.)» [4].

Сунь Вейпін підкреслює, що проєкт китаїзації марксизму як поєднання, «інтеграція» китайської культурної традиції та марксистського вчення «має велику привабливу силу і приваблює все більше вчених». Утім, його реалізація—це вкрай складне завдання. І насамперед тому, що «марксистська філософія належить до західної філософії, яка відрізняється від китайської традиційної: вони різні в термінах і поняттях, починаючи від форм і закінчуючи змістом, вони сильно розходяться у способах мислення та ціннісних уявленнях» [4].

Проте, незважаючи на зазначені теоретичні проблеми, сповнений оптимізму дослідник підсумовує й прогнозує: за своєю суттю «марксистська філософія» є «теоретичною основою китайської революції та модернізації Китаю», вона «необхідна частина теорії соціалізму з китайською специфікою», а тому не підлягає сумніву, що вона не може не бути китаїзованою. А саме «вона має бути поєднана з китайськими культурними традиціями, застосована на практиці китайським суспільством, має набути „місцевого колориту“» [4].

Повертаючись безпосередньо до проблеми особливостей методології дослідження китаїзованого марксизму зазначимо, що наукові теоретико-методологічні стандарти приписують: оптимальна аналітична модель має будуватися за принципом відповідності методів пізнання тому феномену або процесу, що став об’єктом пізнавальної діяльності.

А тому, якщо узагальнено оцінювати методологічну платформу теоретичного з’ясування й розуміння специфіки філософської аксіоматики, соціально-політичних та ідеологічних установок, які у своїй цілісності характеризують атрибутивні риси інституціоналізованого в Китайській Народній Республіці марксизму, то, на нашу думку, такі традиційні методи історико-філософських досліджень, як опис, авторська інтерпретація, розгорнуті коментарі, суто історико-фактологічний або, навпаки, абстрактно-рефлективний (метафізичний), філософський спосіб, мето́да отримання та осмислення інформації (що зазвичай властива для більшості публікацій фахівців із китайської марксистської філософії, які працюють за межами Китаю) не допоможе отримати системне бачення сутності того варіанту марксистської теорії, що сформувався і став панівним у КНР. Адже, як свідчить багаторічна практика наукових пошуків, використання згаданих методів (як правило, емпіричних або, навпаки, умоглядних за своїми гносеологічними можливостями, хоча й традиційних для історико-філософських досліджень) може вдало забезпечити створення більш-менш точної, але все ж фрагментарної картини популярних чи неординарних авторських точок зору на китайський марксизм і сприяти висвітленню та систематизації лише представлених у спеціалізованій літературі інтерпретацій і теоретичних реконструкцій процесу розвитку, структури, різноманітних функцій і т. ін. марксистської теорії в Китаї та ідейних засад політичної доктрини КПК. Таким чином, аналітична модель пізнання історії, сутності, особливостей та суперечливої практики реалізації марксистського вчення в КНР (насамперед його суспільно- та політико-філософської складової) потребує такої методології, яка базується на сукупності принципів і установок діалектичного підходу. Він традиційно визнавався і єдино правильною науковою, методологічною першоосновою самого марксизму, його універсальним і всезагальним методом наукового пізнання будь-яких явищ та процесів у світі (природних, суспільних, духовних), а зараз став методологічною платформою, методологічним інструментом такої впливової

галузі пізнання суспільно-історичних і політико-ідеологічних процесів, яка отримала назву «історична політологія».

Враховуючи зазначене, можна визнати, що деідеологізованою й евристичною ідейно-теоретичною, а головне, оптимальною методологічною платформою для аналізу китайського (китаїзованого) марксизму має бути така, яка відповідає вимогам принципів сцієнтизму та історизму і ґрунтується на поєднанні можливостей та інструментарію класичних методів наукового пізнання: структурно-функціонального, компаративного, дискурсивного, контент-аналізу. Але цього, за нашими оцінками, все ж недостатньо, оскільки предметно-об'єктна специфіка дослідження (китаїзований марксизм) передбачає, що для його результативності стрижневими, системотвірними в структурі аналітичної моделі мають бути установки порівняльного аналізу.

І передусім тому, що лише за допомогою компаративного аналізу визначальних, атрибутивних, структуроутворюючих загально- та політико-філософських постулатів класичного західного (К. Маркс і Ф. Енгельс), радянського (марксизм-ленінізм) та особливостей сучасного китайського марксизму й можливо створити такий комплекс узгоджених методологічних, ідейно-теоретичних та політико-ідеологічних установок, який і буде найбільш евристичним для наукового дослідження й адекватного розуміння специфіки марксизму китаїзованого, допоможе виявити провідні тенденції та ймовірні напрями його модернізації.

При цьому треба враховувати й те, що саме теоретико-методологічні можливості порівняльного аналізу дозволять з'ясувати сутність, оцінити перспективи й ефективність реалізації доктринальних програмних політико-філософських та політико-ідеологічних приписів компартійних проєктів соціалістичного й комуністичного будівництва в КНР, концептуально розкрити позитивні результати та негативні наслідки китайської адаптації марксистського вчення до фундаментальних завдань соціалістичних перетворень у КНР (а нині — доктрини побудови «соціалізму з китайською специфікою нової епохи»).

А загалом, методологічна платформа, що ґрунтується на багатоаспектному порівняльному підході, допоможе не лише ефективно поєднати пізнавальні можливості основних методів наукового дослідження суспільних і духовно-культурних феноменів і процесів, а й — враховуючи ідейно-теоретичні й інституційні особливості розвитку марксизму в КНР протягом останніх десятиліть — здійснити повноцінний аналіз тих головних чинників (як ідейно-теоретичних джерел і детермінант, а також системи філософсько- та політико-ідеологічних постулатів і приписів), які вирішальною мірою вплинули на розвиток китайської марксистської філософської та суспільствознавчої думки, зумовили їх досягнення та специфіку, а тепер актуалізували проблеми теоретичного оновлення, визначили цілі, напрямки й перспективи подальшої модернізації.

Якщо ж концентровано охарактеризувати головні ідейні й політико-ідеологічні чинники, які визначили атрибутивні ознаки й далі масштабно впливатимуть на той варіант (національно-специфічного, китаїзованого) марксизму, який домінує в сучасному Китаї й припускає його модернізацію, то найвпливовішим серед них необхідно визнати офіційну радянську філософську й суспільно-політичну теорію. Тобто той варіант марксизму-ленінізму, який був метапарадигмальним у Радянському Союзі і став селективним синтезом частини фундаментальних ідей К. Маркса і Ф. Енгельса та ленінських (а приховано навіть ще й деяких сталінських) новацій. При цьому особливого значення для наукового та евристичного дослідження китайського марксизму, адекватної оцінки можливостей, завдань та перспектив його оновлення має теоретичне осмислення тих реформаторських досягнень і помилок радянських філософів і суспільствознавців, які стали очевидними за підсумками вжитих ними численних спроб модернізації марксизму-ленінізму в СРСР протягом кінця 1960-х—1980-х років [див., зокрема: 5, с. 53-70; 6, с. 118-139; 7, с. 57-75; 8, с. 35-45; 9, p. 44-55].

Тут треба пояснити, що при дослідженні специфіки китайського марксизму можна виходити з припущення, що в подібних умовах, тобто в ситуації активного реформування економічних і політичних відносин радянського соціалістичного зразка (в СРСР другої половини ХХ ст., потім в КНР на початку століття нинішнього) виникають аналогічні системні запити. Серед них у професійному філософському середовищі нагальним виявляється попит на модернізацію марксизму-ленінізму або принаймні адаптацію його методології, структури та функціонального призначення до умов сучасності. Вочевидь, що системною відповіддю наукового співтовариства на запити та гуманістичні очікування суспільства й політичного режиму не могла не бути актуалізація комплексу питань, що безпосередньо відносяться як до офіційного тлумачення історії й суті марксистського філософського вчення, так і до інтерпретації структурно-функціонального статусу його ідейно-теоретичної першооснови—діалектичного та історичного матеріалізму. Мотиви цього цілком очевидні, оскільки саме діаматівська та істматівська аксіоматика (разом із ленінськими, сталінськими і частково постсталінськими соціально- та політико-філософськими новаціями) визначала атрибутивні ознаки того з варіантів марксизму, який став парадигмальним у СРСР та КНР, і слугувала фундаментом як філософської теорії, так і компартійної доктрини.

Таким чином, однією з головних причин методологічної орієнтації переважно на порівняльний підхід при аналізі сучасного китаїзованого марксизму та розумінні перспектив оновлення концептуальних уявлень філософів-марксистів у КНР є, по-перше, те, що перед китайськими дослідниками постали ті ж самі теоретико-методологічні, ідеологічні та світоглядні проблеми, які були актуальними для численних спроб модернізації радянської марксистсько-ленінської (діаматівсько-істматівської) філософської ортодоксії

протягом періоду кінця 1950-х—у 1980-х, а також мали значення для пострадянських професійних філософських співтовариств [див., наприклад: 6, с. 117–139; 8, с. 34-45; 9, p. 44-56]. По-друге, зміст новітніх публікацій китайських філософів, їхні інтерпретації та оцінки складних процесів розвитку марксизму в цій республіці, включаючи розробку стратегій його модернізації, значною мірою обмежуються національною специфікою. Вона ж—зараз відома під назвами «китайський» та «китаїзований» марксизм—і сформувалася, насамперед, внаслідок прикладної, прагматичної адаптації консервативної за її структурою та функціями теоретичної моделі радянського марксизму-ленінізму до конкретних умов й можливостей революційних перетворень китайського суспільства під керівництвом Комуністичної партії (або в інших термінах й конотаціях—практичної реалізації програмних цілей її національно-державного й соціалістичного проєктів) [див., наприклад: 2; 4; 10; 11; 12, с. 95–108; 7, с. 56-75; 13, с. 60-95; 14, с. 146-161; 15, с. 12-17; 16, p. 70-83].

А про переваги компаративного підходу (в аспекті співставлення особливостей радянського та китайського різновидів марксизму) можуть переконливо свідчити результати конкретно-історичного аналізу, з одного боку—загальних процесів, тенденцій та наслідків модернізації марксистсько-ленінської філософської теорії в СРСР протягом другої половини XX століття [див., зокрема: 12, с. 96–104; 6, с. 120–139; 14, с. 147-161; 9, p. 49-54; 17, с. 31-53; 5, с. 53-69; 18, с. 49-56], включно з переглядом уявлень про статус і функції в них діалектичного та історичного матеріалізму, а з іншого боку—новітніх проектів оновлення метапарадигмальної китайської марксистської моделі філософії (у КНР вона часто йменується діаматівсько-істматівською «системою підручників», а іноді, мабуть враховуючи вплив на неї філософських постулатів сталінського Короткого курсу історії ВКП(б), навіть «сталінською системою філософії»). Власне таке порівняння переконливо демонструє, що головними цілями й першочерговими завданнями реформування марксизму китайські науковці вважають і проголошують фактично ті ж самі, які були принциповими для радянських філософів-теоретиків протягом кінця 1950-х—1980-х. Тоді як аналогічними й першочерговими серед них виявилися: переосмислення («нове прочитання») ідейної спадщини і основоположників, і російсько-радянських класиків марксизму; відхід від коментаторського способу викладення марксистського вчення; відмова від «поклоніння марксистським класикам» і традиційної логіки в аргументації шляхом «посилання на їхній авторитет» (тобто визнання цитування робіт К. Маркса, Ф. Енгельса, В.І. Леніна, Мао Цзедуна, керівників КПРС або КПК єдиним правильним способом доказу або ж обґрунтування істинності власних новаторських ідей); деідеологізація й посилення ролі настанов і стандартів раціонально-критичного способу філософських досліджень; упровадження (в межах марксистського підходу чи з його теоретико-методологічних позицій) нетрадиційних напрямів філософських розвідок; аналітична переорієнтація

на коло тих проблем, які раніше в радянському, а також китайському марксизмі не входили до його предметної галузі; намагання оновити методологію та понятійно-категоріальний апарат марксистських досліджень завдяки запозиченням із західних марксистських та немарксистських учень і концепцій; «суверенізація» філософської думки від політичної доктрини компартії через приховану, непублічну відмову слугувати своєрідним ідейно-теоретичним фундаментом (як це стверджували критики радянського марксизму) «неорелігії», «моноідеології», «догматів комуністичної віри» або «квазірелігійної ідеології» навіть всього «радянського блоку» [див.: 19].

А загалом, порівняння, з одного боку, процесів ревізії та стратегій оновлення радянського марксизму (насамперед марксистсько-ленінської філософії) періоду 1950-х—1980-х років, а з іншого боку, запропонованих на початку XXI століття варіантів модернізації китайського (китаїзованого) марксизму однозначно свідчить, що провідними тенденціями розвитку марксистської філософської думки в КНР нині також можуть стати: а) зростання сцієнтистської спрямованості й метафізичності філософських розвідок, позбавлення їх від функцій популяризації марксистських філософських ідей, а також апологетики доктринальних засад політики КПК, діяльності інститутів державної влади КНР; б) посилення вестернізації марксистської філософії шляхом її методологічно-теоретичної, понятійно-термінологічної та ціннісної конвергенції (на ідеях та ідеалах ідеологем чи міфологем абстрактного гуманізму, людиноцентризму, лібералізму, політичного нейтралітету, загальнолюдської толерантності й т. ін.) з філософськими вченнями, соціологічними та політико-філософськими концепціями, які набували популярності серед інтелектуалів Європи та США внаслідок стимуляції процесів глобалізації наприкінці XX—на початку XXI століття [див., зокрема: 7, с. 57-75; 5, с. 53-69; 17, с. 39-76; 9, p. 47-54].

Що ж стосується тенденції вестернізації, спочатку радянської, а нині китайської філософії [див., наприклад: 4; 11], то тут необхідно аналітично орієнтуватися на те, що формально-уявно вона формувалася й посилювалася під контр- та антимарксистським гаслом філософського й політико-ідеологічного ревізіонізму «Повернення—до Маркса».

Безумовно, ідея-гасло «Повернення до Маркса» має різноманітні й багатомірні суспільно-політичні, соціокультурні, ідеологічні й філософсько-теоретичні джерела, детермінанти, «ідейних батьків» та послідовників-адептів, поліваріантні смисли й історичний контекст (навіть підтекст), цілі та стратегії реалізації тощо.

І якщо для політичної історії другої половини XX—початку XXI століття—і певних країн, і світової—гасло «Назад до Маркса» можна вважати проявом загальної тенденції критичної переоцінки й ідеологічної ревізії як класичного марксизму, так і марксизму радянського типу, яка більше століття породжувалася або підживлювалася скептичним, навіть нігілістичним

ставленням до ортодоксальних доктринальних положень та політики керівних або провідних комуністичних (частково й соціал-демократичних) партій у Східній та Західній Європі, обох Америках, Азії і стала ідейним кредо безлічі акторів, яких можна (за деяких припущень) віднести до такого масового руху та ідеологічної ризоми, як «нові ліві», то для філософської думки зазначеного періоду вимога «Повернення до Маркса» мала власні причини, концептуальні відповіді й ідейні течії.

Безпосередньо у межах марксизму як найвпливовішого філософського вчення й ідеологічної течії ХХ століття ідейно-теоретичний зміст концепцій й логіка реформаторського процесу «Повернення до Маркса» синтезувалися, концентрувалися й будувалися на припущеннях, твердженнях, висновках, а потім і переконаннях, що, по-перше, «марксизм відкрив дорогу сталінізму», а контрреволюційний і тоталітарний «досвід сталінізму очорнив усю марксистську традицію аж до самого Маркса». По-друге, що «Енгельс звів марксизм до позитивістської форми матеріалізму», тому «марксизм ХХ століття доречніше назвати формою „енгельсизму“ — позашлюбного сина початкових ідей Маркса, у якому зняття ідеалізму й матеріалізму зводиться до позитивістської, механістичної, фаталістичної карикатури на оригінал». І по-третє, в історії марксизму «прослідковується чітка, послідовна еволюція від Енгельса до Леніна і Сталіна», а «Сталін довів цю традицію Енгельса та енгельсіанської сторони Леніна до крайності» [цит. за: 19].

Або, як підкреслив Поль Блекледж, західні критики марксизму «часто говорять», що «сталінська інтерпретація історичного та діалектичного матеріалізму (діамату та істмату) мала своїми витоками роботи Енгельса». Зокрема «Карвер і Томас», нагадав Блекледж, «поділяють переконання Левайна в тому, що сталінська ідеологія витікає з «енгельсизму», і «в 1981 році» сам «Карвер писав, що „політичне й академічне життя офіційних інституцій Радянського Союзу… має на увазі незмінну відданість діалектичному та історичному матеріалізму, що витікає з робіт Енгельса“». А ще через кілька років цей же дослідник заявив, що «„постулати“ філософських робіт Енгельса „поширювалися на лекції та навчальні посібники аж до офіційної радянської діалектики“» [19].

Таким чином, можна визнати, що філософський та політико-ідеологічний процес десталінізації марксизму (імпульсом і «поворотним моментом» якого «став 1956 рік», і який ґрунтувався на сумнівних, як правило бездоказових, припущеннях, які «своїм корінням сягають ще XIX століття», про «викривлення Енгельсом ідей Маркса») протягом 1960–1980-х років перетворився в західному інтелектуальному середовищі фахівців з історії марксистської думки на пошук аргументації і створення системи доказів для підтвердження гіпотези-вироку за формулою: «молодий Маркс» — це «герой марксистської науки», а «пізній Енгельс — злодій». По суті, історико-філософська логіка, суть тенденції ревізії радянським марксизмом «справжнього

вчення Маркса» (таким чином марксизму) тлумачиться західними дослідниками як процес ідеологічно мотивованого й політично зумовленого руху, який у теоретичному плані проходить загальний шлях ідейного переродження: «від політико-філософського вчення засновників марксизму — до сформованого за радянськими стандартами марксизму-ленінізму у формі концепції діалектичного та історичного матеріалізму». А якщо детальніше, то стверджується, що нібито в радянському марксизмі відбулась ідейна трансформація: від раннього Маркса — через праці з «філософії природи» Енгельса — до викривлення або заперечення частини ідей їх обох (насамперед соціально-філософських і політекономічних) Леніним та Сталіним, а потім радянськими марксистами-ленінцями та їхніми послідовниками й колегами — філософами та суспільствознавцями в інших країнах соціалізму.

За нашими оцінками, для проведення результативного, адекватного й повноцінного дослідження генезису, сутності та особливостей китайського марксизму необхідне — окрім різноаспектного історико-філософського, ідейно-теоретичного та політико-ідеологічного його порівняння з марксизмом «батьків-засновників», радянським (марксизмом-ленінізмом) та сучасними західними філософськими течіями — ретельне вивчення такої базової ідейної складової й найвпливовішої політико-ідеологічної детермінанти китаїзованого марксизму, як положення і приписи доктринальних і програмних документів Китайської компартії й держави, неординарні ідеї їхніх керівників і лідерів доби китайської революції, державного та соціалістичного будівництва в КНР. Проте, не як самостійних, суто національних (іноді навіть націоналістичних) марксистських нововведень, незалежних від сукупності зовнішніх об'єктивних і суб'єктивних чинників, а у порівнянні (принаймні текстуально, ідейно-теоретично, ідеологічно й культурно-світоглядно) з відповідними документами та концептуальними новаціями, що приймалися, проголошувалися або підтримувалися керівництвом КПРС і СРСР з кінця 1950-х — у 1980-ті роки. А документальною, джерельною базою, яку необхідно аналізувати для розуміння теоретичних засад радянської компартійної доктрини, осмислення сутності тих політико- та соціально-філософських постулатів, на яких вона базувалася, є звітні доповіді Генеральних секретарів ЦК КПРС на її з'їздах, Програми радянської Компартії (особливо 1961 та 1986 років), Конституції СРСР, Постанови ЦК КПРС [див., наприклад: 6; 15; 13].

Очевидно, що для результативного застосування методології порівняльного дослідження атрибутивних рис і специфіки сучасного марксизму в КНР не достатньо обмежитись окресленим вище предметно-об'єктним полем, адже при такому аналізі необхідно також враховувати те, що марксизм-ленінізм оголошено у Програмі КПК (вона є головною складовою частиною її Статуту, а ряд її положень увійшов до останньої редакції Конституції КНР, 2018), однією з ідейно-теоретичних першооснов діяльності китайських комуністів. У цьому

плані, з огляду на вирішальну роль у житті китайського суспільства та держави Комуністичної партії, її програмних документів, слід прийняти як аналітичну установку й систему аналітичних координат положення Загальної Програми китайської компартії, оскільки саме вони грають роль ідейно-теоретичних, політико-філософських та ідеологічних констант у сучасній китайській моделі, чи версії, марксизму, відповідно — дослідницьких приписів і системи смислових орієнтирів, що нерідко закамуфльовані або опосередковано інкорпоровані через стандартизовані теоретико-методологічні установки й вимоги до марксистської філософії в КНР, через специфічний понятійно-термінологічний апарат текстів китайських філософів та суспільствознавців, а також компартійні офіційні історичні, соціально-політичні та ідеологічні наративи. До того ж у Програмі КПК, окрім концентрованого викладу суті суспільствознавчої теорії, як офіційної партійної версії марксизму з китайською специфікою, сформульовано фундаментальні концептуальні й однозначні політико-ідеологічні оцінки нинішнього та майбутнього статусу соціалістичного Китаю, чітко визначено перспективи його прогресивного розвитку на десятиліття наперед [див. зокрема: 9; 15, с. 11-17; 13, с. 59-96; 14, с. 147-161].

І нарешті, третя, принципово важлива ідейно-теоретична й політико-ідеологічна складова і джерельна база (об'єктно-предметне поле) порівняльного підходу до аналізу сучасного китайського (китаїзованого) марксизму — це різноманітні теоретично й ідеологічно знакові публікації впливових представників наукового співтовариства філософів і суспільствознавців КНР, особливо проєкти й рекомендації, які пропонуються ними з метою модернізації парадигмального для КНР його варіанту [див., зокрема: 2; 4; 10; 11; 12, с. 95-106; 14, с. 147-162; 16, p. 70-82].

Адже, як свідчать результати аналізу публікацій, присвячених проблематиці розвитку марксистської філософської думки в КНР, ті актуальні й багатоаспектні питання, що стосуються, з одного боку, розуміння причин появи широкого спектра реформаторських пропозицій від китайських філософів, а з іншого — удосконалення наукової дослідницької платформи, методологічні установки якої забезпечить оптимальні можливості для адекватного розуміння системи атрибутивних та імперативних для китайського марксизму ідейно-теоретичних констант і політико-ідеологічних приписів, можна концептуально вирішити шляхом з'ясування цілей та завдань нині популярної стратегії оновлення (методологічних засад, категоріального апарату, проблематики і т. ін.) традиційної для КНР моделі марксистської філософської теорії. Фактично дослідження задекларованих останніми роками проєктів осучаснення китайського марксизму (які нерідко є формою прояву ідеологічних симпатій, теоретичних уявлень або світоглядних уподобань своїх творців) допоможе отримати вірне уявлення, по-перше, про атрибутивні особливості тієї політико- та соціально-філософської теорії, яка за своїми функціональними ознаками, суспільно-політичною й

духовно-культурною (включно з ментальною) роллю перетворилися на метанарацію у сучасному Китаї, а по-друге, про допустимі (для китайських філософів і суспільствознавців, а також партійних ідеологів і функціонерів) межі, оптимальні напрями й цілі змістовної, методологічної й структурно-функціональної реструктуризації, концептуального реформування китаїзованого варіанту марксистського філософського вчення.

Висновки

Дослідження феномену китайського марксизму передбачає вирішення низки складних історико-філософських і теоретико-методологічних проблем. Вихідною й системною з них залишається та, розв'язання якої дає чітку відповідь на ключове питання. А саме — як (з точки зору генезису, ідейних та ідеологічних джерел, визначальних впливів, концептуальної суті, структурних особливостей, суспільно-політичних функцій тощо) слід оцінювати й позиціонувати парадигмальну в КНР марксистську філософську й суспільствознавчу теорію? Вважати її конкретно-історичним проявом, зумовленим специфікою національної історії Китаю пристосуванням (адаптацією) до них універсального та інтернаціонального марксистського вчення (доповненого новаціями російсько-радянського марксизму-ленінізму) чи визнати повністю ідейно-теоретично самодостатнім, суто національним формоутворенням? Тобто як марксизм китаїзований (націоналізований), який нібито від самого початку розвивався у формі самостійної філософської теорії й політико-економічної доктрини КПК та виконував функцію наукового обґрунтування й інституціоналізованого політико-ідеологічного забезпечення практичної реалізації стратегічних цілей та завдань національно-визвольної та революційної боротьби, а потім і процесу державного-національного та соціалістичного (як початкового етапу комуністичного) будівництва в КНР. Нині широковідомого під назвою «соціалізм із китайською специфікою».

Як свідчить масив спеціалізованої літератури, перший варіант інтерпретації філософського статусу, чи класифікації, китайського марксизму (найбільш поширене позначення — «китайський марксизм») підтримують переважно працівники системи освіти. Якраз вони виявляються стійкими прихильниками метапарадигмальної в КНР моделі філософського знання й пізнання, яка отримала назву «система підручників» («сталінська система філософії») і значною мірою відтворила ще офіційну радянську діаматівсько-істматівську версію філософії марксизму. У межах такого підходу історія філософії китайського марксизму та її теоретична суть як раз і тлумачаться як результат прагматичного пристосування китайськими науковцями, ідеологами-теоретиками та керівниками Компартії універсальних постулатів вчення основоположників марксизму, а також новаторських революційних соціально- та політико-філософських ідей В.І. Леніна (частково і його

послідовників) до унікальних соціально-економічних та духовно-культурних умов і ресурсів розвитку китайського суспільства на шляху до соціалізму.

І навпаки, ті, хто вважає китайський марксизм виключно національно-особливим явищем, окремою складовою частиною загальносвітового марксистського ідейного й комуністичного руху, або в інших термінах — марксизмом винятково китаїзованим, відстоюють точку зору, що його головними творцями є насамперед колишні й теперішні керівники Китайської комуністичної партії й держави. Саме їх адепти ідеї китаїзованого (чи китаїзації) марксизму визнають такими видатними особистостями, які і здійснили процес китаїзації марксистського вчення, зробивши найбільший творчий внесок у науково-теоретичне й політико-ідеологічне переосмислення та переробку як висхідного вчення основоположників марксизму, так і марксистсько-ленінської теорії (радянської моделі) в такий спосіб, щоб адаптований до китайських реалій марксизм-ленінізм зміг би забезпечити максимальну ефективність практичної діяльності китайського народу під керівництвом Комуністичної партії в ході нібито неповторного процесу революційних перетворень в Китаї та будівництва соціалізму в КНР.

Якщо лаконічно, то визначальна установка адептів концепції й концепту «китаїзований марксизм» приписує, що «китаїзація марксизму» — це «генеральна лінія теоретичного оновлення КПК», це процес «поєднання теорії марксизму з практикою Китаю», а «китаїзований марксизм» — це «теоретичні результати вирішення великих проблем Китаю марксистами».

За нашими оцінками, деідеологізовану й евристичну ідейно-теоретичну, а головне, цілісну методологічну платформу наукового дослідження китайського (китаїзованого) марксизму можуть забезпечити пізнавальні можливості й інструментарій структурно-функціонального, компаративного й дискурсивного підходів, метод контент-аналізу, приписи загальнонаукових принципів сцієнтизму та історизму. Але не окремо чи у якійсь селективній комбінації, а в такій аналітичній моделі, де стрижневими будуть установки порівняльного аналізу. Навіть більше, для концептуального осмислення генезису й атрибутивних ознак китаїзованого варіанту марксистської філософської теорії (а за її політико-ідеологічними та світоглядними функціями ще й метанарації, а також теоретичного фундаменту партійної доктрини керівної КПК) він має грати роль системотвірного.

Вибудована саме таким чином методологічна платформа, системний компаративний дослідницький підхід буде не лише ефективно поєднувати пізнавальні можливості основних методів наукового дослідження історичних процесів, духовно-культурних та ідеологічних феноменів, а й — враховуючи ідейно-теоретичні й інституційні особливості розвитку марксизму в КНР протягом другої половини XX — початку XXI століття — забезпечить проведення адекватного вимогам сцієнтизму аналізу принаймні трьох базових чинників (взаємопов'язаних, але відносно самостійних комплексів

детермінант та ідейно-теоретичних і політико-ідеологічних джерел), що зумовили й визначають суть та специфіку китайського марксизму, його досягнення, концептуальні недоліки, нагальні проблеми, потреби, завдання й перспективи подальшої модернізації на сучасному історичному етапі.

Узагальнено охарактеризувати головні ідейні й політико-ідеологічні чинники, які зумовили формування й далі масштабно впливатимуть на той варіант марксизму, який існує в сучасному Китаї та стикається з проблемою його модернізації, можна констатувати, що першою, найбільш впливовою з них необхідно визнати офіційну радянську філософську й суспільно-політичну теорію, а саме той варіант марксизму-ленінізму, який став подальшим розвитком (а за деякими оцінками — спотворенням, навіть ідеологічно мотивованою ревізією або «сталінською убогою версією») вчення засновників марксизму й був метанарацією в Радянському Союзі. Крім того, для наукового та евристичного дослідження китайського марксизму, адекватної оцінки можливостей, цілей та перспектив його оновлення відповідно до умов сучасного світу велике значення має й теоретичне осмислення саме тих позитивних досягнень і критичних помилок радянських філософів і суспільствознавців, які стали очевидними за підсумками здійснених ними численних спроб модернізації (включно з вестернізацією) марксизму-ленінізму в СРСР протягом 1960-х — 1980-х років.

Другою комплексною політико-ідеологічною детермінантою, вплив якої необхідно враховувати під час наукового аналізу історичної логіки та специфіки китаїзованого марксизму, є положення й приписи доктринальних документів Китайської компартії, неординарні ідеї її керівників доби китайської революції та подальшого державного й соціалістичного будівництва в КНР, але не як самостійних, суто національних (навіть націоналістичних) марксистських нововведень, незалежних від сукупності зовнішніх об'єктивних і суб'єктивних чинників, а порівняно (принаймні текстуально, ідейно-теоретично, ідеологічно й культурно-світоглядно) з відповідними документами та концептуальними новаціями, що готувалися, підтримувалися або публічно проголошувалися керівництвом КПРС і СРСР з кінця 1950-х — у 1980-ті роки.

І нарешті, третя ідейно-теоретична й політико-ідеологічна складова та джерельна база запропонованої порівняльної моделі, чи компаративного підходу до аналізу сучасного китайського (китаїзованого) марксизму, — це різноманітні теоретично й ідеологічно знакові публікації впливових представників філософського наукового співтовариства філософів КНР, особливо запропоновані деякими з них проєкти оновлення парадигмального для Китаю варіанту марксизму.

Щодо останнього, то, враховуючи ідейну спрямованість та завдання таких проєктів, підкреслимо, що аналіз тенденцій і наслідків модернізації марксизму-ленінізму в СРСР як складової порівняльного дослідження

марксизму в КНР має не тільки історико-філософське значення. Актуальності й теоретичного значення сцієнтистській реконструкції процесів трансформації радянського марксизму протягом другої половини XX століття надає те, що зараз творчо активна частина китайського філософського співтовариства переконана, що марксистське вчення в Китаї сформувалося й розвивалося протягом десятиліть під визначальним впливом (іноді навіть тиском) радянського марксизму. А тому, вважають вони, такі суттєві недоліки радянського марксизму-ленінізму (який нині в Китаї його критики йменують «ленінсько-сталінською» чи «діаматівсько-істматівською» версією, навіть «сталінською системою філософії»), як консерватизм і ортодоксальність, надмірна схоластичність теоретичних узагальнень, антидемократичність мислення, відсутність людиноцентричності, політична ідеологізованість, пропагандистська функціональність тощо, є нібито атрибутивними й для марксизму китайського.

Причому парадоксальність окресленої інтелектуальної ситуації, так само як її прогностичні переваги, полягають у тому, що більшість сучасних проєктів модернізації китайської марксистської парадигми (насамперед під гаслом «повернення до Маркса») передбачають її проведення шляхом вестернізації, завдяки плюралістичному, спорадичному чи вибірковому запозиченню ідей, методології, понятійно-категоріального апарату, ціннісних приписів і т. ін. із західних промарксистських та немарксистських філософських шкіл, течій, напрямів тощо. Але такий варіант оновлення марксистської філософської моделі може відтворити ті негативні тенденції, які були притаманні реформаторському руху в межах філософського співтовариства СРСР, а його наслідки стати повторенням радянських помилок [див., наприклад: 10; 12; 16, с. 21-143; 21].

Список посилань

1. Коротченко Е. П. Метанаррация. Постмодернизм. Энциклопедия. Минск: Интерпрессервис, 2001. С. 459-461.
2. Ли Цзюньжу. Об основных вопросах китаизации марксизма. Свободная Мысль. 2017. № 4. С. 65-76.
3. Constitution of the Communist Party of China. General Program. URL: *http://www.xinhuanet.com//english/download/Constitution_of_the_Communist_Party_of_China.pdf*
4. Сунь Вэйпин. Марксистская философия в современном Китае. Состояние и тенденции исследований. Свободная Мысль. 2017. № 4. С. 117-130.
5. Йолон П. Павло Копнін та українська філософська думка. Філософська думка, 2009. № 3. С. 53-70.

6. Вілков В.Ю. Діалектичний та історичний матеріалізм у структурі марксизму-ленінізму як філософського вчення й політико-ідеологічної доктрини. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 2021. № 4 (4). С. 114-141.
7. *В*ілков В.Ю. Ідейно-теоретичні засади аналізу китаїзованого марксизму. Annali d'Italia, 2023. № 45. С. 55-77.—Режим доступу: *https://www.calameo.com/read/00610341791267a4ffd1c*
8. Вілков В.Ю. Роль діалектичного та історичного матеріалізму у генезисі й структурі марксистсько-ленінської філософії в СРСР: особливості основних пострадянських наративів в Україні. Sciences of Europe. 2021. № 63. С. 33-47.
9. Vilkov V. The attributes of Marxist-Leninist philosophy in the USSR: paradigmatic narratives in post-soviet studies in Ukraine. Sciences of Europe, 2022. № 101, Vol. 1. P. 43-57. URL: *https://zenodo.org/record/7107052#.Y1AeQstByr8*
10. Чжан Шухуа. Ленинизм—блестящий образец русификации марксизма. Свободная Мысль. 2017. № 4. С. 21-28.
11. Ху Дапин, Чжан Ибин, Чжан Лян. Западная марксистская философия в Китае. Логика изменений и темы исследований. Свободная Мысль. 2017. № 4. С. 103-116.
12. Вилков В.Ю. Теоретико-методологические и политико-идеологические установки исследования перспектив модернизации китаизированного марксизма. The scientific heritage, 2022. № 94. Vol. 1. С. 93-109.—Режим доступа: *http://www.scientific-heritage.com/wp-content/uploads/2022/08/The-scientific-heritage-No-94-94-2022.pdf*
13. Вілков В. Особливості марксистської аксіоматики доктрин соціалістичного і комуністичного будівництва КПРС та КПК. Theoretical and Practical Aspects of Science Development: Scientific monograph. Part 2. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2023. С. 58-97.—Режим доступу: *https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46759/1/O_Kovalenko_T_Shynkar_TPASD_2023_FPO.pdf*
14. Вілков В.Ю. Процес китаїзації марксизму: особливості теоретичної реконструкції Лі Цзюньжу. Політологічний вісник: Збірник наукових праць**.** 2023. № 90. С. 145-163. Режим доступу: *DOI: https://doi.org/10.17721/2415-881x.2023.90.145-163*

15. Вілков В.Ю. Доктринальні положення Загальної програми Комуністичної партії Китаю як система ідейно-теоретичних й політико-ідеологічних приписів для дослідження сучасного китайського (китаїзованого) марксизму. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 2022. № 2 (7). С. 10-18. Режим доступу: *https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/article/view/110/54*
16. Vilkov V. Modernization of Marxism in Modern China: Alternative Philosophical and Social Studies Interpretations. Ukrainian Policymaker. 2022. Vol. 10. P. 69-84. URL: *http://www.ukrpolitic.com/journals/2022/10/UP_vol_10_Vilkov.pdf*
17. Табачковский В.Г. У пошуках невтраченого часу: нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників. Київ: Вид. «Парапан». 2002. 300 с.
18. Вілков В.Ю. Феномен «радянська філософія»: парадигмальні підходи до теоретичних реконструкцій в історико-філософських розвідках в Україні пострадянської доби та евристичні ідейно-теоретичні установки його дослідження. The scientific heritage. 2020. № 46. Vol. 5. С. 46-59.
19. Блекледж П. Енгельс проти Маркса? 200 років Фрідріху Енгельсу. «Спільне», 2020. Режим доступу: *https://commons.com.ua/ru/engels-protiv-marksa-200-let-fridrihu-engelsu/*

References

1. Korotchenko, E.P. (2001). Metanarrative. *Postmodernism. Encyclopedia.* Minsk: Interpresservis, 459-461. [In Russian].
2. Li, Junju. (2017). On the main questions of the sinicization of Marxism. Svobodnaia Mysl, No. 4, 65-76. [In Russian].
3. Constitution of the Communist Party of China. General Program. (2017). URL: *http://www.xinhuanet.com//english/download/Constitution_of_the_Communist_Party_of_China.pdf*
4. Sun, Weiping. (2017). Marxist Philosophy in Modern China. State and Trends of Research. Svobodnaia Mysl, No. 4, 117-130. [In Russian].
5. Yolon, P. (2009). Pavlo Kopnin and Ukrainian Philosophical Thought. Filosofska Dumka, No. 3, 53-70. [In Ukrainian].
6. Vilkov, V. (2021). Dialectical and Historical Materialism in the Structure of Marxism-Leninism Philosophical Teaching and Politico-Ideological Doctrine. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy, No. 4 (4), 114-141. [In Ukrainian].

7. Vilkov, V. (2023). Ideational-Theoretical Foundations of the Analysis of Sinicized Marxism. Annali d'Italia, No. 45, 55-77. URL: *https://www.calameo.com/read/00610341791267a4ffd1c* [In Ukrainian].

8. Vilkov, V. (2021). The Role of Dialectical and Historical Materialism in the Structure and Genesis of Marxist-Leninist Philosophy in the USSR: Specifics of the Main post-Soviet Narratives in Ukraine. Sciences of Europe, No. 63, 33-47. [In Ukrainian].
9. Vilkov, V. (2022). The attributes of Marxist-Leninist philosophy in the USSR: paradigmatic narratives in post-soviet studies in Ukraine. Sciences of Europe, No. 101, vol. 1, 43-57 URL: *https://zenodo.org/record/7107052#.Y1AeQstByr8* [In English].
10. Zhang, Shukhua. (2017). Leninism is a Brilliant Example of the Russification of Marxism. Svobodnaia Mysl, No. 4, 21-28. [In Russian].
11. Hu Daping, Jang Yibin, Jang Liang (2017). Western Marxist philosophy in China. The logic of change and themes of the study. Svobodnaia Mysl, No. 4, 103-116. [In Russian].
12. Vilkov, V. (2022). Theoretical-methodological and Politico-Ideological Prescriptions for the Study of the Prospects of modernization of Sinicized Marxism. Sciences of Europe, No. 94, vol. 1, 93-109 URL: *http://www.scientific-heritage.com/wp-content/uploads/2022/08/The-scientific-heritage-No-94-94-2022.pdf* [In Russian].
13. Vilkov, V. (2023). Specifics of the Marxist Axiomatics of the Doctrines of Socialist and Communist Construction of the CPSU and CPC // Theoretical and Practical Aspects of Science Development: Scientific monograph. Part 2. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 58-97. URL:*https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46759/1/O_Kovalenko_T_Shynkar_TPASD_2023_FPO.pdf* [In Ukrainian].
14. Vilkov, V. (2023). The process of Sinicization of Marxism: Li Junju's Theoretical Reconstruction Features. *Politology bulletin:* Collection of scientific works, No. 90, 145-163 URL: DOI: https://doi.org/10.17721/2415-881x.2023.90.145-163 [In Ukrainian].
15. Vilkov, V. (2022). Doctrinal Provisions of the General Program of the Communist Party of China as a System of Ideational-Theoretical and Political-Ideological Prescriptions for Research of Modern Chinese (Sinicized) Marxism. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy. Politology, No. 2 (7), 10-18. [In Ukrainian].
16. Vilkov, V. (2022). Modernization of Marxism in Modern China: Alternative Philosophical and Social Studies Interpretations //

Ukrainian Policymaker, vol. 10, 69-84 URL: *http://www.ukrpolitic.com/journals/2022/10/UP_vol_10_Vilkov.pdf* [In English].

17. Tabachkovsky, V.G. (2002). In Search of Unspent Time: Essays on the Creative Heritage of Ukrainian Philosophers of the Sixties. Kyiv: Parapan. 300 p. [In Ukrainian].
18. Vilkov, V. (2020). The Phenomenon of Soviet Philosophy: Paradigmatic Approaches to Theoretical Reconstructions in Historical and Philosophical Studies in Post-Soviet Ukraine and Heuristic Ideological and Theoretical Prescriptions of its Research. The scientific heritage, No. 46, vol. 5, 46-59. [In Ukrainian].
19. Blackledge, P. (2020). Engels versus Marx? 200 years of Friedrich Engels. The «Commons» journal. URL: *https://commons.com.ua/ru/engels-protiv-marksa-200-let-fridrihu-engelsu/* [In Ukrainian].

UDC 323.1:316.273:242.1 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.106-129

Viacheslav Vilkov
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-3542-0756
tvvvilkof59@gmail.com

Vasyl Nazarkov
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-1273-0807
vasyl.nazarkov@knu.ua

SPECIFICS OF THE METHODOLOGY OF COMPARATIVE ANALYSIS OF THE IDEATIONAL-THEORETICAL FOUNDATIONS OF SINICIZED MARXISM

Absnract

The paper provides theoretical-methodological recommendations for improving the adequacy and heuristics of research on the origins of Chinese Marxist philosophical and socio-political thought in the 1940s–early 2020s, elucidating the attributive features and main tendencies in its rejuvenation. These recommendations are based on the analysis of methodological approaches to the theoretical reconstruction of the development of Marxist metanarratives in the USSR and the PRC.

The author of the article proposes a scientific and theoretical justification for the analytical approach, according to which a specifically historically-oriented comparative method of studying Chinese Marxism should play a system-forming role. The model of cognition methodology structured according to this principle helped to reveal and give general characteristics to the defining ideological and institutional factors of the successive Sinicization of Marxism as the process and result of its transformation into such a nationally adapted variety of Marxist teaching, which became a philosophical foundation of the modern ideology, doctrine, and policy of the Communist Party of China, as well as the theoretical basis of the project and the state strategy of building "*socialism with Chinese characteristics*."

The paper's material can contribute to improving the efficacy of further research into the logic of evolution and the specifics of interpretations of the axiomatics of the Marxist-Leninist paradigm in modern China; optimize the

ideational-theoretical platform; and expand the methodological and conceptual tools for de-ideologized understanding and assessment of the direction of processes and possible prospects for the rejuvenation of Marxist teaching (Sinicized Marxism).

Keywords: Marxism-Leninism, Soviet Marxism, Chinese Marxism, Adaptat ion of Marxism to the Chinese context, Sinicized Marxism, Socialism with Chinese Characteristics

Стаття надійшла до редакції 01.04.24

© Вілков В. Ю., Назарков В. К., 2024

УДК 35:328.185(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.130-152

Кресіна Ірина Олексіївна

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/ 0000-0003-0771-9707

e-mail: i.kresina@icljud.com

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Резюме

Досліджено особливості антикорупційної політики України на сучасному етапі. Проаналізовані основні результати та проблеми з урахуванням виконання рекомендацій міжнародних антикорупційних інституцій. Проблема запобігання та протидії корупції розглянута крізь призму війни та перспективи повоєнної відбудови, а також євроінтеграційного курсу України. Визначено пріоритетні напрямки подальших інституційних реформ у сфері запобігання та протидії різним видам корупції.

Ключові слова: корупція, антикорупційна політика, реформи у сфері запобігання та протидії корупції, Україна, Європейський Союз, повномасштабна агресія Росії, повоєнна відбудова, євроінтеграційний курс, політичні інститути, політична реформа, правова реформа.

Вступ

Корупція — не новітнє явище; вона змінює свої форми, механізми, однак завжди залишається потужним руйнівним інструментом з далекосяжними соціальними наслідками. Згадки про неї у вітчизняному вимірі зустрічаємо ще у давніх історичних документах (руських літописах XIII ст., Конституції Пилипа Орлика та ін.). У період перебування українських земель у складі Російської імперії імперська влада усіляко сприяла корупційним злочинам на усіх рівнях. Є. Гуцало у книзі «Ментальність орди» [1] влучно охарактеризував укорінені традиції цивілізації грабіжництва з неймовірно роздутим бюрократичним апаратом, що працює не на суспільство, а на самозбереження й самовідтворення, корупції та хабарництві у чиновницьких кабінетах, продажності суддів як комплекс хронічних хвороб імперії. Цей деструктивний імперський спадок досі позначається на темпах розбудови демократичної,

правової державності в Україні. Однак в умовах війни проблема корупції набула характеру екзистенційної, позаяк впливає на стійкість держави і суспільства, рівень підтримки нашими партнерами на всіх рівнях, іміджеві характеристики України на міжнародній арені.

Попри те, що на тему корупції в Україні опубліковано чимало наукових досліджень, вона незмінно актуальна з огляду на появу нових чинників, які провокують корупційні злочини, нові інституційні форми реагування на корупцію, нові вимоги реформ, які озвучують держави-партнери України та міжнародні антикорупційні інституції. Власне, війна, прискорений курс України на євроінтеграцію, резонансні антикорупційні викриття стали тими чинниками, які посилюють інтерес політичної та інших наук до теми корупції, механізмів запобігання та протидії їй.

Методи дослідження

При з'ясуванні інституційних пріоритетів антикорупційної політики України застосовувались системний, структурно-функціональний методи, аналіз документів, статистичних даних, звіт-оцінки України. Це дозволило: 1) з'ясувати, як українська влада реагує на вимоги міжнародних інституцій щодо проведення реформ у сфері запобігання та протидії корупції; 2) визначити, як війна з Росією та прискорення євроінтеграційних процесів в Україні вплинули на проблему корупції та видозміну національної моделі запобігання та протидії їй; 3) виявити, які інституційні перешкоди активізують/сповільнюють антикорупційні процеси в Україні.

Результати дослідження

Доленосні для України події останнього десятиліття (Революція Гідності, російська агресія, послідовний євроінтеграційний рух України, масштабні зміни у політичній свідомості та культурі населення, цифровізація держави тощо) істотно вплинули на сприйняття загроз корупції та посилили антикорупційні процеси. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну стало, з одного боку, каталізатором антикорупційних реформ в Україні, а з іншого — спричинило появу нових сфер, де корупція отримала висхідну динаміку (відновлення деокупованих територій, інфраструктурна відбудова, постачання армії, сприяння в ухиленні від мобілізації і т. ін.). Резонансні корупційні викриття злочинів, скоєних уже під час повномасштабної війни, підривають довіру держав-партнерів та численних а́кторів, які допомагають Україні або ж планують долучатися до післявоєнного відновлення. І якщо антикорупційна боротьба не вийде в Україні на новий рівень, то під час відбудови деокупованих територій та загальної післявоєнної відбудови країни корупція набуде нових форм та розмаху, стане чинником сповільнення цих процесів. Це, своєю чергою, матиме нові наслідки, наприклад, у частині рівня мотивованості українців до якнайшвидшого повернення з-за кордону.

Проблема корупції була одним із каталізаторів Революції гідності (Євромайдану). Відтоді було проведено низку важливих реформ у сфері боротьби з корупцією: ухвалено т. зв. «антикорупційний пакет» законодавства, у тому числі Антикорупційну стратегію на 2014–2017 рр. та План дій до неї; створені Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне агентство з розшуку та виявлення активів (АРМА) та ін. В Україні сформована коаліція сил, які вимагають проведення подальших антикорупційних реформ, куди входять представники міжнародної спільноти, громадянське суспільство, представники медіа, мережа викривачів корупції. Громадськість упродовж усього десятиліття після Революції Гідності мала та зберігає дуже високі очікування від цих реформ, а умови повномасштабного вторгнення Росії ще більше зактуалізували їх.

Нині на рівні як держави, так і суспільства існує розуміння того, наскільки корупція підриває імідж України на міжнародній арені, і натомість наскільки справді ефективне запобігання та протидія їй наділені величезним потенціалом сприяти боротьбі України зі зовнішнім ворогом та відновлюватися. Корупція є тим чинником, який здатен сповільнити євроінтеграційну перспективу України, а ефективне запобігання та протидія їй, навпаки, здатні наблизити набуття членства в ЄС.

Згадані процеси актуалізують вивчення проблематики корупції та антикорупції в Україні, визначення тих пріоритетів, які є стратегічними в антикорупційній політиці нашої держави. У нашому дослідженні ми проаналізуємо антикорупційні процеси, які з більшою чи меншою результативністю відбуваються останніми роками. Особливий фокус уваги спрямовується на два роки повномасштабної війни і її вплив на широке коло проблем, пов'язаних з корупцією, протидією їй, зовнішньою оцінкою успіхів та невдач України.

У 2016 р. розпочався (і триває нині) четвертий, оцінювальний раунд органу Ради Європи «Група держав проти корупції» (GRECO). Для України, яка реалізує свою євроінтеграційну перспективу, висновки та рекомендації цієї організації мають вагоме значення. У фокусі уваги раунду перебувають питання запобігання корупції серед депутатів, суддів та прокурорів. Україною було отримано від GRECO 31 рекомендацію [2]. Найважливішими серед них були: розробити та затвердити кодекс поведінки народних депутатів України за участі самих депутатів і забезпечити легкий доступ до цього процесу представників громадськості; вжити подальших необхідних заходів для припинення обходу обмежень на зайняття народними депутатами підприємницькою діяльністю не тільки на законодавчому рівні, а й на практиці; затвердити правила, які регулювали б відносини народних депутатів із лобістами та іншими третіми сторонами, які бажають вплинути на законодавчий процес; вжити заходів для забезпечення безпеки суддів, щоб вони менше залежали від зовнішнього тиску та корупції. GRECO звернула увагу на необхідність:

розробки необхідних заходів регуляторного характеру для посилення незалежності та неупередженості НАЗК; важливість сформулювати детальні, чіткі та об'єктивні правила роботи НАЗК, зокрема щодо проведення розслідувань для повного забезпечення прозорості та підзвітності роботи НАЗК, ужиття необхідних регуляторних, інституційних та операційних заходів для забезпечення належного контролю над чинними вимогами до декларування активів. GRECO звернула увагу на потребу забезпечення безперешкодного доступу НАБУ до всіх декларацій, які отримало НАЗК.

6 грудня 2019 р. під час 84-го пленарного засідання GRECO було представлено нові результати виконання Україною рекомендацій за результатами оцінювання у рамках четвертого раунду щодо запобігання корупції стосовно народних депутатів, суддів та прокурорів. 26 березня 2020 р. цей звіт було оприлюднено [3], і результати були критичними: Україна виконала лише 5 із 31 рекомендації GRECO, 15 рекомендацій виконані частково й 11 залишилися невиконаними. В частині антикорупційного поступу України GRECO було відзначено, зокрема: прийняття Закону України № 140-IX від 02.10.2019 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції», оскільки він перезавантажив роботу НАЗК, уточнив його повноваження; прийняття НАЗК Антикорупційної стратегії на 2021–2025 рр.; ухвалені порядки щодо електронного декларування; надання НАБУ повного доступу до державних реєстрів, зокрема до Реєстру декларацій та інформації про конкретні операції із банківськими рахунками, а також до низки національних та регіональних баз даних; скасування недоторканності народних депутатів; заходи, ужиті для посилення безпеки суддів, постійного перегляду практичного застосування режиму недоторканності стосовно суддів із метою запобігання безкарності, забезпечення регулярних тренувань із питань доброчесності суддів; повернення шляхом внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» вимоги щодо наявності у кандидата на посаду Генерального прокурора вищої юридичної освіти.

Однак було виконано лише 5 із 31 рекомендацій, що було вкрай незадовільним результатом. GRECO очікувала на формування нової Громадської Ради при НАЗК, щоб покращити прозорість та підзвітність його роботи. В оцінці GRECO відзначені наявні ризики ручного відбору декларацій для повної перевірки. Було рекомендовано ухвалити порядок моніторингу способу життя декларантів, тобто контроль видатків. GRECO розкритикувало спроби спростити процедури звільнення директора НАБУ та посилити повноваження Президента України у цьому питанні. Також критично оцінено практику розгляду Верховною Радою України законопроєктів у прискореному режимі та наголошено на необхідності проведення обговорень і консультацій у законотворчій роботі. GREGO наголосила на відсутності кодексу етичної поведінки народних депутатів, де, зокрема, має бути унормовано процедуру

запобігання конфлікту інтересів, і зокрема у діяльності депутата поза парламентом. GRECO рекомендувала унеможливити не лише на законодавчому рівні, але і на практиці для народних депутатів займатися підприємницькою діяльністю. Озвучена вимога законодавчо унормувати взаємини депутатів із лобістами та групами публічної адвокації, посилити механізми внутрішнього контролю за доброчесністю депутатів [4].

У частині органів судової влади GRECO у звіті, оприлюдненому 26.03.2020 р., озвучено застереження, що судова реформа 2019 р. в Україні відбулася через прискорену процедуру без достатнього обговорення та обґрунтування, належного залучення всіх зацікавлених сторін та проведення громадських консультацій. Доречність цих застережень GRECO підтверджується тим, що вже на початку 2020 р. положення судової реформи частково визнані неконституційними. Також GRECO було незадовільно оцінено відсутність експертної оцінки суддів іншими суддями як основної форми регулярного оцінювання, що має базуватися на чітких критеріях; нечіткість визначення дисциплінарних правопорушень суддів у профільному законі; відсутність механізму оскарження рішення про відвід судді та ін. Була не виконана більшість рекомендацій щодо органів прокуратури, що критично особливо в частині незалежності прокурорів, розбудови спроможностей органів прокурорського самоврядування, удосконалення системи оцінки ефективності роботи прокурорів, практичної імплементації кодексу етики, правил із визначення конфлікту інтересів, консультації із питань доброчесності тощо.

На виконання цих рекомендацій GRECO відвела українській владі два роки. Новий звіт був представлений 3 грудня 2021 р. на пленарному засіданні GRECO [5], а оприлюднений навесні 2022 р. Тоді проблема агресії Росії зменшила резонанс від незадовільних висновків GRECO: лише 9 із 31 рекомендації були виконані. Відтак Україну перевели до групи держав, стан протидії корупції яких є «глобально незадовільним». Фактично у звіті йшлося, що Україна радше уже тривалий час імітує боротьбу з корупцією, а не бореться з нею. До держав, віднесених до такої групи, застосовується комплекс заходів дипломатичного тиску, однак через повномасштабне вторгнення Росії такі заходи до України не були застосовані.

Навесні 2023 р. GRECO організувала позапланову, надзвичайну перевірку України. Звіт був опублікований 24 березня 2023 р. [6]; він увиразнив уже дещо іншу риторику в оцінці антикорупційного поступу України. Основна теза звіту GRECO полягала у тому, що за перший рік повномасштабного вторгнення Росії Україна завершила більше реформ, ніж за кілька попередніх років. Задовільно виконано або втілює нині вже 15 із 31 рекомендації, 9 перебувають у процесі виконання, однак 7 залишаються невиконаними. Відтак відзначений певний антикорупційний прогрес України, однак і окреслено масштаби подальшої роботи.

Серед реформ, які провела Україна за час повномасштабної війни, виділимо:

– у НАЗК змінилися правила виявлення конфлікту інтересів у народних депутатів; з'явилася автоматична система перевірки необхідної для цього інформації у державних реєстрах;

– покращилася оцінка України щодо розробки більш детального регулювання кар'єрного просування прокурорів на базі об'єктивних критеріїв. Щодо Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, то від 2016 р. було актуалізоване його прийняття, й у 2017 р. Всеукраїнська конференція прокурорів обговорила та затвердила його, однак лише наприкінці 2022 р. було затверджено Коментар Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів;

– відстежуються доходи народних депутатів завдяки тому, що Національний банк України зробив обов'язковим для банків надання номерів рахунків осіб, щодо яких НАБУ запитує таку інформацію.

З огляду на ці та інші зміни GRECO виключила Україну з «чорного» списку держав, до антикорупційної політики яких є істотні застереження. Також GRECO звернула увагу на діяльну позицію України у напрямку імплементації її рекомендацій попри усі труднощі війни. Очевидно, що війна стала каталізатором протидії корупції, позаяк від цього не в останню чергу узалежнена підтримка партнерів України для протидії російській агресії. Однак, якщо Україна сповільнить подальшу антикорупційну роботу, то не виключене її повернення до «чорного списку», погіршення інших оцінок рівня корупції та антикорупції.

Фіксація поступу України у запобіганні та протидії корупції потрібна найперше самій Україні для зміцнення позицій на початку процесу перемовин про вступ України до ЄС. Саме корупцію в Україні скептики євроінтеграції нашої держави (як-от В. Орбан, Р. Фіцо) найчастіше називають перепоною для вступу нашої держави до ЄС. Зрештою, українці самі в опитуваннях громадської думки саме корупцію позиціонують головною проблемою на шляху до ЄС.

Розуміння реальності та ефективності антикорупційних реформ потрібне й урядам держав-партнерів України задля посилення аргументації того, чому важливо допомагати нашій державі під час війни та післявоєнного відновлення, адже вони, своєю чергою повинні знаходити аргументи для своїх громадян як платників податків, а також для тих, хто не підтримує виділення фінансування Україні. Також успіхи переговорів із донорами щодо коштів на відновлення, діалоги з МВФ, макрофінансова допомога від США узалежнені від характеристик процесів запобігання та протидії корупції. Партнери України уважно стежать за корупційними/антикорупційними процесами в Україні.

Затверджений останній GREGO звіт є проміжним, і Україна має продовжити позитивну динаміку виконання рекомендацій, адже наразі

виконано 15 із 31 вимоги; до наступного звіту важливо виконати щонайменше загалом 21 вимогу. Очевидно, що окремі рекомендації GRECO Україні буде виконати непросто.

Зупинимося лише на одному кейсі — унормуванні питання лобізму. Нині Україна готується до легалізації ринку лобізму, і НАЗК розробила законопроєкт «Про доброчесне лобіювання та адвокацію в Україні»; 01.12.2023 р. він поданий до Кабінету Міністрів України. Також НАЗК вже готове до виконання своїх зобов'язань у межах цього Закону, зокрема, що стосується створення «Реєстру прозорості». НАЗК провело серію громадських обговорень, врахувавши позицію громадськості; уряд вже схвалив законопроєкт, тепер питання очікує розгляду в парламенті. Такий акт відповідає вимогам ЄС для подальшої євроінтеграції України. Нині ж в Україні ринок лобізму є тіньовим, що провокує корупційні ризики, а відтак прийняття відповідного закону уможливить, наприклад, для бізнес-асоціацій лобіювати свої інтереси, надасть законні механізми адвокації своїх ініціатив громадським організаціям. Прийняття такого законодавства має наблизити Україну до міжнародних стандартів, сприятиме збільшенню рівня прозорості та підзвітності на всіх рівнях держави. Однак це уже не перший законопроєкт із питань лобізму, який виносився на обговорення в Україні.

Чи справді саме корупція є головною перешкодою для членства України в ЄС? Питання дискусійне, отримує нині широке обговорення. Антикорупційну боротьбу України образно порівнюють з умовним марафоном, лише частинку якого «пробігла» Україна, однак вона не зупиняється. Основний меседж до інституцій ЄС полягає у тому, що Україна буде продовжувати реформи навіть попри додаткові виклики, зумовлені війною.

Україна схвалила фактично чи не найжорсткіше законодавство у сфері публічно значущих осіб, якщо порівнювати його з іншими державами ЄС. Припускаємо, що саме Україна має найбільш розвинену антикорупційну інфраструктуру, з точки зору законодавства, з-поміж усіх європейських держав; Україна є однією з небагатьох держав, де функціонує спеціалізований антикорупційний суд. До певної міри можна вважати, що Україна не лише розбудовує власну модель антикорупційних інституцій, а й ця модель вивчається іншими державами. Прикладом є анонсування у 2023 р. Президентом Республіки Молдова М. Санду створення Антикорупційної палати — судового органу, який розглядатиме справи про велику корупцію і корупцію в судовій системі. Український досвід тут також було взято до уваги.

Втім інституції ЄС озвучують своє бачення необхідних змін: посилення НАБУ, посилення процесів декларування, врегулювання питання лобіювання тощо. Водночас інституції ЄС звертають увагу, що прийняття законодавства — це лише частина антикорупційних процесів, які тривають від 2014 р., але значно складнішим завданням є його послідовне втілення на практиці. Крізь призму низки негативних кейсів (викриттів) про українських

високопосадовців формується негативне сприйняття України в цілому. Для іміджу нашої держави численні корупційні викриття впливають подвійно на сприйняття на міжнародній арені: з одного боку, посилюється довіра до українських антикорупційних структур, а з іншого — підривається авторитет владної вертикалі. В Україні гостро стоїть питання невідворотності покарання за скоєні корупційні дії, що здатне виконувати превентивну функцію щодо потенційного скоєння такого типу протиправних діянь.

Водночас зауважимо, що корупція є проблемою не лише України, а глобального масштабу. Вона стосується, зокрема, й держав ЄС, а до окремих із них (Греція, Польща, Румунія, Словенія) Групою держав проти корупції GREGO нині застосовуються спеціальні процедури. Проблема України вбачається у тому, що наша держава упродовж багатьох років послідовно формувала імідж корумпованої держави, а нині важко змінювати спричинені репутаційні втрати держави. Стійке сформоване сприйняття України як висококорумпованої держави часто стає перешкодою для інших держав та їх громадськості у позитивній оцінці масштабів тих реформ, які уже були зроблені.

Також образ України як «цитаделі» корупції активно посилюють російські наративи. В них кожна перемога антикорупційних органів нашої держави, ефективні розслідування, викриття представляються не як ефективна робота відповідних структур та інституційна спроможність України боротися з корупцією через розкриття складних корупційних схем та мереж, а як свідчення щоразу більшої корумпованості України. Такий наратив має чітку мету — підірвати довіру держав-партнерів, неурядових міжнародних структур і згорнути підтримку нашої держави для ведення війни та відбудови. Відтак перед Україною стоїть завдання не лише боротися проти корупції, а й забезпечувати належний міжнародний інформаційний супровід цих процесів, більше розповідати про зроблене щодо запобігання та протидії корупції, формувати громадську думку закордонних урядів та громадськості щодо реального стану справ (як успіхів, так і невдач) щодо запобігання та протидії корупції.

Тут потрібно зауважити, що державні інституції України, і зокрема антикорупційні інституції, ще не напрацювали достатній репутаційний капітал. Рівень довіри до них не лише у держав-партнерів та громадян інших держав, а й громадян України є невисоким. Ця довіра не може з'явитися в один момент, її потрібно напрацювати. Найперше довіряти державним інститутам мають самі ж громадяни України, а лише потім можна сподіватися такого ставлення за межами держави. Однак українці мають складну історію, коли державний апарат працював не на захист їх інтересів, а суди захищали передусім державу від громадянина, а не навпаки. Відтак Україна має пройти складний шлях формування довірливих взаємин громадян та влади, зокрема це стосується органів, які запобігають та протидіють корупції. Очевидно, що питання довіри є надзвичайно чутливим, без неї не працюватиме система

викривачів корупції. Новостворені антикорупційні інституції ще мають напрацювати свій репутаційний капітал.

Очевидно, що нині Україні важливо вийти на стійку тенденцію щорічного антикорупційного поступу. Наразі Transparency International Ukraine порівнює цей процес із маятником — незначні коливання показника. За результатами Індексу сприйняття корупції 2022 р. Україна зі 100 можливих балів отримала 33 бали. Показник за рік зріс лише на один бал (однак це найвищий показник України за весь час охоплення індексуванням), і тепер Україна посідає 116 місце зі 180 країн [7]. З Україною в Індексі сприйняття корупції сусідять такі держави, як Алжир, Ангола, Замбія, Монголія, Сальвадор, Філіппіни, Кенія, Нігер та ін. З позиції євроінтеграційних перспектив України такі позиції є тривожними. Втім прогрес на один бал, та ще й отриманий вже в умовах війни, здобутий завдяки низці реформ, як-от: ухвалення державної Антикорупційної стратегії, довгоочікуване призначення керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; ефективність роботи Вищого антикорупційного суду (за 2022 р. розглянуто 49 справ, із яких по 37 справах було винесено вироки). Загалом за період 2013–2022 рр. Україна піднялася в Індексі сприйняття корупції на 8 пунктів (2013 р. — 25 балів, 2022 р. — 33 бали), однак для держави, яка має амбітні демократичні цілі, цей прогрес мав би бути швидшим. Натомість спостерігалися затягування із завершенням конкурсу очільника САП, із прийняттям парламентом Антикорупційної стратегії, відсутність в антикорупційних органів повноцінної операційної та інституційної спроможності. Такі процеси беруться до уваги демократичною громадськістю світу, партнерами України, потенційними інвесторами у повоєнну відбудову нашої держави.

2023 р. став часом активного обговорення на всіх рівнях комплексу реформ, які необхідно провести, щоб забезпечувати відбудову України завдяки антикорупційним заходам, що відповідали б викликам часу. Це вимоги та рекомендації, які озвучували і закордонні партнери, й урядові та неурядові антикорупційні інституції, громадськість та ін. Вони стосувалися різних аспектів і частково були виконані до кінця 2023 р. Зокрема:

1. *Посилення інституційної спроможності антикорупційних інституцій:* надання автономії САП та розширення повноважень її керівництва; надання НАБУ можливості для автономного прослуховування та доступу до якісної, неупередженої судової експертизи; поновлення вимоги до державних службовців щодо декларування активів та відкриття державного реєстру декларацій; відновлення вимоги до політичних партій подавати фінансові звіти, які згодом мають бути перевірені НАЗК; обрання керівника АРМА та вирішення нагальних оперативних та законодавчих проблем, важливих для ефективності цієї інституції.

2. *Продовження реформи судової системи,* Конституційного Суду України: повністю впровадити рекомендації Венеційської комісії в

законодавчу базу щодо відбору суддів КСУ; створити та забезпечити достатніми ресурсами альтернативний майданчик для ефективного розгляду справ, які раніше розглядалися ліквідованим Окружним адміністративним судом міста Києва.

Ключовим досягненням у сфері судової реформи став запуск Вищої ради правосуддя, яка відповідає за призначення та переведення суддів. Щодо реформування Конституційного Суду України, то у 2023 р. зроблено позитивні кроки до виконання рекомендацій Венеційської комісії, і законопроект № 9322 отримав позитивну оцінку комісії (хоча не враховано рекомендацію щодо введення семи членів до Дорадчої групи експертів), схвалений парламентом 27.07.2023 р.

3. *Повернення активів і конфіскація.* Важливо, що в умовах повномасштабної війни Україною було розширено перелік механізмів для конфіскації активів державою, а саме запроваджений механізм санкцій та механізм примусового вилучення. Відтак важливо доопрацювати та прийняти Стратегію повернення активів та План дій; криміналізувати обхід санкцій в Україні; вдосконалити механізми конфіскації на національному рівні, надаючи відповідачам достатньо можливостей для оскарження конфіскацій; консолідувати зусилля у сфері повернення та конфіскації активів із міжнародною спільнотою.

4. *Публічні закупівлі:* підвищити ефективність державних органів, які здійснюють контроль за дотриманням закупівельного законодавства; підвищити прозорість на всіх етапах процесу закупівель; завершити розробку електронної тендерної документації, електронних договорів та інтеграцію PROZORRO з електронною системою управління реконструкцією та іншими інформаційними системами; зменшити підстави для проведення неконкурентних методів закупівель та забезпечити можливість їх оскарження, ліквідувати чинники, які безпідставно усувають учасників, обмежують конкуренцію; забезпечити послідовне застосування закупівельного законодавства [8].

Процеси останніх років у запобіганні та протидії корупції чітко засвідчили: реформи відбуваються, якщо є політична воля і послідовність влади, небайдужа, ініціативна громадськість, а також принципова позиція ззовні (від іноземних урядів, міжнародних організацій, антикорупційних НУО та ін.). На жаль, попри трагедію війни й, здавалося б, очевидну необхідність усім працювати на спільний результат у боротьбі зі зовнішнім ворогом, обсяги корупції в Україні залишаються значними, а інколи — разючими. Корупція як була, так і залишилася внутрішнім ворогом України. Викриття корупції присутні практично в усіх ключових сферах життєдіяльності країни: паливно-енергетичному комплексі, безпеці та обороні, фінансовому секторі, місцевих бюджетах, охороні здоров'я і т. ін. В українському суспільстві викликають великий резонанс справи про корупцію, скоєну не просто під час повномасштабної війни, а у надважливих сферах, безпосередньо пов'язаних

з обороноздатністю держави, відновленням деокупованих територій, відбудовою зруйнованих/пошкоджених об'єктів. Наведемо приклади сфер, де корупція гостро проявилася на тлі повномасштабного вторгнення Росії:

– сприяння в обмін на неправомірну вигоду в забезпеченні ухвалення уповноваженими особами обласних військових адміністрацій рішень про дозвіл на виїзд за межі України, внесення відповідних відомостей до інформаційної системи «Шлях»;

– надання в обмін на неправомірну винагороду уповноваженими державними службовцями певним компаніям підрядів на відбудову інфраструктурних об'єктів;

– закупівля обласними військовими адміністраціями продовольчих товарів для забезпечення потреб населення в умовах воєнного стану за безпідставно завищеними цінами;

– корупційні зловживання у сфері протезування тих, хто втратив кінцівки, при проходженні українськими воїнами військово-лікарських комісій;

зловживання посадовцями військових комісаріатів, які відповідальні за загальну мобілізацію, перевищення ними своїх повноважень в умовах воєнного стану. Найчастішим прикладом став «продаж» військовозобов'язаним чоловікам довідки про відстрочку від призову під час мобілізації чи непридатність до військової служби.

Після початку восени 2022 р. активних атак Росії на інфраструктурні об'єкти України особливо зросла увага до широкого кола питань, пов'язаних із енергооб'єктами, енергоресурсами. Це створило додаткові можливості для корупційних зловживань. Наприклад, закупівля газу за завищеними цінами в обхід тендерних процедур; привласнення посадовцями коштів, виділених урядом на закупівлю обладнання для забезпечення населення альтернативними джерелами світла, тепла і водопостачання у зимовий період в умовах руйнування об'єктів критичної інфраструктури. Нині у фокусі уваги антикорупційних детективів та прокурорів контроль за коштами, які виділяються на відновлення. Випадки корупції із такими коштами уже документуються, розслідуються та передаються до суду. Розслідування корупційних правопорушень у галузі енергетики стає нині одним із топпріоритетів НАБУ.

Суспільство надзвичайно чутливо реагує на розслідування та їх результати щодо діяльності Міністерства оборони України та інших державних інституцій, пов'язаних зі забезпеченням ЗСУ. Особливу реакцію викликають злочинні зловживання при закупівлі харчів на потреби ЗСУ в умовах війни. Станом на 2023 р. НАБУ відкрито близько 70 кримінальних проваджень, які стосуються оборонної сфери за різними напрямами, з яких близько 30 проваджень порушені з початку повномасштабного вторгнення. Вони стосуються оборонних закупівель, укладення агентських угод, зокрема,

у сферах постачання харчових продуктів, паливно-мастильних матеріалів та речового забезпечення армії тощо. Такі злочини з корупційною складовою позначилися на бойовій готовності й обороноздатності ЗСУ, створили потенційну загрозу основам національної безпеки України в особливий період.

Під час повномасштабного вторгнення сформувалося чітке розуміння того, що порядок закупівель під час воєнного стану потребує критичних змін, позаяк проявилися численні корупційні ризики. Йдеться про: безпідставне завищення ціни товарів/послуг через неврегульованість механізму визначення замовниками очікуваної вартості предмета закупівель; наявність можливості закуповувати товари/послуги без проведення відкритих торгів і т. ін.

Відзначимо, що далеко не усі справи в оборонній сфері підслідні саме НАБУ. Прикладом може бути резонансна справа про «яйця по 17 грн», по якій Державне бюро розслідувань порушило справу за ст. 114-1 ККУ, яка не підслідна НАБУ. Однак цей приклад доречний для аргументації важливості співпраці між різними компетентними у питаннях протидії корупції органами України, яка в підсумку має працювати на забезпечення правової державності.

Для України важливо, щоб боротьба з корупцією не зводилася тільки до викриття корупційних злочинів та притягнення винних до відповідальності. Адже важливо провести системні реформи в низці сфер із підвищеними корупційними ризиками (податкова, митна та ін.). Не менш важливо, щоб антикорупційні органи швидко освоювали та застосовували новітні інструменти «сучасної» корупції (криптовалютні технології, віртуальні активи), завдяки чому унеможливиться їх використання для приховування злочинів.

Прозорість, ефективність у запобіганні та протидії корупції стануть важливими маркерами післявоєнного відновлення України. Міжнародні партнери зацікавлені як у прозорому відновленні України, так і у контролі за виділеними на це коштами. Інвестори хочуть бачити Україну виключно як партнера із сильною демократією та верховенством права. Саме тому робота антикорупційних інституцій перебуває у фокусі уваги всіх партнерів нашої держави.

Майбутнє відновлення країни передбачає значні фінансові вливання, а отже, підвищені корупційні ризики. На момент, коли розпочнеться повномасштабна відбудова країна, Україна повинна мати достатньо оперативних і аналітичних інструментів, аби реагувати на пов'язані з цим корупційні виклики. Матиме Україна достатнє фінансування чи ні, залежить не в останню чергу від того, наскільки будуть унеможливлені корупційні схеми. Наразі той факт, що вітчизняні антикорупційні інституції у 2023 р. розпочали взаємодію з державами-партнерами (передусім зі США) щодо запобігання, виявлення та розслідування нецільового використання допомоги, наданої Україні, засвідчує наявність проблем у цій чутливій сфері та водночас розуміння нагальності їх розв'язання. Те, наскільки ефективно українські антикорупційні інституції у партнерстві зі закордонними

інституціями проводитимуть заходи боротьби із шахрайством і корупцією, впливатиме на довіру до України як отримувача міжнародної фінансової, технічної та іншої допомоги.

Отже, антикорупційні інституції мають прискорено готуватися відповідати суспільному запиту післявоєнного відновлення України. Задоволення запиту суспільства на справедливість, мінімізація корупційних ризиків під час відновлення України нині є центральними завданнями. Очевидно, що коли завершиться війна, захисники та захисниці повернуться з фронту, а українці—з-за кордону, то кожен вимагатиме іншої якості функціонування держави, іншої прозорості. До цих питань увагу України постійно привертає увагу міжнародна спільнота, зокрема на міжнародних конференціях із відновлення України (в Лугано, Лондоні) та інших заходах. Відтак важливо вже зараз уможливити готовність до роботи антикорупційних інститутів у нових реаліях. Результативна мобілізація міжнародної підтримки для економічної та соціальної стабілізації та подальшого процесу відновлення від наслідків війни узалежнена від того, наскільки високою буде оцінка антикорупційних зусиль нашої держави.

Загалом антикорупційні державні органи України отримують доволі високі оцінки від закордонних інституцій. До прикладу, Антикорупційна мережа ОЕСР для країн Східної Європи та Центральної Азії (ACN) відзначила (жовтень 2023 р.) прогрес України у розбудові антикорупційних інституцій, позитивно оцінила їх роботу. Такі висновки є важливими, адже на них зважає Європейська Комісія під час ухвалення рішення про належний прогрес у реформах та виконання критеріїв відкриття переговорів про вступ України до ЄС.

Незалежність та ефективність антикорупційних органів—це ті два індикатори, за якими уважно стежать міжнародні партнери України. Збереження незалежності є водночас найбільшим досягненням та найбільшим викликом для антикорупційної інфраструктури України, що особливо важливо для функціонування Вищого антикорупційного суду України (ВАКС). У збереженні незалежності та посиленні інституційної спроможності НАБУ і САП вбачається передумова для сталого повоєнного відновлення України. Спроби фінансово-промислових груп, влади, політичних партій і окремих діячів вплинути на результати досудового розслідування, на діяльність антикорупційних органів тривають постійно, вони не припинилися навіть в умовах повномасштабної війни. Це становить проблему, якій антикорупційні органи мають послідовно, дієво протидіяти, щоб не спричинити репутаційні втрати, не втратити ще незміцнілий репутаційний капітал.

Антикорупційні інституції України потребують посилення інституційної спроможності, збереження інституційної та процесуальної автономії. Щоб досягнути ефективності у боротьбі з корупцією важливо зміцнювати антикорупційні інституції (НАБУ, САП, ВАКС та ін.). Першим важливим аспектом є те, щоб такі структури мали розгалужену мережу

для роботи на місцевому рівні, залучаючи принципових фахівців, готових боротися з корупцією за справедливу заробітну плату та використовувати всі наявні інструменти. Другим важливим аспектом є невідворотність покарання. Вкрай необхідна злагодженість у роботі усіх інституцій, які становлять систему антикорупційних органів України.

Наразі антикорупційні інституції мають кадрову проблему. Якщо проаналізувати її на прикладі НАБУ, то кількість проваджень невпинно зростає: якщо на початку роботи (2015 р.) було близько 250 справ, то станом на кінець 2022 р.—уже 716, а у 2023 р. через нові ризики, зумовлені війною, кількість справ знову зросла. Це складні провадження, які стосуються серйозних схем розкрадання бюджетних коштів, діяльності злочинних організацій і вимагають залученості великої кількості детективів. Тому навантаження на слідчі підрозділи суттєво зростає. Очевидно, що кадрове питання не має вплинути на ефективність роботи антикорупційних органів, а відтак воно має вирішуватися як урядом, так і за допомогою міжнародних донорів. Хоча розширення кадрового потенціалу вимагає значних бюджетних асигнувань, що в умовах війни становить особливу проблему, доцільно враховувати, якого розміру кошти повертаються до державного бюджету завдяки роботі НАБУ, САП та інших антикорупційних інституцій. До прикладу, розрахунки економічного ефекту від діяльності НАБУ і САП за 2022 р.—понад 3 млрд грн; тільки по угодах зі слідством на ЗСУ передано 1,7 млрд грн, у т. ч. на «Армію дронів» спрямовано близько 700 млн грн [9].

Не менш гостро стоїть питання створення самостійної експертної установи при НАБУ, про яку тривалий час ведеться обговорення. Створення експертної установи передбачено в меморандумі з МВФ і в урядових документах. Наразі НАБУ змушене звертатися до експертних установ при інших міністерствах і відомствах. Це створює ризики затягування у проведенні експертиз, тиску на експертів з метою спотворення результатів і, відповідно, впливу на результати досудового розслідування. Зафіксовані факти тиску на окремих експертів у провадженнях НАБУ і навіть розслідуються справи щодо витоку інформації від експертів. Тому в цьому питанні НАБУ узалежнене від третіх осіб. Водночас є сильний суспільний запит на ефективне і швидке розслідування злочинів.

Перед вітчизняними антикорупційними інституціями постійно стоїть низка викликів, спектр яких змінюється. До прикладу, наприкінці 2023 р. для НАБУ та САП важливими були зміни до законодавства задля підвищення ефективності роботи цих антикорупційних інституцій. Це збільшення штату НАБУ з метою посилення його присутності в регіонах, створення експертної установи при НАБУ, реалізації права НАБУ на незалежне прослуховування тощо. Важливим завданням є скасування у повному (а не частковому, як було зроблено) обсязі або ж уточнення формулювань т. зв. «правок

Лозового-Іонушас», удосконалити механізм екстрадиції, посилити інституційну спроможність антикорупційних органів.

Позитивною тенденцією є те, що в Україні активно розробляються цифрові інструменти запобігання корупції. Зусиллями НАЗК та інших антикорупційних інституцій створюється інноваційна цифрова інфраструктура, яка мінімізує прояви корупції. Йдеться про Реєстр декларацій, Реєстр звітності політичних партій, Портал викривачів корупції, Глобальний реєстр бенефіціарних власників, систему електронних закупівель Prozorro та ще десятки інших цифрових продуктів, які забезпечують прозорість та підзвітність державних процесів. Крім ефективної роботи правоохоронних та антикорупційних органів, у цифровізації вбачаються гарантії доброчесності під час повоєнної відбудови. Портал державної електронної системи у сфері будівництва E-construction, Prozorro Продажі, цифрова екосистема для підзвітного управління відновленням DREAM — це лише частина інструментів прозорості та доброчесності для відновлення України. Також у 2023 р. запрацював Єдиний портал повідомлень викривачів, завдяки якому громадяни можуть повідомити про факти корупції, а система автоматично скеровує таке повідомлення до відповідного органу. Це один з інструментів реалізації антикорупційної політики, створення якого передбачено Законом України «Про запобігання корупції» та Державною антикорупційною програмою на 2023–2025 рр.

Важливі зміни відбулися в частині удосконалення державного фінансування та контролю за діяльністю політичних партій. 10.10.2023 р. НАЗК відновило доступ до Єдиного державного реєстру звітності політичних партій про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру (реєстру POLITDATA) з урахуванням вимог до захисту персональних даних. Політичні партії звітуватимуть про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру, відтак нарешті громадськість зможе побачити, на що політичні партії витрачали кошти державного фінансування понад три роки, позаяк спершу вони не звітували через COVID-19, а з 2022 р. — через воєнний стан. При цьому всі ці три роки парламентські партії продовжували отримувати державне фінансування (близько 3 млрд грн). Завдяки відкритості реєстру стане відомо не лише на що політичні партії спрямовували кошти, а й хто та в якому розмірі їх фінансував.

Отже, обов'язковість звітування політичних партій передбачена внесеними змінами до Закону України «Про політичні партії в Україні», які спрямовані на мінімізацію потенційного олігархічного впливу на політичні партії. Також повернені функції НАЗК щодо перевірок звітів політичних партій. У такій формі забезпечуватиметься прозорість політичного фінансування, що важливе для інтеграції України до ЄС і виконання міжнародних зобов'язань нашої держави, зокрема рекомендацій Венеційської Комісії [10] щодо шляхів протидії олігархізації.

Вимога звітування зумовлена численними корупційними схемами, до яких вдаються політичні партії, зокрема: «внески від фізичних осіб на фінансування діяльності партій, які не мали відповідних доходів (наприклад, перебували на обліку в центрі зайнятості або декретній відпустці); співпраця із суб'єктами, які мають ознаки сумнівності (відкриття рахунків напередодні перерахування коштів); здійснення операцій на «папері»; завищення цін на товари та послуги тощо» [11]. Відповідальність тепер покладена не лише на політичні партії, а й на внескодавців.

Не менш важливим питанням є ухвалення законопроєкту про кодекс етики народних депутатів (проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правил етичної поведінки народних депутатів України (Етичного кодексу) № 8327 від 30.12.2022 р.). Однак упродовж 2023 р. не відбулося поступу в розгляді цього проєкту. Унормування правил етичної поведінки народних депутатів України є однією з рекомендацій Групи держав проти корупції Ради Європи (GRECO) та одним із заходів реалізації чинної Антикорупційної стратегії. Норми депутатської етики поширюються на поведінку народного депутата у публічному просторі, включно з публічними виступами, висловами у засобах масової інформації, мережі Інтернет.

Наприкінці 2023 р. НАЗК було затверджено новий Перелік посад із високим та підвищеним рівнем корупційних ризиків [12]. Коло таких посадовців було значно розширено відповідно до нових корупційних ризиків воєнного часу. До прикладу, до нього тепер входять керівники та заступники територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки як важливого органу військового управління.

Україна має сильне та активне громадянське суспільство, яке виступає за прозорість та відкритість усіх державних процесів. Одним із них є відкритість декларацій посадових осіб, адже ситуації із доступом до них була критичною. Після повномасштабного вторгнення обов'язкове подання декларацій було призупинене, і за 2021 р. лише третина посадовців подали їх. 05.09.2023 р. парламент ухвалив у цілому Закон України № 9534 про повернення е-декларування, однак не підтримав негайне відкриття реєстру е-декларацій. Цим громадян, журналістів було позбавлено інструмента контролю за діями посадовців та важливого запобіжника корупції під час війни. Власне, те, наскільки активним нині є громадянське суспільство в антикорупційних процесах, демонструє той факт, що вже 06.09.2023 р. на офіційному інтернет-представництві Президента України була зареєстрована петиція з вимогою ветувати законопроєкт №9534 та повернути його до парламенту для відновлення публічного доступу до реєстру декларацій. Звернення за кілька годин набрало необхідну кількість підписів, і уже 12.09.2023 р. Президент України В. Зеленський ветував закон № 9534 та звернувся до народних депутатів якнайшвидше проголосувати за

відкриття реєстру декларацій, що і було зроблено 20.09.2023 р. 10.12.2023 р. НАЗК виконало вимоги Закону України «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» [13] та забезпечило відкритий цілодобовий доступ до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Важливим завданням, яке реалізовує нині Україна, є посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. 15.09.2023 р. у Верховній Раді України зареєстрували урядовий законопроєкт № 10060, спрямований на посилення самостійності САП, удосконалення процедури конкурсного відбору на адміністративні посади в САП та посади прокурорів. 08.12.2023 р. закон було проголосовано і невідкладно підписано Президентом України, що засвідчує велику вагу цього питання та очікування такої реформи партнерами України. Відтак САП було надано статус окремої юридичної особи, незалежної від Офісу Генерального прокурора, передбачено зміни процедури конкурсного добору на посади керівника, його заступників та прокурорів відомства та ін. Однак очевидно, що ці нормативні нововведення не можна вважати достатніми та завершеними, бо щонайменше для ефективності реформи САП обов'язково слід скасувати у повному, а не частковому обсязі або уточити ж формулювання «правок Лозового», які дозволяють закривати складні справи за терміном давності. Розслідування САП мають закінчуватися розглядом справ у суді, а не закриттям із формальних причин на підготовчому судовому засіданні. Цю проблему можна розв'язати шляхом внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України (скасувати п. 10 ч. 1 ст. 284 як підставу для закриття й надати право подовжувати строки досудового розслідування після пред'явлення підозри прокурору).

Останніми реформами (грудень 2023 р.) САП, справді, було надано незалежність, але цій антикорупційній інституції відмовили у процесуальних інструментах, необхідних для реалізації своїх функцій: 1) надати повноваження керівнику САП зі спрямування запитів щодо екстрадиції в кримінальних провадженнях, які розслідуються НАБУ; 2) надати право керівнику САП починати розслідування щодо народних депутатів України. Відтак САП не може ні розпочинати щодо парламентаріїв розслідування, ні узгоджувати будь-які слідчі та процесуальні дії — це залишилося сферою компетенції Генерального прокурора, хоча народні депутати підслідні НАБУ й САП.

Одним із важливих органів, який розслідує злочини про корупцію, є Державне бюро розслідувань (ДБР). Однак агресія Росії внесла суттєві корективи й у його роботу в частині запобігання та протидії корупції, позаяк на перший план для відомства вийшли злочини проти національної безпеки та документування воєнних злочинів. Водночас нині ДБР провело низку заходів у межах кримінальних проваджень, де фігурують високопосадовці

Міністерства оборони України, Державної податкової служби України, інших міністерств та відомств. Нині у фокусі уваги ДБР хабарництво серед посадовців, як-от: військових комісарів, які сприяють ухиленню від військової служби; працівників правоохоронних органів, які організовують схеми незаконного переправлення військовозобов'язаних чоловіків за кордон тощо.

Висновки

Антикорупційні реформи в Україні мають відбуватися насамперед у результаті сконсолідованої діяльності інститутів держави та громадянського суспільства, розуміння нагальності їх проведення, а не ставати результатом того чи іншого «мотивування» з боку закордонних партнерів України. Потрібна сильна політична воля до антикорупційних реформ та злагоджена робота усіх інституцій, які визначають зміст антикорупційної політики та реалізують її. Ті зміни в інституційному дизайні вітчизняної системи запобігання та протидії корупції, які відбуваються останніми роками, не мають завершеного характеру й потребують поглиблення для відповідності потребам воєнного часу та перспективи масштабної післявоєнної відбудови країни.

Повномасштабна російська агресія спричинила нові корупційні виклики, чисельність яких зростає в умовах воєнного часу, мобілізації військовозобов'язаних, відновлення деокупованих територій й наступного масштабного післявоєнного відновлення. Існує загальне розуміння того, що рівень підтримки нашої держави не в останню чергу залежить від рівня корупції та ефективності протидії їй. Однак одного розуміння та декларування намірів недостатньо: Україна уже зараз має демонструвати прискорений антикорупційний поступ, щоб отримати кредит довіри у закордонних партнерів. Ключовим питанням порядку денного має бути розробка механізмів посилення боротьби з корупцією для забезпечення оборони та перспективи відбудови України.

Список посилань

1. *Гуцало Є. П.* Ментальність орди: публіцистичний цикл / за ред. Л. Вороніної. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 206 с.
2. Четвертий раунд оцінки. Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів. Звіт за результатами оцінки. Україна. Ухвалено на 76-му пленарному засіданні GRECO (Страсбург, 19-23 червня 2017 року). *Council of Europe*. URL: https://rm.coe.int/grecoeval4rep-2016-9-p3-76-greco-19-23-2017-/1680737206.
3. Четвертий раунд оцінювання. Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів. Звіт-оцінка відповідності. Україна. Прийнято GRECO на 84-му пленарному засіданні (Страсбург, 2-6 грудня 2019 року). URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/Greko.pdf.

4. Єнін Є. Огляд Звіту GRECO про виконання Україною рекомендацій щодо запобігання корупції стосовно народних депутатів, суддів та прокурорів. Український інститут майбутнього. URL: https://uifuture.org/publications/25373-zvit-greko-pro-vykonannia-ukrainou-rekomendatsiy-schodo-zapobigannia-k/.
5. Четвертий раунд оцінювання. Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів. Другий звіт-оцінка відповідності. Україна. Прийнято на 89-му пленарному засіданні GRECO (Страсбург, 29 листопада—3 грудня 2021 року). URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/ GrecoRC4202125-Final-UKR.pdf.
6. Fourth Evaluation Round. Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors. Interim Compliance Report. Urraine. Adopted by GRECO at its 93rd Plenary Meeting (Strasbourg, 20-24 March 2023). URL: https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-respect-of-members-of/1680aaa790.
7. Індекс сприйняття корупції-2022. Україна. *Transparency International Ukraine.* URL: https://cpi.ti-ukraine.org/.
8. Посилення антикорупційних заходів для забезпечення відбудови України. *Transparency International Ukraine, Базельський інститут управління*. https://drive.google.com/file/d/18qkCI-4b567SGk25Yy-E28u-59lZGwll/view.
9. Кривонос С. У мене достатньо амбіцій та інструментів, щоб дати бій будь-якому тиску і спробам вплинути на незалежність НАБУ. НАБУ. URL: https://nabu.gov.ua/news/u-mene-dostatn-o-amb-tc-i-ta-nstrument-v-shchob-dati-b-i-bud-iakomu-tisku-sprobam-vplinuti-na-nezalezhn-st-nabu-semen-krivonos/.
10. Venice Commission. Council of Europe. CDL-AD(2023)018-e. Ukraine—Opinion on the Law on the prevention of threats to national security, associated with excessive influence of persons having significant economic or political weight in public life (oligarchs), adopted by the Venice Commission at its 135th Plenary Session (Venice, 9-10 June 2023). URL: *https://www.venice.coe.int/webforms/*documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2023)018-e&lang=EN.
11. Національне агентство з питань запобігання корупції. Як підвищити доброчесність політичних партій. НАЗК. URL: *https://nazk.gov.ua/uk/politychna-koruptsiyaya-novyny/yak-pidvyshhyty-dobrochesnist-politychnyh-partij-10-porad-vid-nazk/*.
12. Про затвердження Переліку посад з високим та підвищеним рівнем корупційних ризиків: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: https://ips.ligazakon.net/document/Re41022?utm_source=jurliga.ligazakon.net& utm_medium=news&utm_content=jl03.
13. Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій

держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану: Закон України. Голос України. 2023. 11 жовт. № 35.

References

1. Hutsalo, Yevhen (2007). *Mentality of the horde: a journalistic cycle* / edited by L. Voronina. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, 206 p. [in Ukrainian].
2. Fourth Evaluation Round (2017). Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors. Assessment report. Ukraine. 76th Plenary Meeting of GRECO — Strasbourg — 19-23 June 2017. *Council of Europe*. URL: https://rm.coe.int/grecoeval4rep-2016-9-p3-76-greco-19-23-2017-/1680737206
3. Fourth Evaluation Round (2019). Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors. Conformity assessment report. Ukraine. 84th GRECO Plenary Meeting (Strasbourg, 2-6 December 2019). URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/Greko.pdf
4. Yenin Yevhen (2020). Review of the GRECO Report on Ukraine's Implementation of Recommendations on the Prevention of Corruption in relation members of parliament, judges and prosecutors. *Ukrainian Institute for the Future*. URL: https://uifuture.org/publications/25373-zvit-greko-pro-vykonannia-ukrainou-rekomendatsiy-schodo-zapobigannia-k/ [in Ukrainian].
5. Fourth Evaluation Round (2022). Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors. Second conformity assessment report. Ukraine. Adopted at the 89th plenary meeting of GRECO (Strasbourg, 29 November—3 December 2021). URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/GrecoRC4202125-Final-UKR.pdf
6. Fourth Evaluation Round (2023). Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors. Interim Compliance Report. Urraine. Adopted by GRECO at its 93rd Plenary Meeting (Strasbourg, 20-24 March 2023). URL: https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-respect-of-members-of/1680aaa790
7. Corruption Perceptions Index 2022 Ukraine (2022). *Transparency International Ukraine.* URL: https://cpi.ti-ukraine.org/
8. Strengthening anti-corruption measures to ensure Ukraine's reconstruction. *Transparency International Ukraine, The Basel Institute on Governance.* https://drive.google.com/file/d/18qkCI-4b567SGk25Yy-E28u-59lZGwIl/view
9. Kryvonos Semen (2023). I have enough ambition and tools to resist any pressure and attempts to influence the NABU's independence. *NABU*. URL: https://nabu.gov.ua/news/u-mene-dostatn-o-amb-tc-i-ta-nstrument-v-shchob-dati-b-i-bud-iakomu-tisku-sprobam-vplinuti-na-nezalezhn-st-nabu-semen-krivonos/ [in Ukrainian].
10. Venice Commission. Council of Europe (2023). CDL-AD(2023)018-e. Ukraine — Opinion on the Law on the prevention of threats to national

security, associated with excessive influence of persons having significant economic or political weight in public life (oligarchs), adopted by the Venice Commission at its 135th Plenary Session (Venice, 9-10 June 2023). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2023)018-e&lang=EN

11. National Agency for the Prevention of Corruption (2023). How to increase the integrity of political parties. *NAZK.* URL: https://nazk.gov.ua/uk/politychna-koruptsiyaya-novyny/yak-pidvyshhyty-dobrochesnist-politychnyh-partij-10-porad-vid-nazk/ [in Ukrainian].
12. On Approval of the List of Positions with High and Increased Level of Corruption Risks: Order of the National Agency on Corruption Prevention (2023). *Liga-Zakon*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/Re41022?utm_source=jurliga.ligazakon.net& utm_medium=news&utm_content=jl03 [in Ukrainian].
13. On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Determining the Procedure for Submitting Declarations of Persons Authorised to Perform the Functions of the State or Local Self-Government under Martial Law: Law of Ukraine (2023). *Holos Ukrainy*. 11 October. № 35. [in Ukrainian].

UDC 35:328.185(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.130-152

Iryna Kresina
Institute of State and Law named after V. M. Koretsky
National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/ 0000-0003-0771-9707
e-mail: kresina@icljud.com

INSTITUTIONAL PRIORITIES OF UKRAINE'S ANTI-CORRUPTION POLICY

Abstract

It is noted that the topic of corruption is relevant due to the emergence of new areas for committing corruption crimes, new institutional mechanisms for responding to corruption, and new requirements of Ukraine's partner states. The war with Russia, Ukraine's accelerated course towards European integration, and high-profile anti-corruption disclosures are the factors that increase scientific interest in the topic of corruption and mechanisms for preventing and combating it. The purpose of the study is to identify the institutional priorities of Ukraine's anti-corruption policy. The objectives of the study are as follows: 1) to find out how the Ukrainian government responds to the requirements of international institutions to implement reforms in the field of preventing and combating corruption; 2) to determine how the war with Russia and the acceleration of European integration processes in Ukraine have affected the problem of corruption and the modification of the national model of preventing and combating it; 3) to identify which institutional obstacles intensify/slow down anti-corruption processes in Ukraine. The features of Ukraine's anti-corruption policy at the present stage are studied. The main results and problems in implementing the recommendations of international anti-corruption institutions are analysed. The problem of preventing and combating corruption is considered through the prism of the war and the prospects for post-war reconstruction, as well as Ukraine's European integration course. It is stated that the Russian aggression has caused new corruption challenges, the number of which is growing in wartime, mobilisation of persons liable for military service, restoration of the de-occupied territories, etc. Priority areas for further institutional reforms in the field of preventing and combating various types of corruption are identified. It is argued that the success of the anti-corruption reform in Ukraine

depends on the political will of the authorities, consolidation of efforts of the state institutions and civil society. It is noted that the current changes in the institutional design of the national system of preventing and combating corruption are not yet complete and need to be deepened to meet the needs of wartime and ensure large-scale post-war reconstruction of Ukraine.

Keywords: corruption, anti-corruption policy, reforms in the field of preventing and combating corruption, Ukraine, European Union, full-scale Russian aggression. post-war reconstruction, Ukraine's European integration course, political institutes, political reform.

Стаття надійшла до редакції 07.04.24

© Кресіна І. О., 2024

УДК 327.7:355.02(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.153-162

Батрименко Олег Володимирович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0003-0211-248X
e-mail: batrymenko@ukr.net

Борсук Артур Сергійович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0003-4092-1720
e-mail: borsuk1312@gmail.com

МІЛІТАРИЗМ ЯК ЧИННИК СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Резюме

В статті зосереджується увага на впливі мілітаризму на державну політику XX-XXI столітті. Спираючись на емпіричні дослідження, автори досліджують мілітаризм як чинник прийняття політичних рішень, а також які переваги це надало. Розглядається питання трактування явища мілітаризму та як цей досвід можна використати в нових політологічних досліджень, а також припустити, що глибше розуміння мілітаризаційних процесів є необхідним для прогнозування геополітичних ситуацій та аналізі політики країн світу.

З'ясовано, що на мілітаризацію впливають політичні фактори. Деякі уряди використовують військову потужність для зміцнення політичного контролю або для відволікання уваги від внутрішніх проблем. А збільшення військового впливу вже слугує як засіб політичного тиску та досягнення стратегічних цілей на міжнародному рівні. Сучасні збройні конфлікти вказують на те, що традиційні методи визначення переможців та переможених втрачають свою значимість через масштаб та різноманітність. Зазначен, що глобальні суперечності ускладнюються не лише військовими діями, але й політичними стратегіями, технологічними досягненнями, інформаційною війною, гібридними загрозами та іншими аспектами.

Ключові слова: національна безпека, геополітика, зовнішня політика, внутрішня політика, групи інтересів, мілітаризм, державна політика.

Вступ

Загрози національній безпеці та наявні конфлікти стимулюють посилення функцій військових структур. У контексті геополітичних напружень, терористичних загроз та регіональних протиріч, деякі країни можуть збільшувати свої витрати на оборону та військові цілі для забезпечення національної безпеки. Усі ці фактори взаємодіють між собою і визначають сучасні тенденції мілітаризації країн. Для забезпечення стабільності та миру важливо розуміти і аналізувати ці причини, знаходити баланс між потребами у обороні та цивільними питаннями, а також активно вживати превентивних заходів для уникнення збройно-політичних конфліктів. Цей еволюційний процес у політичній науці потребує уважного аналізу, оскільки він формує нову реальність світового порядку і визначає роль кожної держави в сучасній світовій політиці та структурі міжнародних відносин.

У дослідженні впливу мілітаризму на державну політику США варто відзначити ідеї та концепції таких зарубіжних мислителів: А. Ставріякіс, А. Вангтса, М. Манна, А. Бачевича, М. Кревельда, Г. Кіссинджера.

Методи дослідження

Метою статті є з'ясування впливу мілітаризму на сучасну державну політику. Під час написанні статті було використано структурно-функціональний, системний та історичний методи дослідження які дозволили систематизувати, узагальнити і спрогнозувати дослідження розвитку подій в їх історичній ретроспективі.

Результати дослідження

На початку XXI століття швидкий розвиток подій, який викликав ряд серйозних проблем і загроз для міжнародного співтовариства, національних урядів і наукової громадськості. Найбільш значущими були повномасштабні воєнні дії Росії на території України у 2022 році, що призвело до необхідності швидкої та розгорнутої мілітаризації Європи. У цивільному секторі це спричинило критичне зростання соціально-економічної нерівності, кризу середнього класу і, в результаті, збільшення радикальних лівих і соціальних рухів, а також правих і націоналістичних організацій. Інші проблеми включають розвиток екстремізму, виникнення нових квазідержавних і воєнізованих структур, техногенні катастрофи та епідемії, ресурсну нестабільність, збільшення впливу національних держав у глобальному контексті, перебудову наднаціональних та регіональних політико-економічних утворень, кризу глобальної безпеки, провал геополітичної стратегії США і прояв слабкості країн Заходу у протистоянні з новими викликами, які потребують енергійних та вольових політичних рішень.

Усі ці виклики, загрози та кризи потребують створення нових, ефективних і життєздатних формувань світового порядку, перегляду

існуючих безпекових стратегій, розвитку комунікацій між державною владою, бізнесом та громадськістю, боротьби з «подвійними стандартами» як серед населення, так і на вищих рівнях управління, а також розробки якісних управлінських моделей для потужних військово-промислових комплексів і перегляду ролі впливових груп інтересів у сучасній державній політиці. В цьому контексті з`являється критична необхідність в дослідженні мілітаризаційних процесів держав, а також самого терміну «мілітаризм» з подальшим виокремленням його позитивних та негативних сторін.

Мілітаризм є однією з ключових та найпотужніших ознак соціальних утворень, оскільки він є найвиразнішим і концентрованим проявом національного, культурного та класового інстинкту для самозбереження. Це базовий інстинкт, що виражається в найпростіших формах. Історія мілітаризму в глибокому розумінні розкриває сутність людського розвитку та його головну динамічну силу, а вивчення капіталістичного мілітаризму дозволяє розкрити найприхованіші та менш очевидні корені капіталізму [1].

Після завершення «холодної війни» та розпаду «імперії зла», світ вирушив у напрямку демілітаризації та скорочення військових ресурсів. Збройні сили переглядали свої стратегії безпеки та управління конфліктами, звертаючи увагу на такі загрози, як тероризм, міжнародна стабільність, кібератаки та глобальні проблеми. Реструктуризація спрямовувалася на розвиток більш гнучких та адаптивних оборонних моделей. Геополітична обстановка також зазнала очевидних змін: замість біполярного світу з двома великими блоками формується багатополярний порядок. Держави розпочали співпрацювати в новому міжнародному середовищі, де на перший план виступили не лише військові засоби, але й економічна, технологічна та інформаційна сила [2].

Збройно-політичні конфлікти, які входять у сферу суспільних відносин, зазнають змін у залежності від еволюції соціального контексту, в якому вони виникають. На початку XXI століття спостерігається поява нового типу збройно-політичних конфліктів, відмінних від традиційних класичних війн. Особливістю сучасності є збільшення міждержавних воєнних суперечок та зростання масштабів збройно-політичних конфліктів, у яких недержавні суб›єкти грають все більшу роль. Різноманітність форм та методів у цих суперечках, зникаючі межі між регіональними та локальними конфліктами та «великою» війною, вимагають нового розуміння особливостей сучасних збройно-політичних конфліктів.

Ефективність збройних сил країн Заходу зараз ставиться під сумнів, і державам необхідно переосмислити свої стратегії, звернувши увагу на комплексний підхід до сучасних збройно-політичних конфліктів. Стратегії держав мають враховувати широкий спектр можливих конфліктів, від класичних збройних зіткнень до складних психологічних війн і ефективних дипломатичних рішень на міжнародному рівні. Гнучкість та адаптивність до змін у геополітичних умовах є надзвичайно важливими в сучасному світ [3].

Під час «холодної війни», міжнародне співтовариство зіштовхнулось з складною проблемою: як уникнути потенційно руйнівної «великої» війни, яка могла б мати глобальні наслідки. Одним з ключових заходів для досягнення цієї мети було обмеження розповсюдження озброєння. У зв›язку з ядерною загрозою основною метою став контроль і збереження балансу сил [4].

Реальний баланс сил означає ситуацію, коли жодна зі сторін не може легко перемогти у війні. Військові потужності були приблизно рівними, і поняття балансу сил можна було оцінити на основі кількісних критеріїв, визначених в домовленостях про контроль над зброєю. Цей формальний баланс сил вважався інструментом для запобігання сприйняття будь-якого дисбалансу, який може призвести до масштабних збройно-політичних конфліктів [5].

На жаль, після закінчення епохи холодної війни загроза глобальних конфліктів не тільки не зникла, а й отримала нові аспекти. Сучасні конфлікти демонструють, що війни стають все більш складними для перемоги, а концепція балансу сил перетворилася на неоднозначну й складну реальність.

Спостерігаючи за світовими подіями можна виокремити ряд війн, які виявилися практично невиграшними. У багатьох сценаріях, особливо в міжнародних збройно-політичних конфліктах, немає чіткого рівня сил. Поки Сполучені Штати Америки втрачають своє колишнє беззаперечне лідерство, інші армії держав світу стають дуже різноманітними в їхніх можливостях і тактиці.

Вплив військово-промислового комплексу на формування оборонної стратегії США є значним. Оборонні компанії активно просувають інтереси своєї галузі і можуть впливати на ключові рішення щодо оборонної політики та розподілу оборонного бюджету. Часто корпоративні інтереси взаємодіють з національними геополітичними цілями у багатьох сценаріях.

Також вплив військово-промислового комплексу може призводити до зміщення акценту у зовнішній політиці [6]. Держави Заходу, такі як США, часто знаходяться під тиском від ключових учасників на міжнародній арені. У таких умовах вони змушені збільшувати витрати на оборону і зміцнювати свій глобальний військовий вплив. З іншого боку, військово-промисловий комплекс активно бере участь у закупівлі військової технології та обладнання для вирішення стратегічних завдань [4].

Мілітаризація вказує на готовність країни або суспільства до ведення війни та включає такі аспекти, як підтримка постійної військової структури і активний розвиток передових військових технологій та можливостей. Конфлікти різного масштабу й інтенсивності відбуваються у різних частинах світу, і коли державні сили, такі як поліція і армія, активно посилюються та використовуються для протидії «загрозам», це сприяє мілітаризації та війнам [5].

Звісно, не всі суспільства, які виявляють інтерес до військових аспектів, мають мілітаристські тенденції у вищому розумінні цього поняття. Ці інтереси можуть збільшуватися вздовж шкали мілітаризму і можуть бути сприятливими, коли знаходяться на лівому кінці цієї шкали, але поступово набувають все більш негативних наслідків, переходячи до правого кінця цього спектру. Коли зацікавленість громадянського суспільства у військових питаннях починає впливати на прийняття військових рішень або на політичні рішення держави, цю державу можна назвати мілітаристською. Місце цієї критичної точки може варіюватися для кожного суспільства або змінюватися в часі для того ж суспільства [7].

Таким чином, витрати на мілітаризацію включають багато аспектів і визначаються не тільки фінансовими витратами, але і втратами людського життя та міжнародними наслідками. Мілітаризація означає зростання впливу та значення військових структур у суспільстві, і має багато причин, включаючи економічні, політичні, соціокультурні та безпекові аспекти. Цей явище можна розглядати як складний процес, який обумовлений різними факторами [8].

Однак, необхідно також враховувати ризики, що виникають внаслідок надмірної мілітаризації та впливу військово-промислового комплексу. Збільшення видатків на оборону може спричинити витрати ресурсів, які можуть бути використані неефективно, внаслідок чого страждають соціальний та економічний розвиток.

Однією з основних причин мілітаризації є економічні переваги. Виробництво та продаж зброї, військової техніки та послуг для військових є важливим сектором економіки багатьох країн. Великий військово-промисловий комплекс створює робочі місця та сприяє науково-технії1чному прогресу, проте може також збільшити залежність суспільства від військового виробництва.

Мілітаризм має значний вплив на зовнішню політику сучасних держав через декілька ключових аспектів. Висока військова потужність забезпечує захист національних інтересів та безпеку союзників. Значні витрати на оборону визначають економічну стратегію країн та їх позицію у світовій економіці [9].

Військово-промисловий комплекс відіграє ключову роль у реалізації державної політики США та країн Європи. Ресурси, які надаються цим комплексом, не лише забезпечують національну безпеку, але й є важливим інструментом у вирішенні різноманітних викликів, що постають перед сучасними демократичними країнами [6].

У сучасному світі, важливою складовою національної безпеки та впливу на міжнародні відносини є оборонно-промисловий комплекс. Розвинений такий комплекс стає ефективним засобом втілення державної

політики, сприяючи у сфері національної оборони, технологічному розвитку, інноваціям та геополітичному впливу.

Однією з основних ролей розвиненого оборонно-промислового комплексу є гарантування національної безпеки. Здатність країни захищати свої інтереси та реагувати на потенційні загрози залежить від ефективності, яку забезпечує оборонно-промисловий комплекс. Оновлена армія, високотехнологічна військова техніка та продуктивне виробництво надають збройним силам країни конкурентну перевагу на міжнародній арені.

Прогрес у технологіях, який створюється добре розвиненим оборонно-промисловим комплексом, є головним мотиватором технологічних інновацій та економічного просування. Частина значущих технологій, спочатку призначених для військового застосування, в подальшому застосовується у цивільних галузях, сприяючи прогресу науки, медицини, транспорту та інших галузях. Відкриття та вдосконалення, що походять від добре розвиненої оборонної промисловості, сприяють інноваційному розвитку економіки та загальному національному просуванню [4].

Великий вплив держави в дипломатичному та геополітичному плані значно залежить від міцності її військових сил. Розвинений військово-промисловий комплекс дає країні можливість мати стратегічний вплив та брати активну участь у міжнародних відносинах. Завдяки сполученню дипломатичних і оборонних зусиль, країна може визначати своє місце на світовій арені та захищати свої національні інтереси [5].

З іншого боку, розвиток військово-промислового комплексу породжує важливі завдання та виклики для країни. Підтримка великої та технологічно розвиненої військової структури вимагає значних фінансових вкладень. Це може призвести до розподілу ресурсів і конфліктів із соціальними та економічними потребами суспільства. Тому добре розвинений оборонно-промисловий комплекс не просто забезпечує безпеку, але також активно сприяє технологічному, економічному і дипломатичному прогресу країни. Шляхом ефективного використання ресурсів цього комплексу, країна може відігравати ключову роль у світовій арені та впливати як на свій власний розвиток, так і на перспективи міжнародних відносин [4].

Протягом XX століття військово-промисловий комплекс став предметом інтенсивної конкурентної динаміки між країнами [10]. Гонка у зброї призвела до швидкого розвитку військових технологій. Друга світова війна відіграла значну роль у прискоренні розвитку військово-промислового комплексу, особливо в області ракетних технологій і ядерної зброї.

Починаючи з кінця XX століття, військово-промисловий комплекс пережив новий етап розвитку, який характеризується збільшеною роллю інформаційних технологій. Прогрес у кібернетичних системах, штучному інтелекті та безпілотних літальних апаратах впроваджується в сучасну військову техніку. Глобалізація та швидкість обміну інформацією роблять

військово-промисловий комплекс більш схильним до кібератак, і це підвищує актуальність кібербезпеки у військовому вимірі.

Однак із технологічним прогресом з›являються нові виклики, такі як етичні питання щодо використання штучного інтелекту військовими структурами та проблеми контролю за поширенням зброї масового знищення. Майбутній розвиток військово-промислового комплексу, безперечно, буде визначатися динамікою міжнародних відносин, геополітичними стратегіями і науково-технічним прогресом. Розуміння впливу технологій на світову безпеку та глобальну стабільність стає важливим викликом для міжнародної спільноти.

Висновки

Проаналізувавши мілітаризму як чинник сучасної державної політику країн світу, варто зробити декілька основних підсумків. По-перше, на разі, світ проходить нову хвилю мілітаризаційних процесів, які стали наслідком повномасштабного вторгнення росії в Україну і розгортання бойових дій з високим рівнем інтенсивності. У світлі сучасних геополітичних реалій можна визнати, що правове регулювання розвитку мілітаризму та стримування зростання військово-промислового комплексу залишається важливим завданням для забезпечення глобальної безпеки та уникнення нових загроз міжнародному порядку. Оновлення та розширення таких міжнародних угод сприятиме підтримці миру та стабільності в сучасному світі. По-друге, економічні ресурси, що виділяються на розвиток оборонно-промислового комплексу, слугують каталізатором інновацій та розвитку високотехнологічних галузей. Європейські держави вкладають значні кошти в наукові дослідження, розробку нових технологій і виробництво військової техніки. Це сприяє не лише розвитку обороноздатності, але й створенню передових технологій, які можуть бути застосовані в цивільному секторі.

Оцінка ресурсів військово-промислового комплексу допомагає вибудовувати та реалізовувати зовнішньополітичні цілі. Розробка та виробництво високоточної зброї, військової техніки та засобів розвідки роблять європейські країни важливими гравцями на міжнародній арені. Ці ресурси можуть бути використані для посилення позицій у міжнародних переговорах, участі у миротворчих операціях та забезпеченні регіональної стабільності.

З вищезазначеного також можна зробити висновок, що військово-промисловий комплекс є не лише чинником забезпечення національної безпеки, але й важливим елементом у вирішенні більш широких національних завдань. Розвиток оборонно-промислового комплексу став частиною стратегії, спрямованої на зміцнення позицій країни у світі, забезпечення стабільності та суб’єктності у міжнародних відносинах.

Список посилань

1. Mann, M. (1984). Capitalism and Militarism. У *War, State and Society* (с. 25–46). Palgrave Macmillan UK. *https://doi.org/10.1007/978-1-349-17414-0_2*
2. Kestnbaum, M., & Shaw, M. (1993). Post-Military Society: Militarism, Demilitarization and War at the End of the Twentieth Century. *Contemporary Sociology*, *22*(3), 401. *https://doi.org/10.2307/2074528*
3. Stavrianakis, A., & Selby, J. (2014). *Militarism and international relations: Political economy, security, theory*. Taylor & Francis Group. *https://www.routledge.com/Militarism-and-International-Relations-Political-Economy-Security-Theory/Stavrianakis-Selby/p/book/9781138797413*
4. Військово-морська міць та її межі / М. Паламарчук . Київ: Наш формат, 2019. 200 с.
5. Дипломатія / Г. Кіссинджер; Пер. з англ. М. Гоцацюка, В. Горбатька. Київ: Вид. група КМ-БУКС, 2018. 864 с.
6. Cuff, R., & Gillis, J. R. (1991). The Militarization of the Western World. *The Journal of American History*, *77*(4), 1377. *https://doi.org/10.2307/2078336*
7. Johnson, C. (2007). *Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic*. Holt & Company, Henry.Gillis, John R. The Militarization of the Western World. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
8. Albion, R. G., & Vagts, A. (1939). A History of Militarism: Romance and Realities of a Profession. *The American Historical Review*, *44*(2), 318. *https://doi.org/10.2307/1839025*
9. Mead, W. R., & Bacevich, A. J. (2005). The New American Militarism: How Americans Are Seduced by War. *Foreign Affairs*, *84*(5), 174. *https://doi.org/10.2307/20031732* Bernhard, M. (2011). The Leadership Secrets of Bismarck: Imperial Germany and Competitive Authoritarianism. Foreign Affairs, 90 (6),152.
10. Bernhard, M. (2011). The Leadership Secrets of Bismarck Imperial Germany and Competitive Authoritarianism. *https://www.foreignaffairs.com/reviews/review-essay/2011-10-16/leadership-secrets-bismarck*.

References

1. Mann, M. (1984). Capitalism and Militarism. У *War, State and Society* (с. 25–46). Palgrave Macmillan UK. *https://doi.org/10.1007/978-1-349-17414-0_2*
2. Kestnbaum, M., & Shaw, M. (1993b). Post-Military Society: Militarism, Demilitarization and War at the End of the Twentieth

Century. *Contemporary Sociology*, *22*(3), 401. *https://doi.org/10.2307/2074528*

3. Stavrianakis, A., & Selby, J. (2014). *Militarism and international relations: Political economy, security, theory*. Taylor & Francis Group. *https://www.routledge.com/Militarism-and-International-Relations-Political-Economy-Security-Theory/Stavrianakis-Selby/p/book/9781138797413*
4. Naval Power and its Limits / Palamarchuk M. - K.: Nash Format, 2019. - 200 c.
5. Diplomacy / G. Kissinger; Translated from English by M. Hotsatsiuk, V. Horbatko - Kyiv: KM-Books Publishing Group, 2018. 864 p.
6. Cuff, R., & Gillis, J. R. (1991). The Militarization of the Western World. *The Journal of American History*, *77*(4), 1377. *https://doi.org/10.2307/2078336*
7. Johnson, C. (2007). *Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic*. Holt & Company, Henry.Gillis, John R. The Militarization of the Western World. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
8. Albion, R. G., & Vagts, A. (1939). A History of Militarism: Romance and Realities of a Profession. *The American Historical Review*, *44*(2), 318. *https://doi.org/10.2307/1839025*
9. Mead, W. R., & Bacevich, A. J. (2005). The New American Militarism: How Americans Are Seduced by War. *Foreign Affairs*, *84*(5), 174. *https://doi.org/10.2307/20031732* Bernhard, M. (2011). The Leadership Secrets of Bismarck: Imperial Germany and Competitive Authoritarianism. Foreign Affairs, 90 (6),152
10. Bernhard, M. (2011). The Leadership Secrets of Bismarck Imperial Germany and Competitive Authoritarianism. *https://www.foreignaffairs.com/reviews/review-essay/2011-10-16/leadership-secrets-bismarck*

UDC 327.7:355.02(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.153-162

Oleg Batrymenko
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0003-0211-248X
e-mail: batrymenko@ukr.net

Artur Borsuk
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0003-4092-1720
e-mail: borsuk1312@gmail.com

MILITARISM AS A FACTOR OF MODERN STATE POLICY

Abstract

The article focuses on the impact of militarism on state policy in the twentieth and twenty-first centuries. Drawing on empirical research, the authors examines the ways in which militarism has been integrated into state decision-making and the benefits it has brought. The article also examines the interpretation of militarism and how this experience can be used in new political studies, suggesting that a deeper understanding of militarisation processes is necessary for predicting geopolitical situations and analysing the policies of countries around the world.

Militarisation is also influenced by political factors. Some governments use military power to strengthen political control or to divert attention from domestic problems. Increasing military influence serves as a means of political pressure and achieving strategic goals at the international level. Contemporary armed conflicts indicate that traditional methods of determining winners and losers are losing their significance due to their scale and diversity. Global contradictions are complicated not only by military actions, but also by political strategies, technological advances, information warfare, hybrid threats and other aspects.

Keywords: national security, geopolitics, foreign policy, domestic policy, interest groups, militarism, public policy.

Стаття надійшла до редакції 12.04.24

© Батрименко О. В., Борсук А. С., 2024

УДК 327.5(06) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.163-174

Євдокимова Людмила Ігорівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/0000-0002-3214-037X

e-mail: levdokimova81@gmail.com

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НЕЙТРАЛЬНОСТІ: СИСТЕМАТИЧНИЙ ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Резюме

Стаття презентує результати здійсненого авторкою аналітичного огляду змісту, обсягу та способів застосування концепту «політичний нейтралітет» у сучасних наукових дослідженнях у галузях політичних наук, соціальної філософії, релігієзнавства та етики. Мета цього дослідження полягає в уточненні змісту, атрибутивних рис та специфічних ознак феномену політичного нейтралітету задля визначення найбільш ефективного підходу до розуміння цього феномену для подальших досліджень у галузі політичних наук.

Основними результатами дослідження стали: 1) систематизація типів розуміння феномену та практик політичного нейтралітету у сучасному міждисциплінарному полі політичних наук, соціальної філософії, релігієзнавства та етики; 2) уточнення змісту та обсягу понять «політична нейтральність» та «політичний нейтралітет»; 3) систематизований виклад способів вживання термінів «політична нейтральність» та «політичний нейтралітет» у сучасній політичній науці. Також стаття містить авторське визначення концепту «політичний нейтралітет» не як стану, а як процесу пошуку об'єктивності та відкритості до різних точок зору, яке є найбільш ефективним для подальших студій з цієї проблеми.

Ключові слова: нейтральність, політичний нейтралітет, лібералізм, нейтральність наслідків, нейтральність цілей, нейтральність виправдань, перфекціонізм, плюралізм, ліберальна демократія.

Вступ

Ліберальні цінності є базовими для сучасної політичної та правової системи України, її політичної культури та суспільних практик, які зафіксовані у Конституції України, ряді фундаментальних законів та підзаконних актів. У 2014 році була здійснена політична та правова інституціалізація волі українського народу щодо європейського вектору розвитку держави, політичної, економічної, соціальної та культурної інтеграції України до Європейського Союзу, стратегічною метою якої є членство України у альянсі європейських країн. Її досягнення передбачає здійснення низки реформ, серед яких, співмірно із реформами політичного, правового та економічного характеру, особливе значення мають реформи культури у широкому розумінні, що спрямовані на формування в широких суспільних колах глибокого розуміння європейської культури (у тому числі політичної), фундаментальних цінностей європейської цивілізації, її політичних та світоглядних практик.

Лібералізм є однією із базових світоглядних та ціннісних систем сучасної об'єднаної Європи, яка глибоко інтегрована у її політичну й повсякденну практику. Ядром ліберального світогляду та ліберальної системи політичних вчень постає система цінностей, які узагальнені у концептах нейтральності й політичного нейтралітету. Осмислення змісту та форм нейтральності, теорії та практики політичного нейтралітету займає чи не головне місце у корпусі текстів західної політичної науки, що присвячені вивченню та розвитку політичного лібералізму.

Проте, у політичній науці України вивчення цінностей нейтральності, теорії та практики політичного нейтралітету і нині не є систематичним. Більш того, на сьогоднішній день у новітній політичній думці України фактично відсутні комплексні дослідження феномену політичної нейтральності, концептуальних засад та практики політичного нейтралітету, що постає суттєвим обмеженням розуміння фундаментальних засад західної політичної культури та, як наслідок, імплементації їх у політичну практику України, формування світоглядних та інституційних засад європейської інтеграції України, що і зумовило наш науковий інтерес до заявленої теми.

Одним із ключових принципів концепції політичної нейтральності є постулат про неможливість визнання у межах державної політики пріоритету (більшої довершеності, доцільності, «правильності» тощо) тієї чи іншої системи цінностей, певного способу життя та моделі майбутнього над іншими. На нашу думку, усвідомлення та, головне, практична реалізація цього принципу постають сьогодні чи не найважливішим комплексним викликом для інтеграції України у європейський культурний та політичний простір. Адже, згідно із фундаментальними засадами європейської політичної культури й світогляду, навіть сама європейська політична модель не повинна бути визнана й практикована в рамках держави як така, що є домінуючою, кращою

за інші. Сьогодні є цілком очевидним, що ця вкрай важлива система цінностей та модель політичного управління ще не є *практично впровадженими* в політичній культурі України. Саме тому феномен політичної нейтральності, концептуальні засади та практика політичного нейтралітету і потребують сьогодні всебічного комплексного дослідження засобами політичної науки на основі наявного теоретичного та практичного досвіду української політичної культури.

Метою даного дослідження є уточнення змісту, атрибутивних рис та специфічних ознак феномену політичного нейтралітету, визначення найбільш ефективного підходу до розуміння цього феномену для сучасних досліджень у галузі політичних наук.

Методи дослідження

Головною методологічною основою дослідження є застосування дослідницьких методів та прийомів, що сформувались у дисциплінарному полі порівняльної політології, а також суміжних галузей наукових досліджень для вивчення теорії та практики політичного нейтралітету. Основними методами дослідження постають зіставно-порівняльний метод, метод насиченого опису, метод вивчення рецепцій, метод частотного аналізу корпусу наукових текстів у галузі політичних наук.

Результати дослідження

У сучасній науковій літературі можна виокремити значну кількість підходів до визначення понять «нейтралітет» та «політичний нейтралітет». Утім, наявні визначення і підходи можна поділити на три основні групи, які відрізняються способом розуміння теорії та практики політичного нейтралітету на основі його специфічних ознак. Так, зокрема, Роберто Мерілл розрізняє три головних типи політичного нейтралітету на основі таких ознак як «наслідки», «цілі», «виправдання». Відповідно, дослідник пропонує розрізняти «нейтралітет наслідків», «нейтралітет цілей» та «нейтралітет виправдань». Розглянемо більш детально цю типологію.

На думку автора «нейтралітет наслідків» може бути представлений у двох варіантах. По-перше, держава не повинна заохочувати жодну концепцію добра над іншими. Це означає, що оскільки будь-яка політика матиме різні наслідки для різних уявлень про хороше життя, держава повинна утримуватися від сприяння будь-якій концепції добра, навіть якщо ця підтримка здається більш раціональною або бажаною. *Або, по-друге, держава* повинна заохочувати всі концепції рівноцінно. В *цьому випадку*, нейтральність наслідків передбачає державні політики, які однаково впливають на усі уявлення про щасливе життя [1, p. 5], тобто держава має створювати політику, яка однаково враховуватиме різні уявлення про хороше життя, не надаючи переваги жодному з них. Отже суть цієї концепції полягає в тому, що наслідки дій держави повинні бути рівними для усіх способів/стилів

життя, та передбачає, що політичні представники не мають вживати жодних заходів, що сприяли б певній концепції хорошого життя. І хоч концепція «нейтральності наслідків» має свої прихильників, вона все ж таки викликає дискусії через складність передбачення її наслідків, що свідчить про можливі недоліки у її втіленні. Навіть якщо мета полягає в створенні політики, що рівнозначно впливає на всі уявлення про хороше життя, реальні наслідки можуть виявитися непередбачуваними. Наприклад, надання всім доступу до безкоштовної послуги зовсім не гарантує, що кожна людина зможе скористатися нею однаково, враховуючи відмінності у вподобаннях та можливостях. Таким чином, існує згода в тому, що концепція «нейтральності наслідків» не є переконливим тлумаченням ідеалу нейтральності і, навіть якщо вона можлива, не є бажаною.

На відміну від концепції «нейтральності наслідків», концепція «нейтральності цілей» акцентує увагу на намірах держави, а не на результаті її політики. Відповідно до неї держава не повинна робити жодних дій з метою просування однієї концепції блага над іншими. Але, незважаючи на можливу обґрунтованість нейтральності цілей, виникають проблеми із визначенням справжніх цілей та мотивацій держави [2, p. 5]. Тобто важко встановити, чи справді цілі держави нейтральні, особливо в контексті їхньої абстрактності та прихованих мотивацій, і чи дійсно ми можемо бути впевненими, що знаємо реальні наміри держави. В той же час запропоновано підхід до вирішення проблеми, який зосереджується на аргументах, наданих державою на підтримку своїх політик, а не на спробах розкрити справжні наміри. Це передбачає, що загальнодоступні причини для політик можуть бути предметом обговорення, що робить заперечення щодо визначення намірів менш значущими [3, p. 1]. Крім розглянутої основної критики даного підходу, існують ще додаткові, які варто також згадати. Це ідея про те, чи має сенс посилатися на «цілі держави», враховуючи, що держава не є суб'єктом з цілями, а складається з багатьох різних агентів, у кожного з яких свої цілі, а також дискусія про значущість мотивів урядових посадовців для оцінки прийнятих ними політичних рішень. Отже ставиться під сумнів фундаментальна концепція оцінки валідності дій на основі намірів держави чи її посадовців.

Загалом, на думку деяких дослідників, «нейтральність цілей» не є переконливою концепцією в рамках нейтральності, вона може розглядатися як «нейтральність виправдань». Варто зауважити, що «нейтральність виправдань» знаходить значну підтримку серед прихильників ідеї нейтральності. Ця концепція стверджує, що державні політики не повинні знаходити свого обґрунтування в переконанні у перевагах будь-якого одного способу життя в порівнянні з іншими на внутрішньому рівні. Проте частина з них вважає поняття «нейтральність цілей» і «нейтральність виправдань» взаємозамінними. Цей підхід може підривати сприйняття значущості відмінності між «нейтральністю цілей і виправдань», оскільки зазвичай

нейтральне обґрунтування відповідає нейтральній меті [4, p. 126]. Змішання понять «нейтральності цілей і виправдань» може здатися розумним через їх загальне ґрунтування на аргументації, яка виправдовує дії держави. Однак важливо розуміти, що держава може мати не нейтральні цілі, при цьому виправдовуючи свої дії нейтральним чином. І навпаки, можна виправдати/обгрунтувати не нейтральні державні політики, які мають нейтральні цілі. Тому ми не повинні надто швидко відкидати різницю між цілями та виправданнями, хоча б тому, що ця відмінність може бути важливою для розуміння того, що ідея нейтральності не обов'язково суперечить перфекціонізму.

Підсумовуючи три аспекти нейтральності, можна зазначити, що «нейтральність наслідків» часто вважається неправдоподібною чи небажаною, на відміну від «нейтральності виправдань», яка має достатньо широку підтримку. Хоча «нейтральність цілей» часто пов›язують з «нейтральними виправданнями», важливо чітко розрізняти їх. Визнання необхідності розрізнення між «нейтральністю цілей» та «нейтральністю виправдань» допомагає зберегти переконливість ідеалу нейтральності. Один підхід передбачає захист обох версій нейтралітету, і «нейтралітету цілей» і «нейтралітету виправдань», тоді як інший пропонує підтримувати лише одну з них, а саме пропонує обмежити нейтралітет лише цілями чи лише виправданнями, що є ймовірним та доцільним.

На противагу від прихильників та противників ліберального нейтралітету, які усі поділяють припущення, що нейтралітет передбачає плюралізм, Фавіора Рівера-Кастро стверджує, що нейтралітет не слід пов'язувати із плюралізмом, особливо в контексті релігійного нейтралітету. У своїх дослідженнях він зосереджується на конкретному випадку релігійного нейтралітету, беручи цю концепцію як з політичної історії, так із сучасного дискурсу та політичної практики, наголошуючи, що нейтралітет, в першу чергу, замислювався як належна політична реакція на релігійну гегемонію, на прикладі таких країн, як Франція та Мексика. На його думку цей нейтралітет не був результатом плюралізму, а скоріше відповідав викликам, які ставили домінуючі релігійні інституції. Відмінно від традиційного ліберального нейтралітету, під яким автор розуміє всі погляди на нейтралітет, які представляють його як відповідь на плюралізм (як фактичний, так і обгрунтований), та на підставі яких держава повинна залишатися нейтральною по відношенню до існуючої множинності концепцій добра, деякі з яких можуть бути релігійними, в сенсі того, що вона не може виокремлювати жодну з них для особливого сприятливого ставлення або як таку, що є внутрішньо вищою [5, p. 239], він пропонує розглянути інший вид нейтралітету, а саме «нейтралітет як незалежність від релігії» або «нейтралітет незалежності». Як вважає Рівера-Кастро, «нейтралітет як незалежність» ґрунтується на певній концепції релігії та політичних проблемах, які релігія, таким чином, може спричинити, та відрізняється від інших типів

нейтралітету, які обговорюються в літературі. Цей вид нейтралітету був історичним продуктом зусиль, спрямованих на те, щоб відокремити державу від релігії, та історично розвивався в місцях з недавньою історією релігійного, зокрема католицького, істеблішменту, та визначається дослідником з тієї точки зору, що держава повинна бути нейтральною щодо релігії в тому сенсі, що вона позбавлена будь-якого релігійного змісту (слів та символів), який може бути сприйнятий як вираз схвалення або критики релігії. Це виключення відбувається з інститутів держави, офіційного політичного дискурсу, особистості самих державних службовців та формальної політики в цілому. Тобто держава є нейтральною по відношенню до релігії, коли вона є цілком світською [5, p. 237].

Він також виділяє такі основні ключові особливості, які характеризують цю концепцію. По-перше, вона передбачає інше значення нейтралітету. «Нейтралітет як незалежність» використовує значення нейтралітету як брак або відсутність певної ознаки. Відповідно до цього держава є нейтральною в релігійних питаннях, коли вона позбавлена будь-якого релігійного змісту. Це не нейтральність серед множинності релігійних конфесій, а нейтральність у самопрезентації. Нейтралітет як незалежність доповнює режим відокремлення держави від релігії, додаючи символічний вимір до вимоги незалежності держави від релігії. По-друге, вона не трактує релігію як концепцію добра, але як соціальну інституцію, здатною володіти різними видами влади у суспільстві (політичного впливу, морального/ ідеологічного та фінансового). Нарешті, вона не обов'язково передбачає плюралізм, але є відповідною в контекстах, де релігійні інституції ставлять виклики перед державою, оскільки вони прагнуть використовувати останні як інструмент для досягнення власних релігійних цілей [5, pp. 254-255].

Отже, на сьогоднішній день, за переконанням Рівера-Кастро, «нейтралітет як незалежність» усе ще продовжує залишатися привабливим у суспільствах, де він виник, оскільки вже інкорпорований у місцеві традиції політичної думки і практики, у зв'язку з чим видається більш придатним, ніж існуючі концепції ліберального нейтралітету. Також погодимося з автором, що нейтралітет як незалежність може працювати як відповідь на проблеми, пов›язані з релігійним плюралізмом.

Ще один із дослідників, Франко Манті, глибоко аналізуючи етичну та політичну думку Гроція та Локка, і виділяючи їхні погляди на політичне суспільство та плюралізм, на відміну від Рівера-Кастро, вважає останній справжнім «відкриттям». Він підкреслює концепцію плюралізму, розглядаючи його як відповідь на досвід релігійних воєн, визнаючи, що розбіжності з етично значимих питань неминучі та невідворотні. Це усвідомлення призводить до висновку, що ідеал має цінність сам по собі, незалежно від інших ідеалів. Також він критикує підходи, які надто сильно спираються на особисті моральні ідеали для обґрунтування політичних рішень, виступаючи

натомість за баланс, який поважає плюралізм та складну природу морального та політичного прийняття рішень, та зазначає, що слід толерантно ставитися до концепцій та практик, які не становлять небезпеки для соціального світу та виживання політичного суспільства.

Центральною тезою у дослідженні автора виступає політичний нейтралітет. На його думку, фундаментальним принципом, який має спрямовувати політичну дію та характеризувати її, є принцип політичного нейтралітету щодо розумних суперечливих концепцій доброго життя. Іншими словами, це означає, що «політичні рішення не повинні ґрунтуватись на конкретних моральних поглядах, навіть якщо вони підтримуються більшістю». Це твердження викликає традиційний підхід до демократичного прийняття рішень, пропонуючи ширший, більш інклюзивний погляд, що поважає різноманітність життєвих позицій. Манті визначає цей принцип як єдиний деонтологічний принцип, якому в політиці слід віддавати перевагу [6, p. 257], і який передбачає наступне:

1) Пріоритет справедливості перед благом, орієнтованим виключно на політику, підкреслює важливість політичного нейтралітету та його відмінність від етичних принципів;

2) Політика не повинна втручатися в непереборні моральні конфлікти, якщо вони не загрожують безпеці та стабільності громадських інституцій;

3) Закони не повинні примушувати до практики дій, що суперечать етиці, особливо коли ставиться під загрозу життя та тілесність людини;

4) Відступ від політичного нейтралітету по відношенню до розумних суперечливих уявлень про хороше життя підриває важливу функцію держави—забезпечення можливості для всіх громадян реалізовувати свої життєві проєкти без шкоди для інших;

5) Утвердження політичного нейтралітету не означає відриву від моралі в політичному просторі; конституції та закони базуються на моральних принципах, які суспільство усвідомлює та приймає, спираючись на раціональні засади та фундаментальні деонтологічні принципи.

Таким чином, збереження балансу між політичними принципами та етичними цінностями є важливим фактором для сталого та справедливого суспільства.

З погляду Манті, концепція політичної нейтралітету, яка приймається як деонтологічний принцип, передбачає, що особи, які приймають політичні рішення на різних рівнях, повинні робити це, прагнучи до *modus vivendi (modus vivendi* (від лат. *modus*—спосіб і лат. *vivendi*—жити)—латинська фраза, що означає згоду сторін співіснувати з різними поглядами на певний об'єкт незгоди), який дозволяє уряду долати розбіжності між різними уявленнями про благо. Більше того, він обговорює практичне застосування політичної нейтральності, зокрема в законодавчих процесах та правах меншин, а також пропонує, що «конституції повинні включати спільні моральні принципи та

встановлювати правила для політичної нейтралізації суперечливих питань». Ця пропозиція підкреслює необхідність збалансованого підходу в процесах законотворчості. Дослідник зазначає, що жоден закон не повинен примушувати до певної практики чи поведінки, виправдовуючи їх тільки на основі певної концепції блага, навіть якщо ця думка переважає у суспільному просторі [6, p. 259]. *Modus vivendi*, як він описується автором, передбачає, що будь-яке політичне рішення має відповідати обов'язкам дотримуватися принципу політичної нейтральності стосовно суперечливих уявлень про хороше життя. Цей принцип має моральне обґрунтування як деонтологічний принцип, оскільки відповідає етичному принципу не вимагати від інших чогось, що не готовий прийняти для себе.

В свою чергу Марк Фокс у своїх дослідженнях розглядає швейцарський нейтралітет у глобальній рамці, показуючи, як міжнародні події впливають на його інтерпретацію. Він вважає, що розуміння нейтралітету змінилося і динамічно розвиватиметься, та виступає за сприйняття нейтралітету як гнучкої доктрини, що дозволить країнам адаптуватися до нових обставин та моральних ландшафтів. Нині у Швейцарії тривають внутрішні обговорення щодо визначення та обґрунтованості нейтралітету як життєздатного варіанта політики. Прихильники збереження нейтралітету активно намагаються усунути сумніви щодо його реалізації в сучасних умовах. Вони переглядають його уточнююче визначення, щоб врахувати новітні досягнення в галузі суверенної взаємодії та технологій, результатом чого є безліч тлумачень політики виконання, що випливає з нейтралітету. Неясно, чи існує ще окрема концепція «постійного» нейтралітету, або нейтралітет слід розглядати як правову чи політичну позицію [7, p. 84]. Поряд із швейцарськими дебатами в інших країнах продовжують розвиватися нові національні моделі нейтралітету. Відмінності між цими моделями підкреслюють, що не можна стверджувати, що існує єдина правильна модель нейтралітету або його реалізації, і те, що розуміється під швейцарською моделлю, є незмінним.

Фокс виступає за більш нюансований підхід до нейтралітету, відходячи від універсальної позиції, і наголошує на тому, що зміна сприйняття нейтральності відбувається також завдяки розвитку сучасних технологій. Здатність передачі інформації прискорилася, як і можливість збільшити аудиторію, дозволяючи більшому колу людей бути поінформованими і висловлювати моральні міркування про будь-яку ситуацію. Може скластися враження, що технології сприяли більшій демократизації, розширюючи групу осіб, які впливають на громадську думку, проте це також послабило аргументи на користь того, що соціальна згуртованість підтримується діями чи політикою, спрямованою на нейтралітет. Як і у разі будь-якої політики, більш активне обговорення кожного випадку застосування підвищує ймовірність розколу, а не згуртування. Нейтралітет більше не сприймається як самодостатня політика, заснована виключно на моральному імперативі. Крім цього, він робить

висновок, що в сучасних описах нейтралітету все частіше виділяють фінансову вигоду як важливий аспект. Перехід від моральної позиції до економічної та політичної політики стає очевидним, особливо в умовах конкуренції між країнами. Економічні санкції та кібератаки стали звичайними стратегіями сучасної війни. Тому важливо визначити, яка дія чи бездіяльність є нейтралітетом, на додаток до вже традиційних. Крім того, «нейтральні» країни все частіше зазнають тиску для прийняття узгоджених на міжнародному рівні економічних санкцій, спрямованих проти певних режимів [8, p. 92].

Аналіз та класифікація різних форм нейтралітету, запропонованих вченими, є ключовими у розумінні цього поняття. У своїх дослідженнях Фокс розглядає трикомпонентний підхід до оцінки нейтралітету, запропонований Робертом Гудіном та Ендрю Рівом, що включає: (1) хто або що має бути нейтральним, (2) хто і яким чином є бенефіціаром нейтралітету та (3) яке благо має забезпечувати нейтралітет [9]. Його актуальність у військовій сфері зберігається, проте засоби, за допомогою яких ведуться сучасні війни, розширилися, що ставить нові питання визначення нейтральної позиції [10, p. 39]. Також він посилається на роботи Пітера Донована, який, розглядаючи нейтралітет, пропонує виділити три категорії, що відображають різні рівні залучення та прагнення об'єктивності. Перша категорія, «нейтралітет спостерігача» або «ідеал нульової залученості», є концепцією, яка часто виявляється недосяжною, оскільки сама присутність «спостерігача» може впливати на результат подій. Найбільш поширеною формою нейтралітету є «нейтралітет учасника», коли участь розглядається як неминуче. Ця модель поєднує прагнення до нейтралітету зі спробою дотримання принципів справедливості та неупередженості при прийнятті рішень. Проте, обмеження участі лише спостереженням видається нераціональним. Однією із складнощів є визначення кола осіб, здатних об'єктивно оцінювати, чи ця позиція є дійсно нейтральною. Третя категорія, «рольова нейтральність», є фіксованою політикою дотримання процедур і кодексів поведінки. Вона включає забезпечення використання неупереджених формулювань, призупинення засуджуючих переконань і зневіри, та свідоме прагнення дистанціювати діяльність від особистих переконань [11, p. 55].

Усі вищезгадані категорії та підходи демонструють складність та багатогранність поняття нейтралітету в контексті різних ситуацій. Це означає, що розвиток стратегій, що забезпечують об'єктивність та неупередженість, є ключовим аспектом не тільки для політичних рішень, а й для підтримки ефективних відносин як на міжнародному, так і національному рівнях. У термінології Донована багато хто зараз розглядає нейтралітет як доктрину, яку потрібно інтерпретувати з політикою, а не як набір політик. В умовах тісної міжнародної взаємодії в сучасному світі більшість країн виступають за нейтралітет саме як доктрину, яку потрібно інтерпретувати з політикою. Передбачається, що переваги нейтралітету будуть актуальні лише у випадку,

якщо його модель відповідатиме міжнародному консенсусу, який визнає його як доктрину і при цьому враховуючи необхідність щоразу визначати відповідну політику. Фокс також робить висновок, що нейтралітет є лише доктринальною основою для застосування політики, і все частіше має розглядатися як доктрина, яка дає можливість вибору політики, а сама ця політика має знаходити баланс між перевагами та недоліками.

Багато авторів та дослідників торкаються теми політичної нейтральності у своїх роботах, кожен із різними підходами. Деякі з них висловлюють думки або про неможливість політичної нейтральності, або про складність її досягнення. Наприклад, Норіакі Іваса у своїх роботах стверджує, що досягти справжньої політичної нейтральності практично неможливо. Він проводить всебічний аналіз концепції політичної нейтральності, особливо в контексті ліберальної філософії, а також розглядає аргументи сучасних ліберальних філософів, зокрема Джозефа Раза, який не заперечує можливості політичної нейтральності, але висловлює сумніви щодо того, що політична нейтральність може бути досягнута в повному розумінні слова. Він скоріше підкреслює складність та обмеження у досягненні повної нейтральності, особливо у контексті різноманітності моральних, релігійних та філософських поглядів у суспільстві. Раз стверджує, що держава має прагнути нейтралітету щодо концепцій доброго життя, але визнає, що повна нейтральність може виявитися недосяжною через складність врахування усіх різних переконань і цінностей у суспільстві. Він пропонує концепцію «перфекціоністської нейтральності», яка визнає обмеження державної нейтральності та прагне до створення інститутів і правил, що забезпечують рівність можливостей для всіх. Таким чином, ним визнається складність досягнення політичної нейтральності у повному обсязі у різноманітних суспільствах.

Також Іваса, посилаючись на американського філософа Майкла Перрі, розглядає неможливість нейтрального обґрунтування для нейтральної політики. Перрі висловлює думки про те, що політичні переконання часто неминуче засновані на певних уявленнях про благо та цінності, і що будь-яке політичне обґрунтування безумовно віддає перевагу деяким уявленням про благо перед іншими. У його дослідженнях розглядається ідея, що прагнення до політичної нейтральності може виявитися обмеженим або навіть неможливим через внутрішні переконання про поняття блага і цінностей, присутніх в аргументації політичних переконань, а також торкаються проблематики впливу уявлень про благо і цінності на обґрунтування досягнення політичних переконань, і підкреслюють складність абсолютної політичної нейтральності з огляду на цю залежність від уявлень про благо і цінності. Виходячи з цього, Іваса робить висновок, що прагнення політичної нейтральності часто схиляється до певного уявлення про благо, і це робить філософську нейтральність практично недосяжною [12, pp.147-155].

Висновки

Є різні думки щодо політичної нейтральності, та нейтральність у політиці може бути сприйнята по-різному, залежно від контексту та від того, що мають на увазі під цим терміном. Деякі вважають її недосяжною, інші бачать можливість прагнути до об'єктивності у своїх поглядах та аналізу подій, отже, політична нейтральність може бути скоріше процесом пошуку об'єктивності та відкритості до різних точок зору. Саме цей підхід ми вважаємо найбільш ефективним для подальших студій з вивчення особливостей, специфічних рис та політичних інститутів політичного нейтралітету у сучасній світовій політиці.

Список посилань/References

1. Montefiore, A. (1975). *Neutrality and Impartiality*. Cambridge University Press.—292 pp. https://doi.org/10.1017/S0047279400004840.
2. Sher, G. (1997). *Beyond Neutrality: Perfectionism and Politics*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511609169
3. Waldron, J. (1993). *Liberal Rights: Collected Papers 1981–1991*. Cambridge University Press. 480 pp.
4. Larmore, C. (1996). *The Morals of Modernity*. Cambridge University Press. *https://doi.org/10.1080/00455091.1998.10717492*.
5. Rivera-Castro, F. (2018). Neutrality without pluralism. *European Journal of Political Theory*, *20* (2). 232–251. https://doi.org/10.1177/1474885118815537.
6. Manti, F. (2016). Political neutrality as deontological principle. *ETHICS & POLITICS*, *17*(3), 247–261.
7. Agius, C. & Devine, K. «Neutrality: A Really Dead Concept? A Reprise», *Cooperation and Conflict,* vol. 46, No. 3 (2011), 265-284.
8. Mack, A. & Khan, A. «The Efficacy of UN Sanctions», *Security Dialogue,* vol. 31, No. 3 (2000), 279-292.
9. Goodin, R.E., Reeve, A., *Liberal Neutrality* (Abingdon. Routledge Revivals, 2022).
10. Goetschel, L. «Neutrality, a Really Dead Concept*?», Cooperation and Conflict,* vol. 34, No. 2 (1999), 115-39.
11. Donovan, P. (2008). «Neutrality in Religious Studies», *Religious Studies*, vol. 26, No. 1, 103-55.
12. Iwasa, N. (2010). The Impossibility of Political Neutrality. *Croatian Journal of Philosophy*, *10* (29), 147-155.

UDC 327.5(06) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.163-174

Liudmyla Yevdokymova
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-3214-037X
e-mail: levdokimova81@gmail.com

RETHINKING THE POLITICAL NEUTRALITY: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW

Abstract

This article presents the results of the author's analytical review of the content, scope and methods of application of the concept of «political neutrality» in modern scientific research in the fields of political science, social philosophy, religious studies and ethics. The purpose of this study is to clarify the content, attributes and specific features of the phenomenon of political neutrality to determine the most effective approach to understanding this phenomenon for further research in the field of political science. In the study, the author used the method of a systematic review of scientific literature, as well as such interdisciplinary methods and approaches as the comparative and comparative method, the method of rich description, the method of studying receptions, and the method of frequency analysis of the corpus of scientific texts.

The main results of the study are: 1) systematisation of the types of understanding of the phenomenon and practices of political neutrality in the modern interdisciplinary field of political science, social philosophy, religious studies and ethics; 2) clarification of the content and scope of the concepts of «political neutrality» and «political neutrality»; 3) systematic presentation of the ways in which the terms «political neutrality» and «political neutrality» are used in modern political science. The article also contains the author's definition of the concept of «political neutrality» not as a state, but as a process of searching for objectivity and openness to different points of view, which is most effective for further research on this issue.

Keywords: neutrality; political neutrality; liberalism; neutrality of consequences; neutrality of aims; neutrality of justifications; perfectionism; pluralism; liberal democracy.

Стаття надійшла до редакції 02.03.24

© Євдокимова Л. І., 2024

УДК 32.01.04 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.175-185

Кобильник Василь Володимирович
(Кам'янець-Подільський, Україна)
https://orcid. org/0000-0001-6927-4219
e-mail: vasyl.kobylnyk82@gmail.com

РОЛЬ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Резюме

Політичне середовище перебуває у стані постійних змін, а нові виклики виникають з великою швидкістю. Швидкість реалізації міжнародних трансакцій, процеси діджиталізації, поширення Інтернету та мобільного зв'язку суттєво прискорюють ці зміни. Такі процеси створюють середовище невизначеності та ризиків, які безпосередньо впливають на політичні процеси та діяльність політичних суб'єктів, а отже, і на процеси прийняття ними рішень. Ці рішення мають прийматися швидко, оскільки ситуація змінюється динамічно, і одні ризики змінюються іншими. Водночас, ці рішення повинні бути зваженими та ґрунтуватися на якісному аналізі ситуації, адже помилкові політичні рішення можуть мати серйозні негативні наслідки для суспільства. Перед прийняттям рішення необхідно провести ретельний аналіз ситуації, що включає формулювання проблеми та її інтерпретацію з урахуванням інших суспільних проблем. Таким чином, процес прийняття політичного рішення можна розглядати як вибір з кількох альтернативних шляхів вирішення питання. Для вибору найкращого з цих шляхів доцільно використовувати підхід порівняльного аналізу, як методу в політологічних дослідженнях, в основі якого лежить виявленні схожостей та відмінностей між політичними інститутами, процесами та явищами. На сьогоднішньому етапі розвитку політичної науки ми можемо говорити про динамічний розвиток сучасної порівняльної політології. Особливо актуальними стають запити на проведення порівняльних досліджень, пов'язаних із прийняттям рішень в умовах невизначеності, стресу та ризику. Безумовно, порівняльний аналіз не завжди може надати чіткі та однозначні відповіді на політичні питання. Тим не менш, він залишається цінним інструментом для формування політичних

рішень, що допомагає політикам та аналітикам краще зрозуміти політичні проблеми та розробити більш ефективні та обґрунтовані політики.

Ключові слова: порівняльна політологія, метод дослідження, прийняття рішення, аналіз, глобалізація, прогнозування, ризик.

Вступ

Політичне середовище постійно змінюється, і нові виклики виникають дуже швидко. Порівняльний аналіз допомагає політикам оперативно реагувати на нові умови, забезпечує необхідну інформаційну базу для прийняття обґрунтованих рішень, спираючись на успішний досвід інших країн. Вивчення успішних прикладів дозволяє підвищити ефективність формування внутрішніх політик та прийняття складних рішень. Крім того, порівняльний аналіз допомагає виявляти інноваційні підходи у публічному управлінні, що сприяє вдосконаленню процесів державного управління і робить їх більш ефективними та прозорими. Це особливо важливо для країн, що прагнуть до модернізації своїх управлінських структур. Таким чином, порівняльний аналіз є основою для розробки ефективних політичних рішень, перевірки теорій, формулювання гіпотез та поглиблення розуміння політичних процесів.

Порівняльний аналіз, як основа для вивчення політичних систем та процесів в різних країнах, набуває популярності ще у XIX столітті. З›являються праці таких видатних мислителів, як А. де Токвіль, Дж. Ст. Мілль, які порівнювали основні європейські держави та їх політичні системи. Згодом значний внесок у розвиток порівняльної політології зробили Г. Алмонд, Ж. Блондель, Р. Даль, Е. Дюркгейм, Дж. Сарторі та багато інших. В Україні комплексні або часткові дослідження компаративного методу в політології здійснювали О. Боднар, Г. Зеленько, М. Кармазіна, М. Кириченко, О. Ткач, В. Шаповал та інші. Серед багатьох теоретиків прийняття політичних рішень слід виділити роботи Г. Лассуелла, Г. Саймона, Дж. Олсена, Ч. Ліндблома, К. Паттона, Д. Савікі, Д. Веймера, А.Вайнінга та інших.

Метою даною статті стало дослідження ролі порівняльного аналізу у процесі прийняття політичних рішень та визначення його впливу на ефективність політичного управління та розвиток державної політики. Для цього необхідно було проаналізувати історичний розвиток методу порівняльного аналізу та його еволюцію у контексті політичних досліджень; виявити основні переваги та виклики застосування порівняльного аналізу в політиці; визначити особливості процесу прийняття політичних рішень в сучасних умовах та роль порівняльного аналізу в цьому процесі. Таким чином, дане дослідження допоможе визначити ефективні шляхи застосування порівняльного аналізу для покращення процесу прийняття політичних рішень на різних рівнях.

Методи дослідження

В ході дослідження автор керувався наступною методологією: аналізу наукових статей, книг, доповідей та інших джерел, що висвітлюють тему порівняльного аналізу у прийнятті політичних рішень; порівняльний аналіз підходів до застосування компаративного методу в різні історичні періоди; кейс-стаді, для вивчення конкретних прикладів використання порівняльного аналізу у прийнятті політичних рішень; SWOT-аналіз сильних та слабких сторін, можливостей та загроз, пов›язаних з використанням порівняльного аналізу у політичних рішеннях.

Результати дослідження

Сучасна порівняльна політологія переживає бурхливий розвиток, активно шукаючи нові парадигми, оновлюючи методологічні підходи, теорії та методи дослідження. Це дозволяє стверджувати, що компаративістика не лише порівняно молода наукова дисципліна, але й актуальна, адже здатна гнучко реагувати на актуальні виклики та зміни, що відбуваються в реальному світі. Тільки за останнє десятиліття до переліку цих викликів долучились глобалізація, тотальна діджиталізація, війни, пандемії, штучний інтелект та фейки. Не дивно, що саме порівняльний метод сьогодні все частіше стає основою, на яку політичні суб'єкти орієнтуються в процесі прийняття складних та комплексних рішень.

Перш за все, для більш детального дослідження ролі порівняльного аналізу в процесі прийняття політичних рішень, ми маємо визначити, що ж мається на увазі під «порівняльним методом». Порівняльний метод — це дослідницький інструмент, що полягає в співставленні двох або більше об›єктів з метою виявлення їх спільних та відмінних рис. На основі такого порівняння здійснюється їх подальша класифікація та типологізація. Наукове порівняння на сьогодні є одним з найпоширеніших методів дослідження, адже воно допомагає визначити кількісні та якісні характеристики предметів, явищ, класифікувати, систематизувати та оцінити зміст тих або інших процесів [1, с. 163]. Отже, порівняльний метод в політологічному дослідженні полягає у виявленні подібностей або відмінностей між політичними інститутами, процесами та явищами. Цей метод використовується для класифікації та типологізації цих явищ, що допомагає дослідникам краще їх зрозуміти та пояснити.

У порівняльних дослідженнях аналізуються як кількісні, так і якісні характеристики політичних явищ. Рідко використовуються лише один тип порівняння, натомість частіше застосовується їх синтез. Це дозволяє отримати більш повне та всебічне розуміння досліджуваних тем. М. Доган та Д. Пеласі стверджують, що політологія має бути порівняльною. На їхню думку, немає сенсу аналізувати окремі політичні явища без урахування контексту, в якому вони відбуваються. Необхідно також проводити історичні

аналогії та вивчати досвід інших країн, щоб отримати глибше розуміння політичних процесів. [2, с. 6]. Г. Алмонд та Г. Пауелл порівнюють логіку та мету порівняльного методу в політології з експериментом у точних науках. На відміну від фізики чи хімії, політолог не може штучно створити політичну систему та спостерігати за її наслідками в лабораторних умовах. Однак порівняльний метод дозволяє описати та проаналізувати, систематизувати та пояснити різноманітні політичні явища, які відбуваються в різних країнах. [3, p. 15]. Д. Аптер виділяв три етапи еволюції порівняльних досліджень: інституціоналізм (виникнення політології як самостійної науки); девелопменталізм (фокус на порівняльному вивченні процесів політичного розвитку); неоінституціоналізм (поновлення інтересу до інституцій та їх порівняльне дослідження) [4, с. 8].

На сьогоднішньому етапі ми можемо говорити про динамічний розвиток сучасної порівняльної політології з декількох причин:

- нові теоретичні рамки та підходи до вивчення політичних систем та процесів;

- компаративісти вдосконалюють свої методи збору та аналізу даних, що дає змогу отримувати більш точні та всебічні результати;

- сучасні політичні виклики стимулюють дослідників вивчати нові теми та проблеми, які раніше не досліджувалися в рамках порівняльної політології;

- порівняльна політологія стає все більш міждисциплінарною, поєднуючи знання з інших галузей, таких як соціологія, економіка, історія та антропологія.

Сучасний світ характеризується динамічністю, стрімкими змінами та появою нових викликів, які суттєво впливають на політичні процеси та діяльність політичних суб›єктів [5, с. 371–372]. Глобальна динаміка стимулює зростання та зміну значення системних рівнів, що робить порівняльний аналіз ще більш необхідним. Швидкість реалізації міжнародних трансакцій, діджиталізація, поширення Інтернету та мобільного зв’язку суттєво прискорюють ці процеси [6, с. 12]. Необхідно переосмислити людську поведінку та соціальні системи, виходячи зі сприйняття світу як фізично і ментально цілісної системи, адже знання в цій сфері все ще часто сегментовані. Глобалізація значно пришвидшує зміни в усіх сферах життя, що стало справжнім викликом для світу, звиклого до неквапливого еволюційного розвитку та спровокувало появу нових викликів:

- необхідність комплексного дослідження глобальних процесів;

- посилення взаємозалежності країн та регіонів;

- виникнення нових проблем та загострення старих: міграція, тероризм, зміна клімату, економічна нерівність, пандемій, воєн;

- зниження впливу держав на міжнародні процеси;

- потреба пришвидшення процесу прийняття рішень через збільшення швидкості поширення інформації.

Усі зазначені процеси наповнюють світ невизначеністю та ризиками, які безпосередньо впливають на політичні процеси та діяльність політичних суб›єктів, а отже, і на процеси прийняття ними рішень. Це обумовлює необхідність прийняття швидких, зважених та обґрунтованих політичних рішень. У таких умовах порівняльний аналіз стає цінним інструментом, який допомагає політикам та аналітикам краще зрозуміти політичні проблеми, оцінити ефективність різних політичних рішень та вибрати найбільш дієві з них [7].

Варто визначити, як відбувається саме прийняття політичного рішення та яке місце займає в ньому порівняльний аналіз. В цілому, процес прийняття рішень складається з низки кроків, таких як визначення проблеми, збирання інформації, ідентифікація можливих альтернатив, вибір однієї з них на основі системи цінностей. Рішенню передує аналіз ситуації, який включає формулювання проблеми та її інтерпретацію з урахуванням інших проблем суспільства [8, с. 45]. Тож, простими словами, процес прийняття політичного рішення можна розглядати як вибір з декількох альтернативних шляхів вирішення питання.

Ч. Ліндблом запропонував підхід послідовних, обмежених порівнянь, як основу прийняття політичних рішень. Він виділив два основних методи: раціонально-універсальний та інкрементальний. Раціональний метод полягає у порівнянні цінностей та пріоритетів з метою вибору оптимального варіанта рішення. Це передбачає формулювання декількох альтернатив для вирішення проблеми та вибір найкращої з них. Логічність та чітке порівняння альтернатив і цінностей роблять цей підхід раціональним, а врахування всіх можливих альтернатив і цінностей — універсальним. Важливо зазначити, що раціонально-універсальний підхід ґрунтується на припущеннях про те, що питання, яке потребує вирішення, можна відокремити від інших питань, всі підходи до реалізації цілей та цінностей чітко визначені та наслідки кожної альтернативи є передбачуваними та порівнюваними.

В цілому, теорія раціонального вибору вивчає процес прийняття рішень з точки зору їх доцільності. К. Паттон та Д. Савікі у своїй праці «Основні методи політичного аналізу та планування» запропонували схему раціональної теорії, яка складається з низки етапів:

- виявлення, визначення та деталізація питання, яке потребує вирішення;
- встановлення критеріїв оцінки;
- розробка альтернативних варіантів вирішення питання;
- оцінка альтернатив. Вибір найкращої альтернативи;
- втілення прийнятого рішення [9].

Д. Веймер та А. Вайнінг у своїй праці «Політичний аналіз: концепції та практика» запропонували схему прийняття політичних рішень в рамках раціонального підходу, яка складається з етапу аналізу ситуації, формулювання цілей, обрання методу, визначення критеріїв оцінювання рішення, розробки альтернативних варіантів вирішення проблеми. Важливо зазначити, що автори схеми підкреслюють важливість збору та оцінки інформації на всіх етапах прийняття рішення, але порівняльний аналіз особливо важливе місце займає на етапі оцінки запропонованих альтернатив [10, с. 205].

Варто зауважити, що для раціонального підходу суттєвою є чітка послідовність етапів прийняття рішення. Зазвичай, вони включають аналіз ситуації, визначення проблеми, формулювання цілей, розгляд альтернативних варіантів та вибір найкращого з них. В рамках цієї теорії використовуються математичні моделі, дослідження операцій та інші інструменти. Отже, раціональність у прийнятті політичних рішень полягає в тому, що суб›єкти прийняття рішень володіють здатністю до логічного прогнозування. Це дає їм можливість розташувати можливі альтернативи за пріоритетністю та обрати найефективніші методи для досягнення поставлених цілей [11, с. 230]. Раціональний підхід ґрунтується на ретельній порівняльній оцінці кожної альтернативи та врахуванні цінностей, пов›язаних з цим рішенням. Він прагне до максимізації користі та повноти інформації при прийнятті рішення. Процес прийняття рішень у більшості випадків слугує не самоціллю, а засобом досягнення інших важливих цілей, які лежать за його межами. У цьому сенсі він є важливим, але все ж допоміжним інструментом.

В сучасних умовах особливо актуальними стають форми явищ, пов›язаних з прийняттям рішень в умовах невизначеності, стресу та ризику. У нашому розумінні, коли йдеться про прийняття рішення під час службової діяльності, де ризик виникає через службовий або громадський обов›язок, а з›являється мета, за якою одразу ж виникає ризик її недосягнення, готовність до ризику слід розглядати як результат виховання та формування особистості. У формуванні готовності до ризику безсумнівно бере участь така глибинна якість особистості, як схильність до ризику. Ця схильність може бути спадковою, а її пригнічення або, навпаки, активізація потребує вольових зусиль, мотивації, спонукання як зсередини, так і ззовні. Вона може розглядатися як особистісна властивість, що виступає як професійно важлива риса у професіях, пов›язаних з небезпекою, або як небажана риса характеру, неприйнятна у професіях, де необхідні обережність та обачність. У психології управління цей феномен має назву прийняття ризику [12, с. 151-152] Тому, в процес порівняльного аналізу сьогодні, крім ряду об’єктивних факторів та умов може включатись ще й суб’єктивний чинник персональної схильності політичного суб’єкту до ризику.

Отже, суть порівняльного методу в політологічних дослідженнях полягає у виявленні схожостей або відмінностей між політичними інститутами, процесами та явищами. Це робиться з метою їх кількісної та якісної характеристики, класифікації, впорядкування та використання в іншому соціополітичному середовищі. У межах конкретного політологічного дослідження рідко використовуються окремі типи порівнянь. Зазвичай застосовується їх комбінування [13, с.64]. У компаративістиці порівняльні дослідження виходять за межі простого опису причинно-наслідкових зв'язків у політичному світі. Вони охоплюють величезну кількість випадків, де чітко простежується вплив суб'єктивного фактора. Окрім того, порівняльне дослідження неодмінно має поєднувати загальні характеристики з конкретними деталями. Результатом порівняння стає ідентифікація та зіставлення певного політичного явища з визначеним класом явищ. Це дозволяє визначити спільні або відмінні риси щодо того явища, яке аналізується [14, с. 17]. По завершенню процесу аналізу, його результати можуть стати надійною теоретичною основою для прийняття тих чи інших політичних рішень, допомогти відкинути завідомо негативні варіанти, обрати кращу з двох альтернатив чи просто підтвердити правильність обраного політичного курсу.

Проте, незважаючи на свою ефективність, порівняльний метод має ряд проблемних аспектів та слабких сторін, які необхідно враховувати в контексті прийняття політичних рішень. До основних з них можна віднести:

- порівняння ефективне лише на рівні вже існуючих знань та оцінок щодо предмета аналізу;
- порівняння не може дати абсолютно точних результатів;
- ризик неправильного ототожнення теоретичної моделі з реальними процесами;
- обмеженість пізнавальних можливостей дослідника [15, с. 165].

Загалом, тема ролі порівняльного аналізу в процесі прийняття політичних рішень залишається актуальною та потребує подальшого теоретичного вивчення. Станом на зараз ми можемо стверджувати, що порівняльний аналіз виступає надійною теоретичною основою для політичних рішень та зменшує кількість ризиків та невизначеностей при їх прийнятті. Порівняльний аналіз може бути застосований до широкого кола політичних проблем, допомогти політикам та аналітикам оцінити ефективність різних моделей державного управління.

Висновки

Порівняльний аналіз відіграє суттєву роль у процесі прийняття політичних рішень, надаючи політикам та аналітикам цінні знання та розуміння різних підходів до вирішення проблем. Він дає змогу оцінити політичні альтернативи, порівнюючи різні політичні режими, інституції та політики. Це дозволяє оцінити їхню ефективність, результативність та

потенційні наслідки. Крім того, результати аналізу допомагають політикам обґрунтовувати свої рішення, обираючи найкращі практики з досвіду інших країн або адаптуючи їх до власного контексту. Крім того, в умовах глобалізації та невизначеності необхідно розуміти причини та наслідки політичних явищ, а порівняльний аналіз допомагає ідентифікувати фактори, які впливають на успіх чи невдачу політичних рішень. Це дозволяє краще зрозуміти причини певних політичних явищ та передбачити їхні потенційні наслідки. Враховуючи все згадане, можемо назвати порівняльний аналіз ключовим етапом раціонального прийняття політичних рішень в сучасному світі. Звісно, порівняння різних політичних систем та контекстів може бути складним через відмінності в культурі, історії, інституціях та рівні розвитку. А сам порівняльний аналіз не позбавлений недоліків. Тим не менш, цей метод залишається цінним інструментом для формування політичних рішень, який може допомогти політикам та аналітикам краще зрозуміти політичні проблеми та розробити більш ефективні та обґрунтовані політики.

Список посилань

1. Кобильник В. (2023) Проблемні аспекти застосування порівняльного методу дослідження політики. Регіональні студії. Ужгород, 2023. № 33. С. 162-165.
2. Dogan M. Strategies in Comparative Sociology. *Comparative Sociology*. 2002. № 1. С. 63-92.
3. Almond G. Comparative Politics Today. A World View. Third edition. Little, Brown and Company. Boston, 1984. 742 p.
4. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем Західної Європи: інституційний вимір. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.
5. Требін М., Герасіна Л., Погрібна В. та ін. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика: навч. посіб. / за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2016. 540 с.
6. Куцик П., Ковтун О., Башнянин Г. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування та розвитку: монографія. Львів: Вид-во ЛКА, 2015. 583 с.
7. Кобильник В. Вплив глобалізаційних процесів на перспективи розвитку політичної компаративістики. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр., Харків: Право. 2023. № 2 (57). С. 118-127.
8. Чабанна М. (2009) Основні підходи до аналізу прийняття політичних рішень у західній політичній науці. Наукові записки НаУКМА. 2009. Т. 95. С. 42-46.
9. Patton C., Sawicki D. (1986) Basic methods of policy analysis and planning. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, INC. 450 p.

10. Weimer D., Vining A. Policy analysis. Concepts and practice. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, INC. 1992. 424 p.
11. Саймон Г. Адміністративна поведінка. Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції. Київ: АртЕк.2001. 392 с.
12. Артемов В., Сингаївська І. Особливості процесів прийняття рішень в умовах невизначеності. Вчені записки Університету «КРОК». 2022. № 1 (65). С. 149-163.
13. Кобильник В. Порівняльний метод як основа політологічного дослідження. Політологічні студії. 2011. Вип. 2. С. 54-65.
14. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем Західної Європи: інституційний вимір. Львів: Тріада плюс. 2004. 392 с.
15. Кобильник В. (2023) Проблемні аспекти застосування порівняльного методу дослідження політики. Регіональні студії. Ужгород, 2023. № 33. С. 162-165.

References

1. Kobylnik, V. (2023). Problematic aspects of the application of the comparative method of political research. Regionalni studii, 33, 162165 [in Ukrainian].
2. Dogan, M. (2002). Strategies in comparative sociology. Comparative Sociology, 1, 63-92.
3. Almond, G. (1984). Comparative politics today: A world view. Little, Brown and Company. 742 p.
4. Romaniuk, A. (2004). Comparative analysis of political systems in Western Europe: institutional dimension. Lviv: Triada plus. 392 p. [in Ukrainian].
5. Trebin, M., Gerasina, L., Pogribna, V., et al. (2016). Theory of international relations. International relations and world politics: textbook. Kharkiv: Pravo. 540 p. [in Ukrainian].
6. Kutslyk, P., Kovtun, O., & Bashnyanin, G. (2015). Global economy: principles of formation, functioning and development: monograph. Lviv: Vyd-vo LKA. 583 p. [in Ukrainian].
7. Kobylnik, V. (2023). The influence of globalization processes on the prospects for the development of political comparative studies. Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sotsiologiya: zb. nauk. pr., 2(57), 118-127 [in Ukrainian].
8. Chabanna, M. (2009). Basic approaches to the analysis of political decision-making in Western political science. Naukovi zapysky NaUKMA, 95, 42-46 [in Ukrainian].

9. Patton, C., & Sawicki, D. (1986). Basic methods of policy analysis and planning. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. 450 p.
10. Weimer, D., & Vining, A. (1992). Policy analysis: Concepts and practice. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. 424 p.
11. Simon, H. (2001). Administrative behavior. Study of decision-making processes in organizations performing administrative functions. Kyiv: ArtEk. 392 p. [in Ukrainian].
12. Artemov, V., & Syngaievska, I. (2022). Features of decision-making processes in conditions of uncertainty. Visnyk Universytetu «KROK», 1(65), 149-163 [in Ukrainian].
13. Kobylnik, V. (2011). Comparative method as the basis of political research. Politologichni studii, 2, 54-65 [in Ukrainian].
14. Romaniuk, A. (2004). Comparative analysis of political systems in Western Europe: institutional dimension. Lviv: Triada plus. 392 p. [in Ukrainian].
15. Kobylnik, V. (2023). Problematic aspects of the application of the comparative method of political research. Regionalni studii, 33, 162-165 [in Ukrainian].

UDC 32.01.04 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.175-185

Vasyl Kobylnyk
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
(Kamianets-Podilsk, Ukraine)
https://orcid. org/0000-0001-6927-4219

THE ROLE OF COMPARATIVE ANALYSIS IN POLICY MAKING

Abstract

The political environment is in a state of constant change, and new challenges are emerging at a rapid pace. The speed of international transactions, digitalisation processes, and the spread of the Internet and mobile communications significantly accelerate these changes. Such processes create an environment of uncertainty and risks that directly affect political processes and the activities of political actors, and thus their decision-making processes. These decisions have to be made quickly, as the situation is changing dynamically and some risks are replaced by others. At the same time, these decisions must be balanced and based on a qualitative analysis of the situation, as wrong political decisions can have serious negative consequences for society. Before making a decision, a thorough analysis of the situation is necessary, including the formulation of the problem and its interpretation in the context of other social problems. Thus, the process of political decision-making can be seen as a choice among several alternative ways of resolving an issue. To choose the best of these ways, it is advisable to use the comparative analysis approach. The essence of the comparative method in political science research is to identify similarities and differences between political institutions, processes and phenomena. At the present stage, we can talk about the dynamic development of modern comparative political science. In today's environment, the forms of phenomena associated with decision-making under conditions of uncertainty, stress and risk are becoming particularly relevant. Of course, comparative analysis cannot always provide clear and unambiguous answers to political questions. Nevertheless, it remains a valuable tool for policy-making, helping policymakers and analysts to better understand policy issues and develop more effective and informed policies.

Keywords: comparative political science, research method, decision-making, analysis, globalisation, forecasting, risk.

Стаття надійшла до редакції 10.04.24

© Кобильник В. В., 2024

УДК 364.22 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.186-197

Балан Сергій Вікторович

Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/0000-0002-9421-7037

e-mail: ser_balan@yahoo.com

ЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕРЖАВИ

Резюме

У статті зроблена спроба визначити перелік і зміст політичних інститутів, наявність яких уможливлює концептуалізацію політичного феномена інформаційної держави. Основний фокус дослідницьких зусиль спрямовано на пошук інституційних критеріїв, наявність яких дозволяє класифікувати певну державу як інформаційну, відмежовуючи її від абстрактного поняття інформаційне суспільство. Метою публікації є визначення фундаментальної ролі політичних інститутів у становленні інформаційної держави та ідентифікації актуальних підходів до її конституювання у політичній сфері.

Досліджено сутність і роль інститутів у державі і суспільства та їх вплив на політичний процес. Стверджується, що ефективні політичні інститути є особливо важливими для функціонування демократичних політичних режимів, оскільки повинні забезпечувати, щоб державні установи діяли чітко в межах своїх законних повноважень з неодмінним дотриманням принципів прозорості і підзвітності. Описано одну з перших спроб виміряти показник «інформаційності» держави, яку здійснив Токійський дослідницький інститут RITE.

У статті висвітлюється процес інституціоналізації інформаційного суспільства на рівні Європейського Союзу. З'ясовано, що на європейському континенті заходи з інституціоналізації інформаційної держави розпочалися наприкінці 90-х років минулого століття. Вони передбачали розробку і ухвалення стратегічних документів для визначення засад державної політики у сфері поводження з інформацією та впровадження. Подальші кроки з формалізації інститутів інформаційної держави передбачали лібералізацію телекомунікацій разом з нормативним закріпленням соціальних гарантій для членів інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційна держава, інформаційне суспільство, політичні інститути, інституціоналізація, прозорість і підзвітність влади, демократія, свобода слова, інформаційна безпека, державна політика, державне управління, правове регулювання, публічна влада.

Вступ

Запорукою та запобіжником від популізму на державному рівні виступають самодостатні політичні інститути, які здатні протистояти мінливим політичним настроям і дотримуватися довготривалої стратегії розвитку галузі. Відтак ключовим для типологізації інформаційної держави є питання того, чи спричиняє її виникнення формування нових владних інститутів або ж зміну функцій і повноважень уже існуючих.

Політичні інститути — це структури та механізми, які організовують, розподіляють і обмежують здійснення політичної влади в суспільстві. У демократичній державі ці інститути покликані забезпечувати представницьке правління, захист прав і свобод та верховенство права. Стан розвитку політичних інститутів має вирішальне значення для динаміки демократичних систем та їх стійкості до внутрішніх і зовнішніх викликів.

Набуття сучасними розвиненими демократичними державами якісно нових ознак й поява нового типу держави - інформаційної - вимагає пошуку закономірностей у формах інституціоналізації нових моделей суспільних відносин, створення державних установ, реалізації політик й ухвалення відповідного законодавства.

Методи дослідження

Метою статті є проаналізувати роль політичних інститутів у формуванні змісту концепту "інформаційна держава" та виявити загальні тенденції інституціоналізації сучасної демократичної держави. Досягнення результатів дослідження стало можливим завдяки застосуванню комплексу загальнонаукових методів аналізу. Для визначення нормативних критеріїв класифікації інформаційної держави було застосовано інституційний метод, що дозволило проаналізувати основні політико-правові фактори, які впливають на формування інформаційної держави, зокрема в частині реалізації прав, свобод та інтересів соціальних суб›єктів в інформаційній сфері. Для з'ясування природи зв'язків між структурними елементами інформаційної держави як системи і впорядкованого набору елементів був використаний системний метод. І нарешті для дослідження емпіричних аспектів функціонування інформаційної держави застосовувався компаративний метод, що дозволило виявити спільні і відмінні характеристики та особливості формування політико-правових інститутів в різних європейських країнах.

Результати дослідження

Витоки концепції інформаційної держави сягають початку 60-х років минулого століття, коли австрійський економіст Ф. Махлуп представив свою концепцію «індустрії знань» [1]. Паралельно японські вчені розвинули цілий дослідницький напрям цього феномену. Саме японським дослідникам приписують впровадження у науковий обіг терміну «joho shakai» («інформаційне суспільство», «інфоцентричне суспільство», «інформаційно свідоме суспільство») та похідний від нього «johoka shakai», який можна перекласти з японської як інформатизоване суспільство [2].

Дослівний термін «інформаційне суспільство» вперше з'являється в назві роботи «The Information Society: From Hard to Soft Society» Ю. Хаяши (Yuichi Hayashi), яка вийшла друком в 1969 році і стала бестселлером в Японії [3, с. 119]. Водночас перша згадка терміну «інформаційне суспільство» у тексті публікації була зроблена в 1968 році Й. Масудою [3, с. 119]. В 1972 році установа якою керував Й. Масуда (Computer Usage Development Institute) випустила дослідження «План для інформаційного суспільства: національна мета до 2000 року» [4, с. 221]. Дослідники зауважують, що бум уваги до інформаційного суспільства був спричинений публікаціями Т. Умесао, в яких він описував «інформаційні індустрії» [3, с. 119]. Вже в 1971 році в Японії було видано систематизовану працю «Словник інформаційних суспільств» [5].

В 1981 році інший японський дослідник Ю. Ітo [6, с. 671-698] спробував узагальнити розвиток підходів до дослідження інформаційного суспільства в Японії, а також запропонував кількісні критерії для оцінки обсягів інформації [7, с. 8]. Варто зауважити, що в Японії дослідження інформаційного суспільства здійснювалося переважно дослідниками, об'єктом наукового інтересу яких були комунікації [8, с. 72-73].

У США наступний сплеск уваги до досліджень інформаційного суспільства співпав у часі з підготовкою і проведенням в 1970 році щорічних зборів Американського товариства інформаційних наук (American Society for Information Science), присвяченого темі інформаційно свідомого суспільства [3, с. 118]. З кінця 60-х і до початку 80-х років XX століття низка провідних вчених-суспільствознавців присвятили свої праці різним аспектам формування постіндустріального суспільства. Серед них варто згадати передусім З. Бзежинського [9], К. Боулдінга [10, с. 1–13], П. Друкера [11], Е. Тоффлера [12; 13].

Результати досліджень інформаційного суспільства лягли в основу концепції інформаційної держави, яку одним з перших почав розробляти М. Кастельс. У книзі «Підйом мережевого суспільства» [14] автор проголосив початок нової ери, в якій держава все більше покладається на цифрові технології для збору, обробки та поширення інформації. Дослідницьку спадщину М.Кастельса доповнили роботи Й. Бенклера [15], Л. Лессіга [16], Б.С. Новек [17] та ін.

Політичні інститути встановлюють правила та норми, що регулюють політичну поведінку, процеси прийняття рішень і розподіл влади. У демократичному контексті очікується, що вони відображатимуть волю народу, функціонуватимуть в інтересах суспільства та сприятимуть інклюзивному та підзвітному врядуванню. Забезпечують сталість системи і знижують важливість особистісного фактору.

Передбачається, що демократичні політичні інститути слугують підвищенню рівня прозорості та підзвітності державної влади. Підзвітність, у свою чергу, виступає механізмом забезпечення відповідальності посадових осіб органів влади за свої дії та рішення тих.

Інституціоналізм розглядає інститути як відносно стійкі набори правил і організованих практик, які є відносно інваріантними в умовах зміни індивідів і мінливих зовнішніх обставин [18, с. 8]. Політико-правові інститути лежать у нормативній площині, маючи своїм фундаментом законодавство або стійкі та тривалі суспільні традиції, які визначають моделі поведінки людей.

Інституціоналізація є одночасно процесом і властивістю певних організаційних структур. Інституціоналізація як процес передбачає, що в державі розвивається організаційна ідентичність та вибудовується сприйняття і легітимність політичного процесу у певній культурі або субкультурі. Вона має наслідком підвищення чіткості та згоди щодо правил поведінки між членами, включаючи розподіл офіційних повноважень. Інституціоналізація передбачає посилення консенсусу щодо того, як правила поведінки мають бути описані, пояснені та виправдані за допомогою спільного для всіх учасників взаємодії словника, очікувань і критеріїв успіху [18, с. 8].

Оскільки інститути є продуктом людини, результатом суспільної взаємодії, вони існують лише тому, що досить велика кількість громадян вірить у їх існування [19]. Інститути вимагають постійного колективного підтвердження та валідації своїх установчих правил, значень і ресурсів. Як зазначив свого часу Д. Норт, інститути — це правила гри в суспільстві, або більш формально, це створені людьми обмеження, які формують людську взаємодію [20, с. 1]. Також можна сказати, що інститути — це тривалі закономірності людських дій у ситуаціях, структурованих правилами, нормами та спільними стратегіями, а також фізичним світом. Правила, норми та спільні стратегії створюються та перевстановлюються людською взаємодією в ситуаціях, що часто виникають або повторюються [21, с. 582]. Варто додати, що політичні інститути формалізуються й забезпечуються державою з її апаратом примусу та системою процедур.

Можна погодитися також і з тим, що основна роль інститутів у суспільстві полягає у зменшенні невизначеності шляхом встановлення стабільної (але не обов'язково ефективної) структури людської взаємодії

[20, с. 6]. Таким чином інститути додають прогнозованості зусиллям політичних суб'єктів та загалом політичній діяльності, завдяки чому досягнення позитивного результату в умовах соціальної взаємодії вимагає менших інвестицій. Історично зростання економіки відбувалося саме в інституційних межах добре розвиненої системи примусу [20, с. 6] за наявності функціональних політичних інститутів.

Наявність інститутів, включно з їх номенклатурою, ієрархією та суспільною легітимністю, слугує критерієм розрізнення сформованих і функціональних політичних систем. Власне політична система держави матеріалізується за посередністю сукупності державних та недержавних політико-правових інститутів, які мають взаємно упорядковані зв›язки.

Інституціоналізація може бути також представлена параметрами складності та взаємоузгодженості складових елементів, які вказують на внутрішню управлінську спроможність відповідної структури [20, с. 6].

Інститути є надзвичайно важливими в умовах демократичного політичного режиму, оскільки всі урядові інститути мають діяти чітко в межах своїх визначених законом повноважень, з дотриманням принципів прозорості і підзвітності. Запорука цього в ефективності функціонування політичних інститутів, яка залежить зокрема від якості нормативно-правової бази, яка регулює їх діяльність, або ж ступеня вкорінення політичних традицій у цінностях окремої національної держави.

Інститути мають бути організовані таким чином, щоб надавати посадовим особам і громадянам можливості та стимули брати участь в обґрунтуванні моральних аспектів взаємодії. Інститути також мають бути прозорими в тому сенсі, що їхні фактичні цілі мають збігатися з публічно визнаними цілями. При цьому практика обговорення не повинна обмежуватися інститутами влади [22, с..62-63].

Аналіз політико-правових інститутів є особливо важливим в контексті дослідження концепції інформаційної держави та її практичних імплікацій у кордонах національних держав, оскільки саме наявність інститутів дозволяє ідентифікувати інформаційний атрибут сучасної демократичної держави. Токійський дослідницький інститут RITE (Research Institute of Telecommunications and Economics) був одним з перших, хто здійснив спробу виміряти критерій «інформаційності» держави у своїх звітах за 1968 і 1970 роки. Цей інструмент отримав назву назву «Joho Keisu» (у перекладі з японської—«інформаційний коефіцієнт» або «індекс»). Індекс демонструє співвідношення державних витрат на «інформаційну» діяльність до загальних витрат. Назагал дослідження RITE належним чином підтвердило вельми правдоподібну гіпотезу про те, що люди витрачають гроші на телефони та книги, коли їхні базові потреби в їжі, одязі та житлі задоволені; або, кажучи формально, в міру економічного розвитку суспільства частка національного доходу, що витрачається на інформацію та комунікації,

зростатиме. Інформаційний коефіцієнт мав очевидну структурну подібність із добре встановленою кореляцією, відомою як закон Енгеля, згідно з яким частка сімейних витрат на їжу змінюється обернено пропорційно сімейному доходу [8, с. 73].

Загалом дослідження RITE підтверджували висновки теоретиків про інформаційне суспільство та інформаційний сектор економіки. Америка досить очікувано стала лідером в інформатизації, а Західна Європа та східноазійські «тигри» її наздоганяли, повільним і швидким темпом відповідно. Методологія, однак, була дуже грубою. RITE не намагався обчислити приватні витрати на інформаційні елементи в сімейних бюджетах, припускаючи натомість, що всі витрати, які не стосуються чогось відверто неінформаційного, як-от продовольство чи транспорт, слід розглядати як пов'язані з інформацією [8, с. 73].

«Joho Keisu» крім інформаційного індексу включав низку інших факторів, які нібито мали вказувати на рівень інформатизованості країни. Вони були організовані таким чином:

A) Інформаційний коефіцієнт (витрати на інформацію як частка загальних витрат); B) Якість інформаційної діяльності (частка працівників сфери послуг у загальній кількості працездатного населення; частка учнів у загальній кількості відповідної вікової групи); C) Обсяг інформації (кількість телефонних дзвінків на людину на рік; загальний наклад газет на 100 чол.; кількість виданих книг на 1000 чол. населення; щільність населення (мірило міжособистісного спілкування); D) Розповсюдження засобів комунікації (кількість телефонних апаратів на 100 чол. населення; кількість радіоприймачів на 100 домогосподарств; кількість телевізорів на 100 домогосподарств) [8, с. 73].

Традиційно першість у здійсненні інновацій належить приватній ініціативі, а не державі. До того ж продукування інновацій саме по собі не є єдиною метою і суттю процесу формування інформаційної держави. Проте саме спроможність держави розробляти і впроваджувати конкурентоспроможні інновації свідчать про її здатність відігравати провідну роль у суспільстві та заохочувати підприємницьку ініціативу [23]. На прикладі США можна переконатися, що держава може не лише заохочувати розвиток економіки знань, але й активно формувати її за допомогою стратегічного бачення, державних політик, цільових інвестицій, податкових стимулів, формування політичних інститутів тощо. Так, наприклад, проведений дослідниками аналіз ключових технологій, на яких збудована технологічна архітектура iPhone, демонструє, що всі вони були профінансовані урядом [24, с. 94-95].

Європейський Союз (ЄС) свого часу розробив низку документів, що заклали фундамент для інституціоналізації інформаційного суспільства, а, по суті, встановили стандарти функціонування універсальної інформаційної держави на міждержавному рівні [25]. Розробка таких документів була

викликана намаганням впорядкувати процеси, пов'язані з функціонуванням «електронної економіки», із врахуванням минулих економічних тенденцій, переважно орієнтованих на ринок акцій, і викликів новій інформаційній економіці. Використана у документах термінологія чітко засвідчує, що під «електронною економікою» малися на увазі економічні аспекти інформаційної держави. Серед пропонованих заходів йдеться зокрема про необхідність: заохочувати європейські підприємства до ширшого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ); стимулювати дослідження прикладних технологій інформаційного суспільства, спрямовані на вирішення основних економічних проблем; сприяти організаційним змінам в цілому та новим сталим парадигмам електронної роботи; розвивати навички використання ІКТ та медіаграмотності через впровадження релевантної освіти та впровадження стратегій навчання впродовж всього життя; сприяти е-довірі споживачів [26].

Європейські країни розпочали заходи з інституціоналізації інформаційної держави наприкінці 90-х років. Першим кроком стало ухвалення стратегічних документів державними органами, в яких згадувався термін «інформаційне суспільство». Першою ініціативою Європейської Комісії у «плануванні інформаційного суспільства» була Біла книга «Зростання, конкурентоспроможність і зайнятість», розроблена у 1993 році. Назагал політику формування інформаційного суспільства Європейського Союзу в дев'яності роки можна розділити на дві хвилі: одна в першій половині десятиліття з наголосом на лібералізації телекомунікацій та розвитку інформаційних технологій, а інша в другій половині 1990-х років більше уваги приділяла соціальним аспектам розвитку інформаційного суспільства [27, с. 12.].

Так, у документі «Соціальний вимір інформаційного суспільства та ринок праці. Перш за все люди—наступні кроки» Європейська Комісія представляє набір цілей, на досягнення яких повинна спрямовуватися політика побудови інформаційного суспільства. До них належить: поліпшити доступ до інформації, посилити демократію та соціальну справедливість, сприяти працевлаштуванню та навчанню протягом усього життя, зміцнити потенціал економіки ЄС для досягнення значного і сталого зростання та рівня зайнятості, досягнути і розширити рівні можливості між чоловіками та жінками, сприяти включенню та підтримці людей з особливими потребами та тих, хто не має можливостей покращити своє становище, підвищити якість та ефективність державного управління. З даного переліку можна зробити висновок, що автори документи покладали на інформаційне суспільство свої надії вирішити усі основні проблеми сучасних демократичних держав [28].

У 2010 році було офіційно представлено нове бачення ЄС щодо інформаційного суспільства. Цей план називався «Європейський цифровий

порядок денний — Європа 2020. Стратегія розумного, сталого та інклюзивного зростання».

В Естонії у 1993 році в структурі уряду було створено департамент державних інформаційних систем (RISO). Відтоді плани розвитку ІТ усіх міністерств і відомств мали затверджуватися у RISO, що дозволило відстежувати витрати на ІТ усіх державних установ та координувати їх зусилля [29]. Наступного 1994 року група урядових експертів, ІТ-фахівців та науковців розробила стратегічний документ «Естонський шлях до інформаційного суспільства» з метою встановлення принципів управління сучасними ефективними державними інформаційними системами [30].

У Швеції перший документ, в якому було офіційно викладено бачення побудови інститутів інформаційної держави на політичному рівні було в середині 1990-х років [31, 89]. В 1994 році урядова ІТ-комісія оприлюднила доповідь під назвою «Інформаційні технології — крила для людських здібностей». Завдання ІТ-комісії полягало в тому, щоб сприяти використанню переваг інформаційних технологій у Швеції для покращення якості життя населення та підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни. У Швеції закон про бюджет передбачає окремий рядок витрат на «Політику інформаційного суспільства», що охоплює загальні питання цифровізації та використання інформаційних технологій; електронний зв'язок, пошту та основні платіжні послуги.

Фінляндія вже кілька десятиліть є одним зі світових лідерів у сфері ІКТ для адаптації своєї економіки до нових глобальних викликів та реформування державного сектору. Країна формує інститути інформаційної держави через розвиток державних онлайн послуг, обмін даними, відкритий уряд, захист конфіденційної інформації та активного формування бачення перспектив розвитку інформаційної держави у громадян, але зі збереженням фундаментальних цінностей фінського суспільства.

Перша фінська стратегія інформаційного суспільства, яка була складовою національної стратегії, з'явилася в 1994 році. У ній акцентувалася увага на використанні можливостей ІКТ і боротьбі з можливими загрозами в інформаційній сфері [32]. Її основні цілі були включені в офіційну платформу наступного уряду. Ініціатива національного Форуму інформаційного суспільства навесні 1997 року щодо реформування цієї стратегії була підтримана національним Комітетом інформаційного суспільства, Державною радою та Національним фондом досліджень і розвитку. У 1999 році новий уряд включив кілька ініціатив інформаційного суспільства до своєї офіційної програми. Стратегія інформаційного суспільства Фінляндії фокусується на розвитку нових можливостей, які відкривають інформаційні технології у площині особистісного розвитку, міжсуб'єктної взаємодії та реалізації державних політик.

Висновки

Політичні інститути, як форма впорядкування суспільних відносин, відіграють ключову роль для формування інформаційної держави - демократичної держави нового типу. Саме завдяки впровадженню і розвитку політичних інститутів через ухвалення стратегічних документів державного рівня - які встановлювали за мету інформаційну трансформацію та інструменталізували механізм її забезпечення у формі створення спеціалізованих державних установ, ухвалення актів законодавства, виділення бюджетного фінансування - в межах національних держав абстрактне поняття «інформаційне суспільство», яке впродовж другої половини XX ст. було в епіцентрі дослідницького інтересу значної кількості вчених, що працювали на перетині соціології, економіки, політології і права, набуло чітких самодостатніх рис і трансформувалося у концепт «інформаційна держава».

Список посилань/References

1. Machlup, F. (2012). The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton, NJ: Princeton University Press, 436 p.
2. Fietkiewicz,K.J. (2019). 0The Development of Information Society in Japan: A Case Study of 21 Metropolitan Areas. In: *Proceedings of the 2019 Hawaii University International Conferences on Arts, Humanities, Social Sciences & Education (AHS*E). Honolulu, HI: Hawaii University, 24 p. URL: https://huichawaii.org/wp-content/uploads/2018/12/Fietkiewicz-Kaja-Joanna-2019-AHSE-HUIC.pdf
3. Duff, A., Craig, D., & McNeill D. A (1996). Note on the Origins of the 'Information Society'. *Journal of Information Science,* Volume 22, 2, 117-122.
4. Wattenberg, U. (1997). (tate Intervention - The Japanese Experience. In: Exploring the Limits. European Communication Council (ECC): Report, Springer, Berlin, Heidelberg, 219-228.
5. Karvalics, L. (2007). Information Society—what is it exactly? (The meaning, history and conceptual framework of an expression). Budapest. Institute of Advanced Studies Kőszeg, URL: https://www.researchgate.net/publication/237332035_Information_Society_-_what_is_it_exactly_The_meaning_history_and_conceptual_framework_of_an_expression
6. Ito, Y. (1981). 'The "johoka shakai" approach to the study of communication in Japan'. In: Wilhoit G.C. and Bock H. de (eds.) Mass Communication Review Yearbook. Sage, Beverly Hills, 671-698.
7. Bates, B. (1984). Conceptualizing the Information Society: The Search for a Definition of Social Attributes. Paper presented at the 34th International Communication Association conference, San Francisco. URL: www.cci.utk.edu/~bates/papers/bates-concept-is.pdf

8. Duff, A. (2000). Information Society Studies. New York: Routledge, 214 p.
9. Brzezinski, Z. (1970). Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era. New York: Viking Press, 354 p.
10. Boulding, K. (1966). The Economics of Knowledge and the Knowledge of Economics. *American Economic Review*. Vol. 56, No. 1/2, March 1, 1-13.
11. Drucker, P. (1969). The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society. New York: Harper & Row, 413 p.
12. Toffler, A. (1970). Future Shock. New York: Random House, 505 p.
13. Toffler, A. (1980). The Third Wave. Collins, 1980, 544 p.
14. Castells, M. (2010). The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume 1: The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley Blackwell, 597 p.
15. Benkler, Y. (2006). The wealth of networks: how social production transforms markets and freedom (1st ed.), New Haven, Conn: Yale University Press, 515 p.
16. Lessig, L. (1999). Code and Other Laws of Cyberspace. New York: Basic Books, 320 p.
17. Noveck, B.S. (2010). Wiki Government: How Technology Can Make Government Better, Democracy Stronger, and Citizens More Powerful. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2010, 247 p.
18. Olsen, J. (2009). Change and continuity: an institutional approach to institutions of democratic government. *European Political Science Review,* 1:1, 3-32.
19. Searle, J.R. (1995). The Construction of Social Reality. New York: Free Press, 256 p.
20. North, D. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, 152 p.
21. Crawford, S., Ostrom, E. A. (1995). Grammar of Institutions. *The American Political Science Review*. September, Vol. 89, No.3, 582-600.
22. Kettner, M. (2007). Deliberative democracy: from Rational Discourse to Public Debate. In: Goujon P., Lavelle S., Duquenoy P., Kimppa K., Laurent V. (eds) The Information Society: Innovation, Legitimacy, Ethics and Democracy In honor of Professor Jacques Berleur s.j.. IFIP International Federation for Information Processing, vol 233. Springer, Boston, 7-66.
23. Hanna, N. A (2018). Role for the State in the Digital Age. *Journal of Innovation and Entrepreneurship 7, 5.* URL: https://doi.org/10.1186/s13731-018-0086-3
24. Mazzucato, M. T. (2013). he Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths. London: Anthem Press, 261 p.
25. European Union. Communication of 8 December 1999 on a Commission initiative for the special European Council of Lisbon, 23 and 24 March 2000—eEurope—An information society for all. URL: https://eur-lex.

europa.eu/EN/legal-content/summary/eeurope-an-information-society-for-all.html
26. Holland, G. (2006). Information society: European considerations in economic and cultural contexts. *Library Philosophy and Practice,* Vol. 8, No. 2 (Spring 2006). URL: https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1085&context=libphilprac
27. Servaes, J. (2003). Te European Information Society: A wake-up call. In: The European Information Society. A reality check. Ed. by Servaes J. Bristol, Portland: Intellect Books, 11-32.
28. Commission of the European Communities. Communication from the Commission on The Social and Labor Market Dimension of the Information Society. People First—the Next Steps. COM (97) 390. Brussels. 1997. URL: http://aei.pitt.edu/1228/1/living_work_gp_follow_COM_97_390.pdf
29. Ströbele M., Leosk N., Trechsel A. Two countries, two decades, two outcomes: a brief comparison of e-government solutions in Estonia and Switzerland. Commissioned by Procivis. Zurich, xUpery Ltd. 2017. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/5fae427738578ff4a330efe3/60006196baac89849662a3c4_Procivis%20–%C2%A0eGovernment%20progress%20report%20for%20Switzerland.pdf
30. Larsson, L. (1997). Estonia, the information society since 1997. URL: https://www.centreforpublicimpact.org/case-study/e-estonia-information-society-since-1997
31. Henten, A. & Kristensen, T. (2000). Information society visions in the Nordic countries. *Telematics and Informatics* 17(1-2), 77-103.
32. Tapper, H. Information Society Strategy—Seeking New Solutions for Post-Modern Societies. The Case of Finland. URL: https://www.researchgate.net/profile/Helena-Tapper/publication/237556361_Information_Society_Strategy_-_Seeking_New_Solutions_for_PostModern_Societies_The_Case_of_Finland/links/5745be3d08ae298602f9e594/Information-Society-Strategy-Seeking-New-Solutions-for-PostModern-Societies-The-Case-of-Finland.pdf

UDC 364.22 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.186-197

Sergii Balan
Institute of State and Law named after V. M. Koretsky
National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-9421-7037
e-mail: ser_balan@yahoo.com

SIGNIFICANCE OF POLITICAL INSTITUTIONS FOR THE ESTABLISHMENT OF THE INFORMATIONAL STATE

Abstract

The main focus of research efforts is aimed at finding institutional criteria, which allows classifying a certain state as an informational state, distinguishing it from the abstract concept of an information society. The purpose of the publication is to determine the fundamental role of political institutions in the establishment of an informational state and to identify current approaches to its constitution in the political sphere.

The author investigates the essence and role of institutions in the state and society, as well as their influence on the political process. It is argued that effective political institutions are particularly important for the functioning of democratic political regimes, as they must ensure that public institutions act clearly in line with their legal powers complying with the principles of transparency and accountability. The article describes one of the first attempts to measure an indicator of the state's «informationality», which was carried out by the Tokyo Research Institute RITE.

The article highlights the process of institutionalization of the information society within the boundaries of the European Union. It has been traced that measures to institutionalize the information state on the European continent began at the end of the 1990s. They implied development and adoption of strategic documents to determine the principles of state policy in the field of information management and implementation. Further steps to formalize the institutions of the informational state included liberalization of telecommunications and normative consolidation of social guarantees for citizens.

Keywords: informational state, information society, political institutions, institutionalization, transparency and accountability of government, democracy, freedom of speech, information security, public policy, public administration, legal regulation, state power.

Стаття надійшла до редакції 09.04.24

© Балан С. В., 2024

УДК 321.02:316.77:061.1ЄС DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.198-211

Лешик Святослав Володимирович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

http://orcid.org/0009-0003-0333-4233

e-mail: 7svl@i.ua

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Резюме

Аналізуються особливості інформаційної політики в процесі євроінтеграції України. Обгрунтовано, що проблема політичної інформації в євроінтеграційному процесі України знаходиться в центрі пошуків на шляху інформатизації українського суспільства.

Аргументується, що для розв›язання цих питань необхідно оцінити законодавство та науково-практичні напрацювання і дослідження у сфері інформаційної політики України. Показано порівняння права ЄС та України, а також аналіз перспектив євроінтеграції України в інформаційній сфері. Відповідно, постає питання брак належної практики та ефективності інформаційної політики в процесі євроінтеграції України. Порівнюючи досвід ЄС та України, показано, що дослідження інформаційної політики в контексті європейської інтеграції є нагальним в умовах війни, оскільки воно допомагає зрозуміти, як політики можуть зменшити цифровий розрив, сприяти цифровій інтеграції та заохочувати цифрові інновації для підвищення конкурентоспроможності, зайнятості та добробуту суспільства. Розробка ефективної інформаційної політики в контексті європейської інтеграції вимагає розуміння законодавчої та нормативної бази, яка регулює впровадження та поширення цифрових технологій у Європі.

Ключові слова: права і свободи людини, євроінтеграція, політика, інформація, війна, правовий захист.

Вступ

Актуальність даної роботи зумовлена необхідністю дослідження інформаційної політики в процесі євроінтеграції України для створення та підтримки ефективного та сталого інформаційного суспільства, яке сприяє зростанню, інноваціям та громадському добробуту як в Україні, так і в Європі.

У сучасному світі, де глобальні виклики лишають за собою сліди та порушення прав людини, питання ефективності інформаційної політики набуває актуальності. Інформаційна політика впливає на сприйняття та реакцію громадян на євроінтеграційні процеси, що може визначити успіхи або невдачі в цьому напрямку. Також, інформаційна політика має вплив на сприйняття України як самостійного та незалежного суб›єкта європейської політики, що може мати важливі наслідки для міжнародного співробітництва та партнерства.

Далі, це важливо для формування іміджу України як країни, яка дотримується європейських цінностей та стандартів. Враховуючи ці аспекти, дослідження інформаційної політики в процесі євроінтеграції України є важливим для розуміння та покращення цього процесу.

Таким чином, аналіз ефективності інформаційної політики стає невід›ємною складовою висвітлення та вирішення глобальних викликів, також пов›язаних із захистом прав людини під час війни.

З початком європейської інтеграції України процес адаптації українського законодавства до стандартів ЄС та вимог Європейської спільноти призвів до низки змін у нормативному регулюванні відповідно до принципів ЄС. Тому актуальність нашого дослідження порядку необхідності визначення практичної доцільності та ефективності інформаційної політики в процесі євроінтеграції України.

Метою даної статті є виявлення особливостей законодавчого розвитку та закономірностей інформаційної політики в процесі євроінтеграції України.

Автор формує такі завдання:

- проаналізувати місце інформаційної політики в процесі євроінтеграції України під час російсько-української війни;

- дослідити стан практичної реалізації інформаційної політики в процесі євроінтеграції України;

- визначити основні прогалини та тенденції розвитку інформаційної політики в процесі євроінтеграції України.

Проблемними аспектами залишаються проблеми розвитку та практичної реалізації інформаційної політики в процесі євроінтеграції України через виклики та проблеми, з якими стикаються політики та зацікавлені сторони в управлінні цифровою революцією. Це питання набуває особливої актуальності у зв'язку з порушенням Російською Федерацією міжнародного права та вчиненням низки воєнних злочинів. Саме ці фактори зумовлюють актуальність цієї статті.

Методи дослідження

У статті використано загальнонаукові та правові методи дослідження, серед яких важливе місце займає історичний метод, який дозволив детально дослідити та проаналізувати матеріали в історичному контексті, а також

вивчити періоди реалізації інформаційної політики в процесі євроінтеграції України. За допомогою порівняльного методу було досліджено законодавчу базу України та Європейського Союзу. Використано системний підхід, а також емпіричні методи дослідження.

Дана методологія даного наукового дослідження щодо особливостей інформаційної політики в євроінтеграційному процесі України базується на наступних етапах і методах.

Перш за все, було проаналізовано наявну українську та європейську літературу та нормативно-правові документи, що стосуються євроінтеграційних процесів та інформаційної політики України. Досліджено українські та зарубіжні науково-практичні матеріали з теми дослідження. Серед досліджуваних джерел відібрано праці, які дали змогу дослідити те, що дало можливість дослідити генезис інформаційної політики в процесі євроінтеграції України. Це допомогло визначити ключові нові питання, виклики та можливості в цій галузі. Наступним кроком був аналіз первинних даних, а саме аналіз законодавства. На цьому етапі ми визначили тенденції впливу інформаційної політики на євроінтеграційні процеси.

Результати дослідження

Проблема інформаційної політики в контексті глобалізаційних викликів та євроінтеграційних процесів знаходиться в центрі пошуку українського суспільства. Інформаційні права людини, які ґрунтуються на свободі та рівних можливостях, власній ідентичності, соціальному захисті та правових механізмах їх забезпечення, є основою збалансованого розвитку особи, суспільства та держави. У країнах розвиненої демократії права людини та механізми їх реалізації та захисту постійно перебувають у центрі уваги науковців, експертів, правозахисних організацій, а також є предметом наукових досліджень.

Конституції сучасного світу, закріплюючи правовий статус особи, ґрунтуються на досягненнях міжнародного права у сфері прав і свобод людини та громадянина, що є цілком закономірним і об'єктивним, оскільки міжнародне право міжнародне як нормативна система розробила базові положення та механізми прав людини [1, с. 42].

В Україні законодавче регулювання інформаційної політики в процесі євроінтеграції включає ряд правових актів та документів, які забезпечують правову базу для реалізації інформаційної політики та сприяють її впровадженню. **Закон України «Про інформацію»** визначає основні принципи та правила, які регулюють збір, обробку, зберігання та поширення інформації в Україні. Він також визначає права та обов›язки громадян та органів влади у сфері інформації.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає права громадян на отримання публічної інформації та обов›язки органів влади щодо надання цієї інформації.

Він також визначає порядок подання запитів на отримання публічної інформації та процедуру розгляду таких запитів.

Далі, **Стратегія інформаційної політики України** вказує основні напрямки та завдання інформаційної політики України в контексті євроінтеграції. Вона містить стратегічні цілі та завдання, які мають бути досягнуті в процесі реалізації інформаційної політики.

Державна програма розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2021-2025 роки визначає стратегічні напрямки розвитку інформаційного суспільства в Україні та містить заходи, спрямовані на підвищення доступності та якості інформаційних послуг, розвиток інформаційних технологій та інфраструктури, підвищення медіа грамотності та інші.

Відповідно, станом на 2024 рік євроінтеграція є стратегічним курсом України, прі тому швидкість її розвитку зростає [2, с. 283].

В історичному контексті, інтеграція держав, як політична, так і економічна, безумовно, є одним із процесів, що характеризують європейський континент після Другої світової війни. Звичайно, спроби і пропозиції щодо інтеграції були й раніше, але лише після 1945 року вони були дійсно ефективно реалізовані.

Таким чином, Європейський Союз — це співтовариство держав, яке історично ґрунтується на принципах свободи, демократії, поваги до прав людини та верховенства права. Створення Європейського співтовариства вугілля та сталі в 1951 році, а потім Європейського економічного співтовариства та Євратому в 1957 році призвело до тісної співпраці між країнами західної частини Європи, але це сталося лише після падіння комуністичних режимів. В цей час було відкрито шлях до інтеграції Центрально-Східної Європи (у 2004 та 2007 роках). Тривалий процес передував формуванню сучасного підходу до інтеграційного процесу. На даний момент Європейський Союз, який складається з 27 країн, є, безперечно, найуспішнішим прикладом інтеграції у світі [3, с. 10-11].

У 1994-2004 роках робиться основний акцент на напрямках та особливостях співпраці ЄС-Україна щодо обговорення та запровадження демократичних реформ, а також подолання основних перешкод для їх успішного впровадження.

Зважаючи на нещодавні розширення Європейського Союзу у 2004 та 2007 роках, питання про кордони нового Союзу актуалізує проблему сенсу та сутності європейського проєкту, оскільки наразі необхідно переосмислити саму концепцію Європейського Союзу. Беручи до уваги нові причини, серед яких важливе місце посідають воєнні та інформаційні загрози, формується

концепція кордонів, що стала динамічною та інноваційною рушійною силою співпраці між країнами.

Після Євромайдану ЄС підтримав прагнення України вступити до «економічної інтеграції та політичної асоціації», уклавши Угоду про асоціацію—угоду, яка перевищила можливості української держави для її реалізації. Щоб збільшити цю спроможність, ЄС підтримав реформу державного управління та надав далекосяжну допомогу у розбудові спроможності в уряді. З 2014 року європейська інтеграція стала рівносильною відбудові державних структур в Україні. Тому значення євроінтеграції для України виходить за межі імплементації Угоди про асоціацію та поширюється на корінну реформу українських державних структур [4, с. 2]. При тому, паралельно формуються нові процеси в Європейському просторі, серед яких доцільне наголосити на проблемах європейської ідентичності, різноманітності у Європі, оцінка та впровадження Європейської політики та початок справжнього міжкультурного діалогу, що все ще чекають конкретної відповіді.

Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншого, від 27 червня 2014 року визначила цілі їх поступового зближення на основі спільних цінностей та її участь у програмах і агенціях, а також посилення співпраці для забезпечення верховенства права та поваги до прав людини та основних свобод [5, с. 92].

Отже, створення та впровадження інновацій є основою технологічного, соціально-економічного та екологічного розвитку українського суспільства як потенційного члена Європейського Співтовариства, а успіх інноваційних економічних перетворень та можливість виходу з кризи залежить від інноваційної політики держави [6, с. 272].

Відповідний Європейський інтеграційний механізм охоплює всі сфери суспільного життя: політичну, економічну, соціальну та інші.

Успішна реалізація євроінтеграційної політики можлива лише за умов систематичного використання державними органами механізмів, спрямованих на реалізацію управлінських рішень та сприяння вирішенню проблем у сфері європейської інтеграції. Ці механізми включають: політичні, інституційно-організаційні, економічні, правові та інформаційні.

Інформаційний механізм реалізації євроінтеграційної політики України є однією зі складових інформаційної політики держави в цілому та спрямований на забезпечення прозорості та публічності євроінтеграційної діяльності нашої держави, сприяє інформуванню широких верств населення про стандарти та цінності Європейського Союзу, переваги співпраці між нашою державою та членами ЄС, сприяє формуванню позитивного міжнародного іміджу України, а також формуванню та функціонуванню єдиного інформаційного простору на демократичних засадах. Він надає інформацію

органам державної влади та інститутам громадянського суспільства, допомагає налагодити їхні контакти та співпрацю для поглибленого аналізу та розробки методів вирішення проблем на шляху до євроінтеграції. Інформаційно-аналітичне забезпечення має бути важливим елементом інформаційного забезпечення, який має сприяти підготовці, прийняттю та реалізації ефективних управлінських рішень у сфері євроінтеграції [7, с. 41].

Враховуючи, що питання врегулювання збройного конфлікту на сході України, і початок війни Росії проти України як поворотного моменту у відносинах між ЄС та Україною, важливо поглянути на євроінтеграцію України з точки зору громадської думки, що є одним із найважливіших чинників ЄС, який може впливати на євроінтеграцію та європеїзацію процесів в Україні [8, с. 23].

Далі, важливою ознакою демократичної державної політики в інформаційній сфері є її відкритість, що передбачає наявність у системі правових відносин широких каналів взаємопроникнення всіх соціальних, економічних і політичних сил. Головною характеристикою відкритості є її соціально-комунікативний характер [9, с. 39]. Відкритість влади — явище багатогранне та складне, воно стосується багатьох сфер функціонування системи державної влади, але головною серед її складових є проблема забезпечення відкритості інформації. Сучасне загальноприйняте в міжнародно-правовій практиці розуміння поняття «інформаційна відкритість державного органу» передбачає, насамперед: свободу доступу до ресурсів інформаційних ресурсів держави та існування дієвої процедури для гарантування цього доступу; наявність у системі органів державної влади механізмів обов'язкового та активного інформування громадян про їх діяльність незалежно від наявності звернень. Оскільки метою інформаційних кампаній є просування певних політичних рішень, роз'яснення та аргументація їх через ЗМІ чи інші засоби комунікації, то можна віднести таку діяльність до одного з видів механізмів обов'язкового інформування громадськості. А отже, самі інформаційні кампанії є способом реалізації концепції влади щодо інформаційної відкритості. На наш погляд, необхідно формувати єдину інформаційну систему, яка б мала належний ступінь захисту та безпеки. При тому, актуальним є забезпечення інформаційної безпеки в контексті гібридної війни в Росією.

Успіх європейської інтеграції значною мірою пов'язаний із інформаційними процесами. Існує прямий зв'язок між обізнаністю людини та її здатністю приймати більш організовані, раціональні та обґрунтовані рішення щодо політики, а отже, позиціонувати себе щодо певних процесів у країні, зокрема євроінтеграційних. Має бути забезпечення механізмом розподілу відповідальності за управління інформаційною політикою з питань європейської інтеграції між органами державної влади, зацікавленими громадськими організаціями, міжнародними донорами та бізнес-структурами. У зв'язку з цим зростає роль громадських інституцій,

завданнями яких є інформування процесів євроінтеграції в Україні та робота з різними цільовими групами, з одного боку, та встановлення контактів між владою та громадянським суспільством у плануванні та плануванні. З іншого боку, реалізуючи інформаційні кампанії про євроінтеграцію, що місцева влада має достатньо інструментів для впливу на громадську думку, але часто ігнорує питання євроінтеграції. Крім того, важливою умовою реалізації стратегії на регіональному рівні є налагодження співпраці між місцевою владою та громадськими організаціями [10, с. 187].

Обравши шлях євроінтеграції, Україна більше не стоїть перед фундаментальною проблемою вибору, а сформувався суспільно-політичний консенсус щодо євроінтеграційної стратегії нашої держави, її перспективною метою є членство в європейських інституційних структурах, таких як ЄС та НАТО. Тому євроінтеграція є засобом модернізації економіки, можливістю залучення великих інвестицій, виходу на Європейське співтовариство та світові ринки тощо.

У політичній сфері це запорука стабільності демократичної політичної системи, поглиблення культури демократії, дотримання прав людини, а в правовій — гармонізація законодавства України зі стандартами ЄС; У сфері безпеки — зміцнення національної безпеки та безпеки наших громадян тощо [11, с. 458-459].

Саме тому процес глобалізації та суспільних трансформацій вимагає невідкладних дій з боку української влади [12, с. 6-8]. Вченими запропоновано три сценарії з метою оцінки потенційні напрямки розвитку України:

- успішна євроінтеграція та повноправне членство в ЄС;
- успішна євроінтеграція без перспективи повноправного членства в ЄС;
- зміна проєвропейського курсу України [13, с. 410-411].

Так як Україна проголосила євроінтеграцію ключовим пріоритетом економічної політики. Прагнення нашої держави відповідати вимогам сучасної світової економічної системи зумовило необхідність розробки інтеграційної стратегії України, це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій, застосування нових технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, вихід на світові ринки [14, с. 76].

На нашу думку, інформаційна політика в Україні стоїть перед численними викликами та проблемами, які вимагають негайного вирішення та реформування [15, с. 364]. Незважаючи на певний прогрес, українські ЗМІ все ще стикаються з політичним та економічним тиском, що обмежує їхню незалежність та об›єктивність. Це може призводити до поширення дезінформації та фейк-новин, які можуть стати частиною інформаційної війни.

Далі, Україна стикається з проблемою недостатнього контролю за інформацією, яка знаходиться в інтернеті. Це може призводити до поширення

неправдивої або шкідливої інформації, яка може шкодити громадському здоров›ю та безпеці.

Україна також стикається з проблемою кібербезпеки, яка може мати серйозні наслідки для національної безпеки та економіки країни. Недостатній рівень кібербезпеки може призводити до кібератак, які можуть зруйнувати інфраструктуру та забезпечити доступ до конфіденційної інформації.

В ході інформаційної війни, яка має на меті дестабілізувати суспільство та підірвати довіру до державних інституцій, ці питання мають бути віднесені до нагальних. Це може включати в себе поширення дезінформації та фейкновин, а також кібератаки на державні інституції та інфраструктуру [16, с. 127].

На нашу думку, щоб вирішити ці проблеми, Україна повинна вжити ряд заходів, включаючи покращення законодавства щодо медіа-свободи та незалежності ЗМІ, підвищення кібербезпеки, розвиток медіаграмотності серед населення та підтримку незалежних ЗМІ.

Отже, українська інформаційна політика щодо налагодження відносин з європейськими країнами базується на узагальненні трагізму української історії [17, с. 49]. Україна постійно звертається до Європи за допомогою у вирішенні своїх економічних та соціальних проблем.

В сучасних умовах інтеграційних процесів для України особливо гостро постало питання обмеженості економічних ресурсів, подолання соціально-економічної кризи, відновлення економічного зростання. Тому фундаментальним і головним питанням становлення європейської ідентичності є формування перспективної української національної ідентичності, де інформаційна політика є основоположним базуючи елементом. Відповідно формування інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки є ключовим фактором євроінтеграційного процесу України.

Висновки

Актуальність даної наукової роботи визначається необхідністю вивчення інформаційної політики в процесі євроінтеграції у відповідь на кризу, викликану війною.

Стрімкий розвиток суспільства, інформаційних технологій, процес глобалізації значною мірою вплинули на збільшення швидкості створення та поширення інформації, що згодом сформувало нові соціальні та політичні реалії. Це важливо для формування глобального інформаційного суспільства, що загалом стало закономірним процесом, заснованим на безперервному впливі нових інформаційно-комунікаційних технологій на всі сфери життєдіяльності людини. Вивчення інформаційної політики в контексті європейської інтеграції також може виявити виклики та проблеми, з якими стикаються політики та зацікавлені сторони в управлінні цифровою революцією.

Відповідно, серед негативних наслідків цього стала інформаційна війна та гібридна війна, яка несе великі інформаційні ризики. А питання забезпечення інформаційної безпеки українського суспільства в умовах інформаційної війни стало центром уваги в умовах російської агресії з 2014 року.

Інформаційна політика в Україні стикається з багатьма викликами та проблемами, які потребують негайного реагування. Незважаючи на певний прогрес, українські ЗМІ все ще стикаються з політичним та економічним тиском, який обмежує їх незалежність та об›єктивність, що призводить до поширення дезінформації та фейкових новин.

Україна зустрілася з проблемою інформаційної війни, яка спрямована на дестабілізацію суспільства та підрив довіри до державних інституцій.

Недостатній рівень кібербезпеки може призвести до кібератак, які можуть зруйнувати інфраструктуру та забезпечити доступ до конфіденційної інформації.

Для подолання цих проблем Україна має вжити низку заходів, зокрема вдосконалення законодавства про свободу та незалежність ЗМІ, покращення кібербезпеки, розвиток медіакультури серед населення та підтримку незалежних ЗМІ.

З іншого боку, процес євроінтеграції України, який розпочався у 2014 році, поставив перед Україною важливі завдання у напрямку адаптації законодавства та розвитку інформаційної політики нашої держави. Співпраця між Україною та Європейським Союзом відбувається в рамках Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, згідно з якою Україна перебуває в процесі адаптації свого законодавства до європейських правил і стандартів для отримання повноправного членства в Європейському Союзі. В умовах інормаційної війни одним із важливих завдань державної політики є забезпечення прав і свобод громадян, у тому числі прав на інформацію відповідно до статті 50 Конституції України.

Інформаційна політика України в процесі євроінтеграції є ключовим аспектом, оскільки вона впливає на сприйняття України як держави, яка дотримується європейських цінностей та стандартів. Важливою складовою є підвищення рівня інформованості громадян про переваги та можливості, які надає євроінтеграція. Також важливою є створення позитивного іміджу України в Європі та в світі загалом, що сприяє залученню іноземних інвестицій та розвитку міжнародного співробітництва.

Інформаційна політика України в процесі євроінтеграції є важливою з точки зору розвитку країни та її міжнародного статусу. Розробка ефективної інформаційної політики в контексті європейської інтеграції вимагає розуміння законодавчої та нормативної бази, яка регулює впровадження та поширення цифрових технологій у Європі. Тому дослідження інформаційної політики в контексті європейської інтеграції є важливим для політиків, дослідників і практиків для виявлення прогалин і проблем в існуючій

законодавчій базі та пропозиції рішень для ефективного вирішення цих проблем.

Особливості інформаційної політики України в процесі євроінтеграції грають важливу роль у формуванні позитивного іміджу країни на міжнародній арені та забезпеченні взаєморозуміння між українським суспільством та європейськими партнерами.

Перспективами подальших досліджень є визначення особливостей застосування принципів інформаційної політики в Україні, а також вивчення особливостей євроінтеграції в контексті війни.

Список посилань

1. Прохоренко М.М., Мануйлова К.В., Тарасова І.В., Назаров В.В., Денисенко, К.В. (2022). Взаємодія міжнародного правалюдини та міжнародного гуманітарного права: міжнародні стандарти та національний вимір. Інформатології. 2022. Вип.55 (1-2). С.42-52. https://doi.org/10.32914/i.55.1-2.4.
2. Подорожній Ю., Болдіжар С., Софілканич О. (2018). Формування стратегії євроінтеграційного розвитку України. Балтійський журнал економічних досліджень. Вип. 4(1). С. 283-292. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-283-292.
3. Suceveanu N. Європейська політика сусідства: практичне дослідження — Молдова як партнер Європейського Союзу In: Revista Moldovenească de Drept Internaţional şi Relaţii Internaţionale. 2013. No 4(30). С. 9-24.
4. Катаріна В. (2019). Державотворення та європейська інтеграція в Україні. Географія та економіка Євразії. 2019. Вип.60:6. С. 736-754, DOI: 10.1080/15387216.2019.165546
5. Савчук О., Бутенко В. Правове регулювання кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля. Архів кримінології та судової експертизи. 2021. Вип. 3. С. 89-95. https://doi.org/10.32353/acfs.3.2021.09
6. Паризький І. Державна політика інноваційного розвитку національної економіки: стан та проблеми реалізації. Журнал перспективних досліджень у галузі права та економіки. 2019. Вип. 9(8). С. 2721-2732. doi:10.14505//jarle.v9.8(38).21
7. Козьміних А.В. Інформаційні механізми євроінтеграційної політики України. Актуальні проблеми політики. 2020. Вип. 65. С. 41-48
8. Левандовська А., Інглот-Бжек, Е. Європейська інтеграція України: перспектива українців і поляків. Регіональний барометр. Аналізи та прогнози. 2015. Вип. 13(3). С.17–24. https://doi.org/10.56583/br.731

9. Грицяк Н . В. Інформаційні кампанії як механізм підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері євроінтеграції. Стратегічні переваги. 2007. №2. С.37-44.
10. Козьбял, К. (2020). Саар і початок європейської інтеграції. Щорічник європейської інтеграції. 2020. Вип. (14). С. 187-198. https://doi.org/10.14746/rie.2020.14.12
11. Ляшенко В., Підоричева І., Антонюк В. Європейський дослідницький простір: порівняльний аналіз інституційних передумов та інтеграційних підходів для України. Журнал європейської економіки. 2020. Вип. 19(3). С. 456-481. https://doi.org/10.35774/jee2020.03.456
12. Онищенко В. Особливості формування структурної політики в Україні в євроінтеграційному контексті. Економіка і регіон. 2016. № 2. С. 5-12.
13. Шульга В.О. Євроінтеграційні процеси в Україні: здобутки та перспективи. Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку : зб. наук. статей за матеріалами І наук. практ. конф. з європ. права. 2018. С. 407-412.
14. Костенко А. М. Інформаційно-комунікативні стратегії євроінтеграції в Україні. Науково-теоретичний альманах Грані. 2019. Вип. 21(11). С. 70-77. https://doi.org/10.15421/1718154
15. Юнін О., Севрук В., Павленко С. Пріоритети економічного розвитку України в контексті євроінтеграції.Балтійський журнал економічних досліджень. 2018. Вип. 4(3). С. 358-365. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-358-365
16. Терепищий С., Костенко А. Картографування ландшафтів освіти з кібербезпеки під час війни в Україні 2022. *Studia Warmińskie,* 59. 2022. С. 125–135. https://doi.org/10.31648/sw.8331
17. Бем Н. Перспективні напрямки здійснення державної інформаційної політики України в питаннях євроінтеграції. Безпека інформації. 2012. № 2. С. 48-54.

References

1. Prokhorenko, M.M., Manuilova, K.V., Tarasova, I.V., Nazarov, V.V. & Denysenko, K.V. (2022). Interaction of ihrl and ihl in the field human rights promotion: international standards and national dimension. *Informatologia,* 55 (1-2), 42-52. https://doi.org/10.32914/i.55.1-2.4
2. Podorozhnii, Y., Boldizhar, S., & Sofilkanich, O. (2018). Formation of European integration development strategy of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies,* 4(1), 283-292. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-283-292

3. Suceveanu, N. (2013). La politique europeenne de voisinage: etude de cas - la Moldavie le partenaire de l›union europeenne. In: Revista Moldovenească de Drept Internaţional şi Relaţii Internaţionale. nr. 4(30), 9-24.4.
4. Kataryna, W. (2019) State building and European integration in Ukrain. *Eurasian Geography and Economics,* 60:6, 736-754, DOI: 10.1080/15387216.2019.165546.
5. Savchuk, O., & Butenko, V. (2021). Legal regulation of criminal liability for crimes agains the environment. *Archives of Criminology and Forensic Sciences,* 3, 89-95. https://doi.org/10.32353/acfs.3.2021.09.
6. Paryzkyy, I. (2019). State Policy of Innovative Development of National Economy: Situation and Issues of Implementation. *Journal Of Advanced Research In Law And Economics, 9*(8), 2721-2732. doi:10.14505//jarle.v9.8(38).21.
7. Kozminykh, A. V. (2020) Information mechanisms of Ukraine`s European integration policy. Actual problems of policy. Issue 65. 41-48.
8. Lewandowska, A., & Inglot-Brzęk, E. (2015). European Integration of Ukraine: the Perspective of Ukrainians and Poles. Regional Barometer. *Analyses & Prognoses,* 13(3), 17–24. https://doi.org/10.56583/br.731
9. Hrytsiak, N. V. (2007) Information campaigns as a mechanism for increasing the effectiveness of the implementation of state policy in the field of European integration. Strategic priorities. №2. 37-44.
10. Koźbiał, K. (2020). Kraj Saary a początki integracji europejskiej. *Rocznik Integracji Europejskiej,* (14), 187–198. https://doi.org/10.14746/rie.2020.14.12
11. Liashenko, V., Pidorycheva, I., & Antoniuk, V. (2020). European research area: comparative analysis of institutional prerequisites and integration approaches for Ukraine. *Journal of European Economy, 19*(3), 456–481. https://doi.org/10.35774/jee2020.03.456
12. Onyshchenko, V. (2016) Features of the Structural Policy Formation in Ukraine in the European Integration Context. Економіка і регіон. № 2. С. 5-12.
13. Shulga, V. O. (2018) European integration processes in Ukraine: achievements and prospects. Ukraine and the European Union: the path to sustainable development: a collection of scientific articles based on the materials of the First Scientific and Practical Conference on European Law. 407-412. [in Ukrainian].
14. Kostenko, A. M. (2019). Information and Communication Strategies of European Integration in Ukraine. Scientific and Theoretical Almanac Grani, 21(11), 70-77. *https://doi.org/10.15421/1718154* [in Ukrainian].
15. Yunin, O., Sevruk, V., & Pavlenko, S. (2018). Priorities of economic development of ukraine in the context of European

integration. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(3), 358-365. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-358-365

16. Terepyshchyi, S., & Kostenko, A. (2022). Mapping the Landscapes of Cybersecurity Education during the War in Ukraine 2022. *Studia Warmińskie*, 59, 125–135. https://doi.org/10.31648/sw.8331
17. Bem, N. (2012) Perspective directions of implementation of the state information policy of Ukraine in the issue of European integration. Security of information. № 2. 48-54. [in Ukrainian].

UDC 321.02:316.77:061.1EU DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.198-211

Svyatoslav Leshyk
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
http://orcid.org/0009-0003-0333-4233
e-mail: 7svl@i.ua

FEATURES OF INFORMATION POLICY IN THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS OF UKRAINE

Abctract

The features of information policy in the process of European integration of Ukraine are analyzed.

It is well-founded that the problem of political information in the European integration process of Ukraine is at the center of the search for the informatization of Ukrainian society.

It is argued that in order to solve these issues, it is necessary to evaluate legislation and scientific and practical developments and research in the field of information policy of Ukraine. A comparison of the law of the EU and Ukraine is shown, as well as an analysis of the prospects for European integration of Ukraine in the information sphere. Accordingly, the question arises of the lack of proper practice and effectiveness of information policy in the process of European integration of Ukraine. By comparing the experience of the EU and Ukraine, it is shown that the study of information policy in the context of European integration is urgent in the context of war, as it helps to understand how policymakers can reduce the digital divide, promote digital integration and encourage digital innovation to increase competitiveness, employment and societal well-being. The development of an effective information policy in the context of European integration requires an understanding of the legislative and regulatory framework that regulates the introduction and spread of digital technologies in Europe.

Keywords: human rights and freedoms, European integration, politics, information, war, legal protection.

Стаття надійшла до редакції 09.04.24

© Лешик С. В., 2024

УДК 37.017.4-04 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.212-224

Притула Олександр Леонтійович
Запорізький національний університет (м. Запоріжжя, Україна)
https://orcid.org/0000-0001-8800-8207
e-mail: prityla1970@ukr.net

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

Резюме

Проаналізовано змістове наповнення та процесуальний характер реалізації громадянського виховання. Виявлено необхідність спрямування процесу громадянського виховання на результат – об'єкт виховання має набути громадянських якостей та цінностей, які він здатен реалізовувати у соціальному житті. З'ясовано, що процес громадянського виховання може ефективно здійснюватись як у межах навчальних закладів, трудових колективів, так і через залучення об'єктів виховання до різноманітних суспільно-значущих програм національного та регіонального характеру.

Продемонстровано співвідносність понять «лицарське виховання», «національно-патріотичне виховання», «національне виховання». Узагальнено, що традиції лицарського виховання найбільш активно мають відтворюватись у дошкільних, шкільних закладах освіти та ВНЗ, базуючись на традиціях національно-визвольної боротьби українського народу у різні періоди історії. Відзначено роль позааудиторних форм патріотичного виховання. Виявлено проблему виховання патріотизму у дорослого населення, оскільки на сформований світогляд дорослої людини складно впливати.

З'ясовано, що до процесу виховання захисника Вітчизни необхідно підходити комплексно з урахуванням існуючих у державі інституційних та неінституційних механізмів, методів та форм роботи з молоддю.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянська компетентність, процес виховання, національне виховання, захисник Вітчизни.

Вступ

Реалізуючи гуманітарні стандарти громадянського виховання відображені в українській культурі, ми маємо зосередити увагу на дієвих методах й технологіях їх популяризації, збереження та розвитку у сучасних умовах. У зв'язку з цим, актуалізується проблема процесуального характеру громадянського виховання.

Для ефективної організації громадянського виховання важливими є не тільки змістовна наповненість певних програм та планів, але й способи й алгоритми їх донесення до об'єктів виховної діяльності. Вочевидь, раціонально організований процес громадянського виховання має забезпечити відповідний результат — високий рівень розвитку громадянської культури у суспільстві, активну життєву позицію особистості, демократичні традиції взаємодії влади та інститутів громадянського суспільства тощо.

Мета статті — охарактеризувати процес реалізації громадянського виховання особистості.

Методи дослідження

Методологічною основою є системний і комплексний підходи, на базі яких досліджено і узагальнено змістовні компоненти громадянського виховання, а також обґрунтовано принципи світоглядного плюралізму, об'єктивності дослідження і взаємозв'язку теорії з практикою. Застосування даних підходів дозволило дослідити вплив громадянського виховання на становлення свідомого громадянина, захисника Вітчизни. Методи антропологічної редукції та антропологічної інтерпретації дозволили виявити і обґрунтувати світоглядний аспект процесу формування українського громадянина. Структурно-функціональний метод забезпечив аналіз структурних компонентів громадянського виховання.

Результати дослідження

Аналізуючи процесуальні особливості громадянського виховання студентів, В. Бутенко доводить, що його мета для студентської спільноти та викладачів має бути пов'язана з популяризацією сутності моральних та духовних цінностей, усвідомлення їх значення для життєдіяльності сучасної людини у практичній площині. Разом з тим, «вирішення цих питань здійснюється у такий спосіб, щоб пропоновані студентам знання, уміння і навички громадянського змісту були глибоко сприйняті ними, знайшли відповідне розуміння, отримали особистісне прийняття та закріплення на рівні почуттів, знань, мотивів, ціннісних орієнтацій, понять, поглядів, переконань. За таких умов відбувається важливий і відповідальний процес привласнення особистістю духовних цінностей, переведення їх з площини соціальних та культурних надбань у площину особистісного досвіду студента» [1, с. 21].

Безсумнівно, стратегічно необхідно, щоб процес громадянського виховання не був організований формально та спрямовувався на результат: об'єкт виховання набув певних громадянських якостей та цінностей, які він здатен реалізовувати у соціальному житті.

У свою чергу Л. Хомич, акцентує увагу на необхідності дотримання принципу системності під час організації процесу громадянського виховання. На його думку, важливе підтримання базових основ громадянського виховання, мета якого — розвинути у молоді низку громадянських характеристик, посилити важливість розуміння приналежності до духовно-культурного життя країни, розвинути перманентну потребу й здатність відстоювати та захищати її інтереси, втілювати свій індивідуальний потенціал для зміцнення блага своєї держави. Це означає, що «необхідно виховати людину з певним типом соціально зумовленої поведінки, яка характеризується набором прав і обов'язків, поважає і дотримується норм і правил співжиття, прийнятих у даному суспільстві, традицій своїх співвітчизників» [2, с. 355].

Також, для реалізації процесуальних аспектів громадянського виховання дієвим є й аксіологічний підхід, який передбачає поетапне впровадження низки соціально-значущих цінностей у освітнє (виховне) середовище.

У цьому сенсі науковці зауважують: «Через усвідомлення громадянських цінностей та місця і ролі кожної особистості в суспільстві, громадянське самовизначення особистості розглядають виховний процес представники аксіологічного підходу (Б. Братусь, Б. Гершунський, Л. Коган, Д. Узнадзе та ін.). Науковці пропонують орієнтувати педагогічний процес на певний ідеальний образ, еталон. Йдеться як про загальнолюдські, так і про конкретні (національні, сімейні, колективні, професійні) цінності. Аксіологічний підхід бере до уваги як процесуальну, так і змістову складові. Процесуальна складова послідовно представлена категоріями з практики виховання: від виникнення потреби, інтересу, через мотивацію до досягнення мети. Формування та розвиток особистості громадянина проходить шлях від зародження ідеального образу до наближення до цього образу на практиці» [3, с. 361].

Відповідно, організовуючи громадянське виховання, ми маємо послуговуватись різноманітними технологіями, методами та методика в залежності від вікових, психоемоційних, інтелектуальних та інших характеристик об'єктів виховної діяльності.

Вітчизняні дослідники А. Грітчина, Т. Алєксєєнко, Л. Карпушевська, О. Роговець, спираючись на значний емпіричний матеріал, констатують, що основними формами роботи з виховання громадянських якостей підлітків, які довели свою результативність, були:

«– фронтальна – взаємодія педагога з усім класом: подання загальної інформації, постановка однакових для всіх завдань, опрацювання учнями однієї проблеми;

– групова (робота в малих групах), яка забезпечує створення під час виховних заходів мікроклімату, базованого на принципах співпраці й демократизму, сприяє розвитку в учнів критичного мислення та вміння самостійно оволодівати новими знаннями;

– індивідуальна – забезпечує створення сприятливих умов для індивідуалізації та диференціації виховних зусиль, надання педагогічної підтримки дітям, які її потребують, насамперед тим, котрі важко залучаються до міжособистісної взаємодії і спільної діяльності тощо» [4, с. 108-109].

Також, суттєве значення у процесі здійснення громадянського виховання у закладах освіти відіграє викладання предмету «Громадянська освіта». Українські науковці зазначають, що процесуально-організаційні складові викладання громадянського виховання старшокласникам репрезентовані метою вивчення цієї дисципліни й досягаються шляхом вирішення загальних програмних завдань освітньої діяльності. Смислова складова такої методики вбирає в себе низку форм, засобів і педагогічних прийомів викладання громадянського виховання для старшокласників. У свою чергу, результативна складова методичного забезпечення громадянського виховання для старшокласників містить розлогий опис результату, що очікується від реалізації цієї методики на основі відповідних критеріїв і показників громадянської культури певних категорій учнів.

Вищеозначена методика містить у собі такі напрямки реалізації: виховний – громадянське виховання на основі системи мотивації, його втіленню допомагає використання тренінгів на уроках з громадянської освіти; моделювання атмосфери успіху, раціонального доведення, прикладу, стимулювання, здорової конкуренції; діагностичний – громадянське виховання за діяльнісними та результативними критеріями, для втілення даного напряму використовується система тестів, спеціальних анкет, фронтального опитування, співбесід, комплексного оцінювання, експертного оцінювання. Загалом, громадянське виховання старшокласників під час вивчення дисципліни «Громадянська освіта» було підпорядковано наступним цілям: «формування свідомого ставлення до засвоєння практичної складової частини курсу громадянської освіти; усвідомлення особливої важливості громадянської освіти у дорослому житті; засвоєння оновленого змісту навчальної програми з громадянської освіти відповідно до сучасних викликів і загроз; засвоєння форм і способів застосування громадянських навичок; формування уміння самореалізації та самовдосконалення щодо громадянської вихованості у майбутній діяльності; розвиток прагнення до самовдосконалення у царині громадянської вихованості» [5, с. 322-323].

На переконання фахівців-теоретиків та педагогів-практиків виховання громадянських якостей майбутньої особистості має починатись у дошкільному віці із застосуванням ігрових форм й методів, що відповідають особливостям даної вікової категорії.

Досліджуючи дану проблему, В. Маршицька, та С. Васильєва зауважують, що у контексті визначеної проблеми, спираючись на історичний підхід, необхідно звернути увагу на виховання у дошкільників громадянських якостей основою яких є почуття любові до Батьківщини, усвідомлене ставлення дітей до особистої самоідентифікації та приналежності до своєї Батьківщини, поважне ставлення до народу України, національних ідеалів та святинь. Здійснюючи порівняння програмного та методичного забезпечення етичного виховання дітей у незалежній Україні, можна стверджувати значущість звернення до національних традицій нашого народу та плекання на їх грунті громадянських якостей у дітей старшого дошкільного віку. Важливими є «введення до змісту дошкільного виховання підрозділів «Рідний край», «Початки народознавства» («Малятко», 1991), «Рідний край» та «Народознавство» («Малятко», 1999), «Це моя батьківщина, це моя Україна» («Дитина», 2003), «Мій рідний край», «Фольклорні символи» («Дитина», 2012), що сприяло утвердженню позицій національної спадщини щодо змісту та засобів формування патріотизму у старших дошкільників. Варто наголосити, що зміст розділу «Дитина у довкіллі» програми «Дитина» (2012) пронизаний особливостями національного побуту, свят, традицій та звичаїв, що впливають на формування базових якостей особистості старших дошкільників, які є невід'ємною складовою прояву та ідентифікації українського народу [6, с. 310].

Досліджуючи процесуальні та організаційні аспекти громадянського виховання, можна констатувати, що низка фахівців звертають увагу на значення позашкільних форм роботи за цим напрямком. Зокрема, цьому аспекту громадянського виховання присвячена наукова робота О. Єгорової «Громадянське виховання як спеціальний напрям позашкільної освіти», в якій опрацьовано закордонний досвід позашкільних програм з громадянського виховання. Дана дослідниця констатує, що у США громадянське виховання є спеціальним напрямом позашкільної освіти й питанням його реалізації приділяється особлива увага. Зокрема, оригінальною програмою громадянського виховання є набуття громадянських якостей через служіння, яка об'єднує процес навчання з участю вихованців у проектах запропонованих громадами та їхніми органами управління. У межах таких програм учні шкіл різного віку відпрацьовують до 50 годин протягом року у проектних заходах конкретної громади. Натомість, у штаті Меріленд кількість годин для такого відпрацювання становить 75 годин під час навчання у старших класах школи. К. Мегейрі, який працював вчителем англійської мови у старшій школі у Меріленді дослідив цю проблему у своїй праці «Історія навчання

через служіння і його вимоги в Меріленді» («History of the Service-Learning It Requirement in Maryland») та узагальнив стратегії запровадження технології навчання через служіння у повсякденну педагогічну діяльність. На його думку, до таких стратегій можна віднести такі: підготовка творчих робіт з обґрунтуванням необхідності реалізації певних проектів; створення науково-дослідницьких, історико-географічних, етнокультурних проектів щодо розвитку громадської ініціативи у різних формах; підготовка листів у яких висловлюється вдячність батькам, старшим товаришам, всім, хто позитивно вплинув на школярів; листи авторитетам суспільної думки з проханням надати власні речі для благодійних заходів; листи, в яких узагальнені поради молодшим школярам щодо того як досягти успіху у старших класах навчального закладу. Також на переконання вищеозначеного фахівця можна впроваджувати й такі стратегії як «підготовка молодшим учням рекомендацій щодо дитячих книг чи написання дитячих творів для них; пожертва книг у бібліотеку початкової школи; написання листів до редакторів і написання прохань до місцевих, держаних і федеральних службовців про місцеві проблеми; вивчення творів, які включають елементи громадянської освіти «Миші, люди та квіти для елджерона», «Король Лір», «Вбити пересмішника»; різні форми рефлексії; залучення коштів і публікації як результат використання елементів громадянської освіти» [7, с. 11].

Отже, процес громадянського виховання може ефективно здійснюватись як у межах навчальних закладів, трудових колективів, так і через залучення об'єктів виховання до різноманітних суспільно-значущих програм національного та регіонального характеру.

На нашу думку, результатом реалізації методів й технологій громадянського виховання, має стати набуття людиною громадянської компетентності.

З точки зору Т. Ремех, громадянська компетентність є комплексною характеристикою людини, що визначає рівень її внутрішньої готовності та спроможності до активістського способу суспільного буття. Зріла громадянська компетентність безпосередньо обумовлена розвиненістю у людини духовних й моральних цінностей, світоглядними й психологічними якостями людини, сталою національною та державницькою самоідентифікацією, ступенем інтегрованості у життя певної країни. Отже, громадянська компетентність є поєднанням знаннєвих, практичних, емоційних, ціннісних та суспільних пріоритетів школяра, які сприяють йому у визначенні власної суспільної позиції та формують у нього відповідальне ставлення до своїх дій й загалом створюють почуття громадянської причетності до національно-державної спільноти, її буття у всіх вимірах. Отже, «громадянська компетентність охоплює такі категорії, як громадянська активність, громадянська позиція, громадянський вибір та громадянська відповідальність та виявляється в соціально-комунікативних й інформаційно-дослідницьких здатностях

особистості, в громадянській участі, в її вміннях розв'язувати соціальні конфлікти й проблеми, ефективно діяти в ситуації невизначеності, робити відповідальний вибір й ухвалювати рішення. Це, своєю чергою, слугує передумовою саморозвитку й самореалізації особистості, вибудовування нею власної життєвої стратегії» [8, с. 39].

Вочевидь, рівень розвиненості громадянської компетентності у певному суспільстві відображає недоліки та переваги процесуальних й змістових аспектів громадянського виховання.

На нашу думку, у суспільствах, що трансформуються, стратегічного значення набуває такий результат громадянського виховання як громадянська відповідальність, оскільки у транзитивних соціумах, в Україні зокрема, спостерігається розквіт популізму, політичного авантюризму та соціальної безвідповідальності чиновників. У цьому сенсі громадянське суспільство через систему виборів, громадянський тиск та ін., має виховувати у можновладців політичну та громадянську відповідальність.

Характеризуючи феномен громадянської відповідальності як результат процесу громадянського виховання науковці підкреслюють, що «багатоканальні соціальні взаємодії, сам процес соціалізації людини як такий перманентно впливають на формування у неї громадянської відповідальності у різних її проявах: правовому, політичному, екзістенційному, соціальному та ін.» [9, с. 121].

Формування та розвиток громадянської відповідальності як суспільного феномену має свою процесуальність та логіку розгортання, що відображується у рівнях, формах, методах. Зокрема, дослідники визначають такі рівні розвитку громадянської відповідальності людини:

високий рівень громадянської відповідальності: він містить такі характеристики як соціальна активність та ініціативність, усталеність комплексних та ґрунтовних знань про закономірності функціонування громадянських спільнот; відповідальне відношення до реалізації власних обов'язків; принциповість у ставленні до своїх вчинків та вчинків інших громадян; громадянсько-зрілий рівень самосвідомості і як наслідок формування якостей неповторної креативної індивідуальності (Я-громадянин, Я-патріот, Я-виборець, Я-захисник тощо);

середній рівень громадянської відповідальності, який вбирає в себе такі ознаки як знання і відповідальне ставлення до системи існуючих у країні прав та обов'язків, цивілізовані уявлення про дотриманням норм соціальної поведінки, розуміння природи існування цінностей громадянського суспільства, свідоме бажання та здатність віднайти своє місце у соціальному й професійному житті; при цьому активістська громадянська позиція щодо характеру поведінки інших громадян, автономність та ініціативність у їх корекції як правило виявляються не системно;

низький рівень розвитку громадянської відповідальності, який представлений такими ознаками: «розрізненість елементів громадянської позиції; наявність загального уявлення про ідеї громадянського суспільства, розпливчасте уявлення про цінності громадянського обов'язку та громадянської відповідальності; низький рівень громадської активності; низький рівень розвитку самосвідомості; відсутність адекватної «Я-концепції»; соціальна поведінка індивіда детермінується актуальною ситуацією» [10, с. 41].

Таким чином, процесуальний характер громадянського виховання обумовлений конкретними завданнями, що постали перед суспільством та державою; загальною моделлю «добропорядного громадянина», яка відображається у ідеологічних, політичних, філософських та виховних доктринах; наявними ресурсами держави для впровадження технологій та методів громадянської освіти тощо.

В умовах російсько-української війни, окрім вищеозначених форм виховання громадянськості, важливого значення набуває лицарське виховання громадянина України — захисника вітчизни.

З нашої точки зору, захисник України — це патріотично налаштована особистість, яка здатна до активних дій щодо збереження й розвитку власної держави. У свою чергу лицарське виховання громадянина України спрямовано на набуття ним низки цінностей, соціальних якостей, військових вмінь та навичок інтегральних показником яких є захист Батьківщини.

Відповідно, лицарське виховання має починатись у дошкільних та шкільних закладах, базуючись на традиціях національно-визвольної боротьби українського народу у різні періоди історії. Світоглядне підґрунтя виховання захисника Батьківщини закладається на уроках з історії, української мови та літератури, Захисту Вітчизни, людини і суспільства, країнознавства тощо. При цьому, на думку педагогів, варто приділяти значну увагу та розвивати й позакласні форми патріотичного виховання.

Узагальнюючи власний досвід здійснення військово-патріотичного виховання, А. Назарчук констатує, що організаційні форми позаурочної роботи з військового та патріотичного виховання можуть мати індивідуальний, масовий та гуртковий характер. Ефективно себе зарекомендували такі масові заходи як зустрічі з нагоди військово-історичних свят, ювілейних дат, значущих подій для держави та українського війська. А також олімпіади, конкурси, екскурсії, читацькі конференції, показ документальних фільмів, спеціальні зустрічі з офіцерами ЗСУ, організація шефської роботи з військовими частинами, з військкоматом тощо. Загалом, «індивідуальна позакласна робота здійснюється з урахуванням нахилів та здібностей кожного учня. У цій роботі важливе значення мають рекомендації з позакласного читання, насамперед військово-історичної, військово-художньої та методичної літератури» [11, с. 168].

Також у лицарському вихованні громадянина України істотну роль мають відігравати дитячі та молодіжні громадські організації (на сьогоднішній день їх потенціал не розкрито повністю на думку фахівців).

Разом з тим, у розрізі даної проблеми доречним є досвід проведення різноманітних заходів Всеукраїнським дитячим громадським рухом (ВДГР) під назвою «Школа безпеки». Його основна мета – це всебічне та поетапне виховання патріотичного громадянина Української держави. Лідери даної організації старшого віку проводять з молодшими різноманітні лекційні заняття, тематичні бесіди, краєзнавчі екскурсії, відвідують музеї військової слави, організовують зустрічі з ветеранами війни та праці, діючими військовослужбовцями тощо. Активістами ВДГР «Школа безпеки» підготовлені тематичні спецкурси на кшталт «Основи військової та військово-морської справи», «Основи військової справи» та «Прикладна фізпідготовка», які підтримані МОН України і є органічним доповненням до таких предметів, як «Захист Вітчизни» та «Людина і суспільство».

Варто зазначити, що діяльність даної громадської організації базується на таких принципах: повага до природного середовища та індивідуальний підхід до кожного вихованця з метою максимального розуміння потреб та інтересів, психологічних особливостей кожного члена організації. Вищеозначені принципи реалізуються у повсякденній ВДГР «Школа безпеки» і не є формальними. Найвідомішими акціями ВДГР «Школа безпеки» стали всеукраїнські заходи, зокрема Всеукраїнська акція «Запобігти. Врятувати. Допомогти». Вони «сприяють вихованню свідомого, освіченого та патріотичного громадянина, що завжди готовий прийти на допомогу у разі будь-яких небезпечних для нього та оточуючих ситуацій. Під час щорічних Всеукраїнських зборів-змагань юних рятувальників хлопці та дівчата ознайомлюються та освоюють прийоми дій у різних надзвичайних ситуаціях (пожежа, загазована місцевість, розмінування території), навчаються самостійно спускатися з висотних будівель та спускати звідти постраждалих, надавати першу долікарську допомогу. Таким чином, вихованці мають змогу відчути себе у ролі дорослих рятувальників та якнайкраще проявити свої лідерські якості» [12, с. 61-62].

Цілком очевидно, що до процесу виховання захисника Вітчизни необхідно підходити комплексно з урахуванням існуючих у державі інституційних та неінституційних механізмів, методів та форм роботи з молоддю. Окремою проблемою є виховання патріотизму у дорослого населення, оскільки їх світогляд вже сформований та відповідно на нього складніше впливати.

Висновки

Для всебічного громадянського виховання важливими є як змістове наповнення, так і процесуальний характер його реалізації. Стратегічно

необхідно, щоб процес громадянського виховання не був організований формально та спрямовувався на результат – об'єкт виховання має набути громадянських якостей та цінностей, які він здатен реалізовувати у соціальному житті. Процес громадянського виховання може ефективно здійснюватись як у межах навчальних закладів, трудових колективів, так і через залучення об'єктів виховання до різноманітних суспільно-значущих програм національного та регіонального характеру.

Російсько-українська війна актуалізувала й підняла на новий щабель лицарське виховання громадянина України — захисника вітчизни. Лицарське виховання у широкому розумінні співвідносно з такими поняттями як «національно-патріотичне виховання», «національне виховання». Традиції лицарського виховання найбільш активно мають відтворюватись у дошкільних, шкільних закладах освіти та ВНЗ, базуючись на традиціях національно-визвольної боротьби українського народу у різні періоди історії. Світоглядне підгрунтя виховання захисника Батьківщини закладається на уроках з історії, української мови та літератури, Захисту Вітчизни, людини і суспільства, країнознавства тощо. При цьому, на думку педагогів, варто приділяти значну увагу та розвивати й позааудиторні форми патріотичного виховання.

Список посилань

1. Бутенко В. Громадянське виховання студентів як пріоритетний напрям діяльності вищого технічного навчального закладу. Витоки педагогічної майстерності. 2012. Випуск 9. С. 18-26.
2. Хомич Л. О. Взаємозв'язок процесів соціалізації і виховання особистості. Педагогічна і психологічна науки в Україні. Київ: Педагогічна думка. 2007. Т. 5. С. 350-356.
3. Макогончук Н., Романишина Л. Теоретичні аспекти громадянського виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки. 2022 (3). С. 356-369.
4. Громадянські якості підлітків: теорія і практика становлення: монографія / [Грітчина А. І., Алєксєєнко Т. Ф., Карпушевська Л. Р., Роговець О. В.] / за заг. ред. А. І. Грітчиної. Київ-Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 136 с.
5. Сопівник І. В., Гевко О. І. Методичні аспекти громадянського виховання учнів старших класів у процесі вивчення предмету «Громадянська освіта». Наука і техніка сьогодні. 2022. *№ 10 (10).* С. 315-325.
6. Маршицька В. В., Васильєва С. А. Український вимір виховання демократичної громадянськості у дітей старшого дошкільного віку. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської

молоді: зб. наук. праць. Інститут проблем виховання НАПН України. Вип. 20. Кн. 1. Київ, 2016. С. 306-317.
7. Єгорова О. Громадянське виховання як спеціальний напрям позашкільної освіти. Науковий вісник СНУ імені Лесі Українки. Серія: Педагогічні науки. Луцьк, 2017. № 2(351). С. 8-13.
8. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. Український педагогічний журнал. 2018 . № 2. С. 34-41.
9. Калиновський Ю. Ю., Мануйлов Є. М. Громадянська відповідальність особистості як атрибутивний феномен правового суспільства. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2015. № 2 (25). С. 113–129.
10. Бичко О. В. Психологічні засади формування громадянської відповідальності (від теорії моделювання до теорії реалізації). Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Чернігів, 2009. Вип. 74. Сер. «Психологічні науки». Т. 1. 280 с.
11. Назарчук А. А. Формування патріотичної свідомості та героїко-патріотичних почуттів у процесі військово-патріотичного виховання школярів. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Інту проблем виховання НАПН України за 2011 рік / [За ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. Івано-Франківськ: Типовіт, 2012. Вип. 2. С. 166–170.
12. Белан В. Ю. Особистісно орієнтовані технології патріотичного виховання учнівської молоді у Всеукраїнському дитячому громадському русі «Школа безпеки». Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Інститут проблем виховання НАПН України. Вип. 20. Кн. 1. Київ, 2016. С. 57-66.

References

1. Butenko ,V. (2012). Civic education of students as a priority area of activity of a higher technical educational institution. Origins of pedagogical skills, Issue 9, 18-26. [in Ukrainian].
2. Khomych, L. O. (2007). Relationship between the processes of socialization and personality education. Pedagogical and psychological sciences in Ukraine. Kyiv: Pedagogical thought, Vol. 5, 350-0356. [in Ukrainian].
3. Makogonchuk, N., & Romanyshina, L. (2022). Theoretical aspects of civic education of future border officers. Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. *Series: Pedagogical sciences, (*3), 356-369. [in Ukrainian].

4. Gritchyna, A. I., Alekseenko, T.F., Karpushevska, L.R., & Rogovets, O.V (2018). Civic qualities of teenagers: theory and practice of formation: a monograph / by General ed. A. I. Gritchyna. Kyiv–Kropyvnytskyi: Imex-LTD, 136 p. [in Ukrainian].
5. Sopivnyk, I. V., & Gevko, O. I. (2022). Methodical aspects of civic education of high school students in the process of studying the subject «Civic Education». Science and technology today, No. 10 (10), 315-325. [in Ukrainian].
6. Marshytska, V. V., &Vasylieva S. A. (2016). Ukrainian dimension of education of democratic citizenship in older preschool children. Theoretical and methodological problems of raising children and school youth: collection. of science works Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine. Vol. 20. Book 1. Kyiv, 306-317. [in Ukrainian].
7. Yehorova, O. (2017). Civic education as a special direction of extracurricular education. Scientific bulletin of Lesya Ukrainka SNU. Series: Pedagogical sciences. Lutsk, No. 2(351), 8-13. [in Ukrainian].
8. Remekh, T. O. (2018). The essence and structure of civic competence of a student of the new Ukrainian school. Ukrainian Pedagogical Journal, No. 2, 34–41. [in Ukrainian].
9. Kalinovsky, Yu. Yu., & Manuylov, E. M. (2015). Civil responsibility of the individual as an attributive phenomenon of legal society. Bulletin of the National University «Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise». Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology / editor.: A.P. Hetman and others. Kharkiv: Pravo, No. 2 (25), 113-129. [in Ukrainian].
10. Bychko, O. V. (2009). Psychological foundations of the formation of civic responsibility (from the theory of modeling to the theory of implementation). Bulletin of the Chernihiv State Pedagogical University. Chernihiv. Issue 74. Ser. «Psychological Sciences». T. 1, 280 p. [in Ukrainian].
11. Nazarchuk, A. A. (2012). Formation of patriotic consciousness and heroic-patriotic feelings in the process of military-patriotic education of school-children. Modern educational process: essence and innovative potential: report materials. science and practice conf. Institute of problems of education of the National Academy of Sciences of Ukraine for 2011 / [Ed. O. V. Sukhomlynska, I. D. Bekha, G. P. Pustovit, O. V. Melnyk; summer ed. I. P. Bilotserkivets]. Ivano-Frankivsk: Typovit, Issue 2, 166-170. [in Ukrainian].
12. Belan, V. Yu. (2016). Personally oriented technologies of patriotic education of students in the All-Ukrainian children's public movement «Safety School». Theoretical and methodological problems of raising children and school youth: collection. of science works Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Vol. 20. Book 1. Kyiv, 57-66. [in Ukrainian].

UDC 37.017.4-04 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.212-224

Olexandr Prytula
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0001-8800-8207
e-mail: prityla1970@ukr.net

PROCEDURAL NATURE OF CIVIC EDUCATION

Abstract

The content and procedural nature of the implementation of civic education are analyzed. The need to direct the process of civic education to the result was revealed—the object of education should acquire civic qualities and values, which he is able to implement in social life. It has been found that the process of civic education can be effectively carried out both within educational institutions and labor groups, and through the involvement of educational facilities in various socially significant programs of a national and regional nature.

The correlation of the concepts «chivalric education», «national-patriotic education», «national education» is demonstrated. It is summarized that the traditions of knightly education should be most actively reproduced in preschools, schools and universities, based on the traditions of the national liberation struggle of the Ukrainian people in different periods of history. The role of extracurricular forms of patriotic education is noted. The problem of raising patriotism among the adult population has been revealed, since it is difficult to influence the formed worldview of an adult.

It was found that the process of raising the defender of the Motherland must be approached comprehensively, taking into account the institutional and non-institutional mechanisms, methods and forms of work with youth existing in the state.

Keywords: civic education, civic competence, the process of education, national education, defender of the Motherland.

Стаття надійшла до редакції 29.04.24

© Притула О. Л., 2024

УДК 321 (447) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.225-242

Крисаченко Валентин Семенович

Науково-дослідний інститут українознавства,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

https://orsid.org/0000-0002-4965-2750

e-mail:krysachenkovs@gmail.com

ЕВРИСТИЧНИМЙ ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ

Резюме

Кардинальні трансформації, які переживає сучасне українське суспільство в умовах повномасштабної агресії РФ проти України та набуття нею статусу кандидата в ЄС, потребують належного, глибинного і всебічного аналізу стратегій гуманітарного розвитку України, реалізації євроінтеграційного вектору її розвитку. Досліджуються гуманітарні стратегії розвитку України в контексті набуття повноцінного членства в Європейському Союзі. Показано, що вони мають визначатися національними інтересами всього суспільства, забезпеченням прав і свобод громадян, актуалізацією системи фундаментальних цінностей українського народу. До парадигмальних європейських цінностей віднесено українську цивілізаційну ідентичність (духовність), державний суверенітет та територіальну цілісність України, високий рівень людського розвитку, демократичність суспільства, повноцінні стандарти життя, гендерну рівність та ін. Концентрами дослідження постають: артефакти тоталітарного суспільства та їх подолання; європейський досвід та український шлях у становленні системи цінностей; громадянське суспільство та державні інституції; синергія взаємодії в євроінтеграційному контексті; формування колективної пам'яті та переосмислення минулого України в європейській перспективі. Особлива увага звернена на динаміку процесів демократизації та декомунізації, культурної та мовної політики, міжетнічних та міжконфесійних взаємин тощо.

Ключові слова: Україна, громадянське суспільство, демократія, Європейський Союз, Польща, Німеччина, евристика взаємодії, цивілізаційні цінності.

Вступ

Перед центральними органами виконавчої влади на теперішньому етапі стоїть низка пріоритетних завдань, виконання яких спрямовано на утвердження України у міжнародному співтоваристві як надійного партнера, як демократичної європейської держави з багатими культурними та освітніми традиціями. В реалізації цього процесу особливою є роль громадянського суспільства, зокрема його креативні зусилля по налагодженню співпраці та взаєморозуміння з ЄС, особливо зі стратегічними союзниками України — Польщею та Німеччиною. Потужний потенціал має міжнародне культурно-гуманітарне співробітництво, основними з напрямів якого є: вдосконалення законодавчої бази міжнародного гуманітарного співробітництва, її гармонізація із законодавством ЄС; розроблення договірної бази міжнародного гуманітарного співробітництва; участь у роботі міжнародних та міждержавних організацій; максимальне проникнення українського культурно-мистецького, освітнього та наукового здобутку у світове культурне життя; популяризація української культури, освіти та науки у світі; забезпечення культурної та освітньої співпраці з закордонним українством [Докладніше див.: 1].

Методи дослідження

Для ефективного розв'язання поставлених проблем необхідне залучення методологічного, історичного, політологічного, соціологічного та філософського матеріалу, що забезпечить комплексний підхід до аналізу євроінтеграційного розвитку України. Такий комплекс підходів є фундаментальним, позаяк він безпосередньо торкається життя соціуму в його екзистенційних, спільнотних, політичних і культурних вимірах. Аксіологічний метод допоможе сконцентрувати увагу на проблемі співвідношення європейських та українських національних цінностей. Увага приділятиметься і засвоєнню позитивного досвіду демократичного світу у розв'язанні подібних гуманітарних проблем та загроз. Водночас дослідження здійснюватиметься з огляду на сучасні геополітичні та євроінтеграційні процеси, які справляють потужний вплив на суспільно-політичний устрій, цивілізаційну орієнтацію, трансформації в політичній сфері та інформаційному просторі.

Результати дослідження

Процес євроінтеграції України досліджують О. Власюк, А. Гальчинський, В. Горбулін, А. Качинський, В. Косевцов, В. Кремень, О. Литвиненко, В. Ліпка, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, С. Пирожков, В. Почепцов, Г. Яворська та

інші політологи, які особливу увагу звертають на засоби та механізми забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави, демократії, прав і свобод людини Сутність та особливості євроінтеграції України аналізували О. Бабкіна, В. Бех, В. Горбатенко, Г. Зеленько, А. Кудряченко, Ю. Левенець, М. Михальченко М. Попович, Ф. Рудич, М. Хилько та ін. [Див.: 2; 3; 4; 5]. Трансформація суспільної свідомості українців в умовах повномасштабної війни та її європейської векторизації вимагає невідкладного аналізу причин та природи цих змін, їх практичного значення для оптимізації та реформ у сфері освіти, науки, етнополітики, міжконфесійних відносин.

Загальнометодологічні та політичні виміри стратегій розвитку України в європейському контексті аналізували Б. Андерсон, Р. Арон, З. Бжезінський, П. Бурдьє, Габермас Ю., Е. Геллнер, Е. Гобсбаум, Дж. Кін, Г. Кіссінджер, У. Ліппман, Г. Моргентау, К. Томпсон та ін. [6; 7]. Особливо пильної уваги привертали різноманітні версії т. зв. реалістичного тлумачення гуманітарного розвитку: структурного, з наголосом на проблемах безпеки (К. Уолц), наступального, з приматом несподіваності у своїх намаганнях (Дж. Маршаймер), політичного, з врахуванням ситуативності (Р. Шуетт), популістського, з опертям на громадську думку (Р. Гілпін) та ін. Українська гуманітаристика в контексті розбудови демократичного суспільства привертали увагу таких дослідників, як Е. Вілсон, Ф. Гаєк, Т. Гран, Н. Дарчевська, Е. Епплбаум, Г. Кіссінджер, Т. Снайдер, Дж. Сорос та ін.

Особливості утвердження незалежної України та набуття повноцінного членства в ЄС засвідчують потребу виявлення гальмівних чинників її поступу, негативного ефекту від збереження успадкованих від радянського режиму смислових та ціннісних організаторів життя, пошуку механізмів творення повноцінної національної соціокультурної реальності європейського типу. Нагромаджені здобутки уможливлюють ефективний аналіз стану сучасного українського суспільства та визначення гуманітарних стратегій розвитку та механізмів їх опредметнення в євроінтеграційному вимірі (Див. праці автора: 8; 9; 10).

Державний геостратегічний вектор України залежить від дослідження прагматичних аспектів фундаментальної проблеми «Україна і світ», яка, в свою чергу, постає у двох основних вимірах: з одного боку — це утвердження України в сучасному світі та її значення для нього, з іншого — вплив світової спільноти на Україну в цивілізаційному, політичному, економічному, інформаційному та інших контекстах. Визначення таких можливостей як залучення української культури, освіти та науки до світового культурного, освітнього та наукового простору полягає у розумінні владою і громадськістю місця країни у світі, її вміння відстоювати свої національні інтереси, розпізнавати зовнішні загрози, захищати свої кордони, стверджувати свій зовнішньополітичний вплив, брати участь у вирішенні глобальних проблем сучасності.

Великий культурний потенціал України є важливим чинником інтеграції України у світовий культурний простір. До цього часу ще не є достатньо осмисленим й належно оціненим цивілізаційний внесок багатьох поколінь закордонних українців, які стали людським капіталом, інтелектуальним і соціальним ресурсом для інших країн і народів та помітно поширили у світовому культурному просторі духовно-інтелектуальні набутки української культури саме як європейського дискурсу. Зміцнення позитивного іміджу України у світовому співтоваристві та забезпечення участі світового українства у процесах державотворення в Україні — основа культурної співпраці із європейським співтовариством. Наразі, нагальним є створення Українською державою гідних умов для інтелектуального та творчого розвитку українського народу заради зростання історичної свідомості громадян України, формування у світі іміджу України як висококультурної держави, що з давніх часів уславилася видатними діячами у багатьох сферах життя.

Як відомо, сила держави полягає у людському потенціалі, котрий акумулюється в громадянському суспільстві. Сьогодні, на жаль, спостерігається значний відтік українських громадян за кордон через російську агресію та викликані нею соціально-економічні чинники. Євроінтеграція має сприяти зростанню історичної свідомості громадян України, формуванню у світі іміджу України як висококультурної держави, збереженню етнічної ідентичності зарубіжних українців шляхом сприяння процесам формування українських громадських організацій і національно-культурних автономій, ефективному використанню українського фактору при просуванні інтересів України у міждержавних відносинах, поширенню за допомогою закордонного українства відомостей серед громадських, політичних, наукових та ділових кіл зарубіжжя про торговельно-економічні, науково-технічні та туристичні можливості України, підвищення її авторитету в світі.

Україна, в свою чергу, з метою задоволення національно-культурних і мовних потреб закордонного українця, під час укладення міжнародних договорів передбачає забезпечення прав українських меншин за кордоном, створення оптимальних умов та можливостей для задоволення їхніх соціальних, культурно-освітніх, інформаційних та інших потреб, сприятиме укладенню міжнародних договорів про співробітництво в галузях культури, освіти, соціального захисту, інформаційного забезпечення; з урахуванням інтересів організацій закордонних українців надаватиме українським культурно-інформаційним центрам організаційну, методичну, технічну та іншу допомогу в місцях компактного проживання українців за кордоном; створюватиме умови для радіомовлення та телевізійної трансляції програм з України на підставі міжнародних угод, зокрема через супутниковий зв›язок та інші засоби комунікацій.

Отже, за умов тісної взаємної співпраці в межах ЄС, європейське зарубіжжя має стати для України вагомим фактором реалізації зовнішньої політики забезпечення позитивного міжнародного іміджу, економічної, культурної та інформаційної присутності в геополітично важливих регіонах розвитку економічних, культурних та інших зв›язків із зарубіжними країнами, сприяння розв'язанню внутрішніх проблем за рахунок залучення потенціалу українського зарубіжжя.

Гуманітарні стратегії державної політики євроінтеграції мають визначатися національними інтересами українського суспільства, демократичними правами і свободами кожного із громадян [7]. До першочергового кола таких пріоритетів, безумовно, належить потреба реального та правового вивільнення громадянського життя з-під артефактів тоталітарної системи, налагодження міжетнічних та міжконфесійних відносин, піднесення культури, освіти та науки до рівня європейських стандартів, створення ефективної системи охорони здоров'я, забезпечення гендерної рівності всіх громадян тощо. Досвід розбудови незалежної України засвідчує чималу проблемність у реалізації тих чи інших гуманітарних векторів її розвитку, подекуди — відверте тупцювання на місці, значну регресію, згортання чи навіть звороткість намічених стратегічних орієнтирів.

Креативним розв'язанням згаданих та інших споріднених проблем є **реалізація євроінтеграції України,** зокрема набуття повноцінного членства в ЄС та НАТО. Цей вектор розвитку органічно відповідає цивілізаційній ідентичності України, її прагненню позбутися артефактів перебування в тоталітарній державі. Все це визначає необхідність системного аналізу стратегій гуманітарного розвитку України, особливо в тій її частині, котра визначається євроінтеграційними пріоритетами. Означене передбачає також пошук моделей подолання розходжень між задекларованими політичними намірами владних інституцій та з їх практичним втіленням в загальноєвропейському просторі.

Системний аналіз гуманітарного розвитку України в умовах національного спротиву російській агресії у контексті євроінтеграційних пріоритетів є креативним началом пошуку стратегій подолання тоталітаризму та перемоги над ворогом. Реалізація цієї мети передбачає застосування інноваційного теоретико-методологічного інструментарію дослідження засад гуманітарного потенціалу України в реалізації її євроінтеграційних перспектив в умовах національного спротиву російській агресії.

Нагальними завданнями у цьому зв'язку постають аналіз цивілізаційної та геополітичної ідентичності України, культурно-історичного вибору українського народу, обґрунтування людиноцентризму як стратегії гуманітарного розвитку в контексті євроінтеграційних прагнень України. Органічним є зв'язок українського менталітету з цінностями європейської цивілізації, що спонукає до дослідження особливостей інформаційного та

освітнього простору сучасної Європи у його значенні для сучасної України, засвоєння позитивного світового та європейського досвіду для розв'язання аналогічних гуманітарних проблем сучасної України, розробка теоретичних моделей для їх подолання.

Завданнями, на вирішення яких спрямована **стратегія євроінтеграції** є: аналіз соціальних передумов, що стали підґрунтям для виникнення низки визначальних гуманітарних викликів; розробка теоретичних засад виявлення і типологізації гуманітарних викликів та загроз сучасності; дослідження української неперервності в Європі протягом тисячоліть, її сучасної присутності та подальшої долі; аналіз соціальних трансформацій в Україні, пов'язаних з вимушеною внутрішньою та зовнішньою міграцією населення внаслідок російської агресії; оцінка світоглядних підстав реалізації в Україні політики мультикультуралізму та поліконфесійності; дослідження потенціалу консолідації світового українства задля реалізації європейського вибору України; дослідження закономірностей модернізації ціннісного простору сучасної України в кореляції з європейськими цінностями; обґрунтування інноваційних стратегій гуманітарного розвитку, дослідження етнокультурних трансформацій українського соціуму в умовах агресії Росії проти України; аналіз інформаційно-ідеологічних складових, які задіяні в тиску на суспільну та індивідуальну свідомість; виявлення концептуальних підстав взаємоузгодження гуманітарної складової вітчизняної системи освіти із європейськими нормами і стандартами; розробка законодавчих ініціатив до ВР України в сфері євроінтеграції.

Виходячи із аналізу дослідження проблематики з'єднання українського суспільства, можна стверджувати, що євроінтеграційна тематика залишається нагальною і для широкого загалу, і для політичного істеблішменту, і для всієї соціогуманітарної сфери [11; 12]. **Вирішальним актуалізуючим чинником євроінтеграції України є російсько-українська війна, в якій агресор ставить за мету геноцид українського народу та знищення всієї України.** В цій війні Україна виступає оборонцем загальнолюдських цінностей, а тому отримує всебічну підтримку на глобальному рівні. А тому, якості гарантії власної безпеки, Україна потребує найширшої інтеграції в європейські структури, насамперед ЄС та НАТО. Реалізація даних пріоритетів потребує наукового супроводу, зокрема в опрацювання гуманітарних стратегій синергетичної взаємодії з означеними євроструктурами.

Однак, існують підстави стверджувати, що всі оприлюднені і запропоновані стратегеми мають незавершений характер і, головно, не враховують реалій новітньої історії, прикметної докорінним переоблаштуванням світоустрою. Це ж саме стосується і сприйняття намірів України в Європі, оскільки потенціал українського суспільства, певні імунні механізми культури й ментальності української нації щодо зовнішніх

агресивних впливів—все це досі залишається недостатньо врахованими. Будучи спрямованим на виявлення і ґрунтовний аналіз сучасних гуманітарних пріоритетів євроінтеграції, стратегічний аналіз пропонує систематично пов'язані знання про глибинні механізми самоорганізації українського соціуму, пов'язувати з внутрішнім потенціалом нації для ефективної протидії з боку зовнішніх негативних тисків і збурень, Висновок: **реалізація європрагнень України є закономірним та взаємовигідним процесом для обох сторін - як України, так і ЄС.**

Євроінтеграційна стратегія розвитку України передбачає **унормування національного законодавства згідно стандартів ЄС,** включаючи і вимоги щодо органічного входження її громадян до модерної європейської ідентичності. Її модель розроблялась і впроваджувалась паралельно з правовими та економічними змінами, і передбачала опертя на спільні загальноєвропейські цінності та інтереси: свободу пересування, місця проживання, місця працевлаштування, реалізації свого виборчого та представницького права в офіційних органах ЄС тощо. Цілком очевидно, що наближення української громадянської ідентичності до європейського рівня потребує насамперед зламу внутрішніх стереотипів та упереджень, пов'язаних з побутуванням та агресивним нав'язуванням цінностей тоталітаризму.

Деструктивний вплив тоталітаризму відбувається у двох взаємопов'язаних вимірах: діахронному та синхронному. **Діахронний** або історичний вимір, спрямований на привласнення української минувшини та її використання в інтересах імперії. Синхронна або актуальна доктрина, своїм концентром має творення фантомної ідентичності представників «русского міра», нівелювання української самодостатності, заперечення самого онтологічного факту існування українства. Вкручені, імплантовані подібним чином у масову свідомість частини українського суспільства подібні стереотипи стають своєрідними маніпулятивними регуляторами свідомості громадян України.

В автократичному політичному суспільстві ідентичність населення визначалась шляхом його **ідентифікації** за імперськими/владними лекалами. Вихідним критерієм при цьому виступав сам статус **індивіда як частини державної власності.** В царській Росії населення іменувалось «верноподданими», а за радянщини—«совєтським народом». Етнічна своєрідність сприймалася марґіналізовано, тобто як неповноцінні, негідні імперської уваги, ознаки індивіда. Звідси - номінація таких людей як «інородців», а власне українців—як малоросів, недолугих менших братів великоросів. Від радянщини також залишився синдром «совковості», котрий проявляється, свідомо чи під тиском інформаційної брехні, як потяг до чогось кращого, омріяного. Саме в ключі нав'язування чужорідної ідентичності, в якій агресивна сторіна використовує потужний арсенал заборонених засобів

і прийомів, повинна розглядатися і повномасштабна агресія РФ проти України.

В демократичному суспільстві процедурі ідентифікації повертається її первісне значення: співвіднесення суб'єкта чи спільноти з родовим субстратом (діяльністю, сферою тощо). Змінюється сама логістика ідентифікації, їй повертаються об'єктивні критерії визначення сутності об'єкта інтересів. Підсумком постає з'ясування ідентичності об'єкта ідентифікації, причому це повинно вчинятись насамперед як самим індивідом, так і його родовою спільнотою.

Таким чином, в **політико-правовому вимірі євроінтеграція вихідним началом повинна мати опертя на екзистенційні пріоритети буття України.** З одного боку, мова йде визначення чітких стратегічних пріоритетів її розвитку у напрямку всебічного захисту та забезпечення національних інтересів, з іншого, - утвердження верховенства закону, зокрема рівності перед ним всіх суб'єктів відповідальності, включно із самою державою. Стратегічна прозорість траєкторій розвитку стає своєрідним індуктором та організатором сукупних зусиль по опредметненню визначених проектів. Законодавча підвалина стає запорукою досягнення соціальної справедливості щодо забезпечення добробуту та достатку всіх громадян, що супроводжується витісненням негідної практики корупції, тіньової економіки, дискримінації за культурними, релігійними, віковими, статевими та іншими ознаками.

На **законодавчому рівні** проблема консолідації суспільства та євроінтеграція знаходила відображення в низці законів парламенту та указів президента, присвячених гуманітарній сфері. На **суспільному рівні** засобом самозбереження та розвитку української нації, її оберегом, була і є культура. І це її високе призначення відіграло неоціненну роль в часи бездержавності, коли інших механізмів збереження ідентичності народу не існувало. Але в нинішніх умовах, коли в культури з'явився такий ґарант і покровитель як українська держава, до її ролі в демократизації суспільства необхідно залучати й інші можливості, пов'язаних насамперед з діяльністю самих владних інститутів та громадянського суспільства, котрі і є підвалиною консолідованої демократії.

Як стан політичного розвитку, **консолідована демократія передбачає високу ступінь внутрішньої зорганізованості суспільства навколо певних ідей, інтересів та цінностей** [13]. **І**нші політичні форми держав також декларують опертя на відповідні духовно-практичні виміри, однак практична наповнюваність їх змістом, як правило, не співпадає з проголошеними деклараціями. Автократичні структури, зазвичай, за вихідне начало обирають верховну владу однієї людини, легітимність якої підкріплюється або традицією, або силою. Тоталітаризм доповнює цю модель відповідною метафізичною ідеологією та суцільним примусом. І лише

демократичний устрій постає як процесуальність особистого та колективного вибору, із заданістю на відстоювання прав та інтересів кожного громадянина та спільноти загалом.

Стан узгодженості та взаєморозуміння у зрілому демократичному суспільстві іменує поліархією, тобто множинністю народоправства . Фактично, поліархія являє собою уніфікований варіант консолідованої демократії, сутнісними ознаками якої є: виборність посадових осіб, вільні і чесні вибори, право на мирні протестні зібрання, свобода слова, незалежна самоорганізація громадян (громадянське суспільство) та ін. Прикладними втіленнями принципів демократії в такому випадку постають наступні показники: відмова від насильницьких засобів завоювання влади; відсутність примусу у набутті прихильності електорату; плюралізм соціально-ціннісного розмаїття у суспільстві; конфліктна напруженість ліній розмежування та зон біфуркації урівноважується високою мірою толерантності; розвинене та структуроване громадянське суспільство з достатнім рівнем політичної культури тощо. А для легітимного очільника держави фундаментального значення набуває прийняття означених стратегій розвитку як особистої позиції, світоглядних переконань і мотиваторів до практичних дій. Поліархія вимагає модифікації поведінки лідера згідно очікуванням громадянського суспільства. Український досвід не надто багатий позитивними прикладами щодо цього, оскільки лише один президент був обраний на другий термін (багато в чому, завдяки «провальному» конкуренту-комуністу), а ще один мусив податися навтьоки з України через державну зраду.

Відповідаючи на зовнішні виклики та загрози, зокрема постійний шантаж, економічну блокаду та військову агресію Росії, Україна продемонструвала здатність чинити ефективний опір і зберегти державну незалежність [Див.: 14; 15] Безумовно, однак, що міра успіху залежить від здатності України протистояти зовнішнім впливам єдиним згуртованим цілим, що ми нині і спостерігаємо. А тому, пошук підвалин, шляхів та механізмів консолідації українського суспільства, єдності України з усім цивілізованим світом є запорукою і самого її існування, і подальшого успішного розвитку на шляху європейської інтеграції.

Осмислення передумов європейського вибору України має здійснюватися на різнонорівневій основі, що включає як історичні, так і сучасні політичні, культурно-цивілізаційні, екзистенційні, освітні, інформаційні, екологічні та інші кластери соціально-філософського аналізу. Сама ж логістика євроінтеграції України обумовлена, насамперед, унікальністю історичної ситуації, в умовах спротиву України і всього цивілізованого людства російській агресії [16]. Всебічне ознайомлення світової спільноти з надбанням національної культури і мистецтва є важливою складовою утвердження позитивного іміджу України, налагодження міждержавного та міжособистісного діалогу, зміцнення культурних зв'язків, формування єдиних

загальнолюдських цінностей. Засвоєння культурних надбань у контексті європейських цивілізаційних підходів має стати пріоритетним завданням культурної політики сучасної України, реалізація якого слугуватиме гарантією збереження національно-культурної ідентичності української нації.

Першочерговою залишається необхідність широкої **інформованості** людей з питань цілісного образу української національної культури через систему освіти усіх типів та через мас-медіа, що сприятиме консолідації нації та державотворчим процесам. Освіта українського зарубіжжя — потужний фактор збереження національної ідентичності українця за кордоном. У світі існує розвинена мережа українських освітніх закладів різного рівня. Їх історія налічує понад століття, а географія охоплює всі континенти. Сьогодні ми є свідками народження нових закладів українських студій у країнах Європи, над створенням і розвитком яких працюють представники новітньої хвилі еміграції та вимушених переселенців. На основі дослідження сучасного стану українського шкільництва у зарубіжжі можемо стверджувати: українська освіта розвивається по-різному на світовому просторі. Рівень її розвитку визначають ряд факторів, а саме: політика країни проживання, політика країни походження, активність громади та ін.

Міжнародне співробітництво у сфері культури та освіти в Україні покликане забезпечити **інтеграцію національної освіти у міжнародний освітній простір**. Забезпечення повноправного представництва України у міжнародних форумах, програмах, що проводяться під егідою міжнародних організацій, дає змогу підтверджувати на міжнародній арені високий престиж української освіти, набувати міжнародного досвіду для впровадження подальших реформ структурного характеру і нових інформаційних технологій у сфері освіти. Тим самим досягається розвиток і поглиблення авторитетності держави та людини, доведення до світової спільноти інформації про культурний, освітній, науковий потенціал України, позиціонування інтересів українців у світі, створення привабливого та прагматично-корисного, авторитетного образу для світу та відкритість до надбань світової культури і цивілізації, вміння вести міжцивілізаційний діалог. Розвиток світоглядних цінностей українця, які базуються на архетипах національної культури, прямо пропорційний розвитку питання національної освіти, виховання, а також можливості застосування ідейних надбань української духовності в глобалізованому світі.

На основі аналізу євроінтеграційної парадигми України необхідно вишукувати об'єднуючі чинника інтеграції до сучасного цивілізаційного простору, в умовах збереження самодостатності української ідентичності та політичної нації. Для України пошук такого об'єднуючого чинника є особливо актуальним, оскільки вона знаходиться на розломі і в точках дотику декількох цивілізацій, як великих, так і локальних. Взаємодія між

собою християнської, іудейської, ісламської, буддистської, індуїстської, а в минулі часи - також і давньогрецької, римської, візантійської та ще декількох цивілізацій, полишила по собі пласти і нашарування цінностей різних культур і народів. Неодмінно слід враховувати і те, що у власній історії Україна переживає переломний час. Таким чином, мова йде про українську етнополітичну історію як частину всесвітньої історії: з одного боку, у всій її самобутності і унікальності, з іншого—в інтегративній взаємодії з іншими світовими цивілізаціями.

Відповідаючи на зовнішні виклики та загрози, зокрема постійний шантаж, економічну блокаду та військову агресію Росії, Україна продемонструвала здатність чинити ефективний опір і зберегти державну незалежність, Безумовно, однак, що міра успіху залежить від здатності України протистояти зовнішнім впливам єдиним згуртованим цілим. А тому, пошук підвалин, шляхів та механізмів консолідації українського суспільства є запорукою і самого її існування, і подальшого успішного розвитку. **Орієнтація на єдність передбачає вивершення в центр суспільного буття громадянина, з його правом на свободу, гідність і честь.**

Громадянин, як творець держави, постає найбільшою соціальною цінністю, яка (держава), водночас, покликана захищати і оберігати його інтереси. Існують також засадничі морально-етичні та духовно-практичні регулятиви людських взаємин, котрі уможливлюють пошук суспільного консенсусу та злагоди. Особливу роль відіграють **інформаційно-комунікативні можливості** формування єдиного простору взаєморозуміння, спілкування та прийняття рішень. Відповідальність і справедливість при цьому повинні мати не лише правовий, але й екзистенційний вимір, а пошук компромісів повинен стати шляхом до узгоджених вчинків на всіх рівнях та гілках влади. **Сформоване громадянське суспільство має, з одного боку, уникати спокуси виконувати невластиві йому управлінські функції, а з іншого, - повною мірою здійснювати свою діяльність по захисту прав і свобод кожного члена суспільства.**

Досить розповсюдженою в політичній думці, а серед пропагандистів з країни-агресора - домінуючою, є точка зору, що Україна не спроможна самотужки подолати існуючі загрози та небезпеки, і що для цього потрібні ефективні зовнішні організатори. Потужна відсіч агресору засвідчила хибність подібної точки зору. Але це не означає, що не слід враховувати позитивний досвід та креативну допомогу з боку західних країн. Навпаки, російський фашизм кинув виклик усій світовій демократії, і її життєвою спонукою має бути повна його ліквідація як злочинного тероризму. устрою.

В цьому випадку для України подібна взаємодія постає своєрідним каталізатором для власної моделі стійкого(усталеного) розвитку, ідеологія якої також знаходиться в річищі сучасного глобалізму. Таким чином, і наголос робиться на самоорганізаційних можливостях українського народу, на його

здатності — перевіреної часом—у важку годину згуртуватися і спільними зусиллями вершити свою долю. А тому, необхідно вишукувати ефективні гуманітарні ядра-організатори, котрі стануть каталізаторами об'єднавчих процесів.

На характер і спрямованість української гуманітарної політики суттєвий вплив справляють зовнішні дестабілізуючі чинники, насамперед з боку РФ. При цьому використовуються найрізноманітніші засоби та напрямки такого впливу, зокрема інформаційні, політичні, дипломатичні, культурні, економічні та військові, які здійснюються шляхом тиску, шантажу, заохочення, підкупу та відвертого примусу, злісним апофеозом яких стала повномасштабна війна проти України. Об'єктами такого впливу постають владні, управлінські та професійні структури, ті чи інші партійні чи олігархічні групи інтересів, формування та організації громадянського суспільства, різноманітні соціальні, етнічні та територіальні спільноти тощо.

В українському суспільства віддавна узвичаїлись традиції пошуку розв'язання постаючих проблем всією громадою. Здатність до самоорганізації та прислухання до колективного розуму була властива часам княжої Руси-України, коли важливі рішення не ухвалювались без їх узгодження з думкою народу. В часи бездержавності нація продемонструвала найрізноманітніші зразки свого гуртування: козацтво, братства, ремісничі цехи, самоврядні міста та ін., котрі виступили ґарантом збереження власної ідентичності та демократичного устрою суспільного життя. Саме на принципах широкого народоправства та парламентаризму формувалась Гетьманська Держава Богдана Хмельницького, засвідчили свої стратегічні позиції УНР та ЗУНР на початку ХХ ст. І громадські організації на межі 90-х років цього ж століття постали головною рушійною силою набуття незалежності сучасною Україною. Громадянське суспільство ініціювало подальші демократичні реформи в Україні та здійснювало їх захист, виступаючи своєрідним стабілізуючим чинником в кризові для держави часи.

Сутнісними резервами посилення громадянського суспільства є нарощування соціального капіталу та посилення соціальної відповідальності членів (учасників) громадських організацій. У першому випадку мова йде про оптимізацію інтенсивності та комунікативної мережі взаємодії громадян, в другому—про відповідальність за зміст, спрямованість та мету самої діяльності громадської організації. Особливого значення вимагає увага щодо законності та гуманності в діяльності таких структурі, можливих зловживань своїм статусом та можливостями, спробами поглиблення ліній розмежування в соціумі та дискредитації української державності. Викликає стурбованість активізація громадських організацій проросійського ґатунку, спрямована на пропаганду ідей «русского міра» та відбілювання злочинів агресора. Свідченням їх лицемірства стали численні приклади колабораціонізму

представників подібних об'єднань на тимчасово окупованих територіях України

Подальшого вдосконалення вимагає і система відносин між громадянським суспільством та державою, зокрема її правова, фінансова, інформаційна, соціальна та майнова сфери. Її важливо будувати, ґрунтуючись на стратегічних орієнтирах та пріоритетах розвитку України, а не підміняючи їх ситуативними та коньюктурними стратегемами поведінки та дії. Лише консолідована, синергетична взаємодія державних органів та структур громадянського суспільства уможливить формування модерної громадянської ідентичності населення України. На цій основі відбувається усвідомлене самовизначення громадянами своєї виключної приналежності до українського державно-територіального геополітичного простору та почуття єдності з усім довкільним соціумом.

Дослідження значення і ролі єдності держави і громадян в консолідації українського суспільства в соціально-ціннісних вимірах здатне сприяти подальшому науковому пошуку в даному напрямку, використовуватись як теоретична і методологічна складова при розробці державних програм суспільного розвитку, законодавчих актів, культурологічних проектів, коригування відповідним чином навчальних програм в закладах середньої та вищої освіти. На світоглядному рівні, належним чином репрезентовані засобами масової інформації, здобуті висновки сприятимуть формування цінностей і переконань взаємної поваги і розуміння, уміння знаходити консенсус в складних ситуація. Поза сумнівом, набутий досвід українського суспільства, як в умовах війни необхідно прагнути єдності та взаємної підтримки, не залишає байдужими уряди і громадян розвинених країн, всіх симпатиків України, в її рішучому намірі здолати ворога.

Висновки

Кардинальні трансформації, які переживає сучасне українське суспільство в умовах повномасштабної агресії РФ проти України та набуття нею статусу кандидата в ЄС, потребують належного, глибинного і всебічного аналізу стратегій гуманітарного розвитку України, реалізації євроінтеграційного вектору її розвитку. Особливого значення набувають гуманітарні стратегії розвитку України в контексті досягнення повноцінного членства в Європейському Союзі. Вони мають визначатися національними інтересами всього суспільства, забезпеченням прав і свобод громадян, актуалізацією системи фундаментальних цінностей українського народу. До парадигмальних європейських цінностей віднесено українську цивілізаційну ідентичність (духовність), державний суверенітет та територіальну цілісність України, високий рівень людського розвитку, демократичність суспільства, повноцінні стандарти життя, гендерну рівність та ін. Концентрами євроінтеграції постають: подолання артефактів тоталітарного

суспільства; український шлях у становленні системи цінностей; громадянське суспільство та державні інституції: синергія взаємодії гілок влади в євроінтеграційному процесі; формування колективної пам'яті та переосмислення минулого України в європейських контекстах.. Особлива увага звернена на втілення євроцінностей в освітній процес, динаміку процесів демократизації та декомунізації, культурної та мовної політики, міжетнічних та міжконфесійних взаємин тощо.

Практичні висновки щодо оптимізації євроінтеграційної стратегії України полягають с наступному: обґрунтування значення громадських ініціатив для утвердження європейських цінностей в Україні: **створення системи стандартної освіти в Україні; модернізація світоглядної культури українців;** наповнення навчального предметного матеріалу середніх та вищих закладів освіти інтегративними системними знаннями про євроінтеграційну стратегію України;

формування емпіричної бази для наукового розв'язання проблем геополітики та глобалістики у сфері політології, українознавства, соціальної філософії та філософії історії; утвердження європейської парадигми захисту прав і свобод громадян та рівності всіх суб'єктів права перед законом та ін.

Концептуальна парадигма євроінтеграції може використовуватись у навчальних програмах середніх і вищих навчальних закладів, в наукових інституціях і державних установах для отримання інтегрованих знань про сфери векторних пріоритетів української держави, історичні традиції їх формування, перспективи посилення ролі України у світовій спільноті. Визначення цивілізаційних пріоритетів України в сучасному світі може сприяти законодавчій діяльності Верховної Ради України, діяльності виконавчих органів, формуванню геополітичного мислення, визначеної громадянської позиції людини та громадських організацій і політичних партій, сприяти модернізації світоглядної культури молоді в епоху глобалізації.

Список посилань

1. Крисаченко В. С. Громадянське суспільство України та діаспора: культурно-освітні пріоритети збереження ідентичності. *Політичне життя*. 2024. №1. С. 127-132. *https://jpl.donnu.edu.ua/issue/view/507*.
2. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / за заг. ред. Ф. М. Рудич. Київ : Парламентське вид-во, 2006. 412 с.
3. Зеленько Г. І. Політична «матриця» громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України) / Г. І. Зеленько; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ: Знання України, 2007. 335 с.

4. Левенець Ю. А. Держава у просторі громадянського суспільства / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень / Ю. А. Левенець. Київ : Освітня книга, 2006. 272 с.
5. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: монографія / за ред. А. І. Кудряченка. Київ : НІСД, 2007. 396 с.
6. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Пер. з нім. А. Онишко; редактор М. Прихода. Львів: Літопис, 2000. 317 с.
7. Кін Джон. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення / пер.з англ. О.Гриценко. Київ: К. І. С., 2000. 191 с.
8. Крисаченко В.С. Консолідаційний потенціал громадянського суспільства в Україні: синергія самоорганізації. Політологічний вісник: збірник наукових праць. К.: ТОВ «Вадекс», 2021. Вип. 87. С.162-179.
9. Крисаченко В.С. Консолідація українського суспільства: динаміка пріоритетів / Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 27-28 жовтня 2022 р.). І частина.—Івано-Франківськ, 2022.—С. 219-238.(URL: *http://surl.li/dvnws*).
10. Крисаченко В.С. Громадянське суспільство і влада: критеризація взаємодії у забезпеченні прав людини. Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення: збірник тез Науково-практичного круглого столу, присвяченого 74-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Хмельницький, 9 грудня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 100-101.
11. Імплементація Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016—2020 роки: Моніторингове дослідження. Київ: Офіс Ради Європи в Україні, 2019. 124 с.
12. Індекс сталості організацій громадянського суспільства в Україні зростає. URL: detector.media/infospace/article/182667/20-11-20-indeks-stalosti (дата звернення 20.11.2020).
13. Крисаченко В.С. Динаміка гуманітарних пріоритетів в політичному житті незалежної України: дилема намірів та дій. Українознавство. 2020. № 2 (75). С. 93-119.
14. Горбулін Володимир, Бадрак Валентин. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ: Вид-во «Брайт Букс», 2022. 280 с.

15. Заборонити рашизм / В. Огнев'юк, В. Андрєєв, В. Брехуненко, М. Відейко, Б. Гуменюк, І. Гирич, Л. Масенко, Ю. Митрофаненко, В. Огризко, О. Палій, В. Піскун, П. Полянський, В. Сергійчук, П. Чернега; за заг. ред. В. Піскун. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 252 с.
16. .Рік незламності: крах операції Z : монографія. / Колектив авторів; за загальною редакцією М.В. Коваля. Київ: НУОУ, 2023. 320 с.

References

1. Krysachenko, Valentyn. (2024). CIVIL SOCIETY OF UKRAINE AND THE DIASPORA: CULTURAL AND EDUCATIONAL PRIORITIES OF PRESERVING IDENTITY. *Political life*. No. 1. C. 127-132 (0.8 d.a). https://jpl.donnu.edu.ua/issue/view/507. [in Ukrainian
2. Civil society in modern Ukraine: specifics of formation, development trends / by general. ed. F. M. Rudych (2006). Kyiv: Parliamentary Publishing House., 412 p. [in Ukrainian].
3. Zelenko, G. I. (2007). Political "matrix" of civil society (experience of Visegrad Group countries and Ukraine) / G. I. Zelenko; National Academy of Sciences of Ukraine, Aviation Institute. and ethnonational research named after I. F. Kuras. Kyiv: Knowledge of Ukraine, 335 p. [in Ukrainian].
4. Levenets, Yu. A. (2006) State in the space of civil society / National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Political and Ethnonational Studies / Yu. A. Levenets. Kyiv: Educational book. 272 p. [in Ukrainian].
5. Political system and civil society: European and Ukrainian realities: monograph / edited by A. I. Kudryachenko (2007). Kyiv: NISD, 396 p. [in Ukrainian].
6. Habermas, Yu. (2000). Structural transformations in the sphere of openness: research on the civil society category / Translated from German by A. Onyshko; editor M. Prihoda. Lviv: Litopys, 317 p. [in Ukrainian].
7. Kin, John. (2000). Civil society: old images, new vision / Oleksandr Hrytsenko (trans. from English). Kyiv: K. I. S. 191 p. [in Ukrainian].
8. Krysachenko, V. (2021). Consolidation potential of civil society in Ukraine: synergy of self-organization. *Political science bulletin: collection of scientific papers / In honor of the head ed. V.F. Zvych*; Kyiv National University named after Taras Shevchenko. K.: "Vadeks" LLC,. Issue 87, 62-179.
9. Krysachenko, V. (2022). CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY: DYNAMICS OF PRIORITIES. *Contemporary political processes: global and regional dimensions.* Collection of materials of the 4th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Ivano-Frankivsk, October 27-28, 2022). Part I. - Ivano-Frankivsk, 219-238. (URL: http://surl.li/dvnws). [in Ukrainian].

10. Krysachenko , V.S. (2022). Civil society and government: criteria for interaction in ensuring human rights. *Protection of human rights in Ukraine: current state and prospects for improvement: collection of theses of the Scientific and Practical Round Table dedicated to the 74th anniversary of the Universal Declaration of Human Rights (Khmelnytskyi, December 9, 2022 year).* Khmelnytskyi: Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, 100-101. [in Ukrainian].
11. Implementation of the National Strategy for the Promotion of Civil Society Development in Ukraine for 2016-2020: Monitoring Study (2019). Kyiv: Office of the Council of Europe in Ukraine. 124 p. [in Ukrainian].
12. The sustainability index of civil society organizations in Ukraine is growing (2020). URL: detector.media/infospace/article/182667/20-11-20-indeks-stalosti (access date 11/20/2020). [in Ukrainian].
13. Krysachenko, V.S. (2020). The dynamics of humanitarian priorities in the political life of independent Ukraine: the dilemma of intentions and actions. *Ukrainian studies,* No. 2 (75), 3-119. [in Ukrainian].
14. Horbulin, Volodymyr, Badrak, Valentin. (2022). Over the abyss 200 days of the Russian war. Kyiv: Bright Books Publishing House. 280 p. [in Ukrainian].
15. Ban rachism (2023) / V. Ognevyuk, V. Andreev, V. Brehunenko, M. Videyko, B. Humenyuk, I. Hyrych, L. Masenko, Yu. Mitrofanen¬ko, V. Ogryzko, O. Palii, V. Piskun, P. Polyanskyi, V. Serhiychuk, P. Chernega; in general ed. V. Piskun. Kyiv: Kyiv. University named after B. Hrinchenko. 252 p. [in Ukrainian].
16. The Year of Invincibility: The Collapse of Operation Z: monograph. (2023) / Collective of authors; edited by M.V. Koval. Kyiv: NUOU. 320 p. [in Ukrainian].

ISSN 2415-881X Politology Bulletin, Issue 92 (2024)

UDC 321 (447) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.225-242

Valentyn Krysachenko

Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko Kyiv National University

Kyiv, Ukraine)

https://orsid.org/0000-0002-4965-2750

e-mail: krysachenkovs@gmail.com

HEURISTIC POTENTIAL OF CIVIL SOCIETY IN THE IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN INTEGRATION STRATEGY OF UKRAINE: CONCEPTUAL DIMENSIONS

Abstract

The radical transformations that modern Ukrainian society is experiencing in the conditions of full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine and its acquisition of the status of a candidate for the EU require a proper, in-depth and comprehensive analysis of Ukraine's humanitarian development strategies, the implementation of the European integration vector of its development. The humanitarian strategies of Ukraine's development in the context of full membership in the European Union are studied. It is shown that they should be determined by the national interests of the entire society, ensuring the rights and freedoms of citizens, and updating the system of fundamental values of the Ukrainian people. Paradigmatic European values include Ukrainian civilizational identity (spirituality), state sovereignty and territorial integrity of Ukraine, high level of human development, democratic society, full standards of living, gender equality, etc. The focus of the research is: artifacts of totalitarian society and their overcoming; European experience and the Ukrainian way in forming a system of values; civil society and state institutions; synergy of interaction in the European integration context; formation of collective memory and rethinking of Ukraine's past in a European perspective. Special attention is paid to the dynamics of the processes of democratization and decommunization, cultural and linguistic policy, interethnic and interreligious relations, etc.

Keywords: Ukraine, civil society, democracy, European Union, Poland, Germany, interaction heuristics, civilizational values

Стаття надійшла до редакції 21.02.24

© Крисаченко В. С., 2024

УДК 323.39:3276.5(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.243-253

Калініченко Богдан Михайлович
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(м. Черкаси, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-5172-4661
e-mail: 555tvukraine@vu.cdu.edu.ua

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

Резюме

Досліджується сучасний стан розвитку недержавного сектору України та Польщі, що вийшов із одного геополітичного простору, а тому має багато спільних рис і особливостей. Водночас підкреслюється, що громадянське суспільство Польщі історично розвивалося пришвидшеними темпами. Це посприяло їй уникнути нашарувань помилок і проблем під час здійснення демократичного транзиту. Наголошується на важливій ролі громадянського суспільства, як важливої складової, що забезпечує соціальну збалансованість і єдність української нації у взаємодії з європейською спільнотою, що особливо актуалізується в умовах російсько-української війни. Ширше досліджені виклики, з якими доводиться стикатися громадянському сектору України й Польщі щодо протистояння збройній агресії РФ на українській території, а також дестабілізуючими чинниками, пов'язаними з нею. Обгрунтовано важливість забезпечення сталого розвитку громадянського сектору для реалізації стратегічних цілей України—Європейської та євроатлантичної інтеграції, що є вибором українського народу, підтвердженим Помаранчевою революцією, Революцією Гідності та закріпленим у Конституції України. Доведено важливість збереження балансу між досягненням безпеки держави й усуненням бюрократичних перешкод у діяльності громадських організацій. Наголошено на важливості збереження єдності та ідеологічної близькості України й Польщі для підвищення їх соціально-економічного потенціалу. В силу схожих геостратегічних викликів важливо посилювати співпрацю між двома державами, особливо в оборонній, інформаційній, економічній,

енергетичній, гуманітарній та інших сферах. Обґрунтовано головні загрози для безпеки України й Польщі, що полягають у агресивній реваншистській небезпечній ідеології РФ — рашизмі, яка підштовхує росіян до спроб відновити політичний вплив на країни східної і центральної Європи та створити СРСР 2.0. Особливо важливо спільно боротися із гібридними загрозами з боку РФ і її сателітів, які полягають у деструктивних діях, спрямованих на ослаблення вже налагоджених політичних і соціогуманітарних зав'язків між Україною та Польщею.

Ключові слова: Україна, Польща, громадянське суспільство, Європейський Союз, НАТО, громадські організації, Євроінтеграція.

Вступ

Ліквідація Радянського Союзу 25 грудня 1991 року стала спільною перемогою всіх демократичних сил світу, які доклали значних зусиль для боротьби з «імперією зла» [1] - тоталітарним утворенням яке включало в себе країни східної і центральної Європи. Переважно про них ітиметься у цій роботі. Значний внесок із трансформації «геополітичної шахівниці» [2] зробили в Польщі. Громадські активісти в 1980 році спромоглися створити Незалежну самоврядну професійну спілку «Солідарність», яка згодом переросла у широкий суспільно-політичний рух, що підірвав монолітність комуністичного режиму СРСР [3]. Ідеологічно близьким «Солідарності» політичним об'єднанням в Україні можна назвати Народний Рух України (1989 рік) [4]. Ці дві політичні сили фактично поклали початок розбудові громадянського суспільства в незалежній Польщі («Солідарність») та Україні (Народний Рух України). І сама незалежність обох країн відбулася тільки тому, що сформувалися демократичні опозиційні сили, які здатні були в критичний момент взяти в свої руки владу й очолити трансформаційні процеси із юридичної ліквідації старого конструкту у вигляді СРСР і створити на його місці нові незалежні демократичні держави. Саме ці сили, разом із іншими ентузіастами-активістами, поклали початок громадянського суспільства на руїнах Радянського Союзу.

З цієї причини аналіз сучасного стану та перспектив розвитку так званого третього сектору цих двох країн видається доволі важливою і корисною роботою в контексті Євро і Євроатлантичної інтеграції України та відбиття збройної агресії Російської Федерації. На реваншистському характері РФ наголошують сучасні українські дослідники в праці «Зупинити рашизм» [5]. Фактично демократичні здобутки України та Польщі є причиною війни, розв'язаної росіянами-прибічниками ідеології рашизму, ідеологічні засади та суспільні практики якої Верховна Рада України засудила як тоталітарні та людиноненависницькі [6]. Разом із цим війна, як крайня форма конфлікту, засвідчує значні здобутки Польщі й України на шляху до побудови сучасних демократичних держав. РФ, будучи за своєю суттю тоталітарною країною

з ультра правою ідеологію, не може ділити кордони з демократичними державами.

Методи дослідження

Автор керувався наступною методологією: В процесі дослідження було застосовано комплекс загальнонаукових методів, зокрема таких як порівняльний, інституційний, системний, історичний, дедукції, індукції, які дозволили з'ясувати, що для ефективного функціонування громадянського суспільства потрібен міцний фундамент правового середовища, який сприяє громадянському сектору реалізувати свій політико-соціальний і народовладний потенціал.

Результати дослідження

За понад три десятиліття розвитку громадянське суспільство України і Польщі пройшло складний шлях становлення та розвитку. На нього впливали власні культурні, ментальні, релігійні й інші особливості. Спробувати розкрити основні з них — мета цієї публікації. Польща обрала стратегію революційного шляху «шокової терапії» та змогла вдало її реалізувати. Україна ж пішла до демократії іншою дорогою, що ближче до еволюційного розвитку, яка за своєю суттю є довшою і складнішою.

Найбільш вдало відображає рівень розвитку третього сектору громадянського суспільства Індекс сталості організацій громадянського суспільства (Civil Society Organisations Sustainability Index — CSOSI), який був розроблений 1997 року для аналізу ситуації у Центральній, Східній Європі і Євразії. Зараз він охоплює 74 країни світу. Аналізуючи на щорічній основі 7 параметрів, які є надзвичайно важливими для сталості громадянського сектору, Індекс підкреслює як сильні сторони, так і проблеми щодо розвитку організацій громадянського суспільства в конкретній країні регіону дослідження. Це дозволяє зробити порівняльний аналіз рівня розвитку таких організацій у географічній і часовій площині [7].

Наведемо 7 вимірів оцінки, які охоплює Індекс (Україна):

1. Правове середовище — 3,4.
2. Організаційна спроможність — 3,1.
3. Фінансова стійкість — 3,8.
4. Адвокація — 2,2.
5. Надання послуг — 3,0.
6. Секторальна інфраструктура — 3,1.
7. Публічний імідж — 3,0.

Загальний індекс сталості організацій громадянського суспільства в Україні 2022 року оприлюднений у жовтні 2023 — 3,1. Результати відповідного дослідження відображаються в балах від 1 до 7. Три бали — це межа між середнім поняттям «розвиток сталості» й вищим рівнем «посилена сталість». Це досить пристойний результат з огляду на те, що Україна перебуває в

стані війни та продовжує демократичний транзит від тоталітаризму до демократії. Коефіцієнти складаються із семи значень: правове середовище, організаційна спроможність, фінансова стійкість, адвокація, надання послуг, секторальна інфраструктура, публічний імідж. Очікувано, найнижчий показник — фінансова життєздатність громадянського сектору — 3,8. Цей показник покращився порівняно з трьома попередніми роками. З 2019 він складав — 4.0. Зрозуміло, що фінансові потоки всередині країни перерозподіляються на користь оборонного сектору, натомість громадський виріс за рахунок збільшенню розміру зовнішніх пожертв і фінансуванню міжнародними донорами.

Другий показник, який виривається із загального контексту, «стан правового середовища», що становить — 3,4. Він був таким, як і 2021, проте покращився на одну десяту порівняно із 2019, 2020 і на дві десяті порівняно із 2018 роками.

Дослідження «Індексу сталості організацій громадянського суспільства 2022. Україна» проведений Українським незалежним центром політичних досліджень (УНЦПД), що є виконавцем проекту в Україні на замовлення Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) і впроваджується організацією FHI360 разом із Міжнародним центром з некомерційного права (ICNL) включають у себе, перш за все, офіційні показники. Тому їм важко відобразити в своїх коефіцієнтах значний сплеск активності недержавного сектору, що сформувався як відповідь на неспровоковану збройну агресію РФ у лютому 2022 року. Мова йде про громадянські ініціативи звичайних українців, які, рятуючись від початкового стресу, спровокованого війною, включилися у масову волонтерську діяльність. Вона мала безліч проявів, які безумовно надалі повинні стати об'єктом досліджень науковців. Громадяни України масово надавали своє власне житло на безкоштовній основі, або за символічну плату тимчасово переміщеним особам із регіонів, які першими відчули прояви геноциду українського народу й масові військові злочини, скоєні збройними формуваннями РФ. Координацію між біженцями та власниками житла налагоджували волонтери. Значний відсоток українців, які до повномасштабного вторгнення росіян взагалі не мали досвіду громадської діяльності, взяли на себе роботу, пов'язану з налагодженням побуту людей, які тікали від війни. Черкаська область, через своє центральне географічне розташування, від лютого 2022 стала буфером між північними, південними та східними регіонами України, охопленими полум'ям війни і західними, де ситуація стабільніша через відсутність спільного кордону з РФ. За рахунок вимушених переселенців населення тільки обласного центру зросло на кілька десятків тисяч людей. Особливо гостро стояло питання розміщення людей, які вивозили свої сім'ї із Сумської, Чернігівської, Харківської, Донецької, Луганської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької та інших областей. Потому, убезпечивши жінок і дітей, чоловіки масово

поверталися у зворотному напрямку. Їм теж потрібно було забезпечити можливість відпочити й переночувати. Волонтери займалися пошуком пального, ремонтом транспорту, збором одягу, медикаментів, їжі, води, заряджанням електроприладів, оформленням втрачених документів і інших важливих для життєдіяльності речей.

Особливо гостро на 2022 рік для громадського сектору стало питання допомоги Збройним Силам України. В один момент суспільство усвідомило, що життя українців на пряму залежить від військових. Тому активно включилося в процес постачання всього набору необхідних речей для військовослужбовців. На початку 2022 року активісти організували збір продуктів, переважно в селах, робили з них овочеві та м'ясні консерви, потому передавали їх на фронт. Разом із цим ЗСУ потребували великої кількості транспортних засобів, військової амуніції, зокрема одягу, касок, бронежилетів. Така ситуація склалася в перші місяці війни через гостру потребу в проведенні мобілізації та значного збільшення чисельності Збройних Сил України. Новостворені військові підрозділи, зокрема територіальної оборони, були створені не задовго до війни, а тому природно потребували всього — від постільної білизни, до зброї й військової техніки. Активними учасниками цього процесу стали родичі мобілізованих військовослужбовців. Через бажання допомогти рідним вони знаходили постачальників військової амуніції в Україні та за кордоном і налагоджували канали постачання. Після того, як все необхідне зібрали для рідних, робота не зупинялася, оскільки попит залишався — поставки продовжувалися. Так люди під дією обставин залучилися до громадської діяльності. Найчастіше оголошували збір на автомобілі підвищеної прохідності, мікроавтобуси, цивільні безпілотники, так звані «Мавіки», каліматорні та тепловізійні приціли для автоматичної зброї та згадані вище бронежилети й каски.

Згідно аналогічного дослідження щодо рівня розвитку громадянського суспільства Польщі — «Індекс стійкості організацій громадянського суспільства 2022 для центральної та східної Європи та Євразії» (2022 civil Society organization sustainability index for central and eastern Europe and Eurasia), куди входять дані відносно нашого західного сусіда [8]. Загальний індекс сталості організацій громадянського суспільства Польщі 2022 року оприлюднений у грудні 2023 — 2,9. Він кращий від українського на дві десяті. Найнижчі показники зі стану правового середовища, він повністю співпадає з результатом України — 3,4. Другий з кінця — фінансова життєздатність — 3,3.

7 вимірів оцінки, які охоплює Індекс (Польща):

1. Правове середовище — 3,4
2. Організаційна спроможність — 3,0
3. Фінансова стійкість — 3,3
4. Адвокація — 3,2
5. Надання послуг — 2,4

6. Секторальна інфраструктура — 2,2

7. Публічний імідж — 2,8

Після нападу РФ на Україну громадянське суспільство Польщі зіштовхнулося зі складним викликом. Наприкінці лютого кілька мільйонів біженців прибули до країни, рятуючись від російських військ. Першими оперативно запропонували свою допомогу окремі активісти, потому в роботу доволі швидко включився уряд і організації громадянського сектору. Їх допомога була доволі відчутна. Вже за кілька годин після вторгнення перед пунктами пропуску польські волонтери, разом із українцями, розгорнули намети де роздавали змученим дорогою людям, їжу та гарячі напої. Допомога включала в себе максимум від того, що було потрібно. Машини з українськими номерами пускали без всього пакету потрібних для перетину кордону документів. Наприклад, обов'язкове страхування на авто так звану «грін кард» волонтери оформлювали вже після в'їзду на територію Польщі. Таким чином намагалися зменшувати час очікування, оскільки через наплив біженців люди в автомобілях і автобусах чекали в чергах на кордоні дві три доби. Матері з дітьми були забезпечені візочками, їжею та місцями для ночівлі. В Польщі, як і в Україні, до допомоги людям, які тікали від війни, включилося майже все суспільство. Біженці, яких ми опитали в рамках дослідження, наголошували, що допомога від активістів у Польщі була цілодобовою, своєчасною та повною. Варто відмітити хорошу координацію громадських організацій у регіонах. Разом із адміністрацією міст і сіл вони забезпечували біженців житлом, дітей влаштовували у садочки і школи, надавали юридичний захист і перекладача, підшуковували роботу, розподіляли гуманітарну допомогу. Попри те, що війна перейшла у затяжну фазу, але після двох років перебування українців у Польщі вони все ще відчувають високий рівень співчуття, розуміння і турботи. Біженці відзначають, що піклування є всеохоплюючим. На користь цього судження свідчить той факт, що навіть харчування у школах для українських дітей безкоштовне, хоча для польських воно коштує 200 злотих на особу. Батьківський комітет на зборах вирішив, що вони самі збиратимуть гроші і оплачуватимуть шкільне харчування, щоб повністю зняти фінансовий тягар з українців.

В цьому контексті потрібно зауважити на проблемі гібридних загроз, пов›язаний із спробами РФ розповсюдити фейки про біженців з України. Опускаючи причини, які спонукали мільйони українців тікати від збройних формувань Росії, які вчиняють військові злочини,— стирають з лиця землі міста і села, вбивають жінок, дітей, людей літнього віку, натомість вони намагаються сконцентрувати увагу на втомленості європейців від війни, підвищенням цін на енергоносії, збільшенні комунальних тарифів, на високій вартості допомоги Україні. Тим самим вони прагнуть підвищити рівень напруги навколо проблеми біженців, дестабілізувати ситуацію в середині країни та створити штучний конфлікт.

Однак, громадянське суспільство допомагає зняти напругу навколо проблемних питань, пов'язаних із перебуванням мільйонів громадян України далеко від власних домівок і звичного для них життя. Треба визнати, що проблема існує, а тому важлива функція держави й громадських організацій через діалог нівелювати вплив від таких неприємних ситуацій. Польська сторона за понад два роки роботи довела, що вміє правильно реагувати на виклики пов'язані із спробами РФ нагнітати ситуацію і створювати проблеми там, де їх немає.

Висновки

Громадянський сектор Польщі та України має багато спільних рис, однак протягом свого розвитку пішов різними шляхами. Польща швидко вступила до Північноатлантичного альянсу, забезпечивши собі військову безпеку. Потому, будучи географічно, ментально, релігійно та за іншими чинниками ближчою до Європейського Союзу, швидко інтегрувалася в це об'єднання, отримавши від входження значний зиск у вигляді економічного зростання, який разом із іншими сферами, став локомотивом розгортання громадського сектору.

Натомість Україна пішла в фарватері інтересів РФ поступово втрачаючи свій суверенітет. Це призвело до звуження міжнародних ринків і замикання на російському. У підсумку це вилилося у втрату контролю над важливими галузями власної економіки. Логічним продовженням економічної, духовної, релігійної окупації була окупація регіонів, де росіянам вдалося модифікувати під себе політичну й суспільну сфери за рахунок підкупу політичних еліт, значних фінансових вливань, засилля Української православної церкви (УПЦ)—української гілки Російської православної церкви, посилення свого військового контингенту в АР Крим.

Змінити ситуацію в Україні, що склалася на користь РФ, змогли лише титанічні зусилля громадянського суспільства, яке відчайдушно й безкомпромісно боролося за свої права та відстоювало інтереси України під час Помаранчевої революції (2004), Революції гідності (2013) і після початку окупації Автономної республіки «Крим», районів Донецької і Луганської областей (2014).

Після поразки проросійських сил 2013 року, в РФ застосували військовий план окупації України. За більш як 10 років потому ситуація далека до вирішення. Однак українське суспільство остаточно зрозуміло суть і цілі трансформацій, які розпочалися 1991 року. Протягом більш як трьох десятиліть ніхто не наважувався вступати у відкриту конфронтацію з РФ. Але зараз відбулося раптове просвітлення і більшість українців усвідомили важливість моменту. Нині Україна перебуває в точці біфуркації, з якої можна вийти або переможцем і продовжувати реалізацію поставлених цілей, або

знову відкласти мрії про незалежність і суверенітет та перекласти на наступні покоління невиконане домашнє завдання.

Список посилань

1. Frank Warner, «New Word Order: Seventeen years ago this week, Ronald Reagan called the Soviet Union the focus of evil in the modern world. The 'Evil Empire' speech disturbed the political universe, but the critical words almost went unsaid.» [Електронний ресурс].—Режим доступу : *https://frankwarner.typepad.com/free_frank_warner/2003/12/story_of_reagan.html*
2. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів—Івано-Франківськ. Лілея-НВ, 2000. 236 с.
3. «Солідарність» [Електронний ресурс].—Режим доступу : https://www.solidarnosc.org.pl/uk/%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%84%d1%81%d0%bf%d1%96%d0%bb%d0%ba%d0%b0/
4. Партія «Народний Рух України» [Електронний ресурс].—Режим доступу : *https://www.rukh.team/statut/*
5. Заборонити рашизм / В. Огнев'юк , В. Андрєєв, В. Брехуненко, М. Відейко, Б. Гуменюк, І. Гирич, Л. Масенко, Ю. Митрофаненко, В. Огризко, О. Палій, В. Піскун, П. Полянський, В. Сергійчук, П. Чернега ; за заг. ред. В. Піскун. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 252 с.
6. Верховна Рада України [Електронний ресурс].—Режим доступу : *https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41531*
7. Індекс сталості організацій громадянського суспільства (Civil Society Organisations Sustainability Index—CSOSI) [Електронний ресурс].—Режим доступу : *http://www.ucipr.org.ua/ua/holovna/proiekty/ndeks-stalost-organ-zac-y-gromadyanskogo-susp-lstva*
8. 2022 civil Society organization sustainability index for central and eastern Europe and Eurasia [Електронний ресурс].—Режим доступу : *https://www.fhi360.org/wp-content/uploads/drupal/documents/csosi-europe-eurasia-2022-report.pdf*

References

1. Frank Warner, «New Word Order: Seventeen years ago this week, Ronald Reagan called the Soviet Union the focus of evil in the modern world. The 'Evil Empire' speech disturbed the political universe, but the critical words almost went unsaid.» [Electronic resource].—Access mode: *https://frankwarner.typepad.com/free_frank_warner/2003/12/story_of_reagan.html*
2. Brzezinski Z. Big chessboard. Lviv - Ivano-Frankivsk. Lileya-NV, 2000. 236 p.
3. Independent Self-governing Trade Union "Solidarity" «Solidarity» [Electronic resource].—Access mode: *https://www.solidarnosc.org.pl/*

uk/%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%84%d1%81%d0%bf%d1%96%d0%bb%d0%ba%d0%b0/

4. People's Movement of Ukraine. Official site of the party. [Electronic resource].—Access mode: *https://www.rukh.team/statut/*
5. Ban racism / V. Ognevyuk, V. Andreev, V. Brehunenko, M. Videyko, B. Humenyuk, I. Hyrych, L. Masenko, Yu. Mitrofanenko, V. Ogryzko, O. Palii, V. Piskun, P Polyansky, V. Serhiychuk, P. Chernega; in general ed. V. Piskun. K.: Kyiv. University named after B. Hrinchenko, 2023. 252 p.
6. Verkhovna Rada of Ukraine [Electronic resource].—Access mode: *https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41531*
7. Civil Society Organisations Sustainability Index—CSOSI [Electronic resource].—Access mode: *http://www.ucipr.org.ua/ua/holovna/proiekty/ndeks-stalost-organ-zac-y-gromadyanskogo-susp-lstva*
8. 2022 civil Society organization sustainability index for central and eastern Europe and Eurasia [Electronic resource].—Access mode: *https://www.fhi360.org/wp-content/uploads/drupal/documents/csosi-europe-eurasia-2022-report.pdf*

UDC 323.39:3276.5(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.243-253

Bohdan Kalinichenko
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-5172-4661
e-mail: 555tvukraine@vu.cdu.edu.ua

THE REAL STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE AND POLAND

Abstract

The current state of development of the non-state sector of Ukraine and Poland, which emerged from the same geopolitical space, and therefore has many common features and characteristics, is studied. At the same time, it is emphasized that civil society in Poland historically developed at an accelerated pace. This helped her to avoid the accumulation of errors and problems during the implementation of democratic transit. It emphasizes the important role of civil society as an important component that ensures the social balance and unity of the Ukrainian nation in interaction with the European community, which is especially actualized in the conditions of the Russian-Ukrainian war. The challenges faced by the civil sector of Ukraine and Poland in confronting the armed aggression of the Russian Federation on Ukrainian territory, as well as the destabilizing factors associated with it, are more broadly explored. The importance of ensuring the sustainable development of the civil sector for the realization of the strategic goals of Ukraine - European and Euro-Atlantic integration, which is the choice of the Ukrainian people, confirmed by the Orange Revolution, the Revolution of Dignity and enshrined in the Constitution of Ukraine, is substantiated. It has been established that the effective functioning of civil society requires a strong foundation of the legal environment, which helps the civil sector to realize its political-social and people-power potential. The importance of maintaining a balance between achieving state security and eliminating bureaucratic obstacles in the activities of public organizations has been proven. The importance of preserving the unity and ideological closeness of Ukraine and Poland in order to increase their socio-economic potential was emphasized. Due to similar geostrategic challenges, it is important to strengthen cooperation between the two states, especially in defense, information, economic, energy, humanitarian and other spheres. The main threats to the security of Ukraine and Poland, consisting in the aggressive revanchist dangerous ideology of the Russian Federation - racism, which

pushes the Russians to try to restore political influence on the countries of Eastern and Central Europe and create the USSR 2.0, are substantiated. It is especially important to jointly fight against hybrid threats from the Russian Federation and its satellites, which consist of destructive actions aimed at weakening the already established political and socio-humanitarian ties between Ukraine and Poland.

Keywords: Ukraine**,** Poland, civil society, European Unnion, NATO, NGOs, European integration.

Стаття надійшла до редакції 04.04.24

© Калініченко Б. М., 202

УДК 327.8:321.7](477+438:470:4-11-191.2) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.254-267

Даниленко Сергій Іванович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/0000-0003-3435-2146

e-mail: danylenko@knu.ua

РОЛЬ ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ БЕЗПЕКОВОГО ПРОСТОРУ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Резюме

У статті розглядається роль інституцій громадянського суспільства України та Польщі у вирішенні кризових питань міждержавної взаємодії, оцінюється потенційний їх вплив на демократичні процеси в країнах та урядові рішення в контексті формування безпекового простору Центрально-Східної Європи (ЦСЄ). Наголошено на впливі незалежних медіа на політико-економічні, соціальні та міждержавні відносини між країнами ЦСЄ на тлі російсько-української війни та кардинальної зміни безпекової архітектури на європейському континенті. Сформульовано необхідність активізувати спільну роботу українських та польських наукових, академічних, громадських, правозахисних, медійних кіл для розробки та впровадження системної ідеології безконфліктного стратегічного співіснування за нових умов екзистенційної загрози з боку Російської Федерації як для України, так і для Польщі, та інших країн Центрально-Східної Європи та Балтії.

Ключові слова: Україна, Польща, країни Центрально-Східної Європи, громадянське суспільство, інституції громадянського суспільства, демократія.

Вступ

Розв'язання сучасної кризи україно-польських відносин не можливе без залучення третього сектору—інституцій громадянського суспільства. Серед яких невід'ємними, на наш погляд, є академічне та експертне середовище. Також у цьому контексті медіа відіграють особливу роль як джерело мультиплікування наративного дискурсу на широкі аудиторії в країнах

регіону Центрально-Східної Європи. Незаперечним є і вплив медіа на процеси висвітлення незаконної російської агресії проти України та виявлення гібридного впливу на країни ЦСЄ. Окрім цього, медіа захищають інтереси громадськості шляхом контролю внутрішньополітичних процесів як в Україні, так і в Польщі, а також контролю за дотриманням демократичного курсу розвитку держав.

Криза відносин двох сусідніх країн перманентно підживлюється спробами «пошуку історичної справедливості» та історичного реваншизму, критикою щодо політики національної пам'яті, що у загальному підсумку завершується різким охолодженням відносин, втратою попередніх надбань на нівелюванням ролі стратегічних комунікацій. Кризовий стан традиційно використовує Російська Федерація через свої політичні та культурні проксі-сили в Європі і за океаном. РФ доволі вдало роздмухує полум'я старих та нових проблем у відносинах України та Польщі. Тож історичний ресентимент гальмує розвиток конструктивних та стратегічних україно-польських відносин. Нейтралізувати цей інструмент російської дезінформаційної пропагандистської машини, на наш погляд, здатна ефективна та рівноправна кооперація інституцій громадянського суспільства, медіа та влади України та Польщі. А відповідні наративи, що їх можна виносити до спільного публічного простору, здатні спільно сформулювати академічні та експертні кола обох країн-сусідів.

Напруженість в україно-польських відносинах має бути якнайшвидше подолана, адже вона підвищує безпекові ризики не тільки для країн Центрально-Східної Європи, але й Західної Європи. Інформаційна та гібридна війна РФ, внаслідок глобалізації світу та розвитку технологій, не зважає на державні кордони, посилюючи тиск на демократичні інституції Європи та впливаючи на поведінку та рішення громадян країн-членів НАТО.

Методи дослідження

Для досягнення поставлених завдань автор послуговувався низкою методів. Зокрема, застосував міждисциплінарний підхід, метод медіамоніторингу для вивчення публічних змін та риторики політичних акторів, застосовано дані соціологічного опитування за темою дослідження. А також ретроспективний та компаративний методи для вивчення розгортання проблеми та порівняння позицій учасників, їх поглядів на означуване питання, а у підсумку концептуальний синтез.

Результати дослідження

Проблематиці україно-польських відносин, дослідженню причин виникнення напруженості між сусідніми країнами та пошуку конструктивного виходу з ситуації, що склалася, присвячені роботи та дослідження як українських, так і польських представників академічних, освітніх та експертних кіл, громадських організацій, лідерів думок та журналістів, політиків.

На академічному рівні відзначається, що український та польський народи об'єднані спільною історією, з її світлими та темними сторінками, багатолітніми традиціями співпраці в освітній галузі, що є запорукою конструктивного діалогу та знаходження порозуміння на тлі безпекових та геополітичних викликів та загроз для обох країн. Звідси і необхідність розбудови прогнозованого, сталого та стійкого стратегічного партнерства, адже Україна та Польща історично покликані стати союзниками, враховуючи спільні соціально-політичні, економічні та безпекові інтереси в євроатлантичному просторі [1].

Спроби пошуку шляхів нормалізації україно-польських відносин здійснюються в межах ініціатив освітніх інституції, аналітичних центрів, громадських організацій та медіа. Зокрема, оцінюється рівень кризи партнерства та її нівелювання шляхом налагодження роботи ефективних інструментів стратегічних комунікацій, розробки та впровадження спільних наративів, які б протистояли деструктивним діям пропагандистської машини РФ та захищали національні інтереси України та Польщі [2].

Українські та польські науковці напередодні повномасштабного вторгнення РФ в Україну наголошували на значному потенціалі стратегічного партнерства України та Польщі як тандему регіональних лідерів в регіоні Центрально-Східної Європи. Зокрема, В. Парух в 2021 році застерігав, що обравши концепцію «концерту сил у регіоні» обидві країни ризикують постати перед геополітичною катастрофою. Тому синергія ресурсів Польщі та України як центральноєвропейських країн має бути спрямована для протидії викликам і загрозам безпеці. За М. Дорошко, Україна та Польща як країни осі регіону ЦСЄ, що несуть суттєве безпекове навантаження, мають спільно розробити центральноєвропейську стратегію.

В контексті перспектив розвитку Люблінського трикутника Г. Перепелиця звертає увагу на важливість та впливовість регіональних об'єднань на тлі агресивної неімперської політики РФ, яка прагне повернути свій геополітичний вплив у Східній Європі. Для протистояння Москві країни ЦСЄ змушені укладати двосторонні і багатосторонні альянси та союзи, поглиблюючи політичну, економічну та військову співпрацю [3].

Своєю чергою автор статті неодноразово наголошував на важливості інформаційної безпеки в регіоні. За умов коли російська пропаганда та її дезінформаційні впливи торпедують україно-польські відносини, необхідно проводити активну інформаційну політику для просування стратегічного партнерства України й Польщі [4].

Окрім того, науковці вказують і на брак розвитку стратегічних комунікацій між Україною та Польщею, що послаблює обидві країни інституційно. Зазначається, що «україно-польські відносини не мають відповідного комунікативного супроводу на системній, стратегічній основі. Внаслідок цього вони комунікуються фрагментарно, безсистемно та у

контексті негативних подій». Наприклад, проблем на кордоні (зерно, черги), кримінальних випадків за участі громадян України у Польщі, роковин складних історичних подій, провокаційних дій РФ тощо [5, с. 129].

Також українські та польські науковці та дослідники проводять історичну розвідку витоків, становлення та еволюції україно-польського стратегічного партнерства. У цьому контексті звертає на себе увагу монографія «Спадщина Пілсудського та Петлюри. Минуле, свогодення та майбутнє партнерства Польщі та України», яка пояснює умови та наслідки підписання у 1920 році Варшавської угоди, яка унормовувала союзницькі міждержавні відносини тодішніх Польщі й України перед лицем більшовицької Росії. Робота дозволяє по-новому подивитися на дискусійні теми взаємин двох держав як століття тому, так і під час сьогоднішніх подій, проаналізувати сучасну наративну базу стратегічного партнерства [6].

В книзі «Українсько-польські відносини в умовах гібридних загроз безпеці» автори Ю. Гайдук, М. Дорошко та В. Балюк провели комплексний аналіз польсько-українських міждержавних відносин за умов викликів та гібридних загроз безпеці [7]. У розвиток цих досліджень а**втор прагнув** окреслити роль інституцій громадянського суспільства у контексті формування нового безпекового простору в Центрально-Східній Європі на тлі російської агресії проти України. **Відповідно,** означити перспективи та роль громадського сектору у подоланні напруженості в україно-польських відносинах під час російсько-української війни, формуванні нових умов міждержавного співробітництва.

Вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому 2022 року максимально політично зблизило Київ та Варшаву. В перші дні та місяці війни поляки виявили найвищий рівень солідарності щодо мільйонів українських біженців, надавши їм притулок або ж організувавши транзит до інших країн Європи. Здавалося, трагедія української нації створила ідеальні умови для остаточного вирішення практично усіх двосторонніх проблем—складних історичних протирічь, захисту національних економічних інтересів тощо. Великі надії покладалися на те, що Польща—давній «адвокат України» в Європейському Союзі—усіляко сприятиме якнайшвидшій євроатлантичній та європейській інтеграції Україні. У експертному середовищі навіть домінували переконливо позитивні настрої щодо створення потужного балтійсько-чорноморського союзу як відголоску великого об'єднання від Балтійського до Чорного моря—Київської Русі чи Великого князівства Литовського.

Загалом Польща стала для України чи не основним хабом, через який надходила левова частина західної допомоги. Фактично навесні 2022 року україно-польський кордон став формальністю, а лідери держав-сусідок—В. Зеленський та А. Дуда—були впевнені, що у майбутньому між Україною та Польщею взагалі не буде ніякого кордону. Однак, в 2024 році кордон не став більш прозорішим. Навпаки, він перманентно блокується з польського

боку. І ці акції протесту супроводжуються демонстративним висипанням українського збіжжя на асфальт, яке йде транзитом через Польщу [8] та закликами польського фермера до Путіна «навести лад в Україні, Брюсселі» та розібратися з польським Урядом [9].

До цього був інцидент із падінням ракети в Пшеводуві (Польща), в результаті якого загинуло двоє людей. Показово, що українська та польська сторони так і не змогли сформувати спільну позицію щодо цього інциденту та правильно прокомунікувати його в інформаційному просторі обох країн. Система стратегічних комунікацій країн-партнерів, схоже, дала збій. Як наслідок, знизився рівень взаємної довіри між державами та суспільствами. Далі були: передвиборчі перегони, під час яких політичні сили Польщі використали тему війни РФ проти Україні для підвищення власного рейтингу; виступ В. Зеленського з трибуни ООН та натяк на адресу Польщі щодо підігрування РФ (блокування кордону), а також, як відповідь, недоречне порівняння А. Дудою України з потопельником [10].

В публічній площині Україна та Польща неодноразово декларували готовність розв'язати проблему блокування кордону шляхом укладення двосторонньої угоди. Однак, на думку експертів українського Інституту зовнішньополітичних досліджень, момент політичної кризи в Польщі був вдало використаний Кремлем і «Польща по факту стала союзницею Росії у нищенні України, не військовим, а економічним шляхом». Водночас політичні еліти у Варшаві залишаються прихильниками стратегічного партнерства з Україною. Тож завдання Києва полягає в швидкій мобілізації дипломатичних ресурсів, не застосовуючи зайвих емоційних звинувачень на адресу партнера, для розблокування кордону. Втім, повністю покладатися на добру волю своїх союзників, якими б міцними ці зв'язки не здавалась, не варто [11].

У результаті цей клубок взаємних звинувачень і політично обумовлених висловлювань та вчинків значно погіршив стан українопольських відносин та поставив під загрозу безпекову складову як в Україні, так і на східному фланзі НАТО. Так, згідно з результатами опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у березні 2024 року, українці вважають, що найбільш негативний вплив на Україну мають такі зовнішньополітичні чинники: проблеми у відносинах із Польщею (довготривале блокування українсько-польського кордону) *(середня оцінка негативного впливу — 4,5 бала);* загострення внутрішньополітичного протистояння в США, що гальмує воєнно-фінансову підтримку України *(4,4 бала);* недружня політика керівництва Угорщини, блокування процесу євроінтеграції України (4,3 бала); ускладнення політичної, соціально-економічної ситуації в Європейському Союзі, посилення «втоми» від війни в Україні (4,2 бала); неспроможність глобальних і регіональних структур безпеки запобігти ескалації конфліктів на світовій арені, зокрема, зупинити російську агресію (4,2 бала).

Блокування українсько-польського кордону і вплив цього процесу на здатність України протистояти російській загрозі, політичні кризи в Польщі та США (Україна стала заручницею внутрішньополітичних змагань) призвели до суттєвого погіршення ставлення українців до цих країн. Між іншим, чи не основних партнерів Києва на сучасному етапі російсько-української війни. Як наслідок, Варшава та Вашингтон втрачають прихильність серед українського населення. Ті ж результати опитування Центру Разумкова свідчать, що українці найбільш позитивно ставляться до Канади, Латвії та Великої Британії—позитивне ставлення до Канади (93%), Латвії (93%), Великої Британії (92%), Литви (92%), Франції (92%), Естонії (91%), Німеччини (90%), Чехії (89%), Нідерландів (87,5%), США (80%), Молдови (77%), Румунії (70%), Словаччини (70%), Туреччини (68%), Польщі (58%). Для кращого розуміння складності ситуації, варто вказати на різке зниження частки українців, які цілком позитивно ставляться до Польщі. Так, якщо у травні-червні 2023 року ця частка становила 73,6%, то в березні 2024 року показник обвалився до 18,2% [12].

Автор схиляється до думки, що криза у відносинах України та Польщі має головно урядове походження, яке пояснюється спробами захистити власні тактичні економічні та політичні інтереси. Часто — за рахунок іншої сторони. Якщо у випадку Польщі мало місце загострення внутрішньополітичної боротьби за голоси виборців, то в Україні, яка протистоїть ядерній державі-агресорці і за умов воєнного стану не може проводити виборчий процес, час від часу виникають ситуації, які більше притаманні традиційному протистоянню політичний еліт сучасної України довоєнного періоду. До прикладу, випадок, коли лідер опозиційної партії «Європейська солідарність», п'ятий президента України П. Порошенко не зміг виїхати за кордон для участі в Мюнхенській конференції з безпеки у зв'язку з відсутністю відповідного розпорядження з боку керівництва Верховної Ради України [13]. Такі випадки непоодинокі і доволі сумнівні з точки зору демократії, балансу влади та верховенства права [14]. Як наслідок, порушуються міжпарламентська дипломатія та ефективне лобіювання інтересів Української держави в США та Європейському Союзі.

На цьому тлі логічним та обґрунтованим є необхідність посилення ролі громадянського суспільства України та Польщі для відновлення міждержавних відносин, формування засад державної (особливо інформаційної) політики урядів та парламентів та сприяння стабільному розвитку нового безпекового простору в регіоні Центрально-Східної Європи. Вже сьогодні ми можемо спостерігати активізацію українських та польських неурядових і громадських організацій, освітян та представників медіа, які намагаються вплинути на урядові рішення України та Польщі, зблизити позиції та змінити на краще суспільну думку українського та польського народів один про одного, нівелювати деструктивний вплив російської пропаганди.

Зокрема, це стосується відкриття нових сторінок спільного історичного минулого України та Польщі в частині визвольної боротьби проти Російської

імперії. Так, українське видавництво «Мистецтво» у співпраці з польським Центром діалогу імені Юліуша Мєрошевського видало кілька книг, які сприятимуть зближенню двох народів. Це такі видання як «Крашанка полякам і русинам на Великдень 1882 року» П. Куліша (видана двома мовами — українською та польською), «Україна XVIII століття в малюнках Йоганна Генріха» і «Боротьба проти Російської імперії у гравюрах Артура Ґроттґера».

Як слушно зауважив директор видавництва «Мистецтво» С. Поночовний, головний посил праці П. Куліша полягає в тому, що «коли українці сваряться з поляками, то сили набуває східна держава — Російська імперія», тому головна мета таких спільних проєктів — об›єднати польський та український народ.

Своєю чергою віцедиректор Центру діалогу імені Юліуша Мєрошевського Л. Адамський привертає увагу до маловідомого в Україні епізоду Січневого повстання 1863-1864 рр., яке, на його думку, «є останнім спільним повстанням наших народів проти Московської імперії». У альбомі «Боротьба проти Російської імперії у гравюрах Артура Ґроттґера» Україна показана як невід'ємна частина європейської цивілізації, що важливо, «оскільки в країнах Західної Європи минуле України інтерпретується через призму російської пропаганди й історії. Важливо доносити до людей, що Україна і Білорусь є самостійними європейськими країнами». Тут також варто нагадати, що Січневе повстання 1863-1864 рр. мало величезний вплив на долю польського, українського, литовського та білоруського народів, адже після повстання з'явився руйнівний Валуєвський циркуляр, яким імперія заборонила видавати релігійні, навчальні і освітні книги українською мовою [15].

Слід відзначити, що Центр Мєрошевського докладає значних зусиль щодо підтримки конструктивного діалогу між Україною та Польщею про спільне минуле та майбутнє двох держав на Сході Європи. Як і раніше, ця дискусія заслуговує на інтенсивне дослідження як із суто наукових, так і з політичних причин, тому що «ідеї діалогу, що виникли тоді, значною мірою виправдовувалися необхідністю солідарності та співпраці перед обличчям російської загрози». Як ми бачимо, це екзистенційне питання, хоч і сягає корінням непростого минулого, сьогодні безпосередньо впливає на сучасні україно-польські відносини [16].

Важливу роль у налагодженні діалогу між Україною та Польщею відграють академічні, експертні та освітні кола, які готові спільно працювати над розробкою документів про стратегічне партнерство між сусідніми країнами. Ці доробки в подальшому можуть бути взяті за основу для затвердження договорів на державному рівні. Водночас, наприклад, в Українському Католицькому Університеті наголошують, що співпраця між Україною та Польщею «неможлива без побудови ефективних механізмів постійного діалогу на різних рівнях: уряду, місцевого самоврядування, ЗМІ, громадянського суспільства» [17].

Варто окремо зауважити на надзвичайно важливій ролі ЗМІ, які додають україно-польському діалогу справжнього реалізму в економічних та політичних питаннях, а також формулюють наративи для протистояння пропагандистському впливу РФ. А отже, вказують на сильні та слабкі місця в процесі формування регіонального безпекового простору Центрально-Східної Європи. До прикладу, книга польського журналіста З. Парафяновича «Польща у війні» («Polska na wojnie») знайомить читача з «невідомими фактами та кулуарними розмовами з українцями, американцями та німцями, які демонструють як велич, так і ницість польської політики» [18].

Показовими є і випадки з затриманням та допитами польською поліцією та спецслужбами українських журналістів ІА «Район.ін.юа» Ю. Конкевича та О. Пілюка, журналіста «Української правди» М. Ткача, які проводили розслідування щодо вантажних перевезень (російського газу та зерна) на польсько-російському та польсько-білоруському кордонах на тлі блокування польськими фермерами та перевізниками транзиту українського збіжжя [19, 20]. Схоже, питання свободи слова як основи демократії ще неодноразово ставатимуть предметом гострого обговорення в україно-польських відносинах. Втім, вбачається, що вплив четвертої гілки влади — медіа — на геополітичні та безпекові трансформації в регіоні ЦСЄ буде досить істотним у зв'язку з підвищенням взаємопроникнення національних інформаційних просторів. Формування такого простору є як завданням для обох суспільств, так і викликом. Оскільки вимагатиме нового рівня суб'єктності комунікування.

Висновки

Російсько-українська війна, зростаюча загроза гібридної агресії РФ проти країн-членів НАТО на східному фланзі Альянсу, прискорення євроатлантичної та європейської інтеграції України, захист національних економічних інтересів прогнозовано створює підґрунтя для багатьох дискусій між Україною та Польщею, а також країнами Балтії. Наріжним каменем побудови стратегічного партнерства між Києвом та Варшавою, очевидно, є питання безпеки, на якому триматиметься вся новозбудована безпекова архітектура Центрально-Східної Європи. Все інше — економічний розвиток, інвестиції, розвиток міждержавного діалогу, культурного обміну тощо — похідні від безпеки. Охолодження україно-польських відносин, переважно на урядовому рівні, вказує на необхідність залучення інституцій громадянського суспільства до міждержавного діалогу. Науковці, освітяни, експерти, громадські організації та медіа здатні сформулювати нові наративи для захисту національних інтересів України та Польщі — природних стратегічних союзників у протистоянні неоімперським амбіціям РФ. Існує достатньо громадських двосторонніх ініціатив, організацій та об'єднань. Проблема полягає у тому, що їх діяльність відбувається «паралельно» до

урядових дій, синергії громадського та урядового секторів на українсько-польському напрямі не відбулося. Впливу громадського сектора на міждержавні відносини бракує, що серед решти негативних чинників призвело до тих кризових результатів, які зафіксовані у дослідженнях, зокрема Центру Разумкова. Тим часом перед Україною та Польщею стоїть завдання створити запобіжники для безконфліктного співіснування в межах Європейського Союзу та безпекового простору НАТО, враховуючи його регіональну особливість.

Список посилань

1. Центр комунікацій КНУ ім. Тараса Шевченка. Делегація з Республіки Польщі прибула на святкування ювілейного тижня КНУ. *КНУ імені Тараса Шевченка*. URL: *https://knu.ua/news/10684* (дата звернення: 18.04.2024).
2. Centrum Europy Wschodniej UMCS. Kryzys partnerstwa Polski i Ukrainy czy braki w komunikowaniu strategicznym?. *UMCS*. URL: *https://www.umcs.pl/pl/wydarzenia,11507,kryzys-partnerstwa-polski-i-ukrainy-czy-braki-w-komunikowaniu-strategicznym,145509.chtm?fbclid=IwAR00MQXSTIQr8VDt1lRxFiTQSGO9W89WZbYNo91EpOlXsyVSB6yJ7CCOmGc* (date of access: 18.04.2024).
3. Centrum Europy Wschodniej UMCS. II międzynarodowa konferencja naukowa z cyklu „Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość stosunków polsko-ukraińskich w kontekście podmiotowości Europy Środkowej", 21 października 2021 roku. *UMCS*. URL: *https://www.umcs.pl/pl/konferencja-ii,23101.htm#page-1* (date of access: 19.04.2024).
4. Instytut Europy Środkowej. Przeszłość i przyszłość stosunków polsko-ukraińskich w kontekście podmiotowości Europy Środkowej, 2021. *YouTube*. URL: *https://www.youtube.com/watch?v=MjpSxDmv9-A* (date of access: 19.04.2024).
5. Стан та перспективи стратегічного партнерства Польщі та України. Погляд з Польщі та України : Аналіт. доп. / М. Пєтрась та ін. Люблін-Київ : Департамент поліграфії Вид-ва Сейму РП, 2021. 179 с. URL: *https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/ФІНАЛ_Stan%20i%20perspektywy%20partnerstwa_UA_2--XII-1.pdf* (дата звернення: 19.04.2024).
6. Спадщина Пілсудського та Петлюри. Минуле, сьогодення та майбутнє партнерства Польщі та України : монографія / ред.: В. Балюк, Ю. Макар, М. Дорошко. Київ-Люблін : Ніка-Центр, УМКС, 2021. 425 с. URL: *https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2021/1231/120405-spadschyna-1-4.pdf* (дата звернення: 19.04.2024).

7. Гайдук Ю., Дорошко М., Балюк В. Українсько-польські відносини в умовах гібридних загроз безпеці : Монографія. Київ : Ніка-Центр, 2019. 280 с.
8. Голобородько В. В Польщі висипали кукурудзу з 8 українських вагонів, що прямували транзитом. *Дзеркало тижня*. URL: *https://zn.ua/ukr/europe/v-polshchi-visipali-kukurudzu-z-8-ukrajinskikh-vahoniv-shcho-prjamuvali-tranzitom.html* (дата звернення: 20.04.2024).
9. Żak K. Proputinowski transparent i flaga ZSRR na rolniczym proteście. Jest zarzut. *RMF24*. URL: *https://www.rmf24.pl/fakty/polska/news-proputinowski-transparent-i-flaga-zsrr-na-rolniczym-protesci,nId,7349719#crp_state=1* (date of access: 20.04.2024).
10. Шевченко О. Польсько-українська катастрофа. Що далі?. *Дзеркало тижня*. URL: *https://zn.ua/ukr/WORLD/polsko-ukrajinska-katastrofa-shcho-dali.html* (дата звернення: 20.04.2024).
11. FPRI. Блокада польськими фермерами українського кордону: шантаж ЄС чи сприяння Росії у війні проти України?. *fpri.kiev.ua*. URL: *https://www.fpri.kiev.ua/articles_view/blokada-polskimi-fermerami-ukrainskogo-kordonu-shantazh-es-chi-sprijannja-rosii-u-vijni-proti-ukraini/* (дата звернення: 22.04.2024).
12. Разумков Центр. Оцінка впливу зовнішньополітичних чинників на Україну. Ставлення до іноземних держав та окремих ініціатив їх лідерів. Оцінка громадянами України легітимності правління Путіна (березень 2024р.). *Центр Разумкова*. URL: *https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-vplyvu-zovnishnopolitychnykh-chynnykiv-na-ukrainu-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-okremykh-initsiatyv-ikh-lideriv-otsinka-gromadianamy-ukrainy-legitymnosti-pravlinnia-putina-berezen-2024r* (дата звернення: 22.04.2024).
13. Укрінформ. Порошенко заявив, що його не пустили за кордон - у Раді відреагували. *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. URL: *https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3827230-porosenko-zaaviv-so-jogo-ne-pustili-za-kordon.html* (дата звернення: 24.04.2024).
14. Братюк Ю. Трьох депутаток «Європейської солідарності» не випустили з України. *ZAXID.NET*. URL: *https://zaxid.net/troh_deputatok_z_yevropeyskoyi_solidarnosti_ne_vipustili_z_ukrayini_n1575658* (дата звернення: 24.04.2024).
15. Укрінформ. Презентація книги «Боротьба проти Російської імперії у гравюрах Артура Ґроттґера». *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. URL: *https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3789301-prezentacia-knigi-borotba-proti-rosijskoi-imperii-u-gravurah-artura-grottgera.html* (дата звернення: 24.04.2024).

16. Centrum Mieroszewskiego. Spory i współdziałanie w polsko-ukraińskim dialogu. *Centrum Mieroszewskiego*. URL: *https://mieroszewski.pl/aktualnosci/spory-i-wspoldzialanie-w-polsko-ukrainskim-dialogu* (date of access: 24.04.2024).
17. Український Католицький Ун-т. Попри виклики у стосунках Польщі та України, маємо наполегливо шукати можливості діалогу,—віцепрезидент УКУ. *УКУ*. URL: *https://ucu.edu.ua/news/popry-vyklyky-u-stosunkah-polshhi-ta-ukrayiny-mayemo-napoleglyvo-shukaty-mozhlyvosti-dialogu-vitseprezydent-uku/* (дата звернення: 24.04.2024).
18. Семенова І. Страхи Лукашенка і таємниці Варшави. Книга польського журналіста розкрила залаштунки відносин з Україною під час війни: про що вона. *NV*. URL: *https://nv.ua/ukr/world/countries/kniga-polshcha-na-viyni-rozpovidaye-pro-dudu-zelenskogo-ta-ukrajinu-pid-chas-viyni-golovni-fakti-50369637.html* (дата звернення: 24.04.2024).
19. Р-н IN UA. Журналісти Район.in.ua зняли торгівлю Польщі з Росією: їх затримали і депортували, відібравши всю техніку. *Національна мережа гіперлокальних медіа Район.in.ua*. URL: *https://rayon.in.ua/news/686144-zhurnalisti-rayoninua-znyali-torgivlyu-polshchi-z-rosieyu-ikh-zatrimali-zabrali-vsyu-tekhniku-y-vidvorili* (дата звернення: 24.04.2024).
20. Ткач М., Мазуренко А. Поляки затримали Ткача на кордоні біля Білорусі: той знімав про торгівлю між Польщею та РФ. *Українська правда*. URL: *https://www.pravda.com.ua/news/2024/02/27/7443995/* (дата звернення: 24.04.2024).

References

1. Department of Communications of Taras Shevchenko National University of Kyiv. The delegation from the Republic of Poland arrived to celebrate the anniversary week of the National University of Kyiv. *Taras Shevchenko National University of Kyiv*. URL: *https://knu.ua/news/10684* (18.04.2024). [in Ukrainian].
2. The center of Eastern Europe UMCS. A crisis in the Polish-Ukrainian partnership or shortcomings in strategic communication?. *UMCS*. URL: *https://www.umcs.pl/pl/wydarzenia,11507,kryzys-partnerstwa-polski-i-ukrainy-czy-braki-w-komunikowaniu-strategicznym,145509.chtm?fbclid=IwAR00MQXSTIQr8VDt1lRxFiTQSGO9W89WZbYNo-91EpOlXsyVSB6yJ7CCOmGc* (18.04.2024). [in Polish].
3. The center of Eastern Europe UMCS. Second international scientific conference of the series “Past, Present and Future of Polish-Ukrainian Relations in the Context of Central European Subjectivity”, October 21,

2021. *UMCS*. URL: *https://www.umcs.pl/pl/konferencja-ii,23101.htm#-page-1* (19.04.2024). [in Polish].

4. Institute of Central Europe. The past and future of Polish-Ukrainian relations in the context of Central European subjectivity, 2021. *YouTube*. URL: *https://www.youtube.com/watch?v=MjpSxDmv9-A* (19.04.2024). [in Ukrainian, in Polish].
5. State and prospects of strategic partnership between Poland and Ukraine. The view from Poland and Ukraine: Analytical report / M. Petras and others. Lublin-Kyiv: Department of Printing of the Sejm Publishing House of the Republic of Poland, 2021. 179 p. URL: *https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/ФІНАЛ_Stan%20i%20perspektywy%20partnerstwa_UA_2--XII-1.pdf* (19.04.2024). [in Ukrainian].
6. The legacy of Pilsudski and Petliura. Past, present and future of the partnership between Poland and Ukraine: The monograph / edited by V. Balyuk, Y. Makar, M. Doroshko. Kyiv-Lublin: Nika Center, UMKS, 2021. 425 p. URL: *https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2021/1231/120405-spadschyna-1-4.pdf* (19.04.2024). [in Ukrainian].
7. Gaiduk Y., Doroshko M., Balyuk V. Ukrainian-Polish relations in the context of hybrid security threats: The monograph. Kyiv: Nika Center, 2019. 280 p. [in Ukrainian].
8. Goloborodko V. Corn was poured out of 8 Ukrainian railroad cars in transit in Poland. *Dzerkalo Tyzhnia.* URL: *https://zn.ua/ukr/europe/v--polshchi-visipali-kukurudzu-z-8-ukrajinskikh-vahoniv-shcho-prjamuvali-tranzitom.html* (20.04.2024). [in Ukrainian].
9. Żak K. Pro-Putin banner and USSR flag at farmers› protest. There is an allegation. *RMF24*. URL: *https://www.rmf24.pl/fakty/polska/news-proputinowski-transparent-i-flaga-zsrr-na-rolniczym-protesci,nId,7349719#crp_state=1* (20.04.2024). [in Polish].
10. Shevchenko O. Polish-Ukrainian catastrophe. What's next? *Dzerkalo Tyzhnia*.URL: *https://zn.ua/ukr/WORLD/polsko-ukrajinska-katastrofa-shcho-dali.html* (20.04.2024). [in Ukrainian].
11. FPRI. Blockade of the Ukrainian border by Polish farmers: blackmailing the EU or assisting Russia in its war against Ukraine? *fpri.kiev.ua*. URL: *https://www.fpri.kiev.ua/articles_view/blokada-polskimi-fermerami-ukrainskogo-kordonu-shantazh-es-chi-sprijannja-rosii-u-vijni-proti-ukraini/* (22.04.2024). [in Ukrainian].
12. Razumkov Center. Assessment of the impact of foreign policy factors on Ukraine. Attitudes towards foreign countries and individual initiatives of their leaders. Ukrainian citizens' assessment of the legitimacy of Putin's rule (March 2024). *Razumkov Center*. URL: *https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-vplyvu-zovnishno-politychnykh-chynnykiv-na-ukrainu-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-*

-ta-okremykh-initsiatyv-ikh-lideriv-otsinka-gromadianamy-ukrainy-legitymnosti-pravlinnia-putina-berezen-2024r (22.04.2024). [in Ukrainian].

13. Ukrinform. Poroshenko claims he was not allowed to go abroad - the Rada reacts *Ukrinform - current news of Ukraine and the world*. URL: *https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3827230-porosenko-zaaviv-so-jogo-ne-pustili-za-kordon.html* (24.04.2024). [in Ukrainian].
14. Bratyuk, Y. Three members of the "European Solidarity" were not allowed to leave Ukraine. *ZAXID.NET*. URL: *https://zaxid.net/troh_deputatok_z_yevropeyskoyi_solidarnosti_ne_vipustili_z_ukrayini_n1575658* (24.04.2024). [in Ukrainian].
15. Ukrinform. Presentation of the book "The Struggle against the Russian Empire in the Engravings of Arthur Grottger". *Ukrinform - current news of Ukraine and the world.* URL: *https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3789301-prezentacia-knigi-borotba-proti-rosijskoi-imperii-u-gravurah-artura-grottgera.html* (24.04.2024). [in Ukrainian].
16. Mieroszewski Center. Disputes and interaction in Polish-Ukrainian dialogue. *Mieroszewski Center*. URL: *https://mieroszewski.pl/aktualnosci/spory-i-wspoldzialanie-w-polsko-ukrainskim-dialogu* (24.04.2024). [in Polish].
17. Ukrainian Catholic University. Despite challenges in relations between Poland and Ukraine, we must persistently seek opportunities for dialogue, - UCU Vice President. *UCU*. URL: *https://ucu.edu.ua/news/popry-vyklyky-u-stosunkah-polshhi-ta-ukrayiny-mayemo-napoleglyvo--shukaty-mozhlyvosti-dialogu-vitseprezydent-uku/* (24.04.2024). [in Ukrainian].
18. Semenova I. Lukashenko's Fears and Warsaw's Secrets. A Polish journalist's book reveals the backstage of relations with Ukraine during the war: what is it about?. *NV*. URL: *https://nv.ua/ukr/world/countries/kniga-polshcha-na-viyni-rozpovidaye-pro-dudu-zelenskogo-ta-ukrajinu-pid-chas-viyni-golovni-fakti-50369637.html* (24.04.2024). [in Ukrainian].
19. Rayon.in.ua. Journalists from Rayon.in.ua filmed Poland's trade with Russia: they were detained and deported, with all their equipment taken away. *The national network of hyperlocal media Rayon.in.ua.* URL: *https://rayon.in.ua/news/686144-zhurnalisti-rayoninua-znyali-torgivlyu-polshchi-z-rosieyu-ikh-zatrimali-zabrali-vsyu-tekhniku-y-vidvorili* (24.04.2024). [in Ukrainian].
20. Tkach M., Mazurenko A. The Poles detained Tkach on the border near Belarus: he was filming about trade between Poland and Russia. *Ukrainska Pravda*.URL: *https://www.pravda.com.ua/news/2024/02/27/7443995/* (24.04.2024). [in Ukrainian].

UDC 327.8:321.7](477+438:470:4-11-191.2) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.254-267

Serhiy Danylenko
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0003-3435-2146
e-mail: danylenko@knu.ua

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE FORMATION OF THE SECURITY SPACE OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN STATES

Abstract

The article examines the role of civil society institutions in Ukraine and Poland in addressing crisis issues of interstate cooperation, assessing their potential influence on democratic processes within the countries and government decisions amid the formation of the security framework in Central and Eastern Europe (CEE). It also emphasizes the impact of independent media on political, economic, social, and interstate relations among CEE countries against the backdrop of the Russian-Ukrainian war and significant shifts in the security landscape of the European continent. The need for enhanced collaboration among Ukrainian and Polish scientific, academic, public, human rights, and media spheres to develop and implement a systemic ideology of conflict-free strategic coexistence is highlighted, especially given the new existential threat posed by Russia to Ukraine, Poland, and other countries in Central and Eastern Europe and the Baltic States.

Keywords: Ukraine, Poland, Central and Eastern European countries, civil society, civil society institutions, democracy.

Стаття надійшла до редакції 21.04.24

© Даниленко С. І., 2024

УДК 321.01:316.3 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.268-289

Каращук Микола Григорович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

https://orcid. org/0000–0002-5987–9086

e-mail: niko_karaschuk@ukr.net

Ліпін Микола Вікторович

Державний торговельно-економічний університет (м. Київ, Україна)

https://orcid. org/0000–0003-0940–088X

e-mail: m.lipin@knute.edu.ua

ДИЛЕМИ ВЛАДИ І ЛІДЕРСТВА У ПЛЮРАЛІСТИЧНОМУ СВІТІ

Резюме

Стаття присвячена виявленню причин актуалізації дискурсу лідерства у сучасному плюралістичному, плинному і турбулентному світі. Розкривається взаємозв'язок лідерства з владою, пануванням та ідентичністю. Обґрунтовано методологічне обмеження тлумачення лідерства у контексті панування. Доводиться, що актуалізація запиту на лідерство обумовлена ускладненням соціально-культурних, політичних та економічних трансформацій плинного світу, що призводить до виникнення своєрідного парадоксу: чим більш дезорганізованою і невизначеною стає соціальна реальність, тим більш затребуваною постає здатність людини і колективів до самоорганізації, самодіяльності і самодетермінації. Але, одночасно, відбувається пошук простих відповідей на складні виклики турбулентного світу. Одним із способів втечі від тягаря свободи стає пошук «справжніх» лідерів яким можна делегувати обов'язок пошуку смислу власного існування і напряму розвитку суб'єктності.

Метою статті є спроба переосмислення лідерства як простору розвитку людини у її взаємодії з іншими, як відношення трьох суб'єктів (лідера, послідовників і справи) у якому відбувається реалізація потенціалу усіх залучених до цього процесу.

Дослідження базується на засадах таких методологічних підходів, як критичний, міждисциплінарний, системного та порівняльного аналізу, а також на загальнонаукових принципах об'єктивності та історизму.

Перетворення демократичної політики на процес технологічного адміністрування девальвує значення публічного простору у повсякденному існуванні громадян. Вони втрачають можливість, здатність і, нарешті, бажання брати участь у політичному житті. Таким чином, запит на сильного лідера сьогодні може свідчити про деполітизацію глобалізованого світу.

Ключові слова: лідерство, політичне лідерство, послідовники, політика, деполітизація, влада, панування.

«Людина у Бога і через нього шукає тільки саму себе»
Л. Фейєрбах

Вступ

Про що може свідчити постійно зростаючий запит на лідерів в останні десятиліття? Можливо, масштаби і поширеність «індустрії лідерства» [1] краще свідчить про нас і про наш час, ніж те, що ми чуємо і читаємо про себе у засобах масової інформації? У будь-якому випадку кількість досліджень, присвячених проблемам лідерства, їх різноманітність і суперечливість одне одному актуалізує запит на переосмислення цього феномену і пов'язаних з ним процесів.

Одразу можна висунути наступну гіпотезу: актуалізація запиту на лідерство обумовлена ускладненням соціально-культурних, політичних та економічних трансформацій плинного світу, що призводить до виникнення своєрідного парадоксу: чим більш дезорганізованою і невизначеною стає соціальна реальність, тим більш затребуваною постає здатність людини і колективів до самоорганізації, самодіяльності і самодетермінації, постійно відчувається зростання потреби у здатній до творчої діяльності і рефлексивного мислення особистості. Але, на іншому боці, одночасно відбувається рух у протилежному напрямку, потреба пошуку простих відповідей на складні виклики турбулентного світу. Спостерігається поширення бажання перекласти відповідальність за приборкання хаосу соціальної реальності на інших, отримати в їх особі провідне начало. У такому випадку способом втечі від плинної і дезорганізованої реальності стає пошук «справжніх» лідерів, яким можна делегувати обов'язок пошуку смислу і напряму власного існування. У секуляризованому світі XXI ст. Л. Фейєрбах міг би написати не «Сутність християнства» [2], а швидше, відгукуючись на кон'юнктуру нашого часу, «Сутність лідерства». Адже у пошуках лідерів «мовчазна більшість» глобалізованого світі може уявити, що перестала шукати себе.

Метою статті є спроба переосмислення лідерства як простору розвитку людини у її взаємодії з іншими як відношення трьох суб'єктів (лідера, послідовників і справи), у якому відбувається реалізація потенціалу усіх залучених до цього процесу.

Методи дослідження

Досягнення означеної мети здійснювалось, спираючись на концептуальні дослідження сутності феномену лідерства вітчизняних та іноземних дослідників. Дослідження базується на засадах таких методологічних підходів, як критичний, міждисциплінарний, системного та порівняльного аналізу, а також на загальнонаукових принципах об'єктивності та історизму.

Результати дослідження

Починаючи з другої половини минулого століття, все більш очевидним стає розрив у суспільному тілі, що був описаний у різноманітних соціально-гуманітарних концепціях того часу. Спільним для них виступає констатація прискорення змін політичної, культурної і соціально-економічної сфери та їх імперсональний, відчужений характер. У цих межах людина опиняється перед необхідністю перманентної адаптації до подій, що відбуваються поза нею, нібито без неї і навіть всупереч їй. Наприклад, у 70-х роках ХХ ст. Е. Тофлер вже писав про «шок майбутнього», що переживають західні суспільства [3], а З. Бауман про плавлення «твердих тіл» минулого та формування плинного суспільства [4]. Одночасно, аналітика формування культури постмодерну засвідчувала утвердження стадії пізнього капіталізму та супроводжувалася визнанням необхідності запровадження «слабкої онтології» («weak ontology») [5] і «перевинайдення реальності» («the "lack of reality" of reality») [6, p. 77]. Дезорганізований капіталізм дезорганізовував усе навколо [7]. У тому числі, як ніколи раніше, дезорганізованою виявились суспільний порядок і бажання громадян приймати участь у спільній справі. В цих умовах визріває спокуса вбачати джерело приборкання дезорганізованого хаосу виключно в особі лідера.

Численна кількість текстів, присвячених різноманітним вимірам лідерства, краще за слова говорить про його нестачу. Скрізь відчувається ностальгія за сильною особистістю, для якої будуть відкриті приховані від пересічних людей шляхи для досягнення суспільного блага. Як і півстоліття тому, сьогодні у лідерстві все ще намагаються розгледіти панацею від посередності і нездар. Криза лідерства,—як зазначав ще у 1978 р. Дж. Барнс,—полягає у посередності або безвідповідальності чоловіків і жінок, що перебувають у владі [8, p. 11]. Як результат, поширюється ностальгія за «героїчними лідерами», сильними особистостями, які навчать, врятують або поведуть за собою нерозумні маси. Схожі настрої і в наші дні панують у вітчизняних дослідженнях феномену лідерства.

Показово, що в іноземних працях ностальгія за «героїчним лідером» вже давно переосмислюється і піддається критиці. Так, наприклад, відомий засновник концепції «soft power» [9] Д. Най, переконливо описує історичний характер лідерства. Замість того, щоб розшукувати образи минулих лідерів сьогодні, він пропонує шукати лідерів, враховуючи ті кардинальні зміни, що відбулися впродовж останніх десятиліть. Згідно з цією точкою зору, сучасні лідери повинні відповідати вимогам соціального контексту, який передбачає не стільки відтворення культу індивідуальності із властивою йому жорсткою силою («hard power»), скільки культивування м'якої сили («soft power») розподіленого лідерства («distributed leadership») [10, p. 3].

Наслідком того, що історія переважно розповідається з точки зору героїв і військових діячів, стає обмеження нашого сприйняття потенціалу феномену лідерства. Архетипний образ лідера західного світу сформувався на основі творів «Іліади» та «Одіссеї» Гомера як образ хороброго воїна, що очолює військо. Цей образ виявляється затребуваним і зараз. Але панування ідеалу героїчного воїна призводить до надмірної акцентуації уваги на значенні влади, командування, панування і управління. Таким чином, образ «воїна вождя», «альфа самця» зберігає своє значення і у наш час та призводить до розуміння лідерства у нерозривній єдності з владою [10, p. 10-11].

Не дивлячись на жахливі наслідки пережитих світом у першій половині ХХ ст. «культів особистості», сьогодні не припиняються пошуки видатних і обдарованих індивідуумів на роль морального або політичного поводиря народу. Ностальгія за сильними лідерами підживлюється тим фактом, що ми перебуваємо у завершальній стадії процесу занепаду прометеївського антропоцентризму із характерним для нього міфом про індивідуальне лідерство. Складність, децентралізованість і невизначеність мережевого світу актуалізує переосмислення ролі і значення командної роботи, коли увага переноситься з індивідуальних характеристик лідерства на способи конституювання лідерських команд. Ієрархія, яка структурувала відносини лідера і послідовників у минулому, сьогодні поступається місцем горизонтальним мережам та змушує переосмислювати усталені уявлення про співвідношення між лідерством, управлінням і владою.

Складність формування лідерства, заснованого на співробітництві, та інерція звички призводять до застосування схем минулого для героїзації лідерів та протиставлення йому посередності. З цієї точки зору, лідер — це той, хто підноситься над посередністю мас і способами їх міркування, той, хто, на відміну від мас, має право говорити, адже він має голос і тому промовляє від їх імені і за них. Лідер-герой — це людина-монумент, надзвичайна в усіх своїх проявах, образ якої легітимізується міфами індивідуалізму епохи Просвітництва. З того часу лідер-герой претендує бути уособленням свого часу: єдиним, хто здатний бачити, хто здатний розкрити очі іншим і повести за собою нерозумні маси. У такому контексті важливим є саме лідер,

натомість маси, народ апріорі виступають тими, хто потребує провідника, опікуна і очільника. Свідомо або ні, лідероцентрична оптика не визнає право і здатність самостійно мислити і самовизначатися масам.

Отже, лідер — це той, хто має право панувати, віддавати накази і приймати рішення. Натомість інші, ті, хто змушений йти за ним, не мають права панувати, віддавати накази і приймати рішення. Вони — це ті, хто не здатний це робити. Показово, що подібні міркування часто належать тим, хто претендує бути лідером, опікуном і поводирем.

Після буржуазних революцій XIX ст. лідер значно трансформує минулу роль аристократії і виступає як «аристократ духу» та провідник новонароджених націй. Лідерство постає відповіддю на пошук нових способів мобілізації масового суспільства і утворення солідарності у демократичних державах [11]. Саме тоді формується уявлення про те, що лідер (революціонер, політик, інтелектуал або експерт) - це той, хто тільки і може зробити з мовчазних мас народ. Вже сам процес перетворення народу на носія верховної влади, на суверена, утворює проблему його політичної репрезентації. Як припускає Ф. Телес, «лідерство, мабуть, перебуває у конфлікті з егалітарним етосом демократії» [12, p. 119]. І справді, тяжіння лідерства до елітарності може суперечити настановам демократії. Ось чому культ сильного «лідера-героя» часто асоціюється зі слабкістю демократії, і, з іншого боку, «хороший демократ» здається несумісним із здійсненням лідерства.

Якщо не зводити демократію до одного з політичних режимів і способу управління існуючим соціальним порядком, можна побачити всю проблематичність лідероцентричного погляду на лідерство. «Демократія передбачає практику дисенсусу, який вона продовжує постійно відкривати наново і який невпинно блокується процедурами управління» [13, p. 54]. Тим своїм виміром, яким лідерство змінює наявний соціальний порядок, трансформує організаційну ієрархію і надає слово неврахованим, воно не просто співіснує з демократією, а навіть сприяє їй. Але там, де лідерство обертається владою і управлінням, тобто інституалізується і набуває статичного характеру, воно вступає у суперечність з її сутністю.

Перетворення демократичної політики на процес технологічного адміністрування девальвує значення публічного простору у повсякденному існуванні громадян. Вони втрачають можливість, здатність і, нарешті, бажання брати участь у політичному житті. Ця втрата одночасно є втратою місць, де можна отримати досвід свободи, яка не може бути виключно індивідуальним надбанням, і тому вимагає присутності інших. «З цієї ж причини сама свобода вимагає певного місця, у якому люди могли б збиратися разом — агора, ринкова площа або поліс, власне політичний простір» [14, p. 31]. Характерною рисою усіх «просторів свободи» є самоврядування: як засвідчує досвід, бути вільним означає не бути ні під чиїм управлінням, а, навпаки, управляти собою публічно разом з іншими [15, p. 49].

Таким чином, запит на здатного повести за собою маси сильного лідера свідчить про міру деполітизації глобалізованого світу, що є причиною і наслідком втрати можливостей і зацікавленості до самовизначення спільнот. Лідероцентричний погляд на феномен лідерства ще більше проблематизується у контексті демократії, адже вона є «самим інститутом політики» [13, p. 32]. Коли політика перетворюється на механізм репрезентації інтересів мовчазних мас, тоді народ починає ототожнюватися з населенням. Такий наявний у своїй відсутності народ утворює деяке «абсолютно присутнє, яке ніколи не може бути присутнім як таке і тому може бути лише представленим» [16, p. 27]. Стан такої відсутності народу можна позначити як «адемія». Згідно з Д. Агамбеном, будь-яка держава існує у стані «вічної адемії» [16].

Проте необхідно пам'ятати, що політика «потребує активності громадян, які залучаються в місця політичної участі й лише через цю діяльність створюють власне політику. Політика — у вигляді політичних інституцій — є суспільно вироблена можливість співіснувати людям як вільним та рівним одне одному» [17, с. 90]. Деполітизація суспільства, поглинання імперативом панування принципів свободи збільшує запит на лідерів і девальвує трансформуючий потенціал лідерства, яке варто розуміти значно ширше, ніж просто владний вплив на оточуючих. Поза політичним простором свободи лідерство у своєму прагненні представляти інтереси народу тільки посилює «адемію».

Традиційно склалось так, що лідерство розглядається крізь призму лідера. Поширена у вітчизняній літературі модель цього явища демонструє її односпрямованість і абстрактність. Якщо лідерство визначати як здатність одних людей впливати на інших людей, то у такому випадку ці стосунки так чи інакше набувають «суб'єкт-об'єктного» характеру. Ось, наприклад, одна з багатьох дефініцій, представлена у вітчизняних джерелах: «Лідерство — це відносини (у нашому випадку в управлінській, державній, підприємницькій діяльності) всередині групи (колективу), при яких окремі члени групи (колективу) мають певні переваги перед іншими. Явище «лідерства» полягає, насамперед, на домінуванні конкретної Людини над іншими у колективі, в організації чи у спільноті людей» [18, с. 12]. Подібна інтерпретація лідерства у термінах «домінування», «нерівності» або «переваги над іншими» виявляє прихований у ньому потестарний потенціал.

Нерефлексивне і буквальне розуміння слова «лідер» лише підсилює деполітизацію всіх близьких до нього значень та нібито виправдовує існування нерівності, виділення того, хто попереду, і тих, хто залишається позаду, хто веде, і хто йде слідом, тобто тих, хто нібито сам йти не може. «Натуралізація» розподілу народу на маси і лідерів сприяє закріпленню його тлумачення як природного процесу, характерного всій історії людства. Цікаво, що в рамках більшості подібних міркувань, «ті, кого ведуть», чомусь

майже автоматично перетворюються на послідовників. «Де б не зібралася разом група, що складається більш, ніж з двох осіб, в ній може скластися ситуація поділу людей на тих, хто веде, і тих, кого ведуть, тобто на лідерів і послідовників. Рангова ієрархія неминуче формується по мірі кількісного зростання групи. У певний період її існування деякі члени групи починають грати більш активну роль в організації спільної життєдіяльності і займають лідируючі ролі. До їх слів прислухаються з більшою увагою, ніж до слів інших членів, їм надають більшої поваги і переваги» [19, с. 8]. Складається враження, що бути послідовником — це не вибір людини, а наслідок появи лідера. Подібне ієрархічне тлумачення лідерства нормалізує місця і способи виявлення індивідів. Воно визначає хто, коли і як може говорити, а хто приречений бути виключеним з цих місць, і тому має право тільки слухати, сприймати, підкорюватись. Практичне визнання реальності тільки такої моделі лідерства обертається визнанням свого місця у наявній владній ієрархії.

Переважаюча точка зору, що спирається на свідчення емпіричного кола існування, сприймає пасивність «послідовників» як дещо таке, що не підлягає обговоренню. Це відповідає уявленню про лідера як про того, хто не стільки йде за людьми, скільки веде, бачить, організовує, знає для них і за них. Тому лідер, на відміну мовчазної маси, повинен володіти особливим набором якостей. «Лідер — особистість з певним набором якостей та навичок, що забезпечують здатність вести за собою інших» [20, с. 6]. Подібна ієрархічна асиметричність характерна усім сферам суспільного існування в умовах деполітизації, але найбільш яскраво вона проявляється у наративах «політичного лідерства», коли політики вже або ще немає, а претензія на владу, навпаки, виявляється безмежною: «Політичне лідерство завжди означає вплив на інших людей, причому цей вплив особливий: він є постійним і здійснюється на всю групу, організацію, суспільство; він є пріоритетним, оскільки характеризується односпрямованістю — від лідера до членів групи; він спирається не лише на пряме застосування сили, а перш за все на авторитет» [21, с. 92]. Ця односпрямованість, яка усіляко нівелюється в економічній сфері, де необхідність залучати до співпраці працівників інтелектуальної та креативної праці, змушує ламати традиційні ієрархічні способи організації та вибудовувати стосунки за логікою взаємності, у політологічному дискурсі вперто продовжує домінувати. В реальності у більшості демократичних суспільств будь-які політичні лідери змушені підтримувати зворотній зв›язок із власним електоратом. Очевидно, що не тільки політичні лідери (як і будь-які інші типи лідерів) впливають на громадян (послідовників), але і навпаки. Якщо політичне лідерство характеризується односпрямованістю, тоді незрозуміло як через нього може бути реалізована будь-яка форма представництва. Хіба що лідер сам формує інтереси, цілі та місію народу від його імені.

На нашу думку, окреслене вище тлумачення «політичного лідерства» обумовлене політологічною звичкою пов'язувати політику з пануванням. Зазначена традиція спирається на дослідження М. Вебера, для якого політикою є стосунки між людьми з приводу влади. З цієї точки зору, політик має розвинений «інстинкт влади», а прагнення до влади є «однією з рушійних сил усякої політики» [22, с.176]. Політика дозволяє користуватися насиллям як засобом досягнення цілей. У цьому сенсі політику можна тлумачити як сферу інструменталізації насилля. «Всякі політичні утворення — це утворення, пов'язані з насильством» [22, с. 88]. Можливість легітимного використання насилля для досягнення власних цілей надається в межах такого політичного союзу як держава, тому, згідно з М. Вебером, політика є боротьбою за державну владу. «Держава, як і політичні союзи, які історично їй передували, є відношенням панування людей над людьми, що спирається на легітимне (тобто таке, що вважається легітимним) насилля як засіб. Для того, щоб держава існувала, люди, над якими здійснюється панування, повинні підпорядковуватися авторитету тих, хто над ними панує» [23, p. 78].

Проте, як зазначає М. Вебер, насилля не є нормальним або єдиним засобом держави. Для того, щоб панування було стійким, воно повинно бути легітимним. Виходячи з цього дослідник вважав за необхідне виділити відомі три чисті типи легітимного панування: легальне, традиційне і харизматичне. Якщо ототожнювати владу і лідерство, як це, наприклад, робить Д. Занд у своїй книзі «Тріада лідерства: знання, довіра, влада», коли оголошує їх «майже синонімами» [24, p. 137], тоді можна на основі міркувань М. Вебера виводити три типи політичного лідерства. Проте, з нашої точки зору, логіка подібного виведення ігнорує численні суперечності, які при цьому виникають.

По-перше, політика не існує на основі панування, вона протилежна пануванню [17, с. 89]. Публічний простір спільного існування людей передбачає їх рівність і свободу. У цьому просторі насилля є аполітичним явищем. Воно застосовується тоді, коли політичні шляхи вирішення конфліктів виявляються обмеженими. Бути політичним, з часів Стародавньої Греції, означало, що всі спільні справи «вирішувались словами і переконуванням, а не силою і насиллям» [25, p. 25]. Таким чином, наказ і примус виступають аполітичними інструментами, які, можливо, можуть вважатися досить ефективними, однак вони не дають реалізуватися найважливішій з часів Арістотеля якості людини як «політичної істоти» [26, с. 76], вільно оприявнювати себе перед іншими [25, p. 50-52]. В той же час, саме у виявленні потенціалу індивідів та колективу сьогодні вбачають сенс лідерства у різних сферах людського існування. Натомість у ситуаціях, де залишається місце тільки для наказу і примусу, але немає можливості самовиявлення особистості ставиться під питання доцільність говорити про політичне лідерство, як і про лідерство взагалі. Адже «робота політики здійснюється у вимірах конституювання людського у людині», і тому повинна виявлятися як практика «Bildung»

[27, с. 107]. У цьому, здавалося б, неочікуваному висновку політика повертається «до питань пайдеї як становлення людини відповідного типу, правда мірилом перестає бути наявний соціальний устрій і мета такого становлення — забезпечення пластичності, яку європейське мислення особливо цінує» [27, с. 107]. Проте питання політичного лідерства неможливо аналізувати поза їх взаємодією із проблемами освіти і виховання. «Розвиток лідерства полягає не тільки у покращенні здібностей окремих політиків, але й у вихованні мудрості, досвіду і лідерських якостей громадян» [28, p. 685]. У такому контексті розвиток лідерства в інших можна вважати найважливішим призначенням лідерства. Особливо важливим це призначення стає, якщо, слідом за Л. Штраусом, вважати питання освіти політичним питанням: саме освіта створює передумови для того, щоб примирити порядок, який не пригнічує, із свободою, якою не зловживають [29].

По-друге, навіть не торкаючись розуміння М. Вебером феномену політики ми можемо констатувати, що він переймався аналізом типів легітимного панування, а не лідерства. Мета веберівської класифікації, на думку Ж. Блонделя, полягала «не у конкретному описі або поясненні лідерства, а у визначенні типів влади або легітимного панування, яке може здійснюватися у різних суспільствах» [30, p. 50]. Автоматичне перенесення класифікації чистих типів панування на типи політичного лідерства вказує на ту роль, яку у дискурсі лідерства взагалі, та у політичному лідерстві зокрема надається владі. Але ототожнення влади і панування унеможливлює коректне осмислення ролі лідерства в публічному просторі, яке для свого розгортання вимагає здійснення свободи і рівності. Справа у тому, що надмірна акцентуація ролі влади у лідерстві призводить до необхідності узгоджувати принципи рівності і свободи із асиметричністю влади. Якщо припустити, що лідерство — це, по суті феномен влади — «це влада, тому що воно полягає у здатності однієї особи або декількох, які перебувають на вершині, примушувати інших робити дещо позитивне або негативне, що вони в іншому випадку не зробили або могли б не робити взагалі», тоді прийдеться визнавати те, що «лідерством є влада, що здійснюється “згори до низу” (“top down”)» [30, p. 2-3]. Відштовхуючись від такого асиметричного розуміння лідерства, Ж. Блондель формулює своє відоме розуміння політичного лідерства: «лідер — це той, хто в силу певних обставин опиняється “над” нацією у випадку загальнонаціонального політичного лідерства і може віддавати накази окремим громадянам» [30, p. 3]. Тим не менш, в історії людства можна віднайти чимало прикладів, які вказують на реалізацію політичного лідерства без політичної влади. Багато хто із суспільних діячів в минулому ставав політичним лідером країни за відсутності політичної влади. Серед них, наприклад, можна назвати Махатма Ганді або Мартіна Лютера Кінга. Досвід цих людей та багатьох інших, на думку А. Брауна, засвідчує необхідність провести чітку межу між лідерами, яким прагнуть наслідувати, і тому стають

їхніми послідовниками, та лідерами, які мають владу, і за її допомогою впливають на інших. «Є вагомі підстави,—як пише дослідник,—вважати, що колегіальне, інклюзивне і колективне лідерство більшою мірою сприятиме успішному переходу до демократії, ніж велика концентрація влади в руках однієї особи на вершині політичної ієрархії незалежно від того, чи є ця особа прем'єр-міністром або президентом» [31].

По-третє, ще однією проблемою, що випливає із нерефлексивного виведення класифікації типів політичного лідерства з трьох типів панування, стає ототожнення лідерства і управління. Будь-який тип панування у М. Вебера «пов'язаний із принципово відмінною соціологічною структурою штабу управління і засобів, якими воно здійснюється» [22, с. 158]. Цього не помічають, коли концентрують увагу на останньому типі панування, а саме на харизматичному, адже цей спосіб легітимізації панування найбільш близький до певних проявів лідерства. Але, якщо спробувати проаналізувати легітимний і традиційний типи панування, тоді стає очевидним їх невідповідність сутності лідерства як такого. Чи можна сьогодні розпочинати розмову про лідерство, стверджуючи, що лідером стають за фактом народження? Наприклад, чи можна говорити, про роль батька, особливо у домодерному суспільстві, як про лідера сім'ї? Його панування в родині легітимізується традицією, звичаями та авторитарною соціальною ієрархією і може цілком бути розглянуте поза контекстом лідерства.

Якщо погодитись, що «лідер—це той, хто має послідовників» [32, p. 54], стає очевидним, що стосунки всередині традиційної сім'ї не вимагають наявності послідовників, отже—це не стосунки між лідером і послідовниками. Так само, наявність послідовників не передбачається всюди, де застосовується насилля для подолання опору, що є визначальною рисою панування за М. Вебером. Втім, ігнорування ролі послідовників дозволяє здійснювати аналітику лідерства поза соціально-культурним контекстом і без врахування їх ролі і значення.

Ще більш проблематично вести мову про легальний тип панування як про певний тип лідерства. У цьому випадку терміном «лідерство» описується бюрократичний тип управління. Для М. Вебера легітимність будь-якого типу панування передбачає, що наказ «суб'єкта влади» буде виконаний «об'єктом влади». Це суто управлінська модель. Особливо яскраво вона представлена легальним типом панування, яке переважно здійснюється підпорядкованим чітким правилам і посадовим інструкціям чиновниками. Цікаво, що бюрократизація виявляється однаково властивою як історії розвитку держави, так і «історії сучасного високорозвиненого капіталізму» [22, с. 161]. Будь-який чиновник, згідно з М. Вебером, є «функціонером», «посадовою особою», технічним «виконавцем» і неупередженим «адміністратором». Гідність чиновника полягає у здатності сумлінно виконати наказ вищого керівництва так, нібито цей наказ відповідає його власним переконанням [23, p. 95].

Державний службовець не повинен мати «власної позиції»—це саме те, що вирізняє політиків серед інших.

Зважаючи на те, що здійснення політики не тотожне «мистецтву управляти спільнотами» [33, p. 10], необхідно визнати сутність легального панування аполітичною. Можливість подібного висновку міститься вже у текстах самого М. Вебера, особливо коли він пише про те, що справжньою професією чиновника «не повинна бути політика» [23, p. 95]. Справа чиновника, бюрократа—це управління, а не політика. Отже, «політичний чиновник» не повинен робити саме те, що «завжди повинен робити політик, лідер, а саме боротися» [23, p. 95].

У «Трьох типах чистого панування» спочатку вказується, що бюрократія «є найчистішим типом леґального панування» [22, с. 160], але одразу пояснюється, що неможливо, щоб воно було «тільки бюрократичним» [22, с. 160]. Тому М. Вебер змушений додатково роз'яснювати, хто є «фактичними володарями» в межах чистої форми легального панування. Ними виявляються або «спадкоємні харизматичні володарі», або «плебісцитарно-харизматичні лідери», тобто представники харизматичного типу панування. І всі ті атрибути, які дослідник вважає обов'язковим для поведінки політика, він заперечує, коли мова йде про «політичне адміністрування». Тому можна констатувати, що легальний тип панування—це переважно панування менеджерів, а не політиків.

Існує достатньо великий об'єм літератури, присвячений проблемі співвідношення менеджменту і лідерства. Наприклад Стівен Р. Кові вважав, що для ефективного функціонування будь-якої організації необхідним є виконання трьох ролей: виробників, лідерів і менеджерів. Ось як він описує різницю між лідером та менеджером: «Менеджмент дивиться на світ крізь окуляри і робить справу, а лідер дивиться на лінзи і задається питанням: "Наскільки адекватним є наше сприйняття?". Менеджмент діє всередині системи, щоб примусити її працювати. Лідерство має справу з напрямом руху, з баченням, з метою, з принципами, зі спільними підсумками, з вихованням людей, зі зміцненням організаційної культури, з накопиченням коштів на емоційних банківських рахунках, з підтримкою співробітників. Менеджмент більшою мірою пов'язаний з контролем, логістикою і продуктивністю. Лідерство має справу з сукупним доходом, менеджмент—з прибутком» [34, p. 255].

З точки зору А. Залезніка, менеджер тяжіє до стабільності, натомість лідер схильний до ризику, турбулентності і змін. На думку дослідника, лідер в організації стилем власної поведінки більше схожий на митця, ніж на менеджера. Останній несвідомо тяжіє до консерватизму і відтворення існуючого стану організації, він ідентифікує себе з нею. Натомість лідер прагне змінювати існуючий порядок. Для цього він повинен бути здатним сприймати її з боку, а значить, не ототожнювати повністю себе з нею.

Лідерство передбачає здатність трансцендувати за межі наявного середовища у світ. Тому, згідно з А. Залезніком, лідери завдячують здатності дивитися на організацію нібито з боку, з точки позаположності власному оточенню. Спроможність дистанціюватися від емпіричного оточення розвивається завдяки «другому народженню» («twice-born») [35]. «Перше народження» («once-born»)—це соціалізація, яка дозволяє ефективно пристосовуватися до наявних умов існування. Натомість «народжені двічі» стають справжніми лідерами, тими хто прагне ризикнути і змінити заведений лад.

Схожим чином лідер виявляється позапокладений самому собі. Він остаточно не ототожнюється з будь-якою ідентичністю, з будь-яким наявним соціальним порядком. Його ідентичність пластична, тому він може ототожнювати себе з іншими людьми, співчувати їм, дивитися на світ їх очима, при цьому залишаючись собою. Саме така здатність рефлексивно сприймати власну ідентичність може виступати теоретичною підставою для розуміння того, чому лідери прагнуть змін: «Вони можуть працювати в організаціях, але при цьому ніколи не належати їм. Їх відчуття того, ким вони є, не залежить від колективної приналежності, виробничих ролей або інших соціальних індикаторів ідентичності» [35]. Отже, лідер—це людина, яка здатна бути іншою. Натомість менеджер тримається за набуту ідентичність і ту структуру колективу, яка забезпечує її визнання.

Необхідно зазначити, що описана здатність лідера випливає з антропологічної ситуації кожної людини як істоти, яка змушена фактом свого народження започатковувати нове начало. Друге народження людини або, як його позначала Х. Арендт, «натальність» повинна бути «центральною категорією політичної думки» [25, p. 22]. Завдяки дії і мовленню, як суто людського способу входити у світ, відбувається «друге народження» [25, p. 135], у якому людина діє: започатковує нове, проявляє ініціативу, скеровує. «Люди, що виявляють ініціативу, тому, що вони initium, новоприбульці та початківці завдяки народженню спонукаються до дії» [25, p. 136]. Важливим є те, що від початку ініціативність людини полягає у тому, щоб бути початком не чогось, «а когось, хто сам започатковує себе» [25, p. 136]. Як бачимо, «друге народження» не може бути прерогативою виключно лідерів. Але можна припустити, що у лідерстві оприявнюється загальнолюдське начало.

Співвідношення лідерства і управління має амбівалентний характер. Вони одночасно є відмінними і одночасно мають багато точок перетину. Кожне з них пов'язане із стосунками з людьми, але вони по-різному мотивують людей до спільної праці. Відмінність між лідерами і менеджерами не заважає багатьом людям бути і тим і іншим, займати керівні посади і розуміти значення довірчих стосунків, які сприяють появі послідовників, а не тільки підлеглих [36, p. 80]. Для того, щоб бути лідером, не обов'язково мати офіційну посаду або інші інструменти управління, але для того, щоб у наш час бути ефективним менеджером, потрібно розвивати лідерські якості.

Отже, і лідерство, і управління є однаково необхідними і у політиці, і у сфері бізнесу. Стівен Р. Кові описує їх взаємозалежність наступним чином: «Рука не може сказати нозі: "Ти мені не потрібна". Потрібні і лідерство, і управління, і ефективність, і продуктивність» [34, p. 255]. Але, не дивлячись на послідовне утримання уваги на відмінності між лідерством і управлінням, дослідник вважає за потрібне підкреслити і їх спільність. «Безумовно, управління і лідерство — це поняття, які не виключають одне одного; насправді можна сказати, що лідерство — це вища форма і складова частина управління» [34, p. 246].

Не зважаючи на те, що лідерство має відношення до певного способу діяльності, а управління — до статусу і положення індивіда або групи, вони обумовлюють одне одного. Формальна посада може не надавати тому, хто її займає, реальної влади. Але людина, яка рухається по кар'єрній драбині, на певному етапі може стати лідером колективу або організації. Розрізнення лідерства і менеджменту ускладнюється тим, що у соціумі існує майже «інстинктивне» бажання наділяти лідерськими якостями очільника організації. Особливо це помітно там, де людина визначає свою успішність або неуспішність крізь призму сприйняття вищого керівництва. Тобто у ситуації, коли не сутність справи визначає логіку дії і стосунків з іншими людьми, а схвалення керівників. У цих умовах люди «прагнуть робити все правильно, а не виконувати правильне діло» [34, 245].

Звичайно, необхідно враховувати ситуації, коли лідери можуть «володіти владою» тому, що вони знаходяться «у владі» [30, p. 5]. Певне положення у соціальній ієрархії обумовлює відповідний тип поведінки. Влада надає додаткові можливості для реалізації цілей та інтересів індивіда або групи. Відповідно вона або розширює можливості для їх діяльності або, навпаки, обмежує їх. Тому іноді можна стверджувати, що лідерство є результатом, який виробляє посада. Інколи, як писав Ж. Блондель, виникає протилежна ситуація, «посада, яка не генерує лідерство, відкриває шлях до нього у майбутньому, якщо якийсь лідер (у реальному значенні цього слова) займе цю посаду» [30, p. 5-6].

Як бачимо, лідер може розвиватися окремо від «місць» влади. Цей момент є особливо важливим у дискурсі політичного лідерства, коли політика визначається як боротьба за державну владу. Уявлення про лідерство як визначальний тип влади стикається із значними проблемами, коли його намагаються застосувати по відношенню до сучасного складного, плюралістичного і динамічного суспільства, яке вже давно змушене існувати в умовах «кризи авторитету» [37]. Відсутність дійсного авторитету компенсується чиношануванням, яке зазвичай не утворює специфічних стосунків «лідер-послідовник». Послідовники приєднуються до лідера, коли вбачають у ньому індивідуалізовану сутність об'єктивної справи. Тому він повинен бути спроможний стати іншим — реалізувати не себе, а смисл справи. У межах

розуміння лідерства як взаємозв'язку лідера, послідовників і спільної справи, здійснення влади-панування, що нав'язує власну волю навіть всупереч опору, виявляється недоречним. Адже вона утворює місця для функціонування підпорядкованих, підлеглих або поневолених, але ніяк не місця свободи для співробітництва прихильних один одному і справі людей.

Для розуміння сутності сучасного лідерства необхідно вийти за межі лідероцентричного сприйняття і прийняти важливість послідовників та логіки спільної справи. Важливість лідерства в умовах плюралістичного суспільства полягає у його здатності створювати розвиваючу спільноту. В такому контексті основною метою і цінністю лідера і практики лідерства стає «надихати інших, тих, хто вважається послідовниками, добровільно співпрацювати для досягнення мети» [38, p. 1]. У такому випадку лідерство постає процесом увідповіднення інтерсуб'єктивних стосунків до об'єктивного смислу справи. Очевидно, що значимими учасниками у цій моделі лідерства виступають як послідовники, так і лідери разом з тією справою, з приводу якої вони взаємодіють. Таке розширене розуміння лідерства представлене, наприклад, у працях Б. Келлерман [39] або Д. Туріш [40]. Згідно з їх дослідженнями лідерство це не окрема людина, а система, яка складається з трьох частин, кожна з яких є однаково важливою. Вплив кожної з них на інші є рівною мірою визначальним для розвитку усієї системи. «Перша частина — як пише Б. Келлерман, — це лідер, і я не принижую тут, і тим більше, не зменшую значення лідера. Друга, це послідовник — «інший», якого лідер повинен залучити або, щонайменше, нейтралізувати для досягнення власних цілей. І третє — це контекст або, краще сказати, контексти, у яких обов'язково перебувають як лідери, так і послідовники» [1]. Хоча перенесення акценту з самого лідера на контексти і послідовників здійснює суттєве розширення моделі лідерства, цього недостатньо. На нашу думку, необхідно поглибити розуміння контекстів до рівня виявлення їх суб'єктності. Адже контекст — це те, що надає смисл людській взаємодії, те, що одночасно об'єднує і роз'єднує людей. Контексти — це спільний світ, розділяючи який один з одним, люди можуть діяти спільно.

Те, з приводу чого спілкуються і взаємодіють люди, безпосередньо визначає їх. Якщо спільнота або колектив утворюються, керуючись зовнішньою доцільністю, то всі вони і сама справа постають засобами, а не самоціллю. Подібна активність буде виявляти свій уречевлений зміст у специфіці стосунків між членами колективу. Необхідно пам'ятати, що характер діяльності завжди буде впливати на нтерсуб'єктивні зв'язки, адже «об'єктноречова форма аж ніяк не призначена для змістовного, творчого, самостійного й одночасно цікавого розпредметнення, о-своєння, наповнення та розвитку суб'єктивності...» [41, с. 19]. Сприйняття контексту як деперсоналізованого середовища перетворює його на те, що підходить лише для утилізації і пристосування.

Згідно з відомим визначенням Дж. Барнса, лідерство це взаємний процес мобілізації людьми з певними мотивами і цінностями різноманітних економічних, політичних та інших ресурсів в контексті конкуренції та конфлікту для реалізації незалежно або разом, цілей, яких дотримуються як лідери, так і їх послідовники [8, p. 425]. Саме характер цілей, які прагнуть реалізувати люди, має значення для визначення трансакційного або трансформаційного лідерства. Характер стосунків між лідерами і їх послідовниками та співвідношення цілей їх діяльності можна використати для розуміння міри адекватності лідерства. Трансакційне лідерство передбачає використання обміну цінностями для узгодження цілей лідерів і послідовників. У цьому випадку не відбувається поєднання цілей усіх учасників обміну. Вони не приводять себе у відповідність з об'єктивною логікою спільної справи. Тому у цій ситуації не можна вести мову про дійсних лідерів, адже відсутні і дійсні послідовники: індивіди лише використовують один одного для реалізації своїх приватних цілей, і тільки тому на певний час погоджуються діяти разом. Натомість у трансформаційному лідерстві передбачається «злиття» цілей лідерів та послідовників. «Їх цілі, які спочатку могли бути окремими, але зв'язаними, як у випадку трансакційного лідерства, тепер зливаються» [8, p. 20].

Отже, виходячи з зазначеного, дійсне лідерство є таким відношенням, що підносить і трансформує усіх його учасників. Воно є трансцендуючим, тобто таким, що здатне пробуджувати креативну активність послідовників і через це перетворювати їх самих на лідерів. Панування, взяте окремо саме по собі, може використовувати людей і справу як засіб. Через це панування уречевлює і людей, і справу. Натомість дійсне лідерство здійснюється шляхом конкурентного узгодження багатьох цілей, розвитку потенціалу всіх учасників цього процесу.

У сучасному дезорганізованому і плюралістичному світу все більше зростає запит на вибудовування горизонтально впорядкованих спільнот. Турбулентність «креативного руйнування» і прискореної зміни навколишнього середовища висувають на перший план здатність до самоорганізації і самовизначення колективів, команд та спільнот. В цих умовах з необхідністю відбувається плавлення «твердих тіл» влади. Поступова трансформація вертикально побудованих ієрархічних структур потребує впровадження групового лідерства, метою якого є конституювання умов для появи розвиваючої спільноти як простору свободи. В такому випадку, критерієм ефективності лідера повинна стати здатність усіх учасників спільної справи започатковувати нове начало у світі.

Список посилань

1. Kellerman B. Leadership—It's a System, Not a Person! *Daedalus*. 2016. № 145.3. P. 83-94.
2. Feuerbach L. Das Wesen des Christentums. Akademie Verlag, 1956. 429 p.
3. Toffler A. Future shock. Toronto: Bantam, 1971. 561 p.
4. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2000. 228 p.
5. Vattimo G. The End of Modernity: Nihilism and Hermeneutics in Post-modern Culture; trans. J. R. Snyder. Cambridge: Polity Press, 1988. 256 p.
6. Lyotard J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. University Of Minnesota Press, 1984. 144 p.
7. Lash S., Urry J. Economies of signs and space. London: Sage, 1993. 368 p.
8. Burns J.M.G. Leadership. New York: Row Publishers 1978. 530 p.
9. Nye J. Soft power: The means to success in world politics. New York: Public affairs, 2004. 247 p.
10. Nye J The Powers to Lead. New York: Oxford University Press. 2008. 240 p.
11. Taylor C. Democracy and its Exclusions Can modern states cultivate a shared identity space? Charles Taylor Posted 5 Nov, 2018. URL: https://www.abc.net.au/religion/democracy-and-its-exclusions/10467144
12. Teles F. Political leaders: the paradox of freedom and democracy. Revista Enfoques: Ciencia Política y Administración Pública. 2014. № 10. P. 113-131.
13. Rancière J. Dissensus. On Politics and Aesthetics. ed. and tran. by S. Corcoran. New York: Bloomsbury Academic. 2010. 230 p.
14. Arendt H. On revolution. London: Penguin, 1965. 350 p.
15. Berkowitz R., Protest and Democracy: Hannah Arendt and the Foundation of Freedom, *Stasis.* 2018. № 6(1). P. 36-55.
16. Agamben G. Stasis. La guerra civile come paradigma politico, Homo sacer II, 2. Torino: Bollati Boringhieri. 2015. 114 p.
17. Пролеєв С. Соціально-політичне самовизначення сучасного українського суспільства. *Філософська думка*. 2018. № 6. С. 84-100
18. Войтко С. В. Мельниченко А. А. Лідерство та антикризовий менеджмент. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 165 с.
19. Максименко С. Д. Лідерство як функція професійної психологічної компетентності особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2014. № 24. С. 7-16.
20. Теорія і практика формування лідера; О. Г. Романовський, Т. В. Гура, А. Є. Книш, В. В. Бондаренко. Харків, 2017. 100 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Romanovskyi_Oleksandr/Teoriia_i_praktyka_formuvannia_lidera.pdf?

21. Бойко С. Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. С. 91-100.
22. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика; пер. О. Погорілий. Київ: Основи, 1998. 534 с.
23. Weber M. Politics as a Vocation. *From Max Weber: essays in sociology*. tr., ed., H. Gerth and C. W. Mills. New York: Oxford University Press, 1946. P. 77-128.
24. Zand D.E. The Leadership Triad: Knowledge, Trust, and Power. New York: Oxford University Press, 1997. 315 p.
25. Arendt H. The human condition; introduction by M.Canovan. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press, 1998. 349 p.
26. Арістотель. Політика; пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
27. Лімонченко В. Трагізм політики як особливого образу дії: перечитуючи Ранс'єра. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. 2022. № 45, С. 89-111.
28. Hartley J. Can Political Leadership Be Taught? *The Oxford handbook of political leadership*. ed. Rhodes R. A. W., Hart P. Oxford University Press, 2014. P. 673–689.
29. Strauss L What Is Liberal Education? URL: https://www.ditext.com/strauss/liberal.html
30. Blondel J. Political leadership: towards a general analysis. London: Sage, 1987. 216 p.
31. Brown A. Against the Führerprinzip: For Collective Leadership. *Daedalus.* 2016. № 145 (3): P. 109-123. URL: https://direct.mit.edu/daed/article/145/3/109/27120/Against-the-Fuhrerprinzip-For-Collective#.V6mjHGWcTgE
32. Drucker P. Your Leadership Is Unique. Good News: There Is No One Leadership Personality. *Christianity Today International/Leadership Journal*. 1996. № 17. P. 54-55.
33. Rancière J. On the Shores of Politics. tr. by L. Heron. London-New York: Verso, 1995. 128 p.
34. Covey S. R. Principle centered leadership. New York: Simon and Schuster, 1992. 334 p.
35. Zaleznik A. Managers and leaders. Are the different? *Harvard business review*. 2004. № 1. URL: https://web.archive.org/web/20140912123736id_/http://paarco.com:80/Articles/040507%20Managers%20and%20Leaders%20Are%20They%20Different.pdf
36. Wajdi B. N. The Differences Between Management And Leadership. *Sinergi*. 2017. Vol.7. No. 2. C. 75-84.

37. Арендт Х. Що таке авторитет? *Між минулим і майбутнім*; пер. з англ, Київ: Дух і літера, 2002. С. 98-150.
38. Bass B. L. What Is Leadership? *Leadership in Surgery*. ed. M. R. Kibbe, H. Chen. Springer. 2019. P. 1-10.
39. Kellerman B. Bad Leadership: What It Is, How It Happens, Why It Matters. Boston, Harvard Business Publishing, 2004, 304 p.
40. Tourish, D. The dark side of transformational leadership: A critical perspective. New York: Routledge. 2013. 319 p.
41. Возняк В., Лімонченко В. Культура як «третій суб'єкт» освітнього процесу. *Проблеми гуманітарних наук. Філософія*. 2014. Вип. 33. С. 14-28.

References

1. Kellerman, B. (2016). Leadership—It's a System, Not a Person! *Daedalus*, № 145.3, 83-94.
2. Feuerbach, L. (1956). Das Wesen des Christentums. Akademie Verlag, 429 p.
3. Toffler, A. (1971). Future shock. Toronto: Bantam, 561 p.
4. Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 228 p.
5. Vattimo, G. (1988). The End of Modernity: Nihilism and Hermeneutics in Post-modern Culture; trans. J. R. Snyder. Cambridge: Polity Press, 256 p.
6. Lyotard, J.-F. (1984). The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. University Of Minnesota Press, 144 p.
7. Lash, S., Urry, J. (1993). Economies of signs and space. London: Sage, 368 p.
8. Burns, J.M.G. (1978). Leadership. New York: Row Publishers, 530 p.
9. Nye, J. (2004). Soft power: The means to success in world politics. New York: Public affairs, 247 p.
10. Nye, J (2008). The Powers to Lead. New York: Oxford University Press, 240 p.
11. Taylor, C. (2018). Democracy and its Exclusions Can modern states cultivate a shared identity space? URL: https://www.abc.net.au/religion/democracy-and-its-exclusions/10467144
12. Teles, F. (2014). Political leaders: the paradox of freedom and democracy. Revista Enfoques: Ciencia Política y Administración Pública, No 10, 113-131.
13. Rancière, J. (2010). Dissensus. On Politics and Aesthetics. ed. and tran. by S. Corcoran. New York: Bloomsbury Academic, 230 p.
14. Arendt, H. (1965). On revolution. London: Penguin, 350 p.
15. Berkowitz, R. (2018). Protest and Democracy: Hannah Arendt and the Foundation of Freedom. *Stasis*, № 6(1), 36-55.

16. Agamben, G. (2015). Stasis. La guerra civile come paradigma politico, Homo sacer II, 2. Torino: Bollati Boringhieri, 114 p.
17. Proleev, S. (2018). Socio-political self-determination of modern Ukrainian society. *Philosophical thought*, No 6, 84-100. [in Ukrainian].
18. Voitko, S. V. (2021). Melnychenko, A. A. Leadership and anti-crisis management. Kyiv: KPI named after Igor Sikorskyi, 165 p. [in Ukrainian].
19. Maksimenko, S. D. (2014.). Leadership as a function of professional psychological competence of the individual. *Collection of scientific works «Problems of modern psychology»*, No. 24, 7-16. [in Ukrainian].
20. Romanovskyi, O. G., Gura, T. V., Knysh, A. E. & Bondarenko, V. V. (2017). Theory and practice of leader formation; Kharkiv, 100 p. URL: *https://shron1.chtyvo.org.ua/Romanovskyi_Oleksandr/Teoriia_i_praktyka_formuvannia_lidera.pdf*? [in Ukrainian].
21. Boyko, S. (2011). Political leadership in Ukraine: genesis and dynamics of development. Political management, No. 6, 91-100. [in Ukrainian].
22. Weber, M. (1998). Sociology. General historical analyses. Policy; trans. O. Burned. Kyiv: Osnovy, 534 p. [in Ukrainian].
23. Weber, M. (1946). Politics as a Vocation. *From Max Weber: essays in sociology*. tr., ed., H. Gerth and C. W. Mills. New York: Oxford University Press, 77-128.
24. Zand, D.E. (1997). The Leadership Triad: Knowledge, Trust, and Power. New York: Oxford University Press, 315 p.
25. Arendt, H. (1998). The human condition; introduction by M.Canovan. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press, 349 p.
26. Aristotel. (2000). Polityka; per. z davnohr. ta peredm. O. Kysliuk. Kyiv: Osnovy, 239 p. [in Ukrainian].
27. Limonchenko, V. (2022). Trahizm polityky yak osoblyvoho obrazu dii: perechytuiuchy Ransiera. Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats. Seriia «Filosofiia», No 45, 89-111. [in Ukrainian].
28. Hartley, J. (2014). Can Political Leadership Be Taught? *The Oxford handbook of political leadership*. ed. Rhodes R. A. W., Hart P. Oxford University Press, 673-689.
29. Strauss, L (1959). What Is Liberal Education? URL: https://www.ditext.com/strauss/liberal.html
30. 30. Blondel, J. (1987). Political leadership: towards a general analysis. London: Sag, 216 p.
31. Brown, A. (2016). Against the Führerprinzip: For Collective Leadership. Daedalus, № 145 (3), 109-123. URL: https://direct.mit.edu/daed/article/145/3/109/27120/Against-the-Fuhrerprinzip-For-Collective#.V6mjHGWcTgE

32. Drucker, P. (1996). Your Leadership Is Unique. Good News: There Is No One Leadership Personality. *Christianity Today International/Leadership Journal*, No 17, 54-55.
33. Rancière, J. (1995). On the Shores of Politics. tr. by L. Heron. London-New York: Verso, 128 p.
34. Covey, S. (1992). Principle-Centered Leadership. New York: Summit Books, 334 p.
35. Zaleznik, A. (2004). Managers and leaders. Are the different? *Harvard business review*. № 1. URL: https://web.archive.org/web/20140912123736id_/http://paarco.com:80/Articles/040507%20Managers%20and%20Leaders%20Are%20They%20Different.pdf
36. Wajdi, B. N. (2017). The Differences Between Management And Leadership. *Sinergi*, Vol.7, No. 2, 75-84.
37. Arendt, H. (2002). What is authority? *Between the past and the future*; trans. from English, Kyiv: Spirit and letter, 98-150. [in Ukrainian].
38. Bass, B. L. What Is Leadership? *Leadership in Surgery*. ed. M. R. Kibbe, H. Chen. Springer. 2019, 1-10.
39. Kellerman, B. (2004). Bad Leadership: What It Is, How It Happens, Why It Matters. Boston: Harvard Business Publishing. 304 p.
40. Tourish, D. (2013). The dark side of transformational leadership: A critical perspective. New York: Routledge, 319 p.
41. Wozniak, V., Limonchenko, V. (2014). Culture as a «third subject» of the educational process. *Problems of humanitarian sciences*. *Philosophy*, Vol. 33, 14-28. [in Ukrainian].

UDC 321.01:316.3 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.268-289

Mykola Karaschuk
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid. org/0000–0002-5987–9086
e-mail: niko_karaschuk@ukr.net

Mykola Lipin
State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)
https://orcid. org/0000–0003-0940–088X
e-mail: m.lipin@knute.edu.ua

DILEMMAS OF POWER AND LEADERSHIP IN A PLURALISTIC WORLD

Abstract

The article is dedicated to exploring the reasons for the actualization of leadership discourse in the contemporary pluralistic, fluid, and turbulent world. It reveals the interconnection of leadership with power, domination, and identity. The methodological limitation of interpreting leadership in the context of domination is outlined. It is argued that the actualization of demand for leadership is driven by the complexity of social-cultural, political, and economic transformations in the fluid world, leading to the emergence of a peculiar paradox: the more disorganized and undefined social reality becomes, the more demand arises for the ability of individuals and collectives for self-organization, self-activity, and self-determination. However, simultaneously, there is a search for simple answers to the complex challenges of the turbulent world. One way to escape the burden of freedom is the search for "true" leaders to whom the duty of seeking meaning in one's own existence and the direction of personal development can be delegated.

The goal of the article is an attempt to reconsider leadership as a space for human development in its interaction with others, as a relationship among three subjects (leader, followers, and the matter) in which the potential of all involved in this process is realized.

The achievement of the stated goal was pursued by relying on conceptual studies of the essence of the leadership phenomenon by domestic and foreign researchers. The research is based on the principles of such methodological approaches as critical, interdisciplinary, systemic, and comparative analysis, as well as on the general scientific principles of objectivity and historicism.

The transformation of democratic politics into a process of technological administration devalues the significance of the public sphere in citizens' everyday existence. They lose the opportunity, ability, and ultimately the desire to participate in political life. Thus, the demand for a strong leader today may indicate the depoliticization of the globalized world.

Keywords: leadership, political leadership, followers, politics, depoliticization, power, domination.

Стаття надійшла до редакції 19.04.24

© Каращук М. Г., Ліпін М. В., 2024

УДК 321(047) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.290-300

Ратушний Денис Миколайович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/0009-0009-4022-2162

e-mail: denizioratushchini@gmail.com

«ДЕМОКРАТІЯ» ЧИ «АВТОКРАТІЯ»: ЯК ВИЙТИ ІЗ СІРОЇ ЗОНИ ГІБРИДНОСТІ

Резюме

Стаття присвячена актуальним підходам вивчення гібридних режимів, історії цього поняття та проблемам, які виникають у зв'язку з теорією гібридних режимів. Аналізується, як третя хвиля демократизації призвела до появи «сірої зони» між демократіями та диктатурами, що своєю чергою спонукало до появи теорії гібридних режимів. Обґрунтовано, що центральним питанням у дослідженнях гібридних режимів є поняття демократії і автократії. Проаналізовано, як змінювалася концепція демократії від мінімалістичного процедурного підходу Йозефа Шумпетера до багатоскладового розуміння демократії. Розглянуто два головні підходи до розуміння «гібридності»: як взаємопроникнення авторитарних і демократичних складових і як переваги неформальних правил над формальними. З'ясовано, що головною проблемою теорій гібридного режиму є зосередження уваги або на «недосконалих демократіях», або на «м'яких диктатурах», унаслідок чого виникає внутрішня суперечність: теоріям гібридного режиму бракує цілісного аналізу гібридності. Описано, як цю проблему вирішують сучасні дослідники. Акцент зроблено на «подвійній стратегії» Матеуса Богардса з паралельним аналізом демократій і автократій, та аналізі співвідношення формальних і неформальних правил у Юрія Мацієвського. У результаті дослідження запропоновано використовувати концепцію «гібридного режиму» як вихідну точку дослідження, що має запобігти заангажованості у бік вивчення демократій чи автократій. Утім, остаточною метою вивчення конкретних політичних режимів має бути їх кваліфікація за допомогою дихотомічного підходу.

Ключові слова: гібридний режим, демократія, автократія, політичний режим, «сіра зона».

Вступ

У 90-х роках XX століття, наприкінці третьої хвилі демократизації, політична наука зіткнулася з новою для себе проблемою. З одного боку, демократизації зазнала низка країн в усіх частинах світу — від Латинської Америки та Африки, до колишніх країн соцтабору та Східної Азії. Ці країни відповідали мінімальним вимогам демократичності — мали певний рівень політичного плюралізму, цивільну адміністрацію, загальне виборче право та на позір реальну електоральну процедуру. З іншого боку, велика частина з цих країн мала чимало суттєвих недоліків, які робили їх «недосконалими» демократіями або ж прихованими автократіями. Перший час частина дослідників, які мислили у межах транзитологічної парадигми, вважали це побічними наслідками стрімкого демократичного транзиту — вимушеними паузами розвитку демократії або ж тимчасовими відступами. На ідеологічному рівні тривало переконання у тому, що ліберальна демократія справді є політичним «кінцем історії», чий неодмінний прихід унаслідок економічних та соціальних причин описав Френсіс Фукуяма [1]. Але згодом дослідники прийшли до висновку, що «гібридні режими не варто плутати з режимами у транзиті. Гібридні режими є окремим видом режиму, тоді як режими у транзиті, власне, і є зміною режиму з одного типу до іншого» [2, с. 418].

Методи дослідження

Метою дослідження є аналіз доцільності використання поняття гібридного режиму для опису політичних режимів «сірої зони» між демократіями та автократіями. Відповідно, використовуються інституційний, історичний і порівняльний методи. Інституційний метод лежить в основі дослідницької інтерпретації політичного режиму як системи пов'язаних між собою формальних і неформальних правил і процедур, які визначають хто та як здобуває державну владу в країні та чим вона обмежена. Історичний метод використовується насамперед для аналізу формування класичних і сучасних типологій політичних режимів. Крім того, при дослідженні поняття гібридного режиму історичний метод пояснює причини появи даного поняття і те, на які тодішні запити політичної науки він відповідав. Зрештою, використовується порівняльний метод — для зіставлення переваг і недоліків різних підходів дослідження «сірої зони» між демократіями та автократіями.

Результати дослідження

«Гібридні режими» у 1990-х 2010-х роках заповнили концептуальний вакуум у так званій «сірій зоні», або ж «зоні сутінок»: політичних режимів, які не відповідають ознакам класичних демократій та диктатур. Відтоді проблема «сірої зони» не стала простішою. Дослідники фіксували та описували дедалі більше різновидів «недосконалої демократії» та «м'якої диктатури». Особливої актуальності в останнє десятиріччя тема гібридних

режимів набула у світлі зростання популізму та олігархізації у демократіях, а також розвитку інформаційних автократій, «спін-диктатур» [3]. Усе це вимагає не лише ретельне вивчення теорії гібридних режимів, а й постійне переосмислення цієї теорії відповідно до практичних вимог сучасності.

Питання гібридних режимів — це в першу чергу питання типології політичних режимів узагалі. Та перш ніж перейти до нього, треба почати з головного: проговорити, що можна вважати політичним режимом. Юрій Мацієвський у своїй монографії «У пастці гібридності» описує два головні підходи до розуміння політичного режиму. Перший з них, акторoцентричний, вважає, що «*сутністю режиму (основними складовими) є індивіди (актори), а не практики, які використовуються ними для здійснення влади*» [4, с. 51]. Натомість згідно з другим, політичним режимом вважається «*сукупність формальних та неформальних правил, які вимагають, дозволяють або забороняють певні дії. Ці правила визначають тих, хто перебуває при владі, тобто має право приймати важливі рішення*» [4, с. 53].

У даній статті за основу взятий інституційний підхід, якого назагал притримуються автори концепцій, які підлягають тут обговоренню. Також важливо повторити уточнення, яке робить Ґері Річ: «режим» є не так явищем, стільки концептом, утвореним на основі спостережень, і який схоплює основні патерни політичних відносин [5, с. 2]. Ці патерни, своєю чергою, лаконічно описує Херардо Мунк у своєму «процедурному вимірі» політичного режиму, який складається із трьох головних змінних «*1) кількість і тип акторів, яким дозволено отримувати доступ до вирішальних урядових позицій, 2) методи доступу до таких позицій, та 3) правила, яким слідують у здійснення публічно важливих рішень*» [6, с. 7]. Аналогічно розуміє політичний режим і Роберт Фішмен, для якого той визначає, «*хто має доступ до політичної влади та як ті, що мають цю владу, взаємодіють з тими, хто її не має*» [7, с. 428].

Найпоширеніший підхід до типології політичних режимів — а саме на демократії, автократії, і тоталітарні режими — сформувався у середині XX століття як відповідь на актуальні політичні проблеми. Пізніше до цього переліку режимів Хуан Лінц додав ще посттоталітарний і султаністський [8]. Основну увагу варто зосередити на визначенні демократії, позаяк тоталітарні режими не входять у дослідницький інтерес цієї статті, тим часом як авторитарні режими у багатьох випадках визначаються як «залишкова» (residual) категорія, до якої підпадає «усе, що не є демократією» [9, с. 6].

У другій половині XX століття головним способом визначати демократію став так званий процедурний підхід, засновником якого вважають Йозефа Шумпетера. У своїй праці «Капіталізм, соціалізм і демократія» (1942) він критикує «класичне розуміння» демократії, яке зосереджується на ідеалістичній програмі втілення загального блага через волю більшості [10, с. 310]. Адже це «філософське розуміння» не лише є функціональним

(зосереджується на питанні того, чого має досягнути демократія, а не як вона працює), але й ставить в основу неоднозначну ідею «загального блага» та «волю народу». Натомість Шумпетер зосереджується саме на процедурі демократії: «демократична засада — це така інституціональна система для прийняття політичних рішень, у якій окремі громадяни здобувають право вирішувати, змагаючись за голоси виборців» [10, с. 334].

Надалі численні автори почали розвивати різні теорії демократії та її критеріїв, зосереджуючись на двох головних аспектах: 1) вільних, чесних, змагальних виборах 2) політичному плюралізмі та громадянських свободах. Тобто, мова йде якраз про два головні виміри політичного режиму, згадані раніше: *хто* та *як* здобуває політичну владу — *чим* ця влада обмежена. Наприклад, Хуан Лінц пропонує вважати політичний режим демократичним, якщо він гарантує свободу на громадські і політичні об'єднання, вільний доступ до інформації та створює умови для конкуренції між лідерами, яка відбувається в ненасильницькій площині та шляхом виборів. [8, с. 58].

Водночас поняття якості демократії не є тотожним якості уряду, сформованого демократичним чином. Адже, за словами Семюеля Гантінгтона: «*Уряд, утворений виборами, може бути корумпованим, недалекоглядним, безвідповідальним, керуватися особистими інтересами та нездатним втілити політику на користь суспільного блага. Ці якості можуть робити такі уряди небажаними, але вони не роблять їх недемократичними*» [11, с. 10].

До кінця 1980-х років більшість країн були або «класичними демократіями», або «класичними диктатурами» (тоталітарними, авторитарними, традиційними). Як зазначає Ларрі Даймонд у своїй статті 2002 року, ще до 1980-х років поняття «політичного контролю» передбачало закриту політичну систему — із забороною опозиції, інколи самої процедури виборів, цензуру, активний тиск на громадянське суспільство тощо [12, с. 24]. Відповідно, критерій з вільними виборами та пряме переслідування опозиції допомагав досить легко диференціювати демократії від автократій.

Прикладом подібної розробки стала методологія Майка Альвареса, Хосе Чібаба, Фернандо Лімонджі та Адама Пшеворського у статті 1996 року — якраз у час активного формування теорій гібридних режимів [9]. Їхньою метою був підрахунок демократій та диктатур, для чого вони обрали дихотомічний підхід. Демократію вони визначають як «*режим, у якому певні урядові посади займаються внаслідок змагальних виборів*» [9, с. 4], розуміючи під «певними» головні органи влади — парламент, прем'єр-міністра, президента. Автократіями натомість вважають країни, які не відповідають трьом критеріям: 1) обрання очільника виконавчої влади унаслідок легітимного голосування (прямо чи непрямо); 2) обрання законодавчого органу унаслідок легітимного голосування (йдеться про нижню палату); 3) у країні повинен бути політичний плюралізм і представлення різних партій.

За рік до того, у 1995 році, вийшла стаття Террі Лі Карл, під назвою «Гібридні режими Центральної Америки», у якій вперше було розгорнуто описано новий тип політичного режиму — гібридний. «*Під гібридним режимом я розумію функціональну та політичну суміш, яка існує, у більшій чи меншій мірі, у кожній центральноамериканській країні…. чия політика характеризується нерівним досягненням процедурних вимог до демократії. Здобутки на виборчому полі не супроводжуються встановленням громадського контролю над військовим або верховенством права… Вибори часто бувають вільними та чесними, однак важливі сектори лишаються політично та економічно монополізованими*» [13, с. 16].

Незабаром дослідники виявили, що «сіра зона» між демократіями та автократіями існує не лише в Латинській Америці, але виникнула також у інших країнах світу. За словами Ларрі Даймонда, усі гібридні режими можна назвати «псевдодемократіями», адже в сучасному світі лише демократія вважається легітимною формою суспільного ладу, яку намагаються імітувати навіть ті режими, що далекі від неї. Відповідно, як пише Роберт Даль, «*однією з найбільш дивовижних змін протягом століття стало те, що ніхто більше не заперечує легітимності народної участі у врядуванні. Лише дрібка країн не зуміла гарантувати хоча б ритуальну участь їхніх громадян на принаймні номінальних виборах»* [14, с. 5].

Водночас, збільшення інтересу до «гібридних інтересів» супроводжувалося зростанням розбіжностей у його інтерпретації. Наприклад, з визначення Террі Лі Карл випливає, що гібридний режим є насамперед «недосконалою» демократією, яка відповідає мінімальному процедурному визначенню Шумпетера, але не дотягує до поліархії Роберта Даля [14]. Інші автори віддавали перевагу аналізу цих гібридних режимів «*не як демократій з недоліками, а як слабких форм авторитаризму*», як вказує Матеус Богардс [2, с. 399].

У своїй статті 2009 року Богардс демонструє головну проблему гібридних режимів, яка перегукується з питанням, поставленим в основі нашого дослідження. Так, існує два напрями дослідження гібридних режимів — як недосконалих демократій і як «м'яких» автократій, що пропонують різні механізми інтерпретації політичних режимів «у сірій зоні». Дослідники «виборчого авторитаризму» зосереджуються на спробах еліти консолідувати владу у своїх руках, тоді як дослідники «дефектної демократії» присвячують увагу причинам появи цих дефектів та наслідків які ті мають на демократичний процес та інститути [2, с. 415]. Крім того, різний підхід пропонує різні шляхи вирішення проблеми — зміцнення та об'єднання опозиції або ж зосередження на дефектному місці відповідно.

Часом, пише Богардс, різні дослідники вважають один і той самий режим і демократичним, і авторитарним; адже коли йдеться про критерій «достатньої демократичності», то «достатність» можна розуміти неоднаково.

Складається ситуація, за якої не існує «гібридних режимів» як справді окремого типу режимів, адже йдеться про дві різні групи політичних систем. У якості рішення Матеус Богардс пропонує «подвійну стратегію» (double-root strategy) з поєднанням в одному підході аналізу режиму і як демократичного, і як авторитарного.

Схожу стратегію, що має на меті аналіз гібридності та гібридного режиму як окремих явищ, а не лише «залишкової» категорії або «сірої зони» має Юрій Мацієвський, що розуміє гібридність у контексті визнання формальних і неформальних правил: «*Визнання акторами формальних правил (інституціоналізація) веде до консолідації (демократії чи авторитаризму), а невизнання формальних правил, як і визнання неформальних, має наслідком гібридизацію режиму. Нарешті невизнання формальних, як і неформальних правил, веде до занепаду і розпаду режиму*» [4, с. 57].

Таким чином, «гібридність» трактується не як «суміш режимів» — присутність ознак демократії в автократії і навпаки — а саме як окремий вимір «гібридності», що накладається на існуючу вісь демократизму-авторитаризму. Цей підхід має свої переваги і пропонує широке поле для дослідження співвідношення формальних і неформальних правил, що справді може адекватно пояснити політичний процес у «сірій зоні» — і ближче до демократичного полюсу, і до авторитарного. Тим не менш, підхід Мацієвського, як він сам і зазначає, не має на меті будувати типологію політичних режимів — що є актуальним питанням для даної статті.

Повернімося до питання «мінімального визначення демократії», про яке писав ще Шумпетер, і до якого так чи інакше поверталися наступні автори. Наприклад, Барбара Геддес, Джозеф Райт і Еріка Франц у книжці «Як працює диктатура» пишуть, що «*автократію і диктатуру визначає відсутність чесних, справді змагальних виборів, через які громадяни обирають тих, хто ухвалює рішення*» [15, с. 18]. Утім, самі по собі слова «чесні та змагальні» мало про що говорять, оскільки потрібні чіткіші критерії та роз'яснення.

Розлогий опис демократичної процедури виборів дає Ларрі Даймонд. Згідно з ним, вибори є чесними якщо вони: 1) проводяться нейтральним органом; 2) цей орган достатньо компетентний і може боротися з порушеннями виборчого права; 3) силові органи, армія та суди рівноправно ставляться до кандидатів протягом виборів; 4) відсутній системний джеррімендеринг; 5) на всіх етапах голосування присутні незалежні спостерігачі; 6) зберігається таємниця голосування; 7) присутнє загальне виборче право; 8) процедури виборів прозорі; 9) є чіткі та невибіркові процедури вирішення суперечностей і порушень [12, с. 29]. До цих критеріїв варто додати також і десятий: рівноправний доступ до передвиборчої агітації та інформаційної діяльності в у поза-виборний період. На жаль, навіть із такими критеріями у багатьох випадках важко достеменно визначити, чи даний «гібридний режим» є демократією, або таки автократією. Тому кваліфікація конкретного

політичного режиму повинна відбуватися в індивідуальному порядку — на основі чітких критеріїв демократичності та з врахуванням місцевих особливостей політичної системи і контексту. Цей пункт є особливо важливим в контексті стрімких змін і перетворень, які зазнають сучасні політичні режими — і демократичні, і авторитарні.

Якщо взяти за основу ідею Матеуса Богардса з «подвійною стратегією», то виникає питання: на основі якої підстави вдасться аналізувати режими, які зрештою можуть виявитися і демократичними, і авторитарними? Це важливе питання, зокрема через тенденцію, яку виявив сам Богардс: дослідники, які віддаються дослідженню демократій, вважають усе, що не є демократією та дефектною демократією — авторитарним режимом; і навпаки, дослідники, зосереджені на автократіях, переконані: усе, що не є «закритим типом автократії» та класичною демократією належить до електорального авторитаризму. Тобто, обидві сторони схильні зменшувати кількість підтипів для збільшення свого дослідницького поля [2, с. 412].

Отже, треба знайти таку основу для аналізу «гібридних режимів», яка б дозволяла нам водночас бачити їхні авторитарні і демократичні складові, але й допомогла побачити спільні риси у відмінних режимів. Такою основою якраз і може стати «гібридність» як додатковий вимір до осі демократичності-авторитарності. Сама «гібридність» у цьому контексті розуміється услід за Юрієм Мацієвським як сильний (або переважаючий) вплив формальних правил над неформальними. Та, знов-таки, кінцевою метою аналізу режиму стає не лише відповідь на питання «як він працює?» (тобто, які правила в ньому діють), але й те, «чим він є?» (тобто, як виникнув цей режим і як ми можемо його кваліфікувати).

Таким чином, кінцевою метою застосування поняття «гібридного режиму» стає повернення до дихотомічного поділу на демократії і диктатури. Окрема плутанина виникає у зв'язку з моментом транзиту (переходу). Прийнято вважати гібридний режим сформованим режимом, що перебуває у певній стабільності, на відміну від «перехідного» режиму — або ж зміни режиму — між демократією і диктатурою чи навпаки. Можна припустити, що протягом транзиту завжди є певний поворотний пункт — подія чи рішення, які фіксують на практичному або символічному рівні зміну режиму; поворотна точка, на якій зупиняється розпад попереднього режиму і починається консолідація нового. Водночас часто судити про справжнє значення тих або інших змін випадає лише постфактум. Один і той самий закон, до прикладу, може зрештою виявитися ключовим моментом «трампліну тиранії», якщо у країні, зрештою, запанує авторитарний режим, або ж не мати особливого значення у разі збереження демократії. Режими з високим рівнем гібридності — що демократичні, що авторитарні — легко ламають усталені раніше концепції та пояснення, демонструючи високу динамічність і здатність змінюватися залежно від обставин.

Висновки

Поняття гібридного режиму виникнуло у 1990-х роках як відповідь на появу низки політичних режимів у так званій «сірій зоні». Це були країни, які не відповідали ознакам ані класичної демократії, ані класичної автократії, а тому вимагали нових моделей, які б пояснювали їхню роботу. До таких розробок належать нові типи політичних режимів, як правило утворених додачею прикметника до слова «демократія» чи «автократія» — «недосконала демократія», «м'яка автократія» тощо. Разом з тим виникнула концептуальна проблема: чи може теорія гібридних режимів адекватно пояснювати політичні процеси у «сірій зоні», якщо фактично вона не пропонує єдиної моделі «гібридності»?

Дослідницька пропозиція даної статті пропонує наступним чином підходити до поняття гібридного режиму та вивчення політичних режимів у «сірій зоні». По-перше, поняття гібридний режим є корисною моделлю опису на початковому етапі дослідження режиму коли ще немає певності у тому, чи політичний режим країни належить до демократичного, чи до авторитарного. Це дозволить уникнути інтерпретації цього режиму винятково у рамках обраної кваліфікації. При цьому гібридність варто розуміти як перевагу або сильний вплив неформальних правил над формальними. Адже саме високий рівень цього показника робить неможливим просту фіксацію політичного режиму.

По-друге, варто прагнути до виключення режимів із «сірої зони». Це може відбутися завдяки збору більшої кількості даних — адже, як пишуть Альварес і співавтори, «*у деяких випадках додаткову інформацію надають попередні чи майбутні події… в усіх випадках ми використовуємо інформацію заднім числом*» [9, с. 11]. Можна погодитися з Альваресом, що це радше компромісне рішення; однак і справді, неможливо визначити режим у моменті, адже значення має те, чи враховуємо ми прояви режиму в часовій площині. Іншим способом виключити режим із «сірої зони» є формулювання нової концепції, яка пояснює роботу режиму як демократії чи автократії через механізми, які опинялися поза увагою попередників. Важливо, аби «гібридний режим» не був залишковою категорією, до якої зараховують усі політичні режими, що не вкладаються у класичні типології.

Список посилань

1. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. Free Press, 1992. 446 p.
2. Bogaards M. How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism. *Democratization*, *16:2*, 2009. P. 399-423.
3. Guriev S., Treisman D. Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century. Princeton University Press, 2022. 360 p.

4. Маційовський Ю. В. У пастці гібридності: зиґзаґи трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) : монографія. Чернівці : Книги - XXI, 2016. 552 с.
5. Reich G. Categorizing Political Regimes: New Data for Old Problems. *Democratization, 9:4,* 2002. P.1-24.
6. Munck, G. L., Disaggregating Political Regime: Conceptual Issues in the Study of Democratization. *Helen Kellogg Institute for International Studies Working Paper #228*, 1996.
7. Fishman, R. Rethinking State and Regime: Southern Europe's Transition to Democracy. *World Politics 42 (April),* 1990. P. 422-440.
8. Linz J. J. Totalitarian and Authoritarian Regimes. Lynne Rienner Publishers, 2000. 351 p.
9. Alvarez M., Cheibub J.A., Limongi F. Classifying political regimes. *Studies In Comparative International Development 31*, 1996. P. 3–36.
10. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. *В. Ружицький*, П. *Таращук*; Київ : Основи, 1995. 528 с.
11. Huntington S. The Third Wave. University of Oklahoma Press, 1991. 382 p.
12. Diamond L. J. Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy, Volume 13, Number 2,* 2002. Johns Hopkins University Press. P. 21-35.
13. Karl T. L. The Hybrid Regimes of Central America. *Journal of Democracy*. *Volume 6, Number 3*, 1995. Johns Hopkins University Press. 17 p.
14. Dahl R. A. Polyarchy: participation and opposition. New Haven: Yale University Press, 1971. 269 p.
15. Geddes B., Wright J., Frantz E. How Dictatorships Work: Power, Personalization, and Collapse. Cambridge University Press, 2018. 276 p.

References

1. Fukuyama F. (1992). The End of History and the Last Man. Free Press. 446 p.
2. Bogaards M. (2009). How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism. *Democratization*, *16:2*, 399-423.
3. Guriev S., Treisman D. (2022). Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century. Princeton University Press. 360 p.
4. Matsiievskyi Y. V. (2016). U pasttsi hibrydnosti: zygzagy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991-2014) : monohrafiia. Chernivtsi: Knyhy - XXI. 552 p. [in Ukrainian].
5. Reich G. (2002). Categorizing Political Regimes: New Data for Old Problems. *Democratization, 9:4*, 1-24.
6. Munck, G. L. (1996). Disaggregating Political Regime: Conceptual Issues in the Study of Democratization. *Helen Kellogg Institute for International Studies Working Paper #228*.

7. Fishman, R. (1990). Rethinking State and Regime: Southern Europe's Transition to Democracy. *World Politics 42 (April)*, 422-440.
8. Linz J. J. (2000). Totalitarian and Authoritarian Regimes. Lynne Rienner Publishers. 351 p.
9. Alvarez M., Cheibub J.A., Limongi F. (1996). Classifying political regimes. *Studies In Comparative International Development 31*, 3-36.
10. Shumpeter Y. A. (1995). Kapitalizm, sotsializm i demokratiia / Per. z anhl. V. Ruzhytskyi, P. Tarashchuk; Kyiv : Osnovy. 528 p. [in Ukrainian]
11. Huntington S. (1991). The Third Wave. University of Oklahoma Press. 382 p.
12. Diamond L. J. (2002). Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy, Volume 13, Number 2*. Johns Hopkins University Press, 21-35.
13. Karl T. L. (1995). The Hybrid Regimes of Central America. *Journal of Democracy*. *Volume 6, Number 3*. Johns Hopkins University Press. 17 p.
14. Dahl R. A. (1971). Polyarchy: participation and opposition. - New Haven: Yale University Press. 269 p.
15. Geddes B., Wright J., Frantz E. (2018). How Dictatorships Work: Power, Personalization, and Collapse. Cambridge University Press. 276 p.

ISSN 2415-881X Politology Bulletin, Issue 92 (2024)

UDC 321(047) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.290-300

Denis Ratushnyi

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

https://orcid.org/0009-0009-4022-2162

e-mail: denizioratushchini@gmail.com

«DEMOCRACY» OR «AUTOCRACY»: HOW TO ESCAPE THE GREY ZONE OF HYBRIDITY

Abstract

The article is devoted to the current approaches to the study of hybrid regimes, the history of this concept and the problems that arise in connection with the theory of hybrid regimes. The author analyses how the third wave of democratisation has led to the emergence of a «grey zone» between democracies and dictatorships, which in turn has led to the emergence of the theory of hybrid regimes. It is determined that the central issue in the study of hybrid regimes is the notion of democracy and autocracy. The author analyses how the concept of democracy has changed from the minimalist procedural approach of Joseph Schumpeter to the polyarchy of Robert Dahl. Two main approaches to understanding 'hybridity' are considered: as the interpenetration of authoritarian and democratic components, and as the superiority of informal rules over formal ones. It is found that the main problem with theories of hybrid regimes is that they focus either on 'imperfect democracies' or 'soft dictatorships', which leads to an internal contradiction: the theory of hybrid regimes lacks a holistic analysis of hybridity. The author describes how this problem is being addressed by contemporary researchers. The emphasis is placed on Matthijs Bogaards «double-rooted strategy» with a parallel analysis of democracies and autocracies, and Yuri Matsiyevsky's analysis of the relationship between formal and informal rules. As a result of the study, it is proposed to use the concept of a 'hybrid regime' as a starting point for the research, which should prevent bias towards the study of democracies or autocracies. However, the ultimate goal of studying specific political regimes should be their qualification them using dichotomous approach.

Keywords: hybrid regime, democracy, autocracy, political regime, «grey zone».

Стаття надійшла до редакції 14.04.24

© Ратушний Д. М., 2024

UDC 321:352.07 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.301-312

Yaroslav Chernysh
State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0009-1112-7975
e-mail: chernysh.ya@ukr.net

SOME ISSUES OF IMPROVING THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF UKRAINE IN CRISIS CONDITIONS

Abstract

The article analyzes the main problems and risks that arise in the process of implementing the local self-government reform. In particular, considerable attention is paid to the following main problems: financial decentralization; insufficient level of communication between the authorities and citizens; inconsistency of powers between executive authorities and local self-government bodies, as well as councils of united territorial communities, district state administrations and district councils; issues of capacity of the formed communities; the need to improve the skills of local self-government personnel, and the efficiency of resource use. It was found that there are no and cannot be unified standards for the functioning of local self-government bodies. The experience of foreign countries is undoubtedly useful, but it is necessary to take into account national conditions and realities and to be constantly ready for changes.

It is substantiated that, taking into account the experience of European countries and Ukrainian realities, it is necessary to improve local self-government in Ukraine, which includes a number of measures to improve the efficiency, openness and democracy of the system. For example, it is necessary to expand the powers of local authorities by providing them with broader powers to address issues related to economic development, social policy, education, healthcare, etc. The next aspect is financial decentralization. Providing local governments with sufficient financial resources to perform their functions by revising the system of intergovernmental fiscal relations and increasing revenues from local taxes and fees. There have been significant developments in this area, but due to the military operations, this process has been adjusted in accordance with the requirements of the state.

It is proved that the decentralization reform is one of the most important for the development of both a separate territorial community and the state as a whole. The consequence of this reform is harmonization between the central government and local governments. Decentralization is a process that constantly needs to be improved, including appropriate levels and forms of interaction between the population and the authorities; consolidation of innovations in the Constitution of Ukraine and elimination of inconsistencies and discrepancies in the regulatory framework; overcoming contradictions between different levels of government; clear division of powers; and creation of conditions for further strengthening the capacities of local self-government bodies.

Keywords: local self-government, redorm, politics, democracy, civil society, political interest, society, crisis condition.

Introduction

The development of local self-government is an urgent need for the progress of the state, society and the individual in particular. On the way to building local self-government, Ukraine takes into account both the experience of other countries, since domestic legislation takes into account the basic principles of the European Charter of Local Self-Government, as well as local factors that significantly affect the realities of socio-economic and cultural development, overcoming the wartime crisis processes of our country, which will ultimately contribute to a significant improvement in the level and quality of life not only of individual territorial communities and regions, but also of most of Ukraine as a whole.

It is the change in approaches to state governance, the gradual implementation of reforms to develop local self-government, the territorial organisation of power in Ukraine, the improvement of the mechanisms of the existing local government system, and the expansion of the powers of local self-government bodies that will contribute to the development of local government on the principles of democracy.

Given the realities of today's development of the local self-government reform in Ukraine, a wide range of studies has been devoted to these issues. Particular attention should be paid to the publications of such authors as: V. Averyanov, M. Baimurotov, I. Balabanov, V. Batrymenko, V. Bondeniuk, Y. Zhalilo, V. Kravchenko, Y. Krehul, M. Pukhnytskyi, V. Romanova, S. Romaniuk, S. Seriogin, O. Shevchenko, P. Shlyakhtun, and others. However, a number of issues remain unresolved, and the areas of reform and continuous improvement of local self-government and territorial organisation of power to meet the needs and interests of citizens in all spheres of life require constant efforts by the state, society, communities, and each individual, as this is a time of accelerated dynamism, where technological progress is becoming a determining factor in the development of communities.

Methods

The methodological basis of the article is a system of general scientific, philosophical, special legal methods which allowed to achieve the goal. The key

methods that were used within the framework of the goal were comparative and dialectical. If we talk about the first, then his involvement was important for comparing different concepts related to the role and importance of local self-government, while the second helped to reveal weaknesses and strengths in the activity of local self-government bodies in our country.

The purpose of the article is to consider some issues of improving the activities of local self-government bodies in times of crisis.

Results

An important component of the political system of society is local self-government, the main purpose of which is to realise the interests of an individual and the State, and also to guarantee the protection of local and regional interests in society, and to develop territorial communities which are related to solving the problems of non-State provision of the population's vital activity. Local self-government is a system of governance at the level of local territories that enables citizens to make decisions on issues related to their place of residence. It includes elected authorities (e.g. city councils, rural communities) that are responsible for governance and decision-making in their administrative area.

Local governments can have different forms of organisation and operate at different levels, from village to city or regional. The functioning of local self-government is a direct implementation of democracy, good governance and consideration of the needs of specific communities.

Starting in 1997, the basic foundations for the development of local self-government were laid with the adoption of the Law on Local Self-Government in Ukraine of 21 May. This law enshrined the concept of a «local self-government system» and a list of its elements. The system of local self-government was represented by the following components: territorial community; village, settlement, city council; village, settlement, city mayor; rayon and oblast councils representing the interests of territorial communities of villages, settlements and cities; executive bodies of village, settlement and city councils; bodies of self-organisation of the population [1, p.27].

This structure of local self-government makes the mechanism of democracy in the organisation of governance at all territorial levels effective. As an independent tool, local self-government ensures sustainable development of communities and creates decent living conditions for citizens, as well as improves the level of administrative and social services.

The adoption of the law on local self-government was a progressive step in the development of communities, which were granted the right to manage local resources, elect local authorities and dispose of their territory, but these relations are constantly in need of change and improvement, so since 1997 its content has been amended to reflect the realities of today. For example, the creation of appropriate material and financial conditions to ensure that local governments

exercise both their own and delegated powers; the division of powers between local governments and executive authorities at different levels of the administrative-territorial structure on the principle of decentralisation and subsidiarity; maximum involvement of the population in making administrative decisions, which will contribute to the development of forms of direct democracy.

To this day, even during martial law, the Verkhovna Rada of Ukraine is amending the Law of Ukraine «On Local Self-Government» to take into account the expert opinion of the Council of Europe and its bodies on the rights of national minorities in certain areas, including education, culture, etc. One of the significant changes is the holding of regular information and cultural and educational events aimed at integrating national minorities (communities) into Ukrainian society. This is necessary and relevant to the intensification of Ukraine's European integration processes (No. 3504-IX of 08 December 2023).

In the process of de-Sovietisation, the Verkhovna Rada of Ukraine also submitted a draft law «On de-Sovietisation of the Procedure for Resolving Certain Issues of the Administrative and Territorial Structure of Ukraine», which cancels the name of a territorial unit as an «urban-type settlement». According to this document, all settlements with compact development and a population of more than 10,000 inhabitants will now have the status of a city. However, existing cities with a smaller population will not be downgraded. Settlements with manor buildings and a population of more than 5,000 will have the status of villages (Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of 20.03.2023 No. 2984-IX) [2].

The very organisation and functioning of local self-government shows that complex tasks are effectively solved by structures that do not have monopoly authoritarianism, but rather by those with a polycentric distribution of powers. «Excessive centralisation, which is inherent in the power vertical, contradicts the modern social dynamics in general. The process of not only decision-making but also decision implementation becomes too cumbersome. While retaining the ability to solve routine problems, the system tends to react inadequately to new problems, and openly cower before them. The linear vertical gives rise to the absolute dependence of management structures on higher levels» [3, p. 19-20].

In such a model, the solution of existing community problems becomes secondary, and the primary is the way they are «presented» to the management, which minimises the importance of assessing the existing community problem and delays its solution. Therefore, it is decentralisation that significantly strengthens the self-organisational potential of citizens, which significantly speeds up the response to the needs of society. However, the positive aspects of centralisation of power should not be overlooked. First and foremost, its significant advantage is that it is a single authority that does not get involved in local political disputes. Coordination of local services is also another strong argument for the usefulness of centralisation of power.

Thus, when reforming public administration, one should not exclusively contrast centralisation and decentralisation. «The main problem in carrying out reforms is not to make a choice between decentralisation and centralisation, but to strike a necessary and appropriate balance between them that would adequately meet the real socio-economic and political conditions of a particular country» [3, p. 20]. In this respect, there is no universal approach for all countries and cannot be. For example, the experience of European countries is the consolidation of administrative-territorial units, which, accordingly, reduces the number of local authorities and the creation of various regional forms of governance.

This also has a constructive impact on the formation of the demographic, territorial, material and financial base for the maintenance and development of municipal services. For example, in Ukraine, with the adoption in 2015 of the Law «On Voluntary Amalgamation of Territorial Communities» of 5 February 2015 No. 157-VII [11], which made it possible to consolidate communities that, at the expense of their own taxes and fees, provided the provision of communal and administrative services needed by community residents; thus, they performed their powers delegated by the state with public funds. In the same year, during the local elections, the regions with the highest number of communities were recorded. In the Ternopil region - 26, in Khmelnytskyi - 22, in Lviv - 15, in Dnipro - 15 [4, p. 6].

The newly formed local self-government bodies have a number of tasks and obligations, among which the most important are: defining a community development strategy; providing new quality services, such as the establishment of ASCs (administrative service centres), using modern technical and technological achievements, which is extremely convenient for citizens. «The material and financial foundations of local self-government are changing. Each community has its own communal property, which is necessary for the functioning of vital public services. Municipalities widely use economic methods of management—local taxes, licensing, contracting for the use of municipal functions with private firms, etc.» [3, p. 21].

This is what allows communities to interact with each other using a cooperative approach by concluding agreements, providing services, and organising joint activities in relevant sectors between different bodies and levels of local government. This, in turn, increases the revenue side of local budgets, develops the municipal economy and encourages entrepreneurial activity. It is worth noting that these circumstances necessarily require changes in the executive apparatus, as the role of municipal officials is growing, and therefore the requirements for their professional competence and qualifications are increasing.

Taking into account this social demand, Ukrainian higher education institutions have created and implemented training programmes for civil service personnel. Among these training programmes are the following: «Public Management and Administration», «Civil Service», «Local Self-Government», «Parliamentarism and Parliamentary Activities», «Post-Conflict Governance»,

«Public Management and Administration: Integration into the EU», «Public Management and Administration (for civil servants commissioned by the National Agency of Ukraine on Civil Service)», «European Studies for Public Managers (for civil servants commissioned by the National Agency of Ukraine on Civil Service)», «Governance in the Post-War Territories (for civil servants commissioned by the National Agency of Ukraine on Civil Service)». On the other hand, effective local self-government involves the participation of citizens in public administration. In Ukraine, this process is envisaged by a number of separate regulatory documents that distinguish such forms of citizen activity as: public public discussion (direct form), study of public opinion of the territory's residents (indirect form).

Public discussion, as a direct form of citizen participation in public administration, includes public hearings, meetings with the public, conferences (using forms of remote communication), seminars, forums, round tables, meetings, activities of public reception offices, radio and television broadcasts, discussions, dialogues, etc.

The European experience of organising community involvement in the development of the territory widely uses public hearings. «They help to engage the general public and experts in discussing important issues of regional policy and solving the main problems of local self-government. This is how high-quality two-way communication between the authorities and the public is ensured and maintained, since the existing representation of the interests of all social groups of citizens significantly helps in the exercise of public control» [5, p. 495]. However, this format is rarely used in Ukraine. There are a number of reasons for this, in particular: insufficient material and technical base of villages and towns; insufficient public awareness, etc. However, according to scholars, this is not the whole list of reasons for the low level of citizen participation in local self-government.

Among the main reasons are the following: citizens' lack of confidence in their own abilities as a subject of cooperation with local self-government bodies, underestimation of public associations by the population, ignoring the opinion of the community by local government officials, inadequate quality of informing the population about the activities of local self-government bodies, in particular, about the spending of taxpayers' funds, passivity of citizens to information about the activities of local self-government bodies, distrust of the population in the competence of the level of staff. According to M. Horbatiuk, one of the key problems on the way to reforming local self-government bodies was «ineffective communication between the authorities and citizens, which caused an information vacuum on the ground» [1, p. 26]. Statistical data showed that Ukrainian citizens had a rather low awareness of the specifics of the decentralisation reform. The results of a survey conducted in 2014 on the government's decentralisation initiative, which envisaged the transfer of more powers to local governments, were as follows.

The answer «heard» was given by 68% of respondents. 15% of them were well aware of this initiative, 53% had «heard something», and 32% had «heard

nothing» [Year of decentralisation 2015]. Surveys conducted two years later also did not show a positive trend. One third of Ukrainians knew nothing about it, 12% knew it well, and 54% had heard something about it. A year later, in 2017, it was shown that only 20 per cent had good knowledge of the government's decentralisation initiatives, 62 per cent had heard something about them, and 18 per cent did not have this information at all. The following year (2018), the figures did not change significantly. According to I. Bekeshkina, the main reason why people were unaware of this issue was the policy of the media, namely their lack of attention to the reform process [6].

A study conducted by Swiss and Ukrainian researchers entitled «Support for Decentralisation in Ukraine» was divided into two stages: the first one was public awareness of decentralisation issues, and the second one was the mechanisms of decentralisation implementation [7]. According to the study, people only knew in general terms what decentralisation was, but did not properly understand the mechanisms of its implementation, which was the result of insufficient awareness-raising. «At the initial stage of the reform, misunderstanding of its basics and principles was widespread not only at the level of ordinary citizens. Representatives of local self-government noted that they had created amalgamated communities as a kind of start-up, and many did not understand the scope of powers and responsibilities that accompanied the reform. The lack of information, especially in 2015-2016, also contributed to the spread of negative myths about the reform» [8, p.18].

At the same time, an equally important issue was to ensure the capacity of the newly formed communities. The reform stipulated that the newly formed communities "are able to provide an adequate level of service provision, in particular, in the field of education, culture, healthcare, social protection, housing and communal services, taking into account human resources, financial support and infrastructure development of the relevant administrative-territorial unit, independently or through the relevant local self-government bodies" [5, p. 490]. In other words, the goal of the decentralisation reform was to create capable territorial communities that had to meet a number of criteria: geographical integrity of the community's territory; distance from the centre to the community with a population of more than 10% of the total population of the ATC should be no more than 20 km; at least 250 school-age children; a school of I-III level with a design capacity of at least 250 students; population of at least 3000 people, area of at least 200 square kilometres [9].

The implementation of the reform, with imperfect legislative norms, and state bodies taking into account only the interests of regional and local elites, led to the approval of the reform on the basis of the voluntary consent of communities, without taking into account the perspective plans of the regions and with violation of the methodology. "Perspective plans began to be "adjusted" to the already formed communities that were created without taking into account the perspective

plans. This led to the existence of ATCs that were not able to provide an appropriate level of services and their own economic development. In this regard, as of 2019, 73% of amalgamated communities in Ukraine had subsidised budgets.

In our opinion, these problems are due to the fact that Ukrainian society is still undergoing transformation processes in terms of territorial community management, the long-lasting economic crisis, martial law, etc. However, it was martial law that showed the mobilisation resource of the community itself, which did not wait for orders from above, but self-organised for its own protection. Yes, this is an extremely difficult and tragic stage in Ukrainian history, but it has shown the effectiveness of the community, which is able to become a powerful social force in solving the problems it faces.

Conclusions

The decentralisation reform is becoming one of the most important for the development of both the individual territorial community and the state as a whole. The consequence of this reform is harmonisation between the central government and local authorities. This is a key to addressing key issues of socio-economic development of communities and providing quality services to citizens, especially in wartime, when people face problems that they cannot solve on their own.

Decentralisation is a process that constantly needs to be improved, including appropriate levels and forms of interaction between the population and the authorities; enshrining innovations in the Constitution of Ukraine and eliminating inconsistencies and discrepancies in the regulatory framework; overcoming contradictions between different levels of government; clear division of powers; and creating conditions for further strengthening the capacity of local governments.

References

1. Garbatiuk, M. (2021). Decentralisation Reform in Ukraine: Problems of Implementation in the Context of the Social Crisis. *Political institutions and processes,* № 1, 22-40. DOI: 10.53317/2786-4774-2021-1-2. [in Ukrainian].
2. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of 20.03.2023 No. 2984-IX https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2984-20#Text
3. Krehul, Y. & Batrymenko, V. (2016). Reforming local self-government in Ukraine. Foreign trade: economy, finance, law. № 1. pp. 17 - 27. [in Ukrainian].
4. Pitnyk M. (2015). Ukraine - a course for decentralisation. *Local self-government,* № 12, 4-7. [in Ukrainian].
5. Onyshchuk, S., Onyshchuk, I., Siryk, Z. & Turenko, V. (2020). Practice of Administrative and Territorial Reform in the EU and Ukraine: Regulatory and Management (May 15, 2020). International Journal of Management, 11 (4), pp. 487-499, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3601579

6. Year of decentralization (2015). achievements, changes and next steps. Results of the survey. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2532249-rik-decentralizacii-dosagnenna-zmini-ta-nastupni-kroki-rezultati-opituvanna.html.
7. Decentralisation (2016). How is people's opinion changing? DESPRO published the results of a series of focus group studies and their comparison in the six-month dynamics (2014-2015). URL: https://despro.org.ua/news/detail.php?ID=1540&sphrase_id=1078
8. Sweetky, S., Levonyuk, T., Balasanyan, V. and others. (2020). The relationship between decentralization and European integration. [B.m.], 30 p. Received from http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Decentralization_ukr_web-2.pdf
9. On Approval of the Methodology for the Formation of Capable Territorial Communities. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 08 April 2015, No. 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text.

Список посилань

1. Гарбатюк М. (2021). Реформа децентралізації в Україні: проблеми здійснення в умовах суспільної кризи. *Політичні інститути та процеси* 2021. № 1. С. 22-40. DOI: 10.53317/2786-4774-2021-1-2.
2. Верховна Рада України. (2023). Постанова Верховної Ради України від 20.03.2023 № 2984-IX. Отримано з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2984-20#Text
3. Крегул Ю., Батрименко В. Реформування місцевого самоврядування в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 17-27.
4. Пітник, М. (2015). Україна—курс на децентралізацію. *Місцеве самоврядування.*2015. № 12. С. 4-7.
5. Onyshchuk, S., Onyshchuk, I., Siryk, Z., & Turenko, V. (2020). Practice of Administrative and Territorial Reform in the EU and Ukraine: Regulatory and Management. International Journal of Management, 11(4), 487-499. Retrieved from https://ssrn.com/abstract=3601579
6. Укрінформ. (б.р.). Рік децентралізації: досягнення, зміни та наступні кроки. Результати опитування. Отримано з https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2532249-rik-decentralizacii-dosagnenna-zmini-ta-nastupni-kroki-rezultati-opituvanna.html
7. DESPRO. (б.р.). Децентралізація: як змінюється думка людей? DESPRO оприлюднив результати серії фокус-групових досліджень, їх порівняння у піврічній динаміці (2014–2015). Отримано з https://despro.org.ua/news/detail.php?ID=1540&sphrase_id=1078

8. Солодкий, С., Левонюк, Т., Баласанян, В. та ін. (2020). Взаємозв'язок між децентралізацією та європейською інтеграцією. [Б.м.], 30 с. Отримано з http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Decentralization_ukr_web-2.pdf
9. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад (2015). Постанова Кабінету Міністрів України від 08 квітня 2015 р. № 214. Отримано з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text

UDK 321:352.07 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.301-312

Черниш Ярослав Васильович
Державний торговельно-економічний університет (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0009-0009-1112-7975
e-mail: chernysh.ya@ukr.net

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СТАНІВ

Резюме

У статті проаналізовані основні проблеми і ризики, які виникають в процесі реалізації реформи місцевого самоврядування. Зокрема значна увага приділена таким основним проблемам як: фінансова децентралізація; недостатній рівень комунікації між владою та громадянами; неузгодженість повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також радами об'єднаних територіальних громад, районними державними адміністраціями та районними радами; питання спроможності утворених громад; потреба у підвищенні кваліфікації кадрів органів місцевого самоврядування, ефективність використання ресурсів. Виявлено, що не існує і не може існувати єдиних стандартів функціонування органів місцевого самоврядування. Так, безперечно, досвід зарубіжних країн є корисним, проте необхідно враховувати національні умови та реалії і постійно бути готовим до змін.

Обґрунтовано, що зважаючи на досвід європейських країн та українські реалії необхідно вдосконалювати місцеве самоврядування в Україні, яке включає низку заходів для покращення ефективності, відкритості та демократичності системи. Наприклад, розширювати повноваження, шляхом забезпечення місцевих органів влади більш широкими повноваженнями у розв'язанні питань, що стосуються економічного розвитку, соціальної політики, освіти, охорони здоров'я тощо. Наступним аспектом є фінансова децентралізація. Забезпечення місцевих органів влади достатніми фінансовими ресурсами для виконання їхніх функцій, шляхом перегляду системи міжбюджетних відносин та збільшенням доходів з місцевих податків та зборів.

Відповідно до цього питання є істотні зрушення, проте у зв'язку з військовими діями цей процес скорегований відповідно до вимог держави.

Доведено, що реформа децентралізації постає однією із найважливіших для розвитку як окремої територіальної громади, так і держави в цілому. Наслідком цієї реформи є гармонізація між центральною владою та органами місцевого самоврядування. Децентралізація — це процес, який постійно потребує вдосконалення, включає відповідні рівні та форми взаємодії між населенням і владою; закріплення нововведень в Конституції України та усунення невідповідностей і розбіжностей у нормативно-правовій базі; подолання суперечностей між різними рівнями влади; чіткий розподіл повноважень; створення умов для подальшого посилення спроможностей органів місцевого самоврядування.

Ключові слова : місцеве самоврядування, реформа, політика, демократія, громадянське суспільство, політичний інтерес, суспільство, кризовий стан.

Стаття надійшла до редакції 17.04.24

© Черниш Я. В., 2024

УДК 364+342.7(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.313-321

Сащук Ганна Миколаївна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-8827-3569
e-mail: 9026206@gmail.com

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Резюме

Проаналізовано ключові державні механізми регулювання гуманітарної політики в сучасних умовах, специфіка ведення гібридної війни у гуманітарній сфері, прогалини гуманітарної політики України, які сприяли успіху російської гібридної війни, а також.

Виявлено, що тривала присутність російського масового продукту в межах українського соціокультурного середовища створювала можливості для подальшої трансляції та сприйняття гібридних інформаційних установок та фейків російської пропаганди.

З'ясовано, в умовах гібридної війни використовуються гібридні наративи, покликані поширювати спрощені, спотворені та примітивні уявлення про світ, конкретні події, часто втілені в рамках міфологем, чіткі бінарні протилежності та раціональне розуміння подій, підміняючи реальність іншою, ірраціонально-чуттєвою картиною.

Доведено, що сучасні гібридні війни спонукають світове співтовариство до активного перегляду головних принципів і методів державного регулювання гуманітарної політики. Ключового значення для безпеки країни у сучасних умовах набуває потреба оптимізації державного регулювання гуманітарної політики у контексті зміцненні суверенітету та національної стійкості.

Ключові слова: гуманітарна сфера, гуманітарна політика, гуманітарна стійкість, гібридна війна, гібридні наративи, національна безпека.

Вступ

Гібридна війна стала найбільшим комплексним викликом глобалізованих демократичних суспільств, засвідчивши низку проблем у колективних

системах міжнародної безпеки. Сучасні гібридні війни, передусім, є інструментом, що забезпечують різнорівневий контроль над суспільством, досягнення когнітивного інформаційного впливу на відповідні цільові аудиторії [1], дискредитації державної влади й розпорошення уваги суспільства на другорядні потреби.

Основним середовищем здійснення гібридної війни є гуманітарна сфера, де завдяки технологіям когнітивної війни зміщуються акценти реалізації державної політики, викривляється сприйняття інформації громадянським суспільством, методами навіювання насаджується «необхідна» для суб'єктів впливу картина реальності з метою розмивання нацією власної ідентичності.

Широкомасштабна війна росії проти України, яка супроводжується перманентними гібридними загрозами, активізувала необхідність аналізу та подальшого удосконалення механізмів державного регулювання гуманітарною політикою з метою посилення захисту внутрішньої гуманітарної сфери від інформаційних інтервенцій та маніпулятивних технологій.

Методи дослідження

Метою статті є дослідження специфіки ведення гібридної війни у гуманітарній сфері, виокремлення проблеми і прогалин гуманітарної політики України, які сприяли успіху російської гібридної війни, а також визначення ключових державних механізмів регулювання гуманітарної політики в сучасних умовах. Для досягнення мети дослідження використано декілька центральних методів, а саме: системний, компаративний, міждисциплінарний, систематично-термінологічний, біхевіористський та нормативно-ціннісний методи.

Системний підхід застосовувався для проведення комплексного аналізу ведення гібридної війни в гуманітарній сфері з урахуванням сучасних тенденцій суспільно-політичного розвитку держав. Біхевіористський метод використовувався для моніторингу й подальшого узагальнення сучасних трендів поведінки соціальних груп, обумовленої тими чи іншими рішеннями держави у сфері реалізації гуманітарної політики. Міждисциплінарний метод був використаний для цілісного охоплення особливостей реалізації гуманітарної політики у багатогранній системі механізмів державного регулювання.

Результати дослідження

Гуманітарна політика — це цілеспрямована, планомірна, безперервна і скоординована система спільної діяльності державних, регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства з інтегрованого та синхронного здійснення комплексу гуманітарних, людино-орієнтованих політик. Важливим тут є синхронність і взаємодоповнюваність для створення належних умов для вільного розвитку людини, формування гармонійно розвиненої особистості, підвищення

якості характеристик населення для досягнення ціннісно-цільових параметрів успішності гуманітарного розвитку країни [2, с. 88]. Державна гуманітарна політика включає сукупність механізмів країни, які призначені для досягнення фундаментального розвитку загальнолюдських та національних цінностей [3, с. 26]. Гуманітарна сфера є предметом гуманітарної політики держави [3, с. 34].

Гібридна війна в гуманітарній сфері — це цілеспрямований когнітивний вплив на відповідні цільові аудиторії з метою викривлення адекватного сприйняття реальності та порушення діяльності соціальних груп, маніпулювання їхньою свідомості та насаджування вигідних для ворога наративів щодо розуміння тих чи інших актуальних явищ у житті суспільства. При чому ведення гібридної війни потребує використання передових технології, прийомів та методів використання маніпулятивних технологій, психології підсвідомого тощо [4].

Сучасні гібридні війни спонукають світове співтовариство до активного перегляду головних принципів і методів державного регулювання гуманітарною політикою. Світова практика державного регулювання гуманітарної політики визначає такі ролі держави: фасилітатора (при якій творчий процес важливіший за його продукт), мецената (важливим є як процес, так і продукт, з невеликим домінуванням процесу), архітектора (важливі процес і продукт, з низьким превалюванням продукту) та інженера (творчий продукт важливіший за процес створення) [5]. На нашу думку в Україні під час формування та реалізації гуманітарної політики переважає роль держави як мецената.

Важливо акцентувати, що тривала присутність російського масового продукту в межах українського соціокультурного середовища створювала можливості для подальшої трансляції та сприйняття гібридних інформаційних установок та фейків російської пропаганди. Тому можемо констатувати, що державна гуманітарна політика є одним із ключових об'єктів гібридної війни й передусім спрямована на досягнення наступних цілей:

- вживлення в суспільну свідомість заздалегідь підготовлених й вигідних противнику цінностей та ідей;
- дезорганізація культурної і мовної політики;
- розпорошення й відволікання уваги органів державної влади від ключових проблемних питань у гуманітарній сфері на другорядні;
- залякування власного народу образом ворога;
- залякування противника своєю владою [6].

В ході війни рф проти України керівництво держави-агресора акцентувало свою увагу на виконанні комплексу завдань щодо [7]:

І. Знищення екологічного середовища життєдіяльності українського суспільства з метою створення ситуації руїни, екологічної катастрофи регіонального або глобального масштабу, що насамкінець може призвести до гуманітарної катастрофи в Україні або в європейському регіоні.

II. Руйнування інтегральної могутності України у сфері здатності до державного управління, територіальної цілісності, привласнення природних ресурсів, геноциду та депортації мирного населення, знищення економічного потенціалу, руйнування або знищення пам'яток культури, руйнування закладів науки і освіти, медичних установ, а також знищення військового потенціалу України.

III. Антиукраїнська державна та воєнна пропаганда рф, що спрямовані на: 1) руйнування суспільної єдності народу, армії, Української держави з питань збройного захисту Вітчизни; 2) дискредитацію воєнно-політичного керівництва держави, командного і особового складу військ (сил) сектору оборони України в питаннях ведення війни; 3) підрив віри народу України і ЗСУ в перемогу над ворогом; 4) підрив віри особового складу ЗСУ у силу своєї зброї; 5) зниження рівня готовності військовослужбовців ЗСУ та інших національних військових формувань до збройного захисту Вітчизни; 6) формування негативного міжнародного іміджу України серед держав-членів антипутінівської коаліції; 7) дестабілізацію суспільно-політичної системи України й провокування «керованого хаосу» в Україні.

IV. Рефлексивне управління державно-управлінською та воєнно-політичною елітою України в питаннях подальшого ведення війни, а саме спонукання останніх до ведення переговорів або капітуляції у війні.

V. Рефлексивне управління державно-управлінською та воєнно-політичною елітою ЄС та НАТО в питаннях подальшої підтримки України в ході російсько-української війни, а саме спонукання згаданих еліт до скорочення обсягів допомоги Україні під тиском: а) ядерного та енергетичного шантажу; б) наслідків спровокованих Росією світової продовольчої кризи та міграційних потоків з районів ведення активних воєнних дій (приклад: Сирія, Україна) у країни ЄС; в) погроз Росії щодо можливих воєнних дій проти НАТО на східноєвропейському та балтійському театрах воєнних дій.

В умовах гібридної війни також використовуються гібридні наративи, покликані поширювати спрощені, спотворені та примітивні уявлення про світ, конкретні події, часто втілені в рамках міфологем, чіткі бінарні протилежності та раціональне розуміння подій, підміняючи реальність іншою, ірраціонально-чуттєвою картиною, тоді як значення та оціночні судження змінюються. Гібридні наративи, підкріплені ідеологічними посилами, формують не лише необхідне семантичне поле в медіасередовищі на боці агресора, а й відповідні категорії мислення на рівні свідомості та повсякденної комунікації. Це встановлює соціальний дискурс, який заглиблюється в ситуацію руйнування та розколу на основі кризових явищ і розбіжностей у світогляді та цінностях різних частин суспільства [8].

До ключових проблем і прогалин гуманітарної політики України, які частково сприяли успіху російської гібридної війни можна виділити:

1) довгочасне ігнорування потреби формування державницької ідеології та національної ідеї, що призводить до руйнації традиційних підвалин світосприйняття та панування в суспільній свідомості чужорідних ідеологем;

2) відсутність виваженої політики історичної пам'яті, що перетворило цю сферу у поле постійного політичного протиборства;

3) втрата національних орієнтирів в культурній політиці, незахищеність інформаційного простору, де переважає розважальний низькоякісний контент, що призводить до занепаду суспільної моралі;

4) зниження доступності та якості освіти, охорони здоров'я, рівня задоволення культурних потреб, що призводить до поляризації населення за політичною, регіональною, мовною, етноконфесійною ознаками, а часом і до конфлікту регіональних ідентичностей, що не сприяє загальнонаціональній консолідації [9, с. 19–20].

Відповідно державна гуманітарна політика має бути спрямована на посилення ролі держави і громадянського суспільства у сфері інформаційної безпеки як особи, окремих соціальних груп, так суспільства загалом. При чому ключовим завданням держави у даному випадку є формування громадянського свідомості та ідентичності, яка б відповідала цілям держави, сприяла подоланню кризи громадянської ідентичності та об'єднання громадян довкола національної ідеї [10].

У цих умовах особливого значення набуває потреба оптимізації державного регулювання гуманітарної політики у контексті зміцненні суверенітету та національної стійкості України. З цією метою органами державної влади та громадянського суспільства було ініційовано наступні державні механізми регулювання гуманітарної політики [11]:

- утворення Робочої групи з питань реінтеграції та постізоляційного супроводу Координаційного штабу Кабінету Міністрів України з питань поводження з військовополоненими;

- утворення Координаційного штабу з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29 липня 2022 року № 854);

- утворення Координаційного штабу з питань деокупованих територій (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2022 року № 1021);

- утворення Координаційного штабу з питань захисту прав осіб, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією рф проти України (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 708);

- утворення Координаційного штабу з питань забезпечення виїзду громадян України з тимчасово окупованої рф території України, зокрема Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, через територію інших країн

на територію України, допомоги у поверненні в Україну (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2022 року № 1187);

- утворення Координаційного штабу Кабінету Міністрів України з питань захисту прав дітей в умовах воєнного стану (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 року № 302 зі змінами).

Висновки

Для ефективної протидії загрозам гібридної війни та забезпечення ефективної системи національної безпеки держави важливим є формування комплексних механізмів державного регулювання гуманітарної політики, що дозволить своєчасно реагувати на гібридні виклики та небезпеки у суспільстві, а також проактивно формувати національну систему гуманітарної стійкості. Гуманітарна політика України має зосереджуватись на забезпеченні внутрішньополітичної стабільності держави консолідуючи суспільство навколо ідей єдності й соборності, сприяючи зростанню інтелектуального потенціалу нації. При чому доречним було б зміщення акцентів участі держави у реалізації гуманітарної політики із т.зв. мецената до інженера, коли саме творчий продукт важливіший від процесу створення цього продукту.

Список посилань

1. Гула Р., Голота А. «Доктрина Герасимова»: «керований хаос» у воєнній теорії епохи постмодерну. *Воєнно-історичний вісник.* № 1 (39). Київ, 2021. URL : http://viv.nuou.org.ua/article/view/237028/235574
2. Лясота А. Є. Сучасна гуманітарна політика: інституційний діалог держави та громадянського суспільства. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*. 2019. № 2 (1). С. 86–94.
3. Демидко Д. Л. Державна гуманітарна політика у становленні громадянського суспільства в контексті національної безпеки України. Дис. … д-ра філос. : 281. Львів : Львівський нац. ун-т ветеринарної медицини та біотехн. імені С. З. Гжицького, 2021. 235 с.
4. Кресіна І. О. Державна інформаційна політика: аксіологічний та правовий виміри. *Міжнародні відносини*. *Серія «Політичні науки».* 2019. Вип. 21. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3851
5. Костиря І. О. Культурна політика України в умовах євроінтеграції. *Гілея: науковий вісник*. 2018. № 131. С. 384–387. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_131_102
6. Задорожна М. І. Державне управління в умовах гібридної війни: маніпуляція суспільною свідомістю*. Публічне адміністрування: теорія та практика.* 2017. Вип. 2 (18). С. 1–17. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2017_2_9
7. Зюзя О. В. Розвиток системи забезпечення державної безпеки України: організаційно-правивий аспект. Дис. д-ра філос. : 281.

Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023. 310 с.
8. Мельник І. В. Механізми впливу держави на формування масової культури в умовах гібридної війни. Дис. д-ра філос : 281. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2023. 271 с.
9. Кобець Ю. В., Міщук М. Б. Особливості інтеграції ЄС і України в умовах«гібридної війни»: безпековий вимір. *Соціально-гуманітарнийвісник: зб. наук. пр*. Вип. 32-33. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2020. С. 190-192.
10. Сащук Г. М. Гуманітарна політика як інструмент подолання кризи громадянської ідентичності. *Політичне життя: наук. журнал*. 2024, № 1. URL : https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/15011
11. Присяжнюк С. В. Особливості реалізації гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця, 2023. Вип. 8. С. 83-88. DOI : 10.31558/2617-0248.2023.8.13

References

1. Gula, R. & Golota, A. (2021). «Gerasimov's Doctrine»: «controlled chaos» in the military theory of the postmodern era. *Military History Bulletin*, No. 1 (39). Kyiv, URL : http://viv.nuou.org.ua/article/view/237028/235574 [in Ukrainian].
2. Lyasota, A. E. (2019). Modern Humanitarian Policy: Institutional Dialogue between the State and Civil Society. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*, № 2 (1), 86-94. [in Ukrainian].
3. Demydko, D. L. (2021). State humanitarian policy in the formation of civil society in the context of national security of Ukraine. PhD dissertation : 281. Lviv : Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology named after S. Z. Hzhytskyi, 235 c. [in Ukrainian].
4. State information policy: axiological and legal dimensions. *International Relations. Series «Political Sciences».* 2019, Issue 21. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3851 [in Ukrainian].
5. Kostyrya, I. O. (2018). Cultural policy of Ukraine in the context of European integration. *Gilea: scientific herald*, No 131, 384-387. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_131_102 [in Ukrainian].
6. Zadorozhna, M. I. (2017). Public administration in the conditions of hybrid war: manipulation of public consciousness. *Public*

administration: theory and practice, Issue 2 (18), 1-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2017_2_9 [in Ukrainian].

7. Zyuzya,O. V. (2023). Development of the system of ensuring state security of Ukraine: organizational and legal aspect. PhD dissertation : 281. Kyiv : Taras Shevchenko National University of Kyiv, 310 p. [in Ukrainian].
8. Melnyk, I. V. (2023). Mechanisms of state influence on the formation of mass culture in the conditions of hybrid war. PhD dissertation : 281. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, 271 p. [in Ukrainian].
9. Kobets, Y. V. & Mishchuk M. B. (2020). Features of the integration of the EU and Ukraine in the conditions of «hybrid war»: security dimension. *Social and Humanitarian Herald: a collection of scientific papers*. 32-33. Kharkiv: SG NTM «New Course», 190-192. [in Ukrainian].
10. Sashchuk, H. M. (2024). Humanitarian policy as a tool for overcoming the crisis of civic identity. *Political life: scientific journal*, No 1. URL : https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/15011 [in Ukrainian].
11. Prysiazhniuk, S. V. (2023). Features of the implementation of humanitarian policy in the security and defense sector of Ukraine. *Bulletin of Vasyl' Stus Donetsk National University. Vinnytsia*, Issue 8, 83-88. DOI : 10.31558/2617-0248.2023.8.13[in Ukrainian].

UDC 364+342.7(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.313-321

Hanna Sashchyk
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid. org/0000–0002-8827–3569
e-mail: 9026206@gmail.com

STATE REGULATION OF HUMANITARIAN POLICY IN THE CONTEXT OF HYBRID WARFARE

Abstract

The author analyzes the key state mechanisms for regulating humanitarian policy in modern conditions, the specifics of hybrid warfare in the humanitarian sphere, the gaps in Ukraine's humanitarian policy that contributed to the success of the Russian hybrid war, and the gaps in the Russian humanitarian policy.

It is revealed that the continued presence of the Russian mass product within the Ukrainian socio-cultural environment created opportunities for further broadcasting and perception of hybrid information attitudes and fakes of Russian propaganda.

It is found that in the context of hybrid warfare, hybrid narratives are used to disseminate simplified, distorted and primitive ideas about the world, specific events, often embodied within mythologies, clear binary opposites and rational understanding of events, replacing reality with another, irrational and sensual picture.

It is proved that modern hybrid wars encourage the international community to actively revise the main principles and methods of state regulation of humanitarian policy. Of particular importance is the need for revisions, modernization of the conceptual and theoretical foundations of state regulation of the humanitarian component of the country's security, its role in strengthening sovereignty and national stability.

Keywords: humanitarian sphere, humanitarian policy, humanitarian resilience, hybrid warfare, hybrid narratives, national security.

Стаття надійшла до редакції 03.03.24

© Сащук Г. М., 2024

УДК 364+342.7(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.322-330

Гарькавий Євгеній Миколайович
Воєнна академія імені Євгенія Березняка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0001-5085-3704
e-mail: militaryknu@gmail.com

Чумак Олександр Ілліч
Воєнна академія імені Євгенія Березняка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0003-3876-8149
e-mail: ch_a_i@ukr.net

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Резюме

У статті аналізуються основоположні принципи функціонування системи стратегічних комунікацій, які прямо чи опосередковано впливають на реалізацію державної гуманітарної політики.

З'ясовано, що державна гуманітарна політика є основним чинником легітимації публічної влади та може реалізовуватись використовуючи механізми стратегічних комунікацій держави. У контексті реалізації державної гуманітарної політики стратегічні комунікації забезпечують стійкість системи протидії інформаційним впливам. Адже ключовим компонентом протидії когнітивним впливам ворога є система комунікації, яка забезпечує прямий і зворотний зв'язок всіх об'єктів прийняття рішень.

Встановлено, що до цілей системи стратегічних комунікацій як інструменту реалізації державної гуманітарної політики можна віднести наступне: посилення демократичних процесів; підвищення рівня поваги до громадянина; досягнення стратегічних цілей держави; посилення партнерства з громадянським суспільством; сприяння діалогу між конфронтаційними групами; підвищення рівня прозорості діяльності органів державної влади; покращення взаємин з медіа; підвищення рівня довіри до рішень органів державної влади тощо.

Виокремлено основні завданнями системи стратегічних комунікацій як інструменту реалізації державної гуманітарної політики, які можуть

підвищити ефективності державного управління, зокрема в умовах широкомасштабної збройної агресії рф проти України.

Ключові слова: стратегічні комунікації, гуманітарна сфера, гуманітарна політика, національна безпека, інформаційна безпека, гібридна війна.

Вступ

Становлення громадянського суспільства тісно корелюється із розвитком гуманітарної сфери та комунікативних процесів, які в ній відбуваються. Новітні виклики перед монолітністю і цілісністю систем колективного безпеки, а також реалії суспільно-політичної обстановки та економічної ситуації в Україні потребують посилення системи національної стійкості, ключовою складовою якої є гуманітарна політика. Забезпечення прав громадян у різних напрямах реалізації гуманітарної політики є невід'ємною складником демократичного процесу, що ґрунтується на засадах інклюзивності та сприяє загальному суспільному розвитку.

Одним із найефективніших інструментів реалізації гуманітарної політики є система стратегічних комунікацій, яка дозволяє забезпечувати комплексну комунікативну стратегію діяльності органів державної влади через формування стратегічних наративів та сприяє консолідації суспільства збільшуючи його стійкість перед потенційними впливами з боку агресора.

Водночас проблематика підвищення ефективності системи стратегічних комунікацій як інструменту реалізації державної гуманітарної політики, особливо у світлі широкомасштабної російсько-української війни та кризи глобальних механізмів колективної безпеки, на нашу думку, є недостатньо розробленою та потребує подальших наукових досліджень.

Методи дослідження

Для досягнення мети дослідження використано низку наукових методів, серед яких системний, структурно-функціональний, порівняльний та метод систематизації. Найголовнішим методом було обрано факторний аналіз, що продиктовано природою дослідження, а саме — визначення факторів, які впливають на дисбаланс системи стратегічних комунікацій у контексті планування та постановки цілей та завдань державної гуманітарної політики. Використовуються міждисциплінарні дослідження проблематики, діахронічні порівняння в аналізі як окремої країни так і порівняння між різними країнами, що дає змогу зробити висновки про удосконалення системи стратегічних комунікацій як інструменту реалізації державної гуманітарної політики.

Результати дослідження

Розвиток державної гуманітарної політики сприяє зростанню соціальної стійкості та згуртованості, суспільній реінтеграції, а також формуванню й реалізації політики із безпечної реінтеграції тимчасово окупованих територій. На сучасному етапі розвитку глобальних відносин гуманітарна політика України

відіграє важливу роль у зміцненні національної ідентичності та резистентності суспільства та є стримуючим чинником у контексті протидії гібридним загрозам.

Державна гуманітарна політика є основним чинником легітимації публічної влади та може реалізовуватись використовуючи механізми стратегічних комунікацій держави. Вона обґрунтовує її право управляти суспільством і реалізовувати ту чи іншу стратегію в контексті національної безпеки. Із змістовного боку державна гуманітарна політика є сукупністю системних механізмів і принципів, спрямованих на створення умов для функціонування гуманітарного простору суспільства, посилення його інтелектуального потенціалу, забезпечення всебічної духовної й творчої реалізації особистості та необхідної для цього соціодинаміки освіти, науки, мистецтва, літератури та інших складових духовного життя [1, с. 11].

У державній гуманітарній політиці стратегічні комунікації можна трактувати як скоординовану діяльність із загальнонаціональних комунікацій щодо впливу цільові аудиторії щодо сприйняття реформ у сфері гуманітарного розвитку держави. Відтак визначити роль і місце стратегічних комунікацій у процесі супроводження реформ у сфері реалізації гуманітарної політики можна на основі наступних положень:

- досягненні реформ із відкладеним результатом, оскільки видимість реформ настає в майбутньому, водночас започатковувати їх потрібно сьогодні. Стратегічні комунікації у цьому випадку відображають плановість ефекту реформ;

- органам державної влади необхідно мінімізувати негативне розуміння реформ у гуманітарній сфері. Стратегічні комунікації продукують наративи, які обумовлюють важливість змін, формує відповідні очікування цільової аудиторії, зменшує міру ентропії щодо планованих і впроваджуваних трансформацій;

- стратегічні комунікації сприяють реалізації змін з урахуванням інтересів громадянського суспільства загалом, а також окремих його груп. Зазначене мотивує цільові аудиторії до позитивного відношення до реформ;

- стратегічні комунікації формують т.зв. «політику одного голосу», що забезпечує координацію діяльності органів державної влади у інформаційно-комунікативному просторі;

- стратегічні комунікації органічно доповнюють наявний у державі інструментарій урядування [2].

Зауважимо, що у досконалій системі стратегічних комунікацій існує ряд основоположних принципів, які прямо чи опосередковано впливають на реалізацію державної гуманітарної політики. До таких принципів, зокрема, відносять:

– економічність (стратегічні наративи у сфері реалізації гуманітарної політики мають бути унікальними та не повинні дублюватись);

– прозорість (стратегічні наративи мають бути зрозумілими органам державної влади та громадянському суспільству);

– спільність (кожен меседж комунікації у сфері реалізації гуманітарної політики має бути поєднаним із стратегічними наративами держави);

– відкритість (суб'єкти реалізації стратегічних комунікацій повинні мати можливість гнучко використовувати потенціал комунікацій держави виходячи із реалій суспільно-політичної обстановки);

– повнота (механізми реалізації стратегічних комунікацій мають відповідати передовому технологічному прогресу та задовольняти всі запити громадянського суспільства) [3].

У контексті реалізації державної гуманітарної політики стратегічні комунікації забезпечують стійкість системи протидії інформаційним впливам. Адже найважливішим елементом протидії в умовах гібридної війни є стійка система стратегічних комунікацій. Потрібне рішення об'єктів впливу формуються шляхом зміни сприйняття тих чи інших процесів. На основі інструментарію стратегічних комунікацій забезпечується такий вплив на канали отримання інформації, зміст повідомлень, які переведуть рішення, що приймаються, у потрібне русло.

До цілей системи стратегічних комунікацій як інструменту реалізації державної гуманітарної політики можна віднести наступне: посилення демократичних процесів; підвищення рівня поваги до громадянина; досягнення стратегічних цілей держави; посилення партнерства з громадянським суспільством; сприяння діалогу між конфронтаційними групами; підвищення рівня прозорості діяльності органів державної влади; покращення взаємин з медіа; підвищення рівня довіри до рішень органів державної влади; забезпечення процесу управління через внутрішні комунікації тощо.

Планування заходів стратегічних комунікацій у контексті реалізації державної гуманітарної політики маже включати наступну послідовність:

1) аналіз макрооточення як сукупності чинників, на які не є можливим впливати взагалі або можна здійснювати незначний вплив, визначення найбільш перспективних напрямів з реалізації гуманітарної політики;

2) всебічний аналіз стратегічного потенціалу сил та засобів, які є у нашому розпорядженні та стратегічного потенціалу перспективних об'єктів впливу (цільових аудиторій);

3) підготовка проєкту заходів, визначення їх місії і цілей;

4) внутрішня діагностика (оцінка сильних і слабких сторін) органів державної влади, які можуть відповідати за реалізацію проєкту заходів;

5) розробка, оцінка і вибір альтернативних стратегій реалізації проєкту заходів;

6) розробка і розгорнуте окреслення програми заходів із зазначенням термінів та виконавців;

7) реалізація програми заходів;

8) оцінка результатів і зворотній зв'язок [4].

Водночас можемо констатувати, що головними загрозами для зменшення ефективності використання механізмів стратегічних комунікацій у контексті реалізації державної гуманітарної політики на сьогодні є:

недосконаліть державної системи стратегічних комунікацій; потужні пропагандистські й дезінформаційні кампанії рф, які супроводжують збройну агресію; дискредитація військово-політичного керівництва України використовуючи широкий спектр маніпулятивних технологій; широке залучення агентів впливу за кордоном для зміщення акцентів у сприйнятті російсько-української війни в бік безальтернативності українського спротиву; розмивання національної ідентичності та єдності українського суспільства тощо.

Для подолання зазначених проблемних питань система стратегічних комунікацій передбачає використання динамічного і безперервного зворотного зв'язок, що передбачає комплексний характер процесу реалізації заходів стратегічних комунікацій, які включають:

- розуміння ідентичності, установок, поведінки та культури;
- тенденції медіа та інформаційні потоки;
- соціальні та інші впливові мережі;
- політичний, соціальний, економічний і релігійні мотиви [5, с. 106-107].

Відтак, до рекомендацій щодо підвищення ефективності системи стратегічних комунікацій як інструменту реалізації державної гуманітарної політики можна віднести наступне:

- дотримання першочергових демократичних процедур суспільного розвитку;
- посилення диджиталізація органів державної влади;
- всебічний розвиток інформаційної культури громадянського суспільства в Україні;
- популяризація української мови та україномовного контенту;
- сприяння розвитку української блогосфери із підтримкою патріотичних лідерів громадської думки;
- розвиток української кіноіндустрії;
- посилення присутності українських медіа за кордоном;
- посилення державних механізмів протидії когнітивним впливам ворога;
- удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує протидію дезінформації рф [6; 7, с. 181].

Висновки

Повноцінна робота системи стратегічних комунікацій, наявність цілісної системи лобіювання національної ідентичності, просування українського контенту, підтримка вітчизняних виробників, посилення національно-патріотичної роботи з молоддю — всі ці механізми необхідні для підтримки ефективності реалізації державної гуманітарної політики.

Відповідно до передового міжнародного і українського досвіду, з метою підвищення ефективності державного управління, зокрема в умовах широкомасштабної збройної агресії рф проти України, основними завданнями системи

стратегічних комунікацій як інструменту реалізації державної гуманітарної політики можуть бути: формування стійкості представників держави і громадянського суспільства до когнітивного інформаційного впливу ворога; ліквідація наслідків дезінформації ворога, мінімізація репутаційних збитків для держави та окремих її інституцій; інформування громадянського суспільства щодо актуальних проблем та перспективних шляхів їх вирішення у гуманітарній сфері; підвищення позитивного іміджу держави на міжнародних відносинах; розвиток культури стратегічних комунікацій у органів державної влади та місцевого самоврядування; постійна підтримка та поглиблення міжвідомчої комунікативної взаємодії з питань реалізації гуманітарної політики шляхом імплементації механізмів до систем адміністративного управління тощо.

Список посилань

1. Оніщенко Н. М., Стоєцький С. В., Сунєгін С. О. До питання про відповідальність держави перед громадянським суспільством. *Часопис Київського університету права.* 2014. № 2. С. 9-13.
2. Соловйов С. Г. Супровід реформ: виклики для стратегічних комунікацій. URL: https://eesa-journal.com/2017/02/27/suprovid-reform-vikliki-dlya-strategichnix-komunikacij/
3. Рубцов В. П. Перинська Н. І. Державне управління та державні установи. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/DERZHAVNE-UPRAVLINNYA-TA-USTANOVI.pdf
4. Присяжнюк С. В. Планування заходів з реалізації гуманітарної політики. *Політичне життя: наук. журнал.* 2023 № 4. С. 71-76. DOI : 10.31558/2519-2949.2023.4.10
5. Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах: монографія / В. М. Бебик, С. І. Даниленко, В. В. Копійка та ін.; КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ : ВАДЕКС, 2019. 441 с.
6. Гарькавий Є. М. Використання підходів програмно-проєктного менеджменту в реалізації стратегічних комунікацій. *Політичне життя: наук. журнал.* 2024, № 1. С. 88-93. DOI : 10.31558/2519-2949.2024.1.13
7. Тарасюк В. М. Політико-правові засади застосування інформаційних технологій в умовах гібридної війни : дис. ... кан. політ. н.: 23.00.02 / Національна академія наук України. Київ, 2018. 235 с.

References

1. Onishchenko, N. M., Stoetskyi, S. V. & Suniegin, S. (2014. On the issue of the state's responsibility to civil society. *Journal of Kyiv University of Law*, No 2, 9-13.
2. Solovyov, S. G. (2017). Supporting reforms: challenges for strategic communications. URL: https://eesa-journal.com/2017/02/27/suprovid-reform-vikliki-dlya-strategichnix-komunikacij/.

3. Rubtsov, V. P., & Perinskaya, N. I. (2014). Public administration and state institutions. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/DERZHAVNE-UPRAVLINNYA-TA-USTANOVI.pdf
4. Prysyazhnyuk, S. V. (2023). Planning of measures for the implementation of humanitarian policy. *Political life: scientific journal,* No 4, 71-76. DOI : 10.31558/2519-2949.2023.4.10
5. Strategic communications in international relations: a monograph / V. Bebyk, S. Danilenko, V. Kopiika and others; Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv: VADEX, 2019, 441 p.
6. Harkavyi, Y. (2024). The use of program and project management approaches in the implementation of strategic communications. *Political life: scientific journal*, No 1, 88-93. DOI : 10.31558/2519-2949.2024.1.13
7. Tarasiuk, V. M. (2018). Political and legal bases of information technology application in hybrid warfare: dissertation: 23.00.02 / National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 235 p.

UDC 364+342.7(477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.322-330

Yevhenii Harkavyi
Yevhenii Berezniak Military Academy (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0001-5085-3704
e-mail: militaryknu@gmail.com

Oleksandr Chumak
Yevhenii Berezniak Military Academy (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0003-3876-8149
e-mail: ch_a_i@ukr.net

STRATEGIC COMMUNICATIONS AS A TOOL FOR IMPLEMENTING THE STATE HUMANITARIAN POLICY

Abstract

The article analyzes the fundamental principles of functioning of the system of strategic communications, which directly or indirectly affect the implementation of the State humanitarian policy.

It is found that the state humanitarian policy is the main factor in the legitimization of public authority and can be implemented using the mechanisms of strategic communications of the state. It substantiates its right to govern society and implement a particular strategy in the context of national security. In the context of the implementation of the state humanitarian policy, strategic communications ensure the sustainability of the system of countering information influences. After all, the most important element of counteraction in a hybrid war is the process of communication, direct and feedback from all decision-making entities.

It is established that the goals of the strategic communications system as a tool for implementing the State humanitarian policy include the following: strengthening democracy; increasing respect for human beings; achieving the development goals of the State; establishing partnership with civil society; promoting dialogue between conflict

groups; increasing the transparency of public authorities; improving relations with the media; increasing the level of trust in the decisions of public authorities; ensuring the management process (internal communication), etc.

The main tasks of the system of strategic communications as a tool for implementing the state humanitarian policy, which can increase the efficiency of public administration, in particular in the context of Russia's large-scale armed aggression against Ukraine are highlighted.

Keywords: strategic communications, humanitarian sphere, humanitarian policy, national security, information security, hybrid warfare.

Стаття надійшла до редакції 07.04.24

© Гарькавий Є. М., Чумак О. І., 2024

UDC 34:316.774 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.331-343

Vitalii Turenko
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid. org/0000–0003-0572–9119
e-mail: vitali_turenko@ukr.net

Nataliia Perepelytsia
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine),
https://orcid.org/0000–0003–2889–3990,
e-mail: n.perepelytsia.n@gmail.com

HUMANITARIAN POLICY AND INFORMATION SECURITY AS MAIN ASPECTS COUNTERACTIONS SPREADING WAR RUSSIA AGAINST UKRAINE

Abstract

The article explores the specific and foundational aspects of humanitarian policy as a crucial element in countering the information warfare conducted by the Russian Federation against Ukraine. Several key considerations in this effort include:1. promotion of humanitarian values: *a*dvocating and supporting humanitarian values such as tolerance, equality, and respect for human rights play a proactive role for the state; 2. development of educational and cultural initiatives: implementing programs that foster understanding and mutual appreciation among diverse cultures and nationalities is essential. 3. safeguarding citizens' rights and freedoms: authorities should take responsibility for protecting fundamental rights and freedoms, including freedom of speech, the right to information, and privacy; 4. enhancement of media literacy: initiatives aimed at improving media literacy among the population are crucial. individuals with heightened media literacy are less susceptible to manipulation. 5. international collaboration and diplomacy: collaborative efforts and diplomatic endeavors are necessary for exchanging best practices in humanitarian policy and countering information aggression.6. provision of humanitarian assistance: offering humanitarian aid and support to those affected by information aggression is vital.

The importance of safeguarding both state and personal information cannot be overstated, particularly in light of the increasing prevalence of electronic

systems for governance and information exchange, especially amidst the full-scale war Russia is waging against Ukraine. There is an urgent need to bolster measures that ensure the confidentiality and integrity of data to prevent the compromise of sensitive information and maintain trust and efficiency in administrative processes. Furthermore, economic security is a critical concern, as Ukraine's economic well-being relies on defending against cyber threats. Successful cyber attacks can result in data breaches, financial losses, and a decrease in investor confidence, posing a significant risk to economic growth and stability. Therefore, robust information security measures are indispensable for sustaining Ukraine's economic prosperity.

Keywords: humanitarian policy, information security, Russia's full-scale war against Ukraine, international cooperation, information warfare, post-truth, cyber security, fakes, educational and cultural practices.

Introduction

For Ukraine, research on information security holds profound significance due to several compelling factors. Firstly, amid Russia's full-scale conflict against Ukraine, our nation navigates a complex geopolitical environment. This conflict extends beyond conventional military actions to include cyber warfare and dissemination of disinformation, with the latter serving as a potent instrument wielded by Russia. Consequently, understanding and countering these threats are imperative for safeguarding our sovereignty and national interests.

The significance of the research topic lies also in the escalating importance of information aggression as a foreign policy tool in today's world. The Russian Federation actively utilizes informational tactics to shape global perceptions, highlighting the need to explore strategies for combating this aggression. Hence, humanitarian policy emerges as a potentially effective means of resisting informational attacks. Understanding how humanitarian principles can be leveraged to counter and respond to information warfare is crucial in the present context.

Moreover, given the potential impact of Russian government's information aggression on various countries and regions, studying humanitarian policy as an international tool becomes especially vital for devising cooperative strategies and fostering effective interaction. Therefore, thorough exploration and analysis of the research topic can facilitate the development of robust strategies and mechanisms to mitigate information threats and promote international stability.

Therefore, the aim of this article is to conduct a comprehensive examination and analysis of the role of humanitarian policy and information security as effective factors in countering aggression by the Russian Federation. The article seeks to identify the potential of humanitarian policy and information security in reducing the impact of information aggression and enhancing the resilience of society and the international community against manipulations and influence.

The set goal involves addressing the following objectives:

- elaborate on key terms such as "humanitarian policy" and "information warfare (aggression)" to enhance understanding of their interconnection.

- prove the importance of safeguarding both state and personal information, particularly as electronic systems for governance and information exchange become increasingly prevalent.

- analyze how humanitarian policy can serve as an effective tool in countering information aggression, particularly in relations with the Russian Federation.

Methodology

Various methodologies are employed in political science studies of information security, contingent upon the specific objectives and subjects under examination. Below are some of the most prevalent methodologies: case studies—this approach involves delving into particular cases or events pertaining to information security to dissect the underlying causes, repercussions, and remedial actions taken in response to these occurrences; document analysis—this method entails scrutinizing a diverse array of documents, including legislation, policy programs, strategies, and reports, to discern approaches to information security and responses to prevailing threats; modeling and simulation—utilizing this method allows for the examination of potential outcomes under varied scenarios for information security by creating models and simulating diverse situations; benchmarking—this methodology entails juxtaposing different countries or regions to evaluate their respective approaches to information security, legislation, strategies, and outcomes;

By integrating these methodologies, researchers can garner a more comprehensive understanding of information security issues and devise more efficacious solutions. The foundation of our research rested on a framework rooted in comparative and dialectical analysis.

Results of the research

Role of Ukrainian Humanitarian Policy against Russian`s Information War

When discussing the definition of "humanitarian policy," it's crucial to acknowledge its varied interpretations, contingent upon context and research focus. Nonetheless, a common thread is its aim to achieve humanitarian objectives, including the protection of human rights, ensuring social justice, and advancing education and culture to enhance quality of life. In Western literature, humanitarian policy is often defined as:

1) protection of human rights and freedoms: this involves measures to guarantee and safeguard fundamental human rights and freedoms.

2) social justice: efforts are made to ensure equal opportunities, combat discrimination, and address social issues to foster greater justice within society.

3) humanitarian values: there's a focus on promoting and disseminating humanitarian values such as tolerance, diversity appreciation, and mutual understanding.

4) development of education and culture: policies are directed at improving education and cultural development to facilitate comprehensive societal progress.

5) humanitarian aid and crisis response: providing assistance during natural disasters, conflicts, or other crises, as well as developing strategies for prevention, is integral.

6) global cooperation: collaboration among nations and international organizations is essential to tackle global challenges like poverty and climate change.

It's important to recognize that the concept of humanitarian policy can evolve and adapt to contemporary challenges and the needs of Ukrainian society. As domestic scholars rightly assert, activities in the sociocultural sphere, policies related to interfaith, interethnic, and linguistic relations, and public diplomacy efforts collectively contribute to social stability, cohesion, and societal reintegration. Ensuring citizens' rights across various humanitarian policy domains is fundamental to fostering a democratic process based on inclusivity and promoting overall societal development. [1, p. 128].

"Information Aggression" refers to a type of military tactic utilized to sway public opinion, influence democratic processes, and foster negative perceptions about other countries or organizations. This strategy entails employing informational tools such as mass media, social networks, and internet resources to disseminate disinformation, manipulation, and fake news with the goal of achieving political or military objectives.

Ukrainian researcher I.V. Patlashinska aptly observes that Russian propaganda primarily aims to discredit the Ukrainian government, armed forces, and society as a whole. This includes spreading false information about alleged "neo-Nazis" in Ukraine, with the intention of diminishing Ukraine's significance and influence on the global stage. Furthermore, Russian propaganda highlights supposed issues with specific "Nazis" and "Banderites," who purportedly oppress the Russian-speaking population in Ukraine.

However, since 2014, Ukraine has made substantial progress in preparing for information warfare. Clear communication channels with society have been established, panic dissemination has been thwarted, and cooperation with Western partners has been strengthened, ensuring they receive accurate information about military developments. Consequently, Ukraine has effectively portrayed an accurate depiction of the military situation, dispelling doubts regarding the identity of the enemy and their capabilities [2, p. 87].

The functioning of information aggression encompasses several key aspects, including:

1) disinformation: this involves intentionally spreading false or misleading information to deceive and manipulate public opinion.

2) narrative building: crafting and disseminating specific narratives that serve the aggressor's interests, often aimed at discrediting the target country.

3) hybrid warfare tactics: integrating conventional military tactics with informational and psychological warfare methods to achieve strategic objectives.

4) social media manipulation: exploiting social media platforms to propagate propaganda, sow discord, and amplify divisive narratives.

5) cyber attacks: utilizing cyber means to compromise information systems, disrupt communication, and conduct espionage.

6) psychological operations (psyops): Employing psychological tactics to influence and manipulate the perceptions and behaviors of the target population.

Understanding these aspects is crucial for developing effective countermeasures against information aggression.

It's important to identify and analyze various forms of information aggression as they significantly impact society, political processes, and international relations. The Russian full-scale war in Ukraine underscores the importance of filtering information, conducting quality fact-checking, and resisting destructive informational attacks from the enemy. The course of this war is influenced not only by achievements on the front lines but also by social media users, media professionals, civic analysts, and investigators. Therefore, it's crucial to approach all content responsibly—both the content we consume and the content we share.

Research on information aggression in a political context can be conducted using various approaches and methodologies. Here are some key approaches:

- investigation of information sources: identifying sources that spread information aggression, analyzing their structure and nature, and assessing the reliability and authority of the information they disseminate;

- media analysis: studying the reaction and interaction of the media with information aggression, identifying media and information trends, and analyzing the choice of narratives, words, and images used in informational materials;

- analysis of social media: monitoring and analyzing the impact of information aggression on social media, studying user interaction, and identifying key themes and trends;

- content analysis: analyzing texts, images, videos, etc., to identify explicit or hidden messages and determine key words, themes, and styles used in informational materials;

- audience analysis: studying the characteristics and behavior of the audience interacting with information aggression, identifying target groups and their peculiarities;

- political context: understanding the political background and circumstances influencing information aggression, exploring the goals and strategies of political actors involved in informational campaigns;

- international context: analyzing the impact of international factors on the information aggression of the Russian federation, determining foreign policy goals pursued through informational campaigns.

These approaches contribute to a comprehensive understanding of information aggression and its impact on political processes. Adapting and applying these methodologies effectively address the challenges posed by information warfare in contemporary society. These principles can be employed individually or combined for a comprehensive analysis of Russia's information aggression in the political context.

As emphasized by D. Dutsyk, the full-scale war has underscored the need for increased media literacy among officials at various levels, the development of effective methodologies for engaging new vulnerable audiences (such as residents of regions occupied after February 24, 2022), and systematic, well-executed research on media consumption patterns among citizens and their information perception. Such research should form the basis for the development of programs and projects on media literacy [3, p. 246-247].

Consequently, the central focus in combating such potent and diverse forms of information aggression should be humanitarian policy, particularly concerning the defense of civil rights, cultural and educational spheres, and societal understanding. Here are some aspects that, in our view, should be considered:

1) advancing humanitarian values: the state should serve as a vehicle for disseminating and supporting humanitarian values, such as tolerance, equality, and respect for human rights. promoting these values can serve as a counterbalance to information aggression aimed at undermining these principles.

2) development of educational and cultural programs: initiatives should be implemented to foster understanding and mutual appreciation between different cultures and nationalities. this can decrease society's susceptibility to disinformation and stereotypes propagated through information aggression.

3) protection of citizens' rights and freedoms: authorities should ensure the safeguarding of fundamental rights and freedoms, including freedom of speech, the right to information, and privacy. protecting these rights can help prevent manipulation and disinformation.

4) advancement of media literacy: programs and initiatives should be introduced to enhance media literacy among the population. individuals with high levels of media literacy are less vulnerable to manipulation and can critically evaluate information.

5) international cooperation and diplomacy: collaboration and diplomatic efforts are crucial for sharing best practices in humanitarian policy and protection against information aggression. diplomatic measures can contribute to discussions and the development of international standards and norms in this regard.

6) providing humanitarian assistance and support: measures should be taken to aid those who become victims of information aggression. this may include psychological support, community assistance, and other interventions to mitigate the impact of traumatic information.

Therefore, humanitarian policy can serve as an effective tool in the fight against information aggression by emphasizing societal development, human rights protection, and cultural and educational integration.

As an example, several countries are developing strategies to reduce vulnerability to information aggression and have achieved some success in this regard. These examples demonstrate that countries can effectively respond to information aggression by implementing measures to protect their societies and developing humanitarian approaches to information security. Here are a few examples:

A. Baltic countries: Estonia is taking measures for cybersecurity and cyber defense, considering informational aspects. The country is developing strategies to protect against cyber-attacks and implementing programs to enhance media literacy. Lithuania is also increasing its resilience to information aggression, with a focus on cybersecurity and educational projects.

B. Scandinavian countries: Finland is actively enhancing media literacy among its population and investing resources in educating citizens to distinguish misinformation and recognize manipulations on the Internet. Collaboration with various segments of the public and the promotion of critical thinking are also key. Sweden focuses on increasing its society's resilience to information aggression by promoting media literacy and educational initiatives [See: 4, p.178].

Importance of information security as counteaction factor spreading Russian`s war against Ukraine

The conditions surrounding Russia's full-scale war against Ukraine present significant challenges and threats to information security. Key aspects of ensuring information security in such circumstances include cyber security, information warfare, protection of critical information, monitoring and response to threats, international cooperation, education, and training.

Effectively addressing the issue of cyber security requires a comprehensive approach and coordinated efforts at national, regional, and international levels. This involves preventing, preparing for, responding to, and recovering from incidents involving governmental authorities, the private sector, and civil society. Given the current socio-political and informational challenges, determining political, scientific, technical, organizational, and educational strategies and establishing an efficient cyber protection system as part of comprehensive measures against cyber threats will foster the development of an effective mechanism for countering threats in the cyber domain. This includes a proactive response to dynamic changes in cyberspace and the development and deployment of effective means and tools for potential responses to aggression in cyberspace. Such measures can serve as a deterrent against military conflicts and threats in the cyber realm [5, p.150].

Therefore, it is imperative to safeguard critical infrastructure against cyber attacks, including government communication systems, electronic management

systems, and other vital information resources, from hacker attacks and cyber espionage. It is crucial to acknowledge that Russia employs a wide array of information tactics to manipulate public opinion not only within Ukraine but also beyond its borders. Consequently, Ukraine must devise effective strategies to combat disinformation and propaganda, with a particular focus on continuous monitoring and response to threats. Information security systems must undergo constant enhancement to support ongoing monitoring of threats, vulnerability detection, and swift responses to security incidents.

Regarding Ukraine's international cooperation in information security, it is essential to recognize that the effectiveness of combating these phenomena hinges not solely on measures taken at the national level but also on coordinated efforts at regional and international levels. Analysis of regional international organizations' activities in information security, considering the state and nature of information threats, underscores the importance of policy coordination and multilateral cooperation among states worldwide.

An international and national legal examination of information security in Ukraine underscores the significance of freedom of expression, which provides society with a potent tool for acquiring and comprehending diverse ideas and perspectives. Modern and effective information activities can significantly bolster the state's efforts in peacefully resolving crisis situations. Conversely, neglecting or manipulating information may incite radical attitudes, hostility, and potentially catastrophic consequences.

Considering international legal and national measures aimed at ensuring information security, such as the Convention on Cybercrime, the Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the protection of freedom of expression and information in times of crisis, and the Decree of the President of Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of October 15, 2021, on the Information Security Strategy,» it is crucial to acknowledge the significant divergence in legal approaches among different countries regarding national legislation on information security. Thus, achieving substantial changes in international legal regulation of information exchange and communications necessitates accounting for these differences. It is equally vital to establish connectivity between domestic and global information infrastructures to prevent conflicts and to align legal regulations across various levels.

Ukraine must continue bolstering its international cooperation with organizations such as the OSCE, NATO, the UN, and the EU across all domains. Whenever feasible, Ukraine should assert its positions and interests in international negotiations and before international courts. Furthermore, there is a pressing need to actively adopt European and international cybersecurity standards, enhance the operations of specialized bodies capable of effective collaboration with relevant EU and NATO entities, and engage Ukraine in joint exercises and training sessions, including with foreign experts [7, p.275].

The integration of information technology into the military domain has opened up new avenues to bolster a nation's defense capabilities against aggressors. In this context, the possession and protection of information resources have gained significance on par with conventional assets such as weapons, ammunition, and transportation. Ukraine's proficiency in the realm of information warfare vis-à-vis Russia will be crucial in realizing the nation's strategic objectives and ultimately securing victory.

Moreover, alongside international collaboration, it is imperative to prioritize comprehensive education and training in cybersecurity and information security to cultivate a cadre of skilled professionals capable of safeguarding the country's interests. To this end, ongoing initiatives should include:

- specialized training programs for information security specialists, covering the detection and neutralization of information and technical threats targeting the nation's information infrastructure and other critical assets;
- tailored training courses for personnel in the information security and information warfare units within the armed forces and relevant ministries and agencies;
- specialized training sessions, including retraining and advanced education, focusing on information security matters for governmental bodies involved in state, military, and corporate governance;
- general education initiatives aimed at equipping the populace with the necessary skills to navigate the complexities of life in an information-driven society [See: 3].

By prioritizing ongoing education and training efforts, Ukraine can strengthen its resilience against emerging threats and effectively mitigate risks to its national security.

Conclusions

Thus, by analyzing and elucidating the functioning of humanitarian policy as a factor in countering the information aggression of the Russian Federation in the conditions of its full-scale war against Ukraine, the following conclusions can be drawn.

Information aggression against Ukraine is a multifaceted, polyvector phenomenon encompassing the creation and dissemination of disinformation, the use of social networks, organized attacks on opponents, hybrid information warfare, manipulation of historical narratives, and influence on elections and political processes. As a counteraction factor, humanitarian policy should also be multifaceted, particularly directed towards promoting humanitarian values, developing educational and cultural initiatives, protecting the rights and freedoms of citizens, enhancing media literacy, fostering international collaboration and diplomacy, and providing humanitarian assistance.

The protection of both state and personal information is of paramount importance. With the proliferation of electronic systems for governance and information

exchange, there is an urgent need to strengthen measures ensuring the confidentiality and integrity of data. Failure to do so not only compromises sensitive information but also undermines the trust and efficiency of our administrative processes. Economic security is another pivotal concern—Ukraine's economic prosperity relies on safeguarding against cyber threats. Successful cyber attacks can lead to data breaches, financial losses, and a loss of investor confidence. Therefore, robust information security measures are essential for sustaining economic growth and stability.

Furthermore, safeguarding the information security of our citizens is imperative. Protecting personal information is crucial, as malicious actors may exploit such data for criminal purposes, including fraud and cyber blackmail. By prioritizing the protection of citizens' information, we can enhance their trust in digital platforms and mitigate the risk of cyber-related crimes. Lastly, international cooperation plays a crucial role in addressing these multifaceted challenges. Ukraine stands to benefit from collaborating with international partners to exchange expertise and intelligence on cybersecurity and combatting cyber threats. By fostering partnerships on the global stage, we can augment our capabilities and enhance our resilience against evolving cyber threats.

References

1. Humanitarian policy in Ukraine: challenges and prospects. (2020). Sinaiko, O. O. (head of author's group), Tyshchenko, Yu. A., Kaplan, Yu. B., Mykhailova, O. Yu., Valevskyi, O. L. & other (2020). Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
2. Patlashynska, I. V. (2022). Modern Russian-Ukrainian information war: tasks, methods and features of use. Regional Studies, No. 28, 84-87. [in Ukrainian].
3. Dutsyk, D. (2023). The formation of social stability and critical media literacy - before and during the war. У Glapiak, A. (Red.), Ukraińskie media w obliczu wojny : regulacje prawne i przyskie = Ukrainian media in the conditions of war: legal norms and experience (p. 241-248). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej.
4. Clack, T. & Johnson, R. (2021). The World Information War: Western Resilience, Campaigning, and Cognitive Effects. Routledge.
5. Trofimenko, O. G. (2022). Cybersecurity of Ukraine: analysis of the current state. Information Protection, 21(3), 150-157.
6. Chitak, V. & Usmanov, Y. I. (2023). International and national legal analysis of the state of information security of Ukraine in the conditions of armed conflict. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, Series PRAVO, 76(2), 271-277.

Список посилань

1. Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи. Аналіт. доп. [Сінайко О. О.(кер. авт. кол.), Тищенко Ю. А., Каплан Ю. Б., Михайлова О. Ю., Валевський О. Л. та ін.]. Київ: НІСД, 2020. 126 с.

2. Patlashynska, I. V. Modern Russian-Ukrainian information war: tasks, methods and features of use. Regional Studies. 2022. No. 28. C. 84-87.
3. Дуцик Д. Формування соціальної стійкості та критичної медіаграмотності—до та під час війни. Українські медіа в умовах війни: правові норми та досвід. 2023. С. 241-248.
4. Clack T., Johnson R. The World Information War: Western Resilience, Campaigning, and Cognitive Effects. Routledge. 2021. Pp. 271-277.
5. Трофименко О. Кібербезпека України: аналіз сучасного стану. Захист інформації. 2022. Випуск 21. № 3. С. 150-157.
6. Чітак, В., Усманов Ю. Міжнародний і національно-правовий аналіз стану інформаційної безпеки України в умовах збройного конфлікту. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Том 2. № 76. С. 271-277.

УДК 34:316.774 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.331-343

Туренко Віталій Едуардович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

https://orcid. org/0000–0003-0572–9119

e-mail: vitali_turenko@ukr.net

Перепелиця Наталія Олегівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/0000–0003–2889–3990,

e-mail: n.perepelytsia.n@gmail.com

ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ПОШИРЕННЮ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Резюме

У статті досліджуються засадничі аспекти гуманітарної політики як одного з ключових елементів протидії інформаційній війні, що ведеться Російською Федерацією проти України. Кілька ключових міркувань у цій сфері: 1. просування гуманітарних цінностей: просування та підтримка гуманітарних цінностей, таких як толерантність, рівність та повага до прав людини, відіграє проактивну роль для держави; 2. розвиток освітніх та культурних ініціатив: реалізація програм, які сприяють взаєморозумінню та взаємоповазі між різними культурами та національностями, має важливе значення. 3. забезпечення прав і свобод громадян: влада має взяти на себе відповідальність за захист фундаментальних прав і свобод, зокрема свободи слова, права на інформацію та приватність; 4. підвищення медіаграмотності: ініціативи, спрямовані на підвищення медіаграмотності населення, мають вирішальне значення. люди з підвищеною медіаграмотністю менш схильні до маніпуляцій. 5. міжнародна співпраця та дипломатія: спільні зусилля та дипломатичні зусилля необхідні для обміну кращими практиками в гуманітарній політиці та протидії інформаційній агресії.6. надання гуманітарної допомоги: надання гуманітарної допомоги та підтримки тим, хто постраждав від інформаційної агресії, є життєво важливим.

Важливість захисту як державної, так і особистої інформації неможливо переоцінити, особливо у світлі все більшого поширення електронних систем управління та обміну інформацією, особливо в умовах повномасштабної війни, яку Росія веде проти України. Доведена нагальна потреба в посиленні заходів, які забезпечують конфіденційність і цілісність даних, щоб запобігти компрометації чутливої інформації та зберегти довіру й ефективність адміністративних процесів. Крім того, економічна безпека є критично важливим питанням, оскільки економічний добробут України залежить від захисту від кіберзагроз. Успішні кібератаки можуть призвести до витоку даних, фінансових втрат і зниження довіри інвесторів, що становить значний ризик для економічного зростання та стабільності. Тому надійні заходи інформаційної безпеки є необхідними для підтримки економічного процвітання та національної безпеки України.

Ключові слова: гуманітарна політика, інформаційна безпека, повномасштабна війна Росії проти України, міжнародна співпраця, інформаційна війна, постправда, кібербезпека, фейки, освітні та культурні практики.

Стаття надійшла до редакції 12.03.24

© Туренко В. Е., Перепелиця Н. О., 2024

УДК 321.6/7+342.7 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.344-361

Тукаленко Інна Анатоліївна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/0000-0003-4169-6457

e-mail: innet@online.ua

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ТА РОСІЇ ЯК ІНДИКАТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Резюме

У статті здійснено аналіз нормативно-правового закріплення змін гендерної політики України та Росії від часу розпаду СРСР. Компаративний підхід дозволив виявити та обґрунтувати істотні відмінності у готовності обох країн просуватися на шляху до комплексної імплементації норм гендерної рівності у питаннях сім›ї, статі та сексуальної орієнтації. Доводиться, що просування «традиційних цінностей» як апології патріархальної родини та гомофобії в Росії, і нормативно-правове утвердження цього консервативного курсу, можна вважати маркером процесів дедемократизації та консолідації авторитарного режиму. Натомість, в Україні відстежуємо процес поступової лібералізації норм гендерної культури, що знаходить відображення у розширенні антидискримінаційної нормативно-правової бази, закріпленні культури гендерного паритету та зростанні толерантності до людей з іншою сексуальною орієнтацією. З'ясовано, що особливості еволюції гендерної політики України та Росії є проєкцією загально-політичних процесів, котрі відображають тенденції розширення чи згортання демократичних норм та інститутів, а отже можуть слугувати індикатором трансформації політичних режимів.

Ключові слова: гендерна політика, дискримінація за ознакою статі і сексуальної орієнтації, гомофобія, демократизація, трансформація режимів, авторитарний відкат.

Вступ

Розпад Радянського Союзу стає відправною точкою трансформації політичних систем всіх колишніх його республік. Україна розпочинає свій

шлях незалежності в умовах істотної кореляції своєї траєкторії розвитку із станом та динамікою руху Росії, сила тяжіння якої утримує Україну в орбіті свого впливу ще тривалий час. Спільний політико-інституційний уклад колишніх республік від часів перебудови зазнав різних за інтенсивністю змін, що позначалися і на виробленні нових - релевантних тогочасним викликам - гендерних політик. Етакратичний гендерний порядок Радянського Союзу, що виявляв себе у монопольному впливові держави на регулювання гендерних відносин (сексуальних, наталістських, сімейних тощо), деконструюється як на рівні інституційних відносин, так і на рівні повсякденності. Модель традиційної родини з працюючою матір'ю-доглядальницею (як елемента соціалістичної економіки) та ригористичний морально-етичний канон сексуальності радянського гендерного порядку стрімко лібералізується. Процеси політичної лібералізації та зародження ринкової економіки й конкуренції як змагальної культури в цілому - поза системою економічних відносин - відіграли значиму роль у розширенні громадянських та політичних прав, руйнуванні жорстких соціокультурних обмежень та делегітимації нормотворчої і контрольної функції держави у питаннях сексуальної поведінки, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, шлюбу та інших аспектів особистісного вибору людини. Комплексні виклики, що постали перед державами, відтак потребували нових рішень і дій у всій площині регулювання суспільних відносин, зокрема і у формуванні візії гендерної політики.

Підходи до регулювання гендерних відносин чутливі до режимних характеристик політичної системи та місця емансипативних цінностей в системі ціннісних пріоритетів громадян. Р. Інґлгарт та К. Вельцель у теорії культурної модернізації демонструють, що ставлення до нових гендерних ролей є ключовим компонентом диференціації суспільств на ті, де панують цінності виживання і ті, для яких важливішими є цінності самовираження. Це ставлення, у свою чергу, є індикатором глибинних змін у культурі толерантності та довіри в цілому. Адже міжкультурні варіативності мають обмежений вияв і це дає можливість прослідкувати виразні закономірності між, наприклад, посиленням релігії—з одного боку, та посиленням поваги до влади і авторитету, критичного ставлення до абортів і лідерських амбіцій жінок—з іншого. Тим самим, висновки міжкультурного дослідження цінностей доводять, що підтримка гендерної рівності (у питаннях шлюбу, сім'ї, статі та сексуальної орієнтації) є наслідком широких культурних змін, які трансформують індустріально розвинені суспільства до розбудови демократичних інститутів [1]. Ці висновки дозволяють сформувати аналітичну перспективу нашого дослідження, яка полягає у вивченні тенденцій трансформації політичного режиму України та Росії крізь «гендерну лінзу» - з точки зору політичного вирішення гендерних питань.

Методи дослідження

З огляду на вище зазначене, методологічним підходом нашого дослідження стане порівняльний аналіз процесу трансформації гендерної політики України та Росії. Під гендерною політикою ми розумітимемо комплексні дії держави, скеровані на регулювання гендерних відносин, що відображатиметься в нормативно-правових документах, які легітимують схвалюваний державою гендерний порядок. Визначені тенденції у легітимації певного типу гендерного порядку в обох країнах, дозволять проілюструвати зв'язок між курсом держави на лібералізацію/традиціоналізацію гендерних норм і (де)демократизацією політичного режиму загалом.

Результати дослідження

Межі деконструкції радянської політичної системи та масштаб демократичного реформування політичного режиму, на який готові були піти українські та російські політичні еліти на початку 90-х років, можна побачити вже на рівні декларування фундаментальних норм у своїх конституціях. Нова концепція політичної організації суспільств на засадах розбудови демократичного режиму, помістила у фокус конституційної оптики питання прав людини, що закріплювали широкий спектр андискримінаційних норм, включно з недискримінацією за ознакою статі. І вже на цьому етапі—закладання рамкових положень, країни почали виявляти принципові відмінності. Так Конституція Росії 1993 року у статті 19 фіксувала зобов'язання держави гарантувати рівність прав та свобод людини і громадянина незалежно від *статі*, раси, національності тощо. І хоча далі у цій такі статті зобов'язання держави посилюються доповненням про заборону на будь-які форми обмежень за ознаками соціальної, расової, національної, мовної та релігійної приналежності, все ж статева ознака до цього докладно окресленого переліку не увійшла [2]. Більше за те, цей перелік було викладено у вичерпному формулюванні - без указання на можливість його розширення.

Конституція ж України 1996 натомість залишає відкритим перелік ідентифікаційних ознак, за яким не може бути ані привілеїв, ані обмежень, адже Стаття 24, перераховуючи ознаки (раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання й мови), доповнює їх важливим розширенням - «або іншими ознаками» [3]. Такий підхід спрощує включення не вказаних категорій осіб або груп до сфери дії нових антидискримінаційних положень у чинних законах, що і було здійснено у 2015 році при прийнятті змін до Кодексу законів про працю України, зумовлених необхідністю гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу. Нова редакція статті 2 Кодексу поширювала заборону дискримінації у сфері праці та прямого і непрямого обмеження

прав працівників за ознакою гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД тощо [4]. Тим самим, вже на стадії закладання основ антидискримінаційної політики прослідковуються важливі розбіжності у правових підходах держав, оскільки Україна закладала фундамент більшої відкритості й толерантності до нових норм і цінностей.

Курс на культурну та політичну плюралізацію України та Росії на початку 90-х років підтверджується і лібералізацією законодавства у сфері прав гомосексуальних людей. Обидві держави, щоправда із відстанню у два роки (в Україні у 1991 р., в Росії у 1993 р.), змінили статтю «про мужолозтво» (стаття 121 у Кримінальному кодексі РФСР та 122 у КК УРСР), яка передбачала покарання до 5 років ув'язнення і зчаста застосовувалася як каральний інструмент до політично незручних фігур. Відтепер добровільні сексуальні стосунки за згодою декриміналізовувалися, а відповідальності підлягали тільки насильницькі стосунки між чоловіками. Прикметно, що зазначені зміни хоч і були впроваджені ще у перші роки незалежності, проте у обох країнах це рішення не викликало широкого відгуку серед політиків і їхня мотивація підштовхувалася здебільшого зовнішніми зобов'язаннями в рамках євроінтеграційних процесів та задекларованим курсом на демократизацію політичної системи. Інертність була особливо помітна в Росії, де цей закон ухвалюється на два роки пізніше ніж в Україні й до того ж, репресивні норми радянського закону активно застосовувалися ще у першому півріччі 1992 року, коли за статтею про «мужолозтво» було засуджено 227 людей. І навіть після скасування у 1993 році цієї статті, раніше засуджених за нею не звільнили [5].

На початку нового століття в Україні та Росії інтенсифікується полемічний процес щодо необхідності прийняття адресних законів, якими б забезпечувалася дієвість декларованих конституціями норм статевої рівності. У 2005 році в Україні таки вдається, хоч і шляхом складних компромісів (зокрема в частині вилучення із тексту законодавчого проєкту терміну «гендер»), ухвалити Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Очевидно цьому сприяли ті трансформації політичного режиму, що були наслідком «Помаранчевої революції» та перемоги продемократичного кандидата В. Ющенка на президентських виборах. Цей закон став символічним меседжем Європейському Союзу та іншим західним партнерам, що Україна має серйозні наміри рухатися у бік розбудови паритетної демократії, цілі якої були визначені як пріоритетний напрям у міжнародному праві. Також цей закон проілюстрував, що українське суспільство загалом та його політичні представники пройшли за ці роки великий еволюційний шлях, адже перший законопроєкт щодо забезпечення рівності прав чоловіків і жінок подавався на розгляд ще у 1999 році, але тоді він не мав перспектив бути ухваленим.

В Росії ж законопроєкт «Про державні гарантії прав і свобод чоловіків і жінок і рівних можливостей для їх реалізації», що був прийнятий у першому читанні ще у 2003 році абсолютною більшістю голосів (340 з 352), так і не став законом. Його остаточне ухвалення відкладалося на невизначений час, а за 15 років потому - у 2018 році взагалі було відхилено. У 2016 році було провалено схвалення ще одного знакового законопроєкту - «Про профілактику сімейно-побутового насильства» (№ 1 183 390–6), який хоч і не передбачав належної кримінальної відповідальності за сімейно-побутове насильство, проте містив докладний опис його форм — фізичного, психологічного, сексуального та економічного, та міг стати першим кроком у створенні ефективних механізмів запобігання домашньому насильству та руйнування традицій патріархальної родини. Натомість на початку 2017 року було майже одностайно проголосовано (1 «проти» і 1 «утримався») законопроєкт про декриміналізацію домашнього насильства, згідно з яким з Кримінального кодексу була видалена стаття «Побої» та введена адміністративна відповідальність за побої близьких родичів (у першому його вияві), що підтвердило невипадковість провалу законопроєкту 2016 року та остаточне укріплення цінності авторитарної родини для путінського режиму. У цьому ж році курс Росії на утвердження патерналістської гендерної політики із вираженим акцентом на відновлення традиційної моделі розгляду жінки як об'єкта державної опіки був закріплений Розпорядженням Уряду «Національної стратегії дій в інтересах жінки на 2017-2022 роки» та оновленою версією від 2023 року. І хоча в новій Стратегії були згадані такі форми насильства як переслідування чи домагання на робочому місці, домашнє насильство було мінімалізоване у поданні та віднесено до категорії «соціальних негараздів жінок» [6].

З обранням у 2000 році Володимира Путіна на пост президента Росії спостерігається виразний консервативний поворот у політиці, включно з відмовою від деяких гендерних реформ і прийняття законів, що повертають патріархальний уклад в родинне життя та посилюють репродуктивну роль жінок у суспільстві. Так Концепція демографічного розвитку Російської Федерації на період до 2015 року (2001 р.), Концепція демографічної політики Російської Федерації на період до 2025 року (2007 р.) та Концепція державної сімейної політики (2013 р.) формулюють засади нової демографічної політики, що ґрунтується на потребі зміцнення інституту сім'ї і традиційних сімейних цінностей. До цих цінностей Концепція (2013 р.) відносить цінності шлюбу, який розуміється як зареєстрований державними органами союз чоловіка і жінки, укладений з метою створення родини, народження та (чи) спільного виховання дітей. До пріоритетів державної сімейної політики відносять також і відродження та збереження духовно-моральнісних традицій в сімейних стосунках та вихованні [7]. У загальних положеннях до проєкту цієї Концепції широко і пишномовно говорилося

про те, що «російське православ'я посилює духовний зміст роду та родини», оскільки сім'я не просто соціальна спілка, але «духовний стільник, «мала церква» [8, с. 4]. Таке посилання на російське православ'я і проведення прямої аналогії родини із церквою очевидно вказують на символічне використання політичними елітами цього зв'язку як маркера національної ідентичності [9] та окреслюють ідеальну модель родини патріархального зразка.

«Мала церква» - це чітко артикульована проєкція ієрархічних відносин з патріархом на чолі, в межах якої підпорядкування є частиною природних норм. Законодавчі ж норми, що декриміналізовували домашнє насильство, тепер остаточно укладаються у щільну логіку авторитарної піраміди влади, де влада є атрибутована конкретним суб'єктам. Фактично відбувається редукція еволюційного розвитку влади та її розуміння як структурного феномену (реляційної природи) до силового ресурсу володіння. Власне, авторитарна влада і є глибоко ессенціальна, оскільки її легітимація завжди спирається на принцип аналогії. Надзвичайні повноваження і покору така влада забезпечує через ідею аналогії світського «бога» із сакральним Божеством, і така роль є визначеною долею, кров'ю і провидінням. Джерело продукування істини та центр сили, що диктує свою волю має бути концентрованим в земній проєкції трансцендентного, яка у свою чергу стає моделлю для функціонування безлічі інших влад атрибутивного характеру. У такій моделі влади сім'я стає універсальним інструментом, здатним ретранслювати єдину істину та волю усім суспільним організмом, і насамперед йдеться про її традиційний тип — примусової (авторитарної) сім'ї. Вільгельм Райх ще у 30-40-х роках XX століття доводив, що традиційна сім'я є фабрикою авторитарних ідеологій та консервативних структур, тож сім'я є не тільки механізмом репродуктивного відтворення нації, але й інститутом «продукування» лояльних громадян [10, с. 138-139].

Те, що російська гендерна політика стосовно жінок є елементом ширших авторитарних тенденцій, підтверджує і наступ на права ЛГБТ+ спільноти. Найвиразніше цей наступ проявив себе у 2013 році, коли був прийнятий «Закон про заборону пропаганди нетрадиційної статевої орієнтації серед неповнолітніх». Закон красномовно продемонстрував не тільки свій гомофобний характер, але й став сигналом про закріплення антиліберального та антизахідного курсу російської влади в цілому. Цей сигнал було почуто Європейським судом з прав людини, який дав чітку оцінку даному закону як дискримінаційному і такому, що суперечить цінностям демократії загалом: «ухвалюючи такі закони, влада посилює стигматизацію та упередження і заохочує гомофобію, що є несумісним з поняттями рівності, плюралізму та толерантності, властивими демократичному суспільству» [11]. Проте російську владу вже не могли зупинити жодні рішення, адже курс на ескалацію було вже визначено остаточно. Як було обрано й імідж Росії як держави, що очолює хрестовий похід проти гендерної «лихоманки» Заходу, та позиціонує себе

захисницею «релігійних, культурних та історичних традицій і цінностей» [12, с.7]. Ба більше, як вказується в дослідженні дезінформаційних кампаній про ЛГБТІ+ людей в ЄС, Захід і Європа стають мішенню іноземного впливу, який використовує стратегію експлуатації соціальних проблем, що викликають розбіжності. І хоч російський уряд називається не одним гравцем на цьому поприщі впливу, та все ж його роль визнавалася як ключова ще далеко до повномасштабного вторгнення в Україну — часу, коли всі маски були зірвані, а «русскій мір» концептуально оформився у контр-ідеологію на засадах антизахідних, антиліберальних та антидемократичних цінностей. Тож закон 2022 року [13], який одноголосно підтримали всі 400 присутніх депутатів про заборону «пропаганди нетрадиційних сексуальних стосунків» тепер уже і повнолітніх громадян та заборона діяльності на території РФ «міжнародного громадського руху ЛГБТ», стали лише черговим етапом у закручуванні спіралі авторитаризму.

Проводячи аналітичні паралелі між подіями і процесами, що мали місце в Росії та Україні від часу незалежності, слід пам'ятати і про синхронізацію певних політичних рішень і дій, що мали місце в різні періоди сучасної історії, зокрема у періоди зближення, як от за часів президентства В.Януковича. Авторитарний відкат за каденції четвертого президента виявляв себе, до прикладу, і у спробах заафішувати свою прихильність «традиційним цінностям» за зразком російського сценарію. У жовтні 2012 року Верховна Рада України ухвалила у першому читанні Проект Закону (№ 8711) про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір) [14], який був поданий на розгляд ще у червні 2011 року. Цей законопроект, як і три інших (№10290, № 1155, №10729), подані до парламенту цього ж року просувають один і той самий наратив щодо небезпеки пропаганди гомосексуальності спрямованої на дітей (№8711, №1155 та №10290) чи і загалом моральної шкоди пропаганди гомосексуальних і бісексуальних стосунків усьому населенню (№10729). І, попри те, що ці законопроєкти були подані раніше, ніж прийнятий згаданий вище російський закон, український бум гомофобної законотворчої активності був лише відгомоном хвилі законодавчих ініціатив країни сусіда. Річ у тім, що регіональні закони про заборону «пропаганди гомосексуалізму» в Росії почали впроваджуватися ще від 2006 року, коли вперше депутати рязанської обласної думи ввели штрафи за публічні дії, скеровані на пропаганду гомосексуалізму (мужелозства та лесбійства) серед неповнолітніх. Пізніше цей досвід поширився іншими регіонами, включно із Санкт-Петербургом, де було ухвалено Закон про заборону «пропаганди ЛГБТ» у Санкт-Петербурзі (№ 108-18) [15]. Загалом у 11 регіонах ці норми діяли у тих чи тих формулюваннях.

На відміну від Росії, прийнятий українським парламентом у першому читанні законопроєкт №8711 так ніколи і не став законом. Інші законопроєкти взагалі знімалися з розгляду, не доходячи до голосування у Верховній Раді.

Українські депутати не стали іти врозріз суспільному запиту на зближення з Європою та не пішли на конфронтацію із міжнародними інституціями. Адже і депутати Парламентської асамблеї Ради Європи і Верховний комісар ООН з прав людини, і міжнародна організація Amnesty International звернулися із закликами до Верховної Ради не ухвалювати ці закони з огляду на суперечливість законопроєкту фундаментальним цінностям ліберальної демократії та фундаментальним антидискримінаційним правовим нормам, закріплених у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод тощо. До того ж на кін була поставлена доля рішення Європарламенту щодо лібералізації візового законодавства між Україною та Європою, що відіграло чи не ключову роль у гальмуванні гомофобних ініціатив.

Окремо слід звернути увагу на партійну приналежність ініціаторів згаданих українських законопроєктів. Більшість авторів, як можна було б передбачити, вийшли з лав Комуністичної партії чи Партії регіонів, проте серед групи авторів проєкту закону № 8711 були і представники Блоку «Наша Україна—Народна самооборона» і «Блоку Юлії Тимошенко—Батьківщина». Про таку «репрезентативну» міжфракційну підтримку свідчить і кількість набраних голосів - за нього проголосували аж 289 депутатів. Власне, співпадіння інтересів лівих (проросійських) сил із правоцентричними національними силами лежало у площині «традиційних цінностей», під якими одні розуміли ксенофобську (антиліберальну) вендету та інструмент політичних маніпуляцій, а інші—виклик канонам церкви, інституту сім'ї та нації. Для перших потреба боротьби з нормалізацією гомосексуальності у публічному дискурсі була видом боротьби з ліберальними цінностями західного світу. Це конфлікт закорінений у радянську суміш ксенофобії всіх видів, включно з політичною гомофобією, яка культивується державою в інтересах плекання «гігієни» комуністичної ідеології та протидії шкідливому вірусу розбещених західних демократій. Для других—це боротьба природного проти штучного, норми проти девіації, традиції проти деструктивної інновації. Роль синтетичного клею між позиціями протилежних політичних сторін відіграла церква. Пострадянська клерикалізація лівих та традиційна релігійність правих дозволили з ентузіазмом підтримати заяви представників всіх християнських Церков України, які у 2007 та 2010 роках на спільній Нараді проголосили Декларацію «Про негативне ставлення до гріха гомосексуалізму, його пропагування в суспільстві та спроб легалізації так званих одностатевих шлюбів (реєстрації одностатевих партнерств)» [16]. З метою засвідчити свою спільну позицію щодо дотримання принципів християнської моралі декларанти заявляли: «Як християни ми не ставимося вороже до осіб, які вважають себе гомосексуалістами, але ми категорично проти того, щоб гомосексуальний спосіб життя й поведінка трактувалися як природні, нормальні й корисні для суспільства й особистості. Ми проти того,

щоб гомосексуалізм належав до переліку прав людини, пропагувався, як варіант норми статевого життя, і щоби держава заохочувала своїх громадян до одностатевих сексуальних стосунків через їх зрівняння з традиційним шлюбом» [17].

Як бачимо, церковне трактування небезпеки гомосексуальних стосунків підважує самі основи цивілізаційних досягнень, оскільки декларація прямо вказує на неприйнятність поширення прав людини на людей з гомосексуальною орієнтацією, а прагнення до легалізації одностатевих шлюбів трактується як заохочення до гомосексуальності. Хоча саме додавання до міжнародних прав людини прав ЛГБТІК наприкінці ХХ століття стало другим масштабним інклюзивним розширенням прав людини після включення до них виборчого права жінок. І таке розширення символізувало досягнення сучасного егалітарного плюралізму [18]. Та попри окреслені еволюційні зміни у міжнародному праві, ставлення до гомосексуальності було і залишається однією із небагатьох позицій, щодо якої представники усіх християнських конфесій та деномінацій знаходили спільну мову. Ба більше, навіть в сьогоднішніх умовах позиція православних церков, зокрема і Української Православної Церкви (Православної Церкви України) залишається незмінною, що засвідчує ухвалення нової Декларації Помісного Собору ПЦУ від 27.07.2023 року «Про негативне ставлення до гріха содомії (гомосексуалізму)…» [19].

Власне церква завжди була дуже корисним союзником у боротьбі з тим, що таврувалося як «гендерна ідеологія». А Російська православна церква вже давно очолює цю антигендерну та анти-ЛГБТ кампанію і не лише в Росії. Саме прагнення збереження «традиційних християнських цінностей», під чим зазвичай розуміли захист традиційного шлюбу між чоловіком і жінкою, стало спільним інтересом РПЦ і Ватикану про що відверто у 2011 році заявляв Патріарх Кирило: «Російська Православна Церква і Римо-Католицька Церква вже зараз можуть тісно взаємодіяти в тих сферах, де їхні позиції збігаються, наприклад, захист традиційних християнських цінностей у Європі. . . . [що] може стати основою для подальшого розвитку співпраці з використанням платформ, наданих міжнародними організаціями: ООН, ОБСЄ, органами ЄС» [20]. І у 2016 очільник РПЦ разом із Папою Франциском таки ухвалили резолюцію, де йшлося про важливість оберігання шлюбу від зрівняння його з одностатевими союзами. Прикметно, що російська влада розглядала РПЦ як інструмент не лише внутрішнього вжитку, а використовувала її як важливий канал просування месійної ролі Росії у порятунку європейської цивілізації від загрози виродження фундаментальних її цінностей. Активна робота з розгортанням антигендерних кампаній велася Росією і на політичному, і, навіть, на академічному «фронтах». К.Мосс докладно описав комплекс формальних і неформальних заходів так чи інакше підтримуваних урядом Росії, які організовувалися для зміцнення зв'язків із правими європейськими

політиками, зокрема із Г. Штрахе та М. Ле Пен [21]. І питання засудження та вироблення шляхів протидії гендерній ідеології як базовій цінності ліберальних демократій стояло ключовим на цих заходах.

Проте спроби Росії просунути через УПЦ МП та проросійських політичних і медійних акторів наратив «священої війни» проти просування цінностей гендерного паритету та недискримінації в Україні, поступово зазнавав одну за одною поразки. Гендерна нормативно-правова база в Україні від часу прийняття ключового закону 2005 року поповнилася цілою низкою законів, планів, програм та рекомендацій, реалізація яких покладалася як на центральну вертикаль органів державної влади, так і на органи місцевого самоврядування. Важливим етапом у підтвердженні курсу України на зближення із стандартами Європейського Союзу став Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012 р.). І хоча громадянське суспільство, голосом Коаліції з протидії дискримінації в Україні (об›єднання організацій громадянського суспільства та незалежних експертів), закликало ветувати законопроєкт, який на їхню думку містив «невиправдано обмежений перелік антидискримінаційних ознак» та не запроваджував «створення ефективного механізму захисту від дискримінації» [22], закон таки було введено в дію. Розширений же ним фрейм андискримінаційної риторики було посилено введенням до закону нових українському правовому полю термінів «прямої» і «непрямої дискримінації», «підбурювання до дискримінації», «утиску» і «позитивних дій» [23], що безумовно мало позитивний ефект у становленні відносин недискримінації на всіх рівнях суспільної організації.

Наступні ж редакції цього закону як і прийняття інших законів, значною мірою були обумовлені інтенсифікацією євроінтеграційного процесу загалом та вимогами, які Україна зобов'язалася виконати в межах реалізації Плану дій з візової лібералізації (2010 р.). І вже після Революції Гідності 2014 року Україна переходить до етапу глибоких суспільно-політичних трансформацій, які супроводжувалися реформами, спрямованими на наближення до європейських стандартів та створення більш демократичного суспільства. В цьому контексті гендерні питання стали важливим аспектом реформ і боротьби за гендерну рівність. Так законами України «Про політичні партії» (2013 р.) та «Про місцеві вибори» (2015 р.) вперше закріплювалося гендерне квотування як принцип формування виборчих списків, що передбачав представництво кожної статі у списках не менше 30% від загальної кількості кандидатів. Виборчий кодекс (2019 р.) поширив вимогу гендерного балансу та вдосконалив формулювання щодо гендерного квотування, конкретизувавши принцип представництва чоловіків і жінок у кожній п'ятірці списку - не менше двох кандидатів кожної статі, що піднімає поріг представництва до 40%.

Врешті, у 2018 році Верховна рада ухвалює Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2018 р.) і у червні 2022 році, під час повномасштабного військового вторгнення, ратифікує

Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами - більш відому як Стамбульська конвенція. Ці правові події мають велике значення, оскільки вони закріплюють кримінальну відповідальність за гендерно зумовлене насильство, що має істотно посилити превентивну дію цих норм. Ухвалені законодавчі рішення егалітаризують характер стосунків у родині та нівелюють культивування жіночої покори як норми традиційної родини. Окрім того, ці події є індикатором прийняття українським суспільством цінностей нової гендерної культури, що передбачає усвідомлення неприпустимості використання утиску (в усіх його формах) як засобу упорядкування конфлікту у будь-якій сфері — приватній чи публічній.

Додатковим свідченням радикальної зміни не тільки політичних пріоритетів, але й цінностей українців можуть стати соціологічні дослідження громадської думки в питанні ставлення до ЛГБТК людей. За даними загальнонаціонального опитування, розробленого Національним демократичним інститутом (NDI) в Україні та проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) у січні 2023 року, переконлива більшість опитаних (58%) загалом погодилися з тим, що ЛГБТК люди повинні мати такі самі права, як і решта громадян України, а 56% погодилися з тим, що ЛГБТК люди мають право на реєстрацію цивільних партнерств [21]. Порівняння цих даних із даними попередніх років засвідчує, що українці пройшли стрімкий прогрес менше ніж за 10 років, адже ще у 2016 році лише 33,4% респондентів підтримували повне рівноправ'я всіх людей, не залежно від їхньої сексуальної орієнтації [24]. Тож, очевидно, що війна від початку своєї гібридної фази і тим паче в період повномасштабного вторгнення, стала каталізатором зростання запиту на цінності ліберальної демократії, зокрема цінності толерантності та визнання. Значення цих норм актуалізується для українців не тільки з огляду на протиставлення ціннісних засад української ідентичності ідентичнісним параметрам ворога, але й з огляду на потребу внутрішньої консолідації для ефективної протидії зовнішнім викликам. Проте важливим залишається і значення підтримки й толерації норм ліберальної гендерної культури для укорінення демократії як цінності та політичного інституту.

Висновки

Порівняння процесів формування гендерної політики та особливостей законодавчого закріплення норм, що відображають панівні цінності суспільства та влади стосовно питань гендерної рівності в Україні і Росії дозволили виявити істотні відмінності у готовності обох країн до комплексної імплементації норм гендерної рівності у питаннях сім›ї, статі та сексуальної орієнтації. Просування «традиційних цінностей» як апології патріархальної родини та гомофобії в Росії, і нормативно-правове утвердження цього

консервативного курсу стало елементом авторитарних політик, де традиційній (примусовій) сім'ї відведена не тільки роль репродуктивного відтворення нації, але й продукування лояльного громадянина. Тим самим, можна стверджувати, що есенціалістські, сімейні та гомофобні наративи, як і нормативно-правові дії з їх імплементації в Росії, відіграли ширшу роль ніж бути антитезами ліберальній західній ідеології. Вони стали інструментом консолідації авторитарного режиму. Тобто прагнення політичного режиму визначати гендерний порядок крізь гетеро-патріархальний фокус регулювання статевих відносин та відродження традиційної (примусової) родини стає характерним маркером процесів дедемократизації—авторитар ного відкату.

Натомість, в Україні, попри періоди синхронізації політичних процесів з російськими та наявність внутрішніх клерикальних консервативних впливів, спостерігається процес поступової лібералізації норм гендерної культури, що знаходить відображення у розширенні антидискримінаційної нормативно-правової бази, закріпленні культури гендерного паритету та зростанні толерантності до людей з іншою сексуальною орієнтацією.

Отже гендерна політика обох країн може слугувати демонстративною моделлю для розуміння еволюції політичних режимів України та Росії (їх демократизації чи демократичного відкату - дедемократизації), де інституційні стратегії регулювання гендерних відносин є проєкцією загально-політичних процесів, котрі відображають ціннісні уявлення носіїв влади щодо суспільно-політичного курсу розвитку країни.

Примітка

Стаття підготовлена за матеріалами власної доповіді: «Політика гендерної рівності як індикатор (де)демократизації політичного режиму: на прикладі політико-правових рішень державної влади України та Росії» // Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії : матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності, м. Кропивницький, 16 листопада 2023 року. Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 59-63.

Footnote

The article was prepared based on the materials of his own report: «The policy of gender equality as an indicator of (de)democratization of the political regime: on the example of the political and legal decisions of the state authorities of Ukraine and Russia» // Challenges of tolerance in the conditions of Russian military aggression: materials of the All-Ukrainian Scientific and Discussion Platform, which timed to the International Day of Tolerance, Kropyvnytskyi, November 16, 2023. Kropyvnytskyi: DonDUVS, 2023. P. 59-63. [in Ukrainian].

Список посилань

1. Inglehart, R & C. Welzel. 2005. Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence. New York: Cambridge University Press.
2. Конституция Российской Федерации. Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования от 1 июля 2020 года. URL: *http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm*.
3. Конституція України. Документ 254к/96-ВР, перша редакція — Прийнята 28.06.1996р. URL: *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628#Text*.
4. Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу : Закон України від 12 листопада 2015 року № 785-VIII. URL: *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-19#Text*.
5. Пивоваров Сергій, Спірін Євген. 88 років тому Сталіну доповіли про «шпигунську змову» геїв, і він оголосив їх поза законом. *Бабель*. URL: *https://babel.ua/texts/69767-88-rokiv-tomu-stalinu-dopovili-pro-shpigunsku-zmovu-gejiv-i-vin-ogolosiv-jih-poza-zakonom-zgaduyemo-yak-v-srsr-gomoseksualiv-likuvali-u-psihlikarnyah-a-za-muzholoztvo-sudili-disidentiv-i-chekistiv*.
6. Национальная стратегия действий в интересах женщин на 2023-2030 годы. *Распоряжение Правительства РФ от 29.12.2022 № 4356-р Об утверждении Национальной стратегии действий в интересах женщин на 2023 - 2030 годы.* URL: *https://mintrud.gov.ru/ministry/programms/37/4.*
7. Концепция государственной семейной политики в Российской Федерации на период до 2025 года, утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 25 августа 2014 года N 1618-р. URL: *https://docs.cntd.ru/document/420217344*.
8. Концепция государственной семейной политики Российской Федерации на период до 2025 года (общественный проект):в 3-х частях//Составитель Мизулина Е.Б. и др./ЧАСТЬ 1. Москва, 2013. URL: *https://social-orthodox.info/materials/5_4_kontseptsiya_gosudarstvennoj_semejnoj_politiki.pdf*.
9. Stella, F. and Nartova, N. (2015) Sexual citizenship, nationalism and biopolitics in Putin's Russia. In: Stella, F., Taylor, Y., Reynolds, T. and Rogers, A. (eds.) Sexuality, Citizenship and Belonging: Trans-National and Intersectional Perspectives. Series: Advances in critical diversities

(1). Routledge: London, pp. 24-42. ISBN 9781138805040 DOI: *10.4324/9781315752563*

10. Тукаленко Інна. Гендерні політики. Навчальний посібник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2018. 199 с.
11. Case of Bayev and others v. Russia, Reports of Judgments and Decisions 20/06/2017. *European Court of Human Rights*. URL: *https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22documentcollectionid2%22:[%22JUDGMENTS%22],%22itemid%22:[%22001-174422%22]}*.
12. Cecilia Strand, Jakob Svensson (2021). Disinformation campaigns about LGBTI+ people in the EU and foreign influence. Briefing Requested by the INGE committee. Policy Department, Directorate-General for External Policies. 30 p. URL: *https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/653644/EXPO_BRI(2021)653644_EN.pdf*.
13. О внесении изменений в Федеральный закон «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и отдельные законодательные акты Российской Федерации.Федеральный закон от 05.12.2022 № 478-ФЗ. URL: *http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212050019?index=1&rangeSize=1*.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір). Проект Закону (№ 8711) *https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40734*.
15. О внесении изменений в Закон Санкт-Петербурга «Об административных правонарушениях в Санкт-Петербурге. Закон Санкт-Петербурга (№ 108-18) от 7 марта 2012. URL: http://www.gov.spb.ru:3000/noframe/law?d&nd=537913971&prevDoc=891831166.
16. Лаврик Денис. Гомофобія в Україні: тенденції постмайданного періоду. *Журнал соціальної критики «Спільне»*. URL:*https://commons.com.ua/uk/gomofobiya-v-ukrayini/*.
17. Декларація християнських Церков України «Про негативне ставлення до гріха гомосексуалізму, його пропагування в суспільстві та спроб легалізації так званих одностатевих шлюбів (реєстрації одностатевих партнерств)» від 10 червня 2010 р. URL: *https://docs.ugcc.ua/1144/*.
18. Phillip Ayoub, Kristina Stoeckl (2024). The Global Resistance to LGBTIQ Rights. *The Journal of Democracy.* Volume35. Issue1. Page numbers 59–73.
19. Декларація Помісного Собору Української Православної Церкви (Православної Церкви України) «Про негативне ставлення до гріха содомії (гомосексуалізму), його пропаганди у суспільстві, до гендерної ідеології і так званих одностатевих шлюбів (одностатевих співжиттів)», прийнята на засіданні 27 липня 2023 року. URL:

https://www.pomisna.info/uk/document-post/deklaratsiya-pomisnogo-soboru-upts-ptsu-27-lypnya-2023-r-pro-negatyvne-stavlennya-do-griha-sodomiyi-gomoseksualizmu/.

20. Kevin Moss. Russia as the saviour of European civilization: Gender and the geopolitics of traditional values (Anti-Gender Campaigns in Europe. Roman Kuhar; David Paternotte Publisher: Rowman & Littlefield International, Year: 2017 DOI: *http://dx.doi.org/10.4312/as.24.3.95-96*
21. Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України : Загальнонаціональне телефонне опитування 4 - 16 січня, 2023 р. NDI, КМІС. URL: *https://www.ndi.org/sites/default/files/January_2023_Ukraine_wartime_survey_UKR.pdf*.
22. Правозахисники збирають підписи для ветування Закону «Про засади запобігання та протидії дискримінації». *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: *https://www.helsinki.org.ua/articles/pravozahysnyky-zbyrayut-pidpysy-dlya-vetuvannya-zakonu-pro-zasady-zapobihannya-ta-protydiji-dyskryminatsiji/* .
23. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні, перша редакція : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI, URL: *https://ips.ligazakon.net/document/t125207?an=1&ed=0000_00_00*.
24. Сприйняття ЛГБТ людей та їх прав в Україні: травень 2022 року. Аналітичний звіт. URL: *https://gay.org.ua/publications/AReport_NashSvit_May2022.pdf*.

References:

1. Inglehart, R & C. Welzel. 2005. Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence. New York: Cambridge University Press.
2. Constitution of the Russian Federation. Adopted by a national vote on December 12, 1993, with amendments approved during a nationwide vote on July 1, 2020. URL: *http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm*. [in Russian].
3. Constitution of Ukraine. Document 254k/96-VR, first edition — Adopted on June 28, 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628#Text. [in Ukrainian].
4. On amending the Code of Labor Laws of Ukraine regarding the harmonization of legislation in the field of prevention and countering discrimination with the law of the European Union: Law of Ukraine dated November 12, 2015 No. 785-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-19#Text. [in Ukrainian].
5. Serhiy Pyvovarov, Evgeny Spirin. (2021). 88 years ago, Stalin was tipped off about a gay «espionage plot» and outlawed them. Babel. URL: *https://babel.ua/texts/69767-88-rokiv-tomu-stalinu-dopovili-pro-*

shpigunsku-zmovu-gejiv-i-vin-ogolosiv-jih-poza-zakonom-zgaduyemo-yak-v-srsr-gomoseksualiv-likuvali-u-psihlikarnyah-a-za-muzholoztvo-sudili-disidentiv-i-chekistiv. [in Ukrainian].

6. National strategy of actions in the interests of women for 2023-2030. Order of the Government of the Russian Federation dated 29.12.2022 No. 4356-r On the approval of the National Strategy of Actions in the Interest of Women for 2023 - 2030. URL: *https://mintrud.gov.ru/ministry/programms/37/4. [in Russian].*
7. The concept of the state family policy in the Russian Federation for the period until 2025, approved by the order of the Government of the Russian Federation dated August 25, 2014 N 1618. URL: *https://docs.cntd.ru/document/420217344*. [in Russian].
8. The concept of the state family policy of the Russian Federation for the period until 2025 (public project): in 3 parts//Compiled by Myzulyna E.B. et al./PART 1.–M., 2013. URL: *https://social-orthodox.info/materials/5_4_kontseptsiya_gosudarstvennoj_semejnoj_politiki.pdf*. [in Russian].
9. Stella, F. and Nartova, N. (2015) Sexual citizenship, nationalism and biopolitics in Putin's Russia. In: Stella, F., Taylor, Y., Reynolds, T. and Rogers, A. (eds.) Sexuality, Citizenship and Belonging: Trans-National and Intersectional Perspectives. Series: Advances in critical diversities (1). Routledge: London, pp. 24-42. ISBN 9781138805040 DOI: *10.4324/9781315752563*
10. Inna Tukalenko. (2018). Gender policies. Tutorial. Kyiv: VOC «Kyiv University», 199 p. [in Ukrainian].
11. Case of Bayev and others v. Russia, Reports of Judgments and Decisions 20/06/2017. *European Court of Human Rights*. URL: *https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22documentcollectionid2%22:[%22JUDGMENTS%22],%22itemid%22:[%22001-174422%22]}*.
12. Cecilia Strand, Jakob Svensson (2021). Disinformation campaigns about LGBTI+ people in the EU and foreign influence. Briefing Requested by the INGE committee. Policy Department, Directorate-General for External Policies. 30 p. URL: *https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/653644/EXPO_BRI(2021)653644_EN.pdf*.
13. On Amendments to the Federal Law «On Information, Information Technologies and Information Protection» and Certain Legislative Acts of the Russian Federation.Federal Law No. 478-FZ of 05.12.2022. URL: *http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212050019?index=1&rangeSize=1*. [in Russian].
14. On making changes to some legislative acts (regarding the protection of children's rights to a safe information space). Draft Law (No. 8711) *https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40734*. [in Ukrainian].

15. On making changes to the St. Petersburg Law «On Administrative Offenses in St. Petersburg. Law of St. Petersburg (No. 108-18) dated March 7, 2012. URL: http://www.gov.spb.ru:3000/noframe/law?d&nd=537913971&prevDoc=891831166. [in Russian].
16. Lavryk Denys. (2015). Homophobia in Ukraine: trends of the post-Maidan period. The 'Commons' journal of social criticism. URL:*https://commons.com.ua/uk/gomofobiya-v-ukrayini/*.[in Ukrainian].
17. Declaration of the Christian Churches of Ukraine «On the negative attitude towards the sin of homosexuality, its promotion in society and attempts to legalize so-called same-sex marriages (registration of same-sex partnerships)» dated June 10, 2010. URL: *https://docs.ugcc.ua/1144/*.[in Ukrainian].
18. Phillip Ayoub, Kristina Stoeckl (2024). The Global Resistance to LGBTIQ Rights. *The Journal of Democracy.* Volume35. Issue1. Page numbers 59–73.
19. Declaration of the Local Council of the Ukrainian Orthodox Church (Orthodox Church of Ukraine) «On a negative attitude to the sin of sodomy (homosexuality), its propaganda in society, to gender ideology and so-called same-sex marriages (same-sex cohabitation)», adopted at a meeting on July 27, 2023. URL: *https://www.pomisna.info/uk/document-post/deklaratsiya-pomisnogo-soboru-upts-ptsu-27-lypnya-2023-r-pro-negatyvne-stavlennya-do-griha-sodomiyi-gomoseksualizmu/*.[in Ukrainian].
20. Kevin Moss. Russia as the saviour of European civilization: Gender and the geopolitics of traditional values (Anti-Gender Campaigns in Europe. Roman Kuhar; David Paternotte Publisher: Rowman & Littlefield International, Year: 2017 DOI: *http://dx.doi.org/10.4312/as.24.3.95-96*
21. Opportunities and obstacles on the way to the democratic transition of Ukraine: Nationwide telephone survey January 4 - 16, 2023. NDI, KMIS. URL: *https://www.ndi.org/sites/default/files/January_2023_Ukraine_wartime_survey_UKR.pdf*. [in Ukrainian].
22. Human rights activists are collecting signatures to veto the Law «On Principles of Preventing and Countering Discrimination.» *Ukrainian Helsinki Union for Human Rights.* URL: *https://www.helsinki.org.ua/articles/pravozahysnyky-zbyrayut-pidpysy-dlya-vetuvannya-zakonu-pro-zasady-zapobihannya-ta-protydiji-dyskryminatsiji/* . [in Ukrainian].
23. On the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine, first edition: Law of Ukraine dated 06.09.2012 No. 5207-VI. URL: *https://ips.ligazakon.net/document/t125207?an=1&ed=0000_00_00*. [in Ukrainian].
24. Perception of LGBT people and their rights in Ukraine: May 2022. Analytical report. URL: *https://gay.org.ua/publications/AReport_NashSvit_May2022.pdf*. [in Ukrainian].

UDC 321.6/7+342.7 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.344-361

Inna Tukalenko
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0003-4169-6457
e-mail: innet@online.ua

GENDER POLICY IN UKRAINE AND RUSSIA AS AN INDICATOR OF POLITICAL REGIME TRANSFORMATION

Abstract

The article analyses the legal framework for changes in gender policy in Ukraine and Russia since the collapse of the USSR. A comparative approach reveals and explains significant differences in the readiness of the two countries to move towards comprehensive implementation of gender equality norms in the areas of family, gender and sexual orientation. It proves that the promotion of 'traditional values' as an apology for the patriarchal family and homophobia in Russia, and the legal entrenchment of this conservative course, is a marker of the processes of de-democratisation and consolidation of the authoritarian regime. In Ukraine, on the other hand, we trace the process of gradual liberalisation of gender culture, which is reflected in the expansion of the anti-discrimination legal framework, the consolidation of a culture of gender parity, and the growth of tolerance towards people of different sexual orientations. It is established that the peculiarities of the evolution of gender policy in Ukraine and Russia are a projection of general political processes that reflect trends in the expansion or curtailment of democratic norms and institutions, and therefore can serve as an indicator of the transformation of political regimes.

Keywords: gender politics, gender and sexual orientation discrimination, homophobia, democratisation, regime transformation, authoritarian rollback.

Стаття надійшла до редакції 28.03.24

© Тукаленко І. А., 2024

УДК 316:321 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.362-370

Баштанник Оксана Віталіївна
Національний технічний університет "Дніпровська політехніка"
(м. Дніпро, Україна)
https://orcid.org/00000-0003-4067-3261
e-mail: Bashtannyk.o.v@nmu.one

Горкава Владислава Володимирівна
Національний технічний університет "Дніпровська політехніка"
(м. Дніпро, Україна)
https://orcid.org/0009-0004-5618-0298
e-mail: horkava.v.v@nmu.one

ФЕМІНІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ: ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ЖІНОК ПОЛІТИЦІ ТА В ІНСТИТУЦІЯХ ВЛАДИ

Резюме

У статті обґрунтовується, що питання ґендерної рівності завжди було актуальним для світу, це стосується усіх сфер життя людства. Але особливого значення набуває політична сфера - як в ній розвивається ґендерна рівність, що собою уявляє, які завдання та мету перед собою ставить, з якими викликами стикається. Загальноприйнятою на сьогодні нормою є положення про рівноправність жінок та чоловіків щодо правил участі у різноманітних політичних процесах. Втім, емпіричний досвід показує, що у жінок набагато менше реальних можливостей для цього, відтак аспекти подолання цієї проблеми будуть основним об'єктом нашого дослідження. Війна в Україні ставить нові виклики, пов'язані з реалізацією як активного, так і пасивного виборчого права. Метою статті є дослідження ролі жінок у сучасному політичному процесі та функціонуванні владних інституцій на основі ґендерного підходу до аналізу політичних інститутів.

В результаті дослідження обґрунтовано, що політичний дискурс про місце індивідуальних ідентичностей серед інституціоналізованих

практик соціально-політичної взаємодії може трансформувати інституційну структуру політичної системи, включно з переосмисленням ролі держави у ній та у просторі міжнародної політики загалом. Забезпечення ґендерної рівності для активної участі в різноманітних політичних інституціях (громадських організацій чи органів влади) є одним із типових різновидів свідчення демократизації політичної системи. Сучасний відносно позитивний стан справ у площині досліджуваної проблематики не зменшує її загальну значимість на сьогодні, а зростаюче число емпіричних розвідок в Україні та світі сприяло формуванню окремого напряму досліджень - феміністичного інституціоналізму, що розвивається в рамках світоглядно-методологічних орієнтирів нового інституціоналізму політичної науки.

Ключові слова: інститут, інституціоналізм, фемінізм, ґендер, влада, політика, аналіз.

Вступ

Дотримання принципу ґендерної рівності щодо загальної організації участі у політичних процесах є одним з елементів реалізації демократичного врядування. *Загальноприйнятою на сьогодні нормою є положення про рівноправність жінок та чоловіків щодо правил участі у політичному житті в цілому*. Питання ґендерної рівності загалом стає все більш актуальним для світу, стосується усіх сфер життя людства. *Втім, емпіричний досвід показує, що у жінок набагато менше реальних можливостей для цього*—і шляхи подолання даної проблеми для України будуть основним об'єктом нашого дослідження.

Метою статті є дослідження ролі жінок у сучасному політичному процесі та функціонуванні владних інституцій на основі застосування феміністичного підходу до аналізу політичних інститутів.

Методи дослідження

В основу методології реалізації даного дослідження було покладено теорію ґендеру та інституціональний аналіз, що базуються на ідеології фемінізму та методології інституціоналізму політичної науки. Також, використовувалися такі типові для політологічних наукових розробок загальнонаукові принципи дослідження, як історичний, системний та ін. Окрім цього, було застосовано такі загальнотеоретичні методи дослідження, характерні для суспільних наук, як аналіз, порівняння та ін.

Результати дослідження

Для початку аналізу коротко звернемося до історії формування проблеми. "Суспільні зміни, пов'язані з розвитком капіталістичного виробництва, урбанізацією і демократизації в країнах Європи і Північної Америки на межі XIX–XX ст., стали вирішальними для трансформації суспільних поглядів на ґендерну рівність, зокрема щодо політичних і громадянських

прав жінок і набула поширення відповідна ідеологія, що отримала назву феміністичної" [1, с. 14]. Ще більш реальний прогрес у цьому спрямуванні реалізувався після Другої світової війни, коли на засіданні Генеральної Асамблеї ООН було затверджено Загальну декларацію прав людини. "Вона поклала основу для створення і розвитку світового законодавства про рівні права і можливості жінок і чоловіків, а також про усунення всіх видів і форм дискримінації людства" [1, с. 7]. Так, наприклад, у ст. 21 Декларації було закріплено наступне: 1) Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільнообраних представників; 2) Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні [2, с. 2]. Але на жаль, станом на 2024 р. не всі країни світу змогли дійти до ґендерної рівності, зокрема і в політиці. Так, за даними Global Gender Gap Report 2023 р. з'ясовується, що ґендерний розрив у світі подолано на 68,4%. Це на 0,3% більше, ніж минулого року (68,1%), а отже прогрес є. Утім, за такої швидкості повний паритет між чоловіками й жінками у світі буде досягнуто лише у 2154 р. (за умови, що ґендерна різниця буде нівелюватися з однаковою швидкістю щороку) [3, с.5].

Щодо сфери політики то ґендерні розриви у політичному лідерстві: як і у випадку з представництвом жінок на керівних посадах у бізнесі, ґендерні розриви у політичному лідерстві продовжують зберігатися. Незважаючи на те, що кількість жінок, які обіймають політичні керівні посади в усьому світі, зросла, досягнення ґендерного паритету залишається віддаленою метою, а регіональні диспропорції є значними. Станом на 31 грудня 2022 р. приблизно 27,9% населення світу, що еквівалентно 2,12 мільярда людей, проживає в країнах, де на чолі держави стоїть жінка. Хоча цей показник зазнав стагнації в період з 2013 по 2021 р., у 2022 р. спостерігалося його значне зростання. Ще одна нещодавня позитивна тенденція спостерігається щодо частки жінок у парламентах. У 2013 р. лише 18,7% членів парламентів у світі були жінками серед 76 країн, щодо яких є достовірні дані. До 2022 р. ця цифра стабільно зросла до 22,9%. Значних успіхів також було досягнуто в плані представництва жінок в органах місцевого самоврядування в усьому світі. Зі 117 країн, за якими є дані з 2017 р., 18 країн, зокрема Болівія (50,4%), Індія (44,4%) та Франція (42,3%), досягли представництва жінок у місцевому самоврядуванні на рівні понад 40% [3].

Окремо виділимо ситуацію в Україні. В нашій країні від часів набуття Незалежності проблематиці встановлення гендерного паритету загалом приділялася достатньо велика увага. "Для ілюстрації реалізації дотримання принципу ґендерної рівності у національному парламенті можливо розглянути відсоток кількості жінок у ньому: від 3% (або 13 осіб) у 1990 р. (I скликання), 12% жінок (або 51 особа) у 2014 р. (VIII скликання) до 20,6% (87 з 423 нардепів) у 2019 р. (IX скликання)" [4]. Все це стало можливим завдяки послідовній активності громадянських організацій щодо прийняття

органами влади необхідних для пострадянської держави змін у законодавстві. Важливим кроком у формуванні ґендерного законодавства стало прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. та Указу Президента «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 26 липня 2005 р. [4].

Однак, у загальній проблемі забезпечення гендерної рівності в сучасному українському суспільстві та політичній сфері його функціонування все ще залишаються аспекти, які потребують додаткових змін. "Для цього необхідно переглянути принципи, на яких працює Апарат Верховної Ради і сам парламент, перейти до ухвалення ґендерно-орієнтованих законопроектів, формувати парламентські Комітети та уряд України таким чином, щоб жінки на рівні з чоловіками ухвалювали ключові рішення" [5]. В контексті нашого дослідження відмітимо також коментар стосовно ймовірних проблем у реалізації цього завдання голови громадської організації «Ліга захисту прав жінок «Гармонія рівних» О. Голуб: «Ухвалений виборчий кодекс (впровадження 40% квоти—ред.) також передбачає голосування за відкритими списками. Квоти ж краще працюють у системі з закритими списками. Ми не можемо сказати, що якщо квота 40%, то й жінок в Раді буде 40%» [6],—зазначила експертка.

Окремо звернемо увагу на ґендерну рівність за час війни. Війна ставить нові виклики, пов'язані з реалізацією як активного, так і пасивного виборчого права. Сотні тисяч жінок вимушено перебувають за кордоном, і частина з них не повернеться до повоєнних виборів. Ця категорія виборців має отримати можливість голосувати за кордоном шляхом внесення змін до виборчого законодавства та врегулювання питань адміністрування виборів. Ті жінки, які повернуться, не зможуть реалізувати своє пасивне виборче право—за законом, балотуватися до парламенту можуть лише громадяни, які проживають в Україні не менше п'яти років і протягом цього терміну перебували за кордоном не більше 90 днів поспіль. Щоб усунути цей недолік, потрібно внести зміни до Виборчого кодексу й розширити перелік виняткових випадків, які не вважатимуться порушеннями виборчого законодавства [7].

Як зауважив віце-спікер Верховної Ради України О. Корнієнко, після війни жінки в Україні отримають більше можливостей для активної участі у політичному житті країни. «Повоєнна Україна—це і про збільшення можливостей для жінок займатися політикою. Зокрема, багато хто повернеться з-за кордону та привезе із собою новий досвід і, сподіваємося, активну лідерську позицію. В нас є унікальний шанс залучити їх в політичне та суспільне життя країни» [8]. При цьому, народна депутатка України (Європейська солідарність) І. Геращенко переконана, що готуватися до поствоєнних виборів потрібно вже зараз. Серед майбутніх викликів вона назвала виборчий реєстр, який не відповідає демографічній ситуації, і

гарантування можливостей проголосувати внутрішньо переміщеним особам, зокрема жінкам: «Поствоєнний парламент матиме нове обличчя — його будуть представляти військові та волонтери й волонтерки» [8]. Своєю чергою, голова партії «Слуга народу» О. Шуляк відзначила, що її партія має 2500 жінок-місцевих депутаток. 301 жінка очолює фракції. Декілька десятків жінок очолюють територіальні громади. «Ми шукаємо спільне рішення про те, як повинні працювати ґендерні квоти. Ми аналізуємо досвід виборів 2020 р., щоб уникнути зловживань», — зауважила О. Шуляк [8].

Втім, сучасний відносно позитивний стан справ у площині досліджуваної проблематики не зменшує її загальну значимість на сьогодні, а зростаюче число емпіричних розвідок в Україні та світі сприяло формуванню окремого напряму наукових досліджень - феміністичного інституціоналізму, що розвивається в рамках світоглядно-методологічних орієнтирів нового інституціоналізму політичної науки. З метою визначення того, як усталені практики інституціоналізованої соціально-політичної взаємодії впливають на визначення стратегій поведінки політичних акторів, їх мотивацію задовольняти власні інтереси в рамках певних соціально сформованих конвенцій щодо власної та групової ідентичності та як вони впливають на функціонування макроструктури. на довгостроковому вимірі ми вирішили проаналізувати ґендерні критерії.

Ґендер присутній у процесах, практиках, образах та ідеологіях, а також у розподілі влади в установах. Ґендерні відносини відбуваються на різних інституційних рівнях, починаючи від конструювання образів, символів та ідеологій, які виправдовують, пояснюють і легітимізують інституції та їхні ґендерні моделі ієрархії та виключення [9, p. 567-568]. Як приклад інституційних механізмів реалізації та забезпечення ґендерної політики дослідники можуть визначити проблеми та напрями елементарного стратегічного бачення переваг ґендерної політики у забезпеченні рівних прав і можливостей жінок і чоловіків [10, с. 34]. У цьому сенсі можна зауважити, що соціальні та політичні інститути також діють як чинники поведінки, легітимізуючи стандарти, які ідентифікують політичних акторів на основі ґендерних відмінностей у їхньому інституційному статусі — чи можуть вони та якою мірою брати участь у політичному процесі (і все ще в той час як обираючи жінку главою держави чи уряду, ЗМІ наголошують на її статі, а не, наприклад, на освіті). Як підкреслюють сучасні іноземні вчені, жіночі рухи, формальні та неформальні інститути, конкретні історичні прецеденти та міжнародний тиск можуть відігравати певну роль у визначенні того, як і чи розвивається та змінюється феміністичне управління [11, p. 38].

Для розвинутих країн дискурс ґендерної рівності є символом відданості демократичним цінностям і прагнення увійти до кола цих країн призводить до необхідності політичної трансформації, але, як зазначає А.А. Грушева та І.Г. Канцур, навіть серед науковців можлива полеміка щодо того,

що питання ґендерної рівності в демократичній державній системі України нав'язуються нам із західного суспільства та є штучно надуманими [10, с. 30]. Втім, як відзначає у комплексному дослідженні феномену ґендерної рівності І.О. Грицай, "посилення ролі громадських організацій, що займаються питанням реалізації принципу ґендерної рівності, відбувається одночасно з підвищенням ґендерної чутливості неурядового сектору загалом" [12, с. 451]. Аналізуючи, як може виглядати феміністичний історичний інституціоналізм аналізу переходу до демократії, Г. Вейлен робить висновок, що один із потенційно найважливіших внесків цього типу теорії полягає в тому, що вона може допомогти зрозуміти, наскільки позитивні ґендерні зміни, такі як покращення в жіноче описове та субстантивне уявлення, може відбуватися [13].

Висновки

Дослідження проблем політизації ідентичності, що є характерною для дискусії щодо можливостей участі її представників у політичному процесі сприяє трансформації інституційної структури політичної системи, включно з переосмисленням ролі держави у ній та у просторі міжнародної політики загалом. Сприяння дотриманню гендерного паритету як однієї із основ участі у функціонуванні інституцій (громадських організацій чи органів влади) є одним із типових різновидів свідчення демократизації політичної системи. На сьогодні в цьому аспекті Україна все ще стикається із негативними тенденціями, які пов'язані із застарілими (властивими для пострадянського суспільно-політичного устрою) та новітніми викликами (особливо пов'язаних із військовими діями), і ця предметна сфера потребує подальшого поглибленого дослідження. Проте, експерти, громадські лідери та політичні діячі все ж висловлюють досить позитивні очікування щодо майбутнього розвитку ситуації стосовно утвердження ґендерної рівності в Україні, оскільки масштабні кризи часто є водночас рушійними силами прогресу.

Список посилань

1. Білинська М.М., Гонюкова Л.В., Воронько Л.О. та ін. Ґендерна політика в системі державного управління: підручник. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. 132 С.
2. Історія Загальної декларації прав людини. UNDP. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/istoriya-zahalnoyi-deklaratsiyi-prav-lyudyny (дата звернення: 10.02.2024).
3. Global Gender Gap Report 2023. World Economic Forum. URL: https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023/digest/#:~:text=The%20global%20gender%20gap%20score,compared%20to%20last%20year%27s%20edition (дата звернення: 10.02.2024).

4. Врахування ґендерних аспектів у формуванні законодавства України. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7596 (дата звернення: 17.02.2024).
5. Чи стане Парламент прикладом для покоління рівності? (Спільна стаття Дафіни Ґерчевої, Постійної представниці Програми розвитку ООН в Україні та Заступниці Голови Верховної Ради України Олени Кондратюк). Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua/print/198765.html (дата звернення: 17.02.2024).
6. Жіноче питання в Раді. Як ґендерні квоти змінять парламент? - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: *https://www.bbc.com/ukrainian/features-48637941* (дата звернення: 17.02.2024).
7. Ґендерна рівність за час війни: здобутки та необхідні зміни. Громадський рух ЧЕСНО. URL: https://www.chesno.org/post/5879/ (дата звернення: 02.03.2024).
8. Українські жінки у політиці: виклики та можливості нових повоєнних реалій—Новини—Український Жіночий Конгрес—офіційний сайт. Український Жіночий Конгрес—офіційний сайт. URL: *https://womenua.today/news/ukrayinski-zhinky-u-polityts i-vyklyky-ta-mozhlyvosti-novyh-povoyennyh-realij/ (дата звернення: 02.03.2024).*
9. Acker J. Gendered Institutions: From Sex Roles to Gendered Institutions. Contemporary Sociology. 1992. № 21(5). P. 565-569.
10. Грушева А., Канцур І. Управлінські аспекти ґендерної політики в Україні: інституційні механізми регулювання. Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Економічні науки. № 1 (12). Червень 2019. С. 29-36.
11. Guido, L., Walsh, L., & Banaszak, L. A. Understanding feminist governance through feminist institutionalism: An overview. In Handbook of Feminist Governance. Edward Elgar Publishing Ltd. 2023. pp. 38-50.
12. Грицай І.О. Механізм забезпечення принципу ґендерної рівності: теорія та практика: монографія. Київ: «Хай-Тек Прес», 2018. 560 с.
13. Waylen G. What Can Historical Institutionalism Offer Feminist Institutionalists? ResearchGate. URL: *https://www.researchgate.net/publication/228388907_What_Can_ Historical_Institutionalism_Offer_Feminist_Institutionalists* (дата звернення: 16.03.2024).

References

1. Bilynska, M.M., Honiukova, L.V., Voronko, L.O. and others. (2011). *Gender policy in the public administration system: a textbook*. Printing world. [in Ukrainian].

2. History of the Universal Declaration of Human Rights. (12 November 2018). *UNDP*. URL: *https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/istoriya-zahalnoyi-deklaratsiyi-prav-lyudyny* [in Ukrainian].
3. Global Gender Gap Report 2023. (20 June 2023). *World Economic Forum*. URL: *https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023/digest/*
4. Consideration of gender aspects in the formation of legislation of Ukraine. (date of access: *17.02.2024*). *Ministry of Justice of Ukraine*. URL: *https://minjust.gov.ua/m/str_7596* [in Ukrainian].
5. Will the Parliament become an example for a generation of equality? Joint article by Dafina Gercheva, Permanent Representative of the United Nations Development Program in Ukraine and Olena Kondratiuk, Deputy Speaker of the Verkhovna Rada of Ukraine. (24 October 2020). *The official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: *https://www.rada.gov.ua/print/198765.html* [in Ukrainian].
6. Women's issue in the Council. How will gender quotas change parliament? (13 July 2019). *BBC News Ukraine*. URL: *https://www.bbc.com/ukrainian/features-48637941* [in Ukrainian].
7. Gender Equality in Wartime: Gains and Changes Needed. (20 February 2023). *Public movement HONESTLY*. URL: *https://www.chesno.org/post/5879/* [in Ukrainian].
8. Ukrainian women in politics: challenges and opportunities of new post-war realities. (22 November 2023). *Women's Congress - official website*. URL: *https://womenua.today/news/ukrayinski-zhinky-u-politytsi-vyklyky-ta-mozhlyvosti-novyh-povoyennyh-realij/* [in Ukrainian].
9. Acker, J. (1992). Gendered Institutions: From Sex Roles to Gendered Institutions. *Contemporary Sociology*, (21(5)), 565-569.
10. Hrusheva, A. & Kantsur, I. (2019). Administrative aspects of gender policy in Ukraine: institutional mechanisms of regulation. *Scientific Bulletin of MNU named after V.O. Sukhomlynskyi. Economic sciences*, (1(12)), 29-36. [in Ukrainian].
11. Guido, L., Walsh, L., & Banaszak, L. A. (2023). Understanding feminist governance through feminist institutionalism: An overview. In *Handbook of Feminist Governance* (pp. 38-50). Edward Elgar Publishing Ltd.
12. Hrytsai, I.O. (2018). *The mechanism for ensuring the principle of gender equality: theory and practice: monograph*. «Hi-Tech Press». [in Ukrainian].
13. Waylen G. (May 2009). What Can Historical Institutionalism Offer Feminist Institutionalists? *ResearchGate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/228388907_What_Can_Historical_Institutionalism_Offer_Feminist_Institutionalists

UDC 316:321 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.362-370

Oksana Bashtannyk
Dnipro University of Technology (Dnipro, Ukraine)
https://orcid.org/00000-0003-4067-3261
e-mail: Bashtannyk.o.v@nmu.one

Vladyslava Horkava
Dnipro University of Technology (Dnipro, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0004-5618-0298
e-mail: horkava.v.v@nmu.one

FEMINIST ANALYSIS OF THE FUNCTIONING PECULIARITIES OF POLITICAL INSTITUTIONS: A STUDY OF THE ROLE OF WOMEN IN POLITICS AND IN GOVERNMENT INSTITUTIONS

Abstract

The article substantiates that the issue of gender equality has always been relevant for the world, it concerns all spheres of human life. But the political sphere acquires special importance—how gender equality develops in it, what it imagines, what tasks and goals it sets before itself, what challenges it faces. According to international standards, men and women have equal rights to full participation in all aspects of the political process. However, in practice, it is much more difficult for women to fully enjoy these rights and the war in Ukraine poses new important challenges related to the implementation of both active and passive suffrage. The purpose of the article is to study the role of women in the modern political process and the functioning of power institutions based on the application of a gender approach to the analysis of political institutions.

As a result of the research, it is substantiated that the political discourse about the place of individual identities among institutionalized practices of social and political interaction can transform institutional framework of the political system and to determine the status of the state as a key institution in the political system of the society and an actor in international politics. Ensuring gender equality for the active participation in various political institutions (from NGOs to political parties and state authorities) is one of the typical types of evidence of the political system democratization. The growing number of empirical investigations in Ukraine and the world contributed to the formation of a separate direction of scientific research—feminist institutionalism, which develops within the framework of the worldview and methodological guidelines of the new institutionalism of political science.

Keywords: institution, institutionalism, feminism, gender, power, politics, analysis.

Стаття надійшла до редакції 05.04.24

© Баштанник О.В., Горкава В.В., 2024

УДК 327.7 + 341.215.2 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.371-382

Тараненко Ганна Геннадіївна

Національний університет «Києво-Могилянська академія» (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/0000-0003-2588-4941

e-mail: taranenkoann@yahoo.com

КОГНІТИВНА БЕЗПЕКА ЯК ВИМІР РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Резюме

Когнітивна безпека є важливим виміром національної та міжнародної безпеки. В умовах триваючої російської агресії проти України нагальною є конкретизація виміру когнітивної безпеки в цьому протистоянні. З метою схарактеризувати когнітивну безпеку як вимір російсько-української війни був використаний метод кейс-стаді.

Як результат, можна стверджувати, що когнітивна безпека є істотним виміром триваючої російсько-української війни. Когнітивна війна спрямована на вплив на свідомість людини, зокрема, на здатність раціоналізувати, критично мислити та приймати відповідні рішення. У когнітивній війні мета — це завоювання сердець і умів людей. Отже, метою когнітивної безпеки є забезпечення розвитку стійкості до шкідливих і зловмисних інформаційних та психологічних впливів.

Щодо тенденцій розвитку когнітивної безпеки, когнітивна війна широко використовується різними суб'єктами у глобальних масштабах. Широкомасштабне використання засобів когнітивної війни може призвести до загальносуспільного розколу громадської думки та викликів функціонування державних установ. Висловлюються пропозиції щодо того, щоб до п'яти вимірів ведення бойових дій, визнаних країнами НАТО (земля, море, повітря, космос і кіберпростір), додати шосту сферу — когнітивну.

Можна зробити висновок, що у російсько-українській війні використовуються такі засоби когнітивної війни, як широке використання дезінформації та пропаганди, зловмисних наративів та відповідних контрнаративів, спрямованих на внутрішню та міжнародну аудиторію. Україна активно протидіє негативним когнітивним впливам росії за

допомогою заходів з боку державної влади, високої соціальної активності громадян та динамічної співпраці з партнерами та союзниками.

Ключові слова: когнітивна безпека, Україна, російсько-українська війна, дезінформація, демократія, НАТО, міжнародна безпека.

Вступ

Когнітивна безпека є важливим виміром національної та міжнародної безпеки. Вона визначається як людський вимір міжнародної безпеки, який надзвичайно важливо забезпечити в нинішній архітектурі міжнародної безпеки. Когнітивна безпека стосується практик і методів, спрямованих на захист від засобів соціальної інженерії — навмисних і ненавмисних маніпуляцій, а також порушень механізмів пізнання та формування сенсів [1, с.1]. Когнітивна безпека в кібербезпеці зазвичай відноситься до застосування технологій штучного інтелекту (ШІ) і машинного навчання, які моделюються на основі людського пізнання для виявлення загроз безпеці [1, с. 1]. Дослідження когнітивної безпеки є міждисциплінарними і базуються на напрацюваннях у сферах створення смислів, пам'яті, нейронаук, активного умовиводу, аналізу розвідки і контррозвідки, обману та контробману, управління знаннями, педагогіки та інших галузей [1, с. 1]. При цьому когніція (пізнання) - це розумова дія або процес отримання знань і розуміння за допомогою думки, досвіду та почуттів [2, с. 269]. Когніція пов'язана з такими процесами, як увага, формування знань, пам'ять та оперативна пам'ять, судження та оцінка, розуміння та продукування мови, міркування та обчислення, вирішення проблем та прийняття рішень [2, с. 269].

Термін «когнітивна безпека» з'явився відносно недавно. Когнітивна безпека визначається як концептуальна парадигма, яка охоплює заходи та стратегії захисту когнітивних процесів та інтелектуальної діяльності в особистому та колективному сприйнятті та обробці інформації [3, с. 283]. У когнітивній безпеці акцентується увага на виявленні, аналізі та протидії маніпуляціям, пов'язаним із загрозами когнітивним процесам, які можуть спотворювати об'єктивне сприйняття реальності та призводити до психологічного впливу на особистість [3, с. 283]. Метою когнітивної безпеки є забезпечення стабільного та безпечного функціонування інтелектуальних систем, запобігання зловживанням, збереження довіри та прозорості в інформаційному середовищі [3, с. 283]. Когнітивна безпека означає підтримання раціонального прийняття рішень в умовах протистояння: це передбачає загальне прийняття тієї самої спільної реальності та правил гри для прийняття рішень, опір або пом'якшення емоційних маніпуляцій та захист окремих людей і суспільств для забезпечення можливості колективних дій [4, с. 1] . Ризики для когнітивної безпеки включають маніпулювання процесами прийняття рішень людиною, злам «людини» в команді «людина-машина», маніпулювання поведінкою «людина-група», передача інформації

людині (симбіотичний інтерфейс «людина-комп'ютер»), вихід за межі людино-машинного інтерфейсу (HMI) до людино-машинного середовища, або людино-машинної екосистеми (HME), озброєння наративів, а також політизоване та монетизоване інформаційне середовище [4, с. 1].

Когнітивна безпека є життєво важливою складовою інформаційної безпеки та кібербезпеки. Когнітивна безпека, як важлива складова інформаційної безпеки, впливає на ефективність і стабільність усієї інформаційної системи, [3, с. 281]. До її ключових аспектів належать розпізнавання загроз, протидія дезінформації, забезпечення довіри, збереження психологічної стабільності, запобігання наслідкам кібератак та підтримання ефективності заходів кібербезпеки [3, с. 281]. У свою чергу, когнітивні науки можуть посилити когнітивні процеси, які здатні допомогти аналітикам у галузі безпеки швидше та ефективніше вживати заходів у межах кібербезпекових операцій [5, с. 1].

Технологічний розвиток у глобалізованому світі став надзвичайно корисним для багатьох сфер функціонування суспільства. Проте цей поступ уперед також тягне за собою певні виклики та ризики. Нещодавні досягнення в глибинному навчанні призвели до проривів у розвитку штучного інтелекту, сприяючи стрибку в поширенні великих мовних моделей (LLM) на кшталт чату GPT [6, с. 281]. Як і будь-яка нова технологія, ці інструменти приносять не тільки значні переваги для суспільства, але й серйозні безпекові виклики, особливо в соціальній та когнітивній сфері [6, с. 81]. Когнітивна війна включає дії, що проводяться синхронно з використанням інших інструментів влади, щоб вплинути на ставлення та поведінку людей задля захисту або порушення когнітивних процесів індивідів, соціальних груп чи всього населення певної держави [7, с. 1]. Маніпуляція на рівні всього суспільства, створена для зміни сприйняття реальності, стала новою нормою, а людське пізнання стає критичною сферою ведення війни [7, с. 1].

Когнітивна безпека є важливим виміром триваючої російської агресії проти України. Когнітивна війна зосереджена на атакуванні та деградації раціональності, що може призвести до експлуатації вразливостей та системного ослаблення суспільства [7, с. 1]. Наприклад, російські соціальні медіа та операції з громадською інформацією були спрямовані на більшу частину міжнародної спільноти у намаганні представити Україну винною в провокуванні нападу [7, с. 1]. За допомогою поєднання комунікаційних технологій, фейкових новин і маніпуляцій сприйняттям росія прагне вплинути на громадську думку, а також послабити довіру суспільства до відкритих джерел інформації, тому ці наративи мають широке охоплення та часто містять як наступальні, так і оборонні позиції [7, с. 1].

Отже, актуальною видається конкретизація когнітивного безпекового виміру в умовах триваючої російської агресії проти України. Метою статті є схарактеризувати когнітивну безпеку як вимір російсько-української війни.

Завдання статті полягають у визначенні принципів когнітивної безпеки, окресленні тенденцій розвитку когнітивної безпеки на глобальному рівні та представленні характеристик когнітивного виміру російсько-української війни.

Методи дослідження

З метою характеризування когнітивної безпеки як виміру російсько-української війни, що триває, авторка використала метод кейс-стаді. Кейс-стаді є однією з найбільш часто використовуваних методологій соціальних досліджень, однією з найбільш широко вживаних стратегій якісних соціальних досліджень [8, с. 94]. З роками його застосування значно розширилося і нині використовується в кількох дисциплінах соціальних наук, таких як соціологія, менеджмент, антропологія, психологія та інші [8, с. 94]. Як якісна методологія, кейс-стаді часто включають численні потоки даних, об'єднаних у творчий спосіб [9, с. 1]. Глибина та насиченість опису кейс-стаді допомагає читачам зрозуміти певний кейс, а також зрозуміти, чи можуть результати цього дослідження бути застосовані за межами даного конкретного кейсу [9, с. 1]. Таким чином, метод кейс-стаді видається прийнятним підходом до дослідження когнітивної безпеки як виміру російсько-української війни.

Результати дослідження

Когнітивна безпека є одним із важливих аспектів гібридної війни. Це також один із ключових вимірів триваючої російської агресії проти України. У когнітивній війні полем бою стає людська свідомість, а метою є змінити не лише те, що людина думає, а й те, як вона думає та діє [10, с. 1]. У своїй крайній формі когнітивна війна потенційно здатна викликати розбрат і розколоти ціле суспільство так, що воно втрачає колективну волю протистояти намірам агресора, що дає змогу супротивнику підкорити суспільство, не вдаючись до відкритої сили чи примусу [10, с. 1].

Когнітивні війни мають кілька відмінних характеристик. У когнітивній війні перемагає той, хто першим зробить хід і вибере час, місце і засоби атаки [10, с. 1]. Відкритість платформ соціальних медіа дозволяє зловмиснику легко націлюватися на окремих осіб і групи за допомогою соціальних повідомлень, впливу соціальних мереж, вибіркового розповсюдження документів, розповсюдження відео, моніторингу та злому соціальних мереж [10, с. 1]. Наразі НАТО визнає п'ять сфер ведення бойових дій: суша, море, повітря, космос і кіберпростір, утім дедалі більше дослідників пропонують додати шосту, когнітивну сферу [11, с. 102]. Цей новий домен має заповнити певну прогалину, себто умовну територію, за яку ведеться боротьба, а саме - за серця та уми населення певної країни (Bjorgul, 2022, цит. у Shay, 2022) [11, с. 102].

Крім того, когнітивна безпека пов›язана з такими поняттями, як дезінформація, пропаганда, поширення фейків і шкідливої інформації. Термін

«дезінформація» зазвичай використовується як загальна дефініція для позначення широкого спектру тактик, прийомів і процедур, які НАТО описує як «ворожу інформаційну діяльність» [12, с.1]. Країни НАТО визнають, що принципи ведення війни різко змінилися завдяки передовим технологіям, активізації цілих суспільств та збільшенню глобальної взаємозв'язку, утім при цьому дедалі більше людей не в змозі відрізнити правдиву інформацію від маніпулятивної [13, с. 1].

Російсько-українська війна відзначається широким застосуванням когнітивних засобів ведення війни. У російсько-українській війні відбувається інтенсивне використання засобів інформаційно-психологічної війни, які є частиною когнітивної війни [11, с. 104]. Основна мета когнітивної війни полягає у впливі на те, що вороже суспільство думає, любить або у що вірить, змінюючи його уявлення про реальність [11, с. 104]. Наприклад, мистецтво є важливою сферою когнітивної війни [11, с. 104]. Під час російсько-української війни одні й ті самі події на полі бою (у фізичній сфері) висвітлювалися українськими, російськими та міжнародними ЗМІ, але аудиторія отримувала різні інтерпретації тих самих подій, що призводило до різних висновків (Pocheptsov, 2018, цит. у Shay, 2022) [11, с. 104].

Україна стала мішенню численних когнітивних атак росії. Росія розпочала кінетичне військове вторгнення в Україну, підкріплене некінетичною діяльністю, як-от цілеспрямована пропаганда, дезінформаційні кампанії та підтримка партнерів [13, с. 1]. Деякі з цих некінетичних, когнітивних бойових дій є очевидними та прямими — одержувачі російської дезінформації відчувають погіршення своєї здатності відрізняти факти від вигадки, погіршення своєї психічної стійкості з потенційним довгостроковим впливом, таким як втрата довіри до ЗМІ [13, с. 1]. У той час як інформаційна війна зосереджена на контролі над потоком інформації, когнітивна війна натомість має тоншу, але потенційно більш згубну мету — формувати не просто те, що люди думають, а те, як вони думають і як реагують на інформацію [14, с. 12]. Однією з важливих особливостей російсько-української війни є роль, яку відіграє дезінформація як у розгортанні, так і в описі цієї війни [14, с. 12].

Наразі розробляються механізми та інструменти протидії загрозам когнітивної війни. Існують значні безпекові виклики, особливо в соціально-когнітивній сфері, пов'язані з механізмами формування когнітивної імунної системи [6, с. 281]. Належний захист вимагає, як мінімум, усвідомлення того, що йде когнітивна кампанія, яка потребує здатності спостерігати та приймати правильне рішення [10, с. 1]. Технології можуть надати інструменти, які допоможуть знайти відповіді на низку ключових питань, зокрема, чи проводиться певна когнітивна кампанія, звідки вона походить, хто її організував і які її цілі [10, с.1]. Особливо корисним технічним рішенням може бути система моніторингу та оповіщення про когнітивну війну — вона

може включати інформаційну панель із даними з телерадіомовлення, сайтів соціальних мереж, географічних мап та інших даних соціальних медіа, які можуть показувати, як підозрілі когнітивні кампанії розвиваються у часі [10, с. 1].

Інструменти моніторингу та аналізу даних можуть допомогти зрозуміти та візуалізувати середовище спілкування в Інтернеті. Визначаючи місця, як географічно, так і віртуально, з яких походять певні дописи, повідомлення та новинні статті, а також теми для обговорення, настрої та мовні ідентифікатори, такі інструменти можуть допомогти у виявленні певних зв'язків і відстеженні закономірностей (формуванні моделей) [10, с. 1]. Використання технологій машинного навчання та алгоритмів розпізнавання образів може допомогти швидко ідентифікувати та класифікувати нові когнітивні кампанії, що запускаються без втручання людини [10, с. 1].

Інша важлива техніка, яка активно використовується, - це пребанкінг (англ. «prebunking» - попереднє розміщення, або раннє спростування дезінформації). Основна ідея пребанкінгу полягає в тому, щоб діяти на випередження і показати людям тактику та принципи оманливої інформації, перш ніж вони самі зіткнуться з нею випадково — з тим, щоб люди були краще готові розпізнати її та протистояти відповідним когнітивним впливам [15, с. 1]. Наприклад, «Федеральне бюро розслідувань і Агентство з кібербезпеки та безпеки інфраструктури опублікували оголошення про те, що кібератаки навряд чи можуть зірвати голосування» або «Твіттер незабаром надішле нагадування користувачам про те, що остаточні результати можуть не надійти до дня виборів» [15, с. 1]. Це приклади стратегії пребанкінгу, яка стала важливим принципом дії для технологічних компаній, некомерційних організацій та державних установ щодо реагування на оманливі та неправдиві стосовно щодо виборів, охорони здоров'я та інших актуальних питань [15, с. 1].

На нинішньому етапі вживаються заходи щодо протидії когнітивній війні, яка ведеться під час російської агресії проти України. Українське політичне керівництво почало розкривати дії росії ширшій світовій аудиторії відразу після початку повномасштабного російського вторгнення, а особливо після відступу російських військ з Бучі, Ірпеня та Гостомеля. Президент України Володимир Зеленський звертався із закликами про допомогу до світу на різних телеканалах, демонструючи росію в поганому світлі — його акторська майстерність дуже допомагає в транслюванні українського наративу [11, с. 105]. Українці змогли показати через візуальні образи та свої власні історії, що росія не досягне очікуваної швидкої капітуляції України, тому Україні потрібна допомога, щоб продовжувати боротьбу [11, с. 105]. Відео та зображення українських солдатів на острові Зміїний, які кажуть російському військовому кораблю «йти геть», демонструють рішучість українців протистояти росіянам, і тому світ ставиться до них як до героїв [11, с. 105].

Багато українців як представники громадянського суспільства зайняли активну політичну позицію в умовах агресії. Багато українців дефакто діють як воїни когнітивного фронту, що допомагає їм просувати український наратив на платформах соціальних мереж [11, с. 105]. Здатність України виграти цей наратив має значні наслідки, принаймні, для трьох важливих соціальних груп: її власних громадян та їхнього бойового духу, зовнішніх країн, які можуть надати фінансову та дипломатичну підтримку, та людей у росії, які підтримують Україну [11, с. 105].

Наративи створюються для того, щоб транслювати різні типи повідомлень для різних аудиторій. Наратив США/НАТО/Україна ретельно спланований, щоб продемонструвати, що українці ведуть жорстокий бій з росіянами та перемагають, незважаючи на виклики [11, с. 105]. Російські втрати показані як ознака поразки у війні, а також наголошується на причетності росії до військових злочинів і порушень прав людини (Feiner, 2022, цит. у Shay, 2022) [11, с. 105].

Психологічна стійкість і моральний дух є вирішальним фактором на війні. Росія недооцінила стійкість України, в тому числі в інформаційній сфері, і зовнішні зусилля росії у поширенні дезінформації були переважно неефективними, оскільки українські наративи передаються швидко і спрямовуються на населення держав-союзників, яке вже скептично ставилися до російських ЗМІ [11, с. 105]. Західні держави отримали перевагу над російськими наративами, оприлюднивши дані розвідки про російські операції ще до їхнього початку [11, с. 105]. Джеремі Флемінг, голова розвідувальної служби Британської штаб-квартири урядового зв›язку (GCHQ), написав у серпні 2022 року, що і росія, і Україна використовували свої кіберпотужності у війні, але «наразі президент путін повністю програє інформаційну війну в Україні і на Заході» [11, с. 105].

Ще одним важливим аспектом протидії у когнітивній війні для України є співпраця з партнерами та союзниками, зокрема, з країнами НАТО. Ще одним важливим виміром співпраці є відносини України з країнами «Глобального Півдня». Робота НАТО з протидії ворожій інформаційній діяльності посилюється завдяки тісній співпраці з членами Альянсу та партнерами [12, с. 1]. Усі учасники інформаційного середовища — від великих організацій, таких як НАТО, до окремих людей у країнах-членах і партнерах — мають відігравати роль у протидії дезінформації [12, с. 1]. НАТО дотримується подвійної моделі протидії дезінформації: «розуміти» та «залучати», таким чином НАТО постійно відстежує та аналізує інформацію, що має відношення до Альянсу, у тому числі шляхом моніторингу та виявлення джерел дезінформації та аналізу ворожих наративів у міру їх появи та поширення [12, с. 1]. Україна отримує відповідну підтримку з боку партнерів і союзників, у тому числі НАТО. Ще одним важливим виміром співпраці є відносини з країнами «Глобального Півдня», зокрема, Україна протидіє активній російській

пропаганді в цьому регіоні та працює над донесенням правдивої інформації про російські військові цілі та порушення міжнародного права.

Висновки

Когнітивна безпека є посутнім виміром триваючої російсько-української війни. Когнітивна війна спрямована на вплив на пізнання людини, зокрема на здатність раціоналізувати, критично мислити та приймати відповідні рішення. У когнітивній війні мета — завоювати серця й уми людей. Отже, мета когнітивної безпеки полягає в тому, щоб у людини була вироблена стійкість до шкідливих і зловмисних інформаційно-психологічних впливів.

Щодо тенденцій розвитку когнітивної безпеки, то когнітивна війна широко використовується різними суб'єктами по всьому світу. Широкомасштабне використання засобів когнітивної війни може призвести до загальносуспільного розколу громадської думки та зупинити функціонування державних установ. Висловлюються пропозиції щодо того, щоб до п'яти сфер ведення бойових дій, визнаних, зокрема, країнами НАТО (земля, море, повітря, космос і кіберпростір), додати шосту сферу — когнітивну.

Когнітивна війна, що ведеться у межах російської агресії проти України, має такі характеристики, як широке використання дезінформації та пропаганди, зловмисних наративів та відповідних контрнаративів, спрямованих на внутрішню та міжнародну аудиторію. Російські когнітивні атаки включають цілеспрямовану пропаганду та дезінформаційні кампанії з метою дезорієнтувати українську, міжнародну та внутрішню аудиторію, вплинути на її здатність мислити критично та підірвати психологічну стійкість. Зокрема, щодо української аудиторії, мета полягає у зниженні рівня довіри до органів влади та ЗМІ.

Україна активно протидіє негативним когнітивним впливам росії. Влада країни, включно з Президентом України, активно комунікує з внутрішньою та зовнішньою аудиторією, щоб донести правдиву інформацію про російську агресію. Крім того, громадські активісти, представники цивільного населення України активно підтримують ці кампанії, поширюючи відповідний контент. Вирішальним фактором протидії засобам когнітивної війни в Україні є співпраця з партнерами та союзниками, насамперед, країнами НАТО. Іншим важливим виміром співпраці є відносини з країнами «Глобального Півдня». Зокрема, Україна протидіє активній російській пропаганді в цьому регіоні та працює над донесенням правдивої інформації про російські військові цілі та порушення міжнародного права.

Список посилань

1. What Is Cognitive Security? (n/d). CogSec. *https://www.cogsec.org/what-is-cognitive-security-5* (accessed date January 17, 2024).
2. Sadkhan, S. B. Cognitive and the Future. (2018, March). 2018 International Conference on Advance of Sustainable Engineering and its Application (ICASEA) [...]. [S. l.: s. n.], 269-270. *https://doi.org/10.1109/ICASEA.2018.8370994*. (accessed date January 17, 2024).
3. Кобець Т. Основні підходи до розуміння «когнітивна безпека» в сучасній науці: політичний та інформаційний аспект. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. № 49. С. 278–285. *https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.34*. (accessed date January 17, 2024).
4. Research Lab Overview. (n/d). Cognitive Security Research Lab. Army Cyber Institute at West Point. *https://cyber.army.mil/Research/Research-Labs/Cognitive-Security/* (accessed date January 17, 2024).
5. *Andrade, R. O., & Yoo, S. G. Cognitive Security: A Comprehensive Study of Cognitive Science in Cybersecurity. Journal of Information Security and Applications, 48, 102352. https://doi.org/10.1016/j.jisa.2019.06.008* (accessed date January 17, 2024).
6. Huang, R., Zheng, X., Shang, Y., & Xue, X. On Challenges of AI to Cognitive Security and Safety. Security and Safety, 2, *https://doi.org/10.1051/sands/2023012* (accessed date January 17, 2024).
7. Cognitive Warfare (n/d). NATO's Strategic Warfare Development Command. *https://www.act.nato.int/activities/cognitive-warfare/* (accessed date January 17, 2024).
8. Priya, A. Case Study Methodology of Qualitative Research: Key Attributes and Navigating the Conundrums in Its Application. Sociological Bulletin, 70(1), P. 94-110. *https://doi.org/10.1177/0038022920970318*. (accessed date January 16, 2024).
9. Alpi, KM. & Evans JJ. (2019, Jan). Distinguishing Case Study as a Research Method from Case Reports as a Publication Type. J Med Libr Assoc. 107(1):1-5. *https://doi:10.5195/jmla.2019.615*. (accessed date January 16, 2024).
10. Као К., Глейстер Ш., Пена Е., Денбі Р. Ронг, В., Роваліно, А. (2021, 20 травня). НАТО ревю - протидія когнітивній війні:

інформованість і стійкість. *https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/05/20/protidya-kogntivnj-vjn-nformovanst-stjkst/index.html* (accessed date January 17, 2024).

11. Shay, S. Between Kiev and Venice-the Cognitive Warfare and the Biennale of Venice. Security Science Journal, 3(2), P. 101-117. *https://doi.org/10.37458/ssj.3.2.6* (accessed date January 17, 2024).
12. NATO's Approach to Countering Disinformation. (n/d). NATO. *https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_219728.htm* (accessed date January 17, 2024).
13. Cognitive Warfare: Strengthening and Defending the Mind (2023, April 5). NATO's Strategic Warfare Development Command. *https://www.act.nato.int/article/cognitive-warfare-strengthening-and-defending-the-mind/* (accessed date January 17, 2024).
14. Burke, P., & Henschke, A. I Know My Truth… Now Tell Me Yours: from Active Measures to Cognitive Warfare in the Russian Invasion of Ukraine. Strategic Panorama, (2), P. 12-27. *https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.02*. (accessed date January 17, 2024).
15. Bond, S. (2022, October 28). False Information Is Everywhere. «Pre-Bunking» Tries to Head It Off Early. NPR. Untangling Disinformation. *https://www.npr.org/2022/10/28/1132021770/false-information-is-everywhere-pre-bunking-tries-to-head-it-off-early*. (accessed date January 18, 2024).

References

1. What Is Cognitive Security? (n/d). CogSec. *https://www.cogsec.org/what-is-cognitive-security-5* (accessed date January 17, 2024).
2. Sadkhan, S. B. Cognitive and the Future. (2018, March). 2018 International Conference on Advance of Sustainable Engineering and its Application (ICASEA) [...]. [S. l.: s. n.], 269–270. *https://doi.org/10.1109/ICASEA.2018.8370994*. (accessed date January 17, 2024).
3. Kobets, T . (2023). Osnovni pidkhody do rozuminnya «kohnityvna bezpeka» v suchasniy nautsi: politychnyy ta informatsiynyy aspekt. Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filos.-politoloh. studiyi. 2023, 49, 278–285. https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.34. (data zvernennya 17 sichnya 2024 r.)
4. Research Lab Overview. (n/d). Cognitive Security Research Lab. Army Cyber Institute at West Point. *https://cyber.army.mil/Research/Research-Labs/Cognitive-Security/* (accessed date January 17, 2024).

5. *Andrade, R. O., & Yoo, S. G. (2019). Cognitive Security: A Comprehensive Study of Cognitive Science in Cybersecurity. Journal of Information Security and Applications, 48, 102352. https://doi.org/10.1016/j.jisa.2019.06.008* (accessed date January 17, 2024).
6. Huang, R., Zheng, X., Shang, Y., & Xue, X. (2023). On Challenges of AI to Cognitive Security and Safety. Security and Safety, 2, *https://doi.org/10.1051/sands/2023012* (accessed date January 17, 2024).
7. Cognitive Warfare (n/d). NATO's Strategic Warfare Development Command. *https://www.act.nato.int/activities/cognitive-warfare/* (accessed date January 17, 2024).
8. Priya, A. (2021). Case Study Methodology of Qualitative Research: Key Attributes and Navigating the Conundrums in Its Application. Sociological Bulletin, 70(1), 94-110. *https://doi.org/10.1177/0038022920970318*. (accessed date January 16, 2024).
9. Alpi, KM. & Evans JJ. (2019, Jan). Distinguishing Case Study as a Research Method from Case Reports as a Publication Type. J Med Libr Assoc. 107(1):1-5. *https://doi:10.5195/jmla.2019.615*. (accessed date January 16, 2024).
10. Kao, K., Hleyster, SH., Pena, E., Denbi R, Ronh, V., & Rovalino, A. (2021, 20 travnya). NATO revyu - protydiya kohnityvnoyi viyny: informovanist' i stiykist'. *https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/05/20/protidya-kogntivnj-vjn-nformovanst-stjkst/index.html* (accessed date January 17, 2024).
11. Shay, S. (2022). Between Kiev and Venice-the Cognitive Warfare and the Biennale of Venice. Security Science Journal, 3(2), 101-117. *https://doi.org/10.37458/ssj.3.2.6* (accessed date January 17, 2024).
12. NATO's Approach to Countering Disinformation. (n/d). NATO. *https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_219728.htm* (accessed date January 17, 2024).
13. Cognitive Warfare: Strengthening and Defending the Mind (2023, April 5). NATO's Strategic Warfare Development Command. *https://www.act.nato.int/article/cognitive-warfare-strengthening-and-defending-the-mind/* (accessed date January 17, 2024).
14. Burke, P., & Henschke, A. (2022). I Know My Truth… Now Tell Me Yours: from Active Measures to Cognitive Warfare in the Russian Invasion of Ukraine. Strategic Panorama, (2), 12-27. *https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.02*. (accessed date January 17, 2024).
15. Bond, S. (2022, October 28). False Information Is Everywhere. «Pre-Bunking» Tries to Head It Off Early. NPR. Untangling Disinformation. *https://www.npr.org/2022/10/28/1132021770/false-information-is-everywhere-pre-bunking-tries-to-head-it-off-early*. (accessed date January 18, 2024).

UDC 327.7 + 341.215.2 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.371-382

Anna Taranenko

National University of "Kyiv-Mohyla Academy" (Kyiv, Ukraine)

https://orcid.org/0000-0003-2588-4941

e-mail: taranenkoann@yahoo.com

COGNITIVE SECURITY AS A DIMENSION OF RUSSIA-UKRAINE WAR

Cognitive security is an important dimension of national and international security. It is urgent to specify the cognitive security dimension under the ongoing russian aggression against Ukraine. For the purpose of characterizing cognitive security as a dimension of the ongoing russia - Ukraine war, the author has utilized the method of case study.

As a result, it can be stated that cognitive security is a crucial dimension of the ongoing russia - Ukraine war. Cognitive warfare is aimed at affecting human cognition, in particular, the ability to rationalize, think critically and make appropriate decisions. In a cognitive war the goal is to win hearts and minds of people. Therefore the goal of cognitive security is to ensure that people have developed resistance to harmful and malicious informational and psychological influences.

As to the trends of cognitive security development, cognitive warfare is being widely used by various actors worldwide. Large-scale usage of cognitive warfare can lead to society-wide divisions in public opinion and stalling government institutions' functioning. There are suggestions voiced as to adding the sixth warfighting domain—the cognitive domain—to the five ones (land, sea, air, space, and cyberspace) recognized by the NATO countries.

It can be concluded that there are such characteristics of the cognitive warfare utilized in the russia-Ukraine war, as wide usage of disinformation and propaganda, malicious narratives and respective counternarratives aimed at domestic and international audiences. Ukraine actively counteracts russia's negative cognitive influences by means of the government-adopted measures, grassroot activism and dynamic cooperation with partners and allies.

Keywords: cognitive security, Ukraine, russia-Ukraine war, disinformation, democracy, research methods, international security.

Стаття надійшла до редакції 28.03.24

© Тараненко Г. Г. , 2024

УДК: 321 (477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.383-397

Гончаренко Дмитро Юрійович

Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет» (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/0009-0002-9387-6708

e-mail: dhoncharenko@e-u.edu.ua

СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНИ З РФ

Резюме

У статті досліджено актуальну проблематику — інформаційний фронт російської агресії після початку повномасштабного вторгнення військ рф в Україну. Хоча інформаційні атаки з використанням інструментарію деструктивної пропаганди з боку росії були в Україні з 2014 року, кількість таких атак значно зросла з 24 лютого 2022 року. Не дивлячись на те, що Україна почала зміцнювати свій інформаційний захист 10 років тому, все ж стало зрозуміло що кроків у цьому напрямі виявилось недостатньо. Першочергово це зумовлено нерівністю початкових ресурсів для ведення інформаційної війни. Тож Україна змушена переважно захищатись від російської інформаційної навали, зрідка завдаючи «ударів» у відповідь. Проте, навіть з такою, порівняно не великою кількістю ресурсів, інформаційний фронт російської агресії не зазнав суттєвих успіхів на даний час. Зазначимо що для перемоги в інформаційній війні треба виділяти велику кількість ресурсів протягом тривалого часу. Щоправда, на жаль, Україна не має зараз ані достатньої кількості вільних ресурсів, ані часу для досягнення беззаперечного успіху. Тож ключовим питанням лишається «що Україна може зробити зараз щоб покращити своє становище».

Для досягнення поставленої мети визначення ефективних заходів та напрямків для зміцнення національної інформаційної безпеки України — було використано комплекс загальнонаукових, логічних та емпіричних методів.

Зроблено висновки що для протидії інформаційній агресії рф необхідно вдосконалити законодавчу базу(особливо в сфері захисту персональних даних); створити потужну інформаційну інфраструктуру незалежних медіа, які можуть працювати за стандартами країн ЄС; надати повноваження

інститутам у сфері інформаційної безпеки; розвинути стратегічні комунікації та запустити кампанію з медіаграмотності і критичного мислення.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційна війна, дезінформація, пропаганда, «фейкові новини».

Вступ

Після 24 лютого 2022 року для громадян України кардинально змінилась ситуація. Атаки та диверсії в інформаційному просторі тепер виступають як потужна зброя, оскільки війна розгортається не лише на полі бою, але й в інформаційні площині. Звичайне, спокійне інформаційне середовище мирного періоду руйнується і перетворюється на інформаційний фронт. Свідомість людини поглинається своєрідним інформаційний шумом через чутки, фейки та маніпуляції, які спрямовані на послаблення, і кінець-кінцем — знищення здатності до самоідентифікації та самовизначення. Ця ситуація є надзвичайно небезпечною, і може призвести до глобальної української дезорієнтації.

На даному етапі війни українське суспільство ставить перед собою завдання визначення ефективних заходів та напрямків для зміцнення національної інформаційної безпеки України. Необхідність адаптації до інформаційних загроз визначає важливість розгляду зміни характеру інформаційних загроз та необхідність адаптації стратегій безпеки до нових викликів. Це вимагає глибокого аналізу і оцінки динаміки інформаційного середовища.

Загальна проблема полягає в тому, як розробити та впровадити стратегії забезпечення інформаційної безпеки, що ефективно адаптуються до інформаційної війни, враховуючи специфічні умови та виклики, які ставляться перед Україною та Російською Федерацією.

Серед закордонних і вітчизняних дослідників обраної тематики спочатку треба виокремити загальну тему інформаційних воєн, впливу інформації на свідомість, та маніпулятивних технологій. Серед таких можемо виділити праці Р. Невсон, Е. Райхборн-К'єннеруд, Т. Гюбер, В. Немет, Ф. Аркос, В. Михаель, М. Айшервуд, Р. Волкер, Дж. Уізер, Дж. Девіс, Дж. Маккуен, А. Якобс, М. Марсілі, П. Каллен, М. Джонс, К. Пінненіемі, Х. Сміт, Дж. Аркілл, Е. Аронсон, О. Бойко, А. С. Дафф, С. Жданенко, Ю. Калиновський.

Щодо питання дезінформації та фейкових новин в сучасній науці широко використовуються праці світових учених Ф. Пратто, А. Дешена, С. Френди, Н. Діаса тощо.

Детальніше про інформаційну війну України та рф писали вітчизняні науковці після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Особливо цінними є праці В. Галіпчака, Л. Дунаєвої, Я. Чмира, Л. Мазуренко. Також слід відмітити низку авторів які спрямували свої зусилля на детальному огляді питання дезінформації, фейкових новин та пропаганді. Серед таких можемо

назвати С. Балана, А. Гурківську, С. Куцепала, О. Черненко, О. Новакову, А.Руднєву, Ю. Мальовану та інших.

Метою статті є дослідження та аналіз стратегічних підходів до забезпечення інформаційної безпеки в контексті інформаційної війни між Україною та рф, визначення ефективних заходів та напрямків для зміцнення національної інформаційної безпеки України.

Серед завдань які забезпечують досягнення поставленої мети можемо виділити головні. Провести огляд наукової літератури та досліджень, що стосуються тематики стратегій забезпечення інформаційної безпеки в умовах інформаційної війни. Визначити ключові терміни, такі як інформаційна безпека, інформаційна війна, пропаганда, дезінформація, фейкові новини. Дослідити актуальні виклики інформаційної війни України з рф. Визначити основні цілі та завдання стратегії забезпечення інформаційної безпеки. Провести оцінку результатів та ефективності різних стратегій, запропонованих для зміцнення інформаційної безпеки України. Сформулювати основні висновки дослідження та надати рекомендації для подальших стратегічних дій у сфері інформаційної безпеки.

Методи дослідження

Для виконання поставлених завдань були використані наступні методи: аналіз, синтез, моделювання, вивчення документів, контент-аналіз та аналіз статистичного матеріалу.

Результати дослідження

Законодавство України дає визначення, цілі, мету та завдання інформаційної безпеки. У ст. 17 Конституції України чітко вказано: «охорона суверенітету та цілісності України, економічної та інформаційної безпеки є найголовнішими функціями Української держави» [1]. Доктрина інформаційної безпеки України визначає інформаційну безпеку як важливу самостійну сферу забезпечення національної безпеки [2]. Указом Президента України № 685/2021 від 15.10.2021 р. [3] було схвалено Стратегію інформаційної безпеки. Вона врегульовує питання посилення можливостей забезпечення інформаційної безпеки України, її інформаційного простору. Доктрина покликана посилити оборону держави, забезпечити цілісність та суверенітет України. Захистити демократію в цілому, та права і свободи людини і громадянина зокрема.

Дослідниця Л. Мазуренко виділяє наступні компоненти інформаційної безпеки:

- інформаційно-технічна — додержання законності та правопорядку в кіберпросторі (захист від незаконного доступу, хакерських проникнень до комп'ютерних мереж та сайтів, комп'ютерних вірусів, незаконного використання телерадіомовних частот, радіоелектронних атак та ін.);

- інформаційно-психологічний захист психічного стану суспільства та держави від деструктивного інформаційного впливу. Авторка підкреслює, що особливо гостро він відчувається у воєнний час через велику кількість емоцій, які заважають критично оцінювати та аналізувати ситуацію, а також інформацію, яка поширюється в соціальних медіа. В цей час інформація стає ще одним видом зброї ворога [4].

Як і в будь-якій сфері можемо виділити основні проблеми інформаційної безпеки України:

- слабкий розвиток національної інформаційної інфраструктури;
- невизначеність у державній політиці щодо формування українського інформаційного простору;
- застарілість українських інформаційних технологій;
- інноваційні загрози, які вимагають ефективних рішень «тут і зараз»;
- відсутність комплексних інституцій для забезпечення системи інформаційної безпеки в державному управлінні.

Серед основних проблем інформаційної безпеки України — інформаційна війна та викривлення фактів з боку Російської Федерації. Для ефективної протидії цим труднощам необхідні комплексні заходи та оперативні рішення.

РФ щодня посилює свій інформаційний вплив на Україну, розповсюджуючи нові наративи та меседжі. До прикладу дослідниці А. Руднєва і Ю. Мальована виділяють наступні змістові зразки: розпалювання ворожнечі в Україні між владою та населенням, маніпулювання темою «зради»; заперечення української культури, приниження національних здобутків, традицій, історії, переписування історичного минулого України та нав'язування комплексу «меншовартості», абсурдних цілей вторгнення під гаслами «денацифікації» і «демілітаризації», навішування ярликів «нацизму» [5].

Умови повномасштабного вторгнення росії в Україну, яке розпочалося з 24.02.2022, призвели до посилення ролі інформаційного аспекту в національній безпеці України. Вторгнення рф на нашу територію визначається не тільки активним збройним протистоянням, але й інформаційно-психологічною боротьбою. Вона включає широкий спектр маніпулятивних, пропагандистських методів, кібератак, дезінформації, а також захоплення інформаційного простору на окупованих територіях. Особливістю сучасної війни російської федерації та України є агресивна інформаційна політика, інформаційно-психологічний тиск та операції, які зараз мають таке саме ключове значення як і безпосереднє фізичне поле бою. Це підкреслює актуальність інформаційної політики та безпеки України як ключового фактору національної єдності, збереження демократії та підтримки державного суверенітету та територіальної цілісності.

Не дивлячись на те, що український інформаційний сектор зараз знаходиться чи не в найкращому становищі за весь період незалежності України, все ж слід окреслити певні недоліки на проблеми України в інформаційні війні проти Росії.

Серед проблем український дослідник І. Лубкович виділяє:

- дефіцит інформаційної протидії органів державної влади;

- неоперативність, несвоєчасне реагування на конкретну інформацію/дезінформацію, запізніла подача власної інформації;

- низька ефективність ведення інформаційної війни та порівняно менша кількість засобів;

- недостатність матеріальних ресурсів [6].

Інформаційна війна (ІВ) — форма протиборства між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними або іншими структурами), яка передбачає проведення комплексу заходів із завдання шкоди інформаційній сфері протилежної сторони та захисту власної безпеки інформаційної [7].

Заміна інформаційної реальності, примус повірити в цю нову реальність та сприйняти її є основною метою інформаційної війни. Сучасна інформаційна війна за руйнуваннями психології як суспільної так і кожної особи окремо досягає наслідків збройного протистояння. Маніпуляція масами — основне завдання інформаційної війни. Ворожі погляди та шкідливі ідеї глибоко проникають у свідомість об'єкта ведення інформаційної війни [8, с. 179].

Основною ціллю інформаційної війни є нагнітання паніки та страху, для викликання певних емоцій. Людина втрачає здатність критично оцінювати реальність, а її головною задачею стає позбавлення від страху [9]. Інструментами нагнітання страху є пропаганда, чутки, плітки, поголос, дезінформація та поширення «фейків». Пропаганда — це «прихована спроба сформувати сприйняття, розум і поведінку суспільства для досягнення корисливих цілей» [10, с. 4]. Зазвичай пропаганду поділяють на конструктивну (позитивну) та деструктивну (негативну). Позитивна пропаганда покликана виховати загальнолюдські цінності. Вона використовується в інтересах всього суспільства. На противагу їй негативна пропаганда діє в інтересах певного кола осіб. Вона ставить за мету розпалити соціальну ворожнечу, підігріти соціальні конфлікти, нав'язати деструктив у взаємовідносинах тощо [9, с. 203-207]. Подання інформації в спотвореному вигляді, часто упередженому; зміщення акценту уваги; підвищена драматичність важливих відомостей, покликана розпалити негативні емоції — основні стратегії деструктивної пропаганди.

Серед основних інформаційних загроз для України що надходили від рф ще з 2014 р. були наступні:

- для розповсюдження антиукраїнських наративів використовувались демократія та свобода слова;

- серед бізнесменів західного світу і політиків формувався проросійський естеблішмент, особливо він залучався для виправдання анексії регіонів та дискредитації санкційного впливу;

- російська православна церква в Україні формувала свій канал пропаганди для тиску на українське суспільство з середини з ціллю виокремлення від українського соціуму осіб за релігійною приналежністю;

- перехід анексованих росією територій в стан «інформаційного вакууму» для припинення розповсюдження українських наративів серед мешканців тимчасово окупованих територій;

- загальне створення атмосфери деструктиву, нестабільності, незахищеності та внутрішнього конфлікту в українському соціумі [11, с. 11-12].

Інформаційні загрози ускладнились з огляду на збільшення доступу до інформації з 2014 до 2022 року, а також швидкості її поширення. До прикладу в 2014 році тільки 4% абонентів мобільних операторів мали швидкість передачі 3G, на 2022 рік таких абонентів вже 89%. Різко зріс також відсоток користувачів інтернетом, розширились вікові рамки та швидкість мережі [12; 13]. Дезінформація мала місце поряд зі зброєю завжди, проте натепер, враховуючи вищенаведені факти, її масштаби та охоплення суттєво змінились.

Лютий 2022 року ознаменував активізацію російський інформаційних операцій проти України та Західного світу. Наративи російської кампанії з дезінформації суттєво змінились. До прикладу до повномасштабного вторгнення рф в Україну основним завдання інформаційних операцій був історичний ревізіонізм. Після—абсурд російської дезінформації піднявся на новий рівень. Серед прикладів є «нацистський уряд в Україні», «сіоністські теорії змови», «українські біологічні лабораторії з тренування бойових комах» тощо. Російська дезінформація використовується для підриву діяльності суперників, заплутування та відволікання від важливіших але менш приємних новин.

Люди схильні поширювати неправду значно швидше аніж правду. До прикладу, твіти з неправдивою інформацією на 70% частіше поширюються за правдиві; фактичні пости у мережі Facebook привертають в шість разів менше уваги ніж неправдиві [14]. Алгоритми соціальних мереж значно посилюють можливості дезінформації. Таким чином суспільство плутається, а суб'єкту дезінформування легше просувати свої наративи.

Основні зусилля російської дезінформації спрямовані на створення штучного розколу як в середині України так і між різними країнами. Ключові теми лишаються незмінними: операції чужих країн на території України (американські лабораторії, французькі найманці та британські офіцери), постійна «зрада» українського уряду, релігійне питання тощо.

У сучасній інформаційній війни дезінформація трансформувалась настільки, що виокремила ще один інструмент під назвою «фейкові новини».

Основна відмінність між дезінформацією і фейковими новинами полягає в залученості суб'єкта до розповсюдження нової інформації. Окрім традиційної зміни реальності особи, яку ставила за мету дезінформація, фейкові новини нарощують свій вплив до іншої мети — поширення перекрученої інформації із новою швидкістю. Дослідники зараз виділяють три аспекти «фейк-ньюз»:

Зміст новин. Фактично залишається незмінним порівняно з дезінформацією.

Контекст залучення та вірусності контенту.

Зміна об'єкта дезінформації на суб'єкта («жертва» довірливо сприймає інформацію і починає її поширювати, стає «співучасником») [15].

«Фейкові новини (від англ. «fake» — брехня, фальш) — це неправдива інформація, яка цілеспрямовано розповсюджується зацікавленими особами, що переслідують свої (зазвичай політичні) цілі, або бажають заробити на інтернет-трафіку» [16, с. 114]. Дослідники зазначають, що «фейкові новини можна визначити як інформаційний продукт, у складі якого частково або повністю відсутня правдива інформація» [17, с. 54]. Отже, фейкові новини — це частково викривлений або повністю неправдивий інформаційний продукт (текст, фото- та відеоматеріали, звукові повідомлення тощо), який поширюється з метою дезінформації та дестабілізації об'єкта, для якого він спродукований [15].

Відповідати на виклики інформаційної війни українська влада почала ще з 2014 року. По-перше, змінилось сприйняття росії українцями — українці почали обережніше сприймати інформацію з російських джерел. По-друге, значно виросли знання українців про методи дезінформації і, як наслідок, підвищився рівень критичного мислення. По-третє, свій розвиток отримали українські медіа, які вдосконалили свої практики та запровадили нові стандарти розповсюдження інформації. По-четверте, українська влада запровадила нові інструменти контролю за інформацією та прописала доктрину інформаційної безпеки. По-п'яте, Україна значно посилила своє міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки задля отримання додаткової підтримки та ресурсів для інформаційної війни. По-шосте, в Україні суттєво розвинулось громадянське суспільство. Відтак активісти і організації стали важливою складовою боротьби проти росії в інформаційному просторі.

Сучасна інформаційна війна, що ведеться між росією та Україну вміщує в себе найсучасніші теорії комунікації поряд з політологією, психологією та соціологією. Єдина кінцева мета — переконати людей, змінити їх думку. Кінцева ціль інформаційної війни — повне заволодіння інформаційним простором супротивника для передачі своєї інформації. Фейкові новини є одним з інструментів ведення такої війни.

На думку науковців основними заходами, що можуть запобігти поширенню фейкових новин у соціальних мережах є встановлення чітких

правил та регламенту, додаткова перевірка фактів та втручання окремого користувача [15].

Першим запобіжником розповсюдження фейкових новин є захист персональних даних, як наприклад General Data Protection Regulation в Європейському Союзі. Відтак унеможливиться підробка даних користувачів, а створення фейкових акаунтів стане дедалі складніше. Україні слід спочатку зрозуміти суть захисту персональних даних і розробити найкращу стратегію.

Другим запобіжником може виступити створення окремих груп для перевірки фактів найпоширеніших новин, а також джерел їх написання. Така робота є не найефективнішим методом боротьби із фейковими новинами, але вона може бути найшвидше реалізована.

Третім запобіжником виступає стратегія розвитку критичного мислення у користувачів інтернету. Це довготривалий процес, але цілеспрямована державна політика призведе до найкращих результатів у цій площині.

Критичне мислення — це специфічний вид розумової діяльності, результатом якої є виявлення негативних інформаційних впливів за допомогою логіки та рефлексії, що детермінує аналіз та оцінку дійсності та виведення на основі цього власного виваженого висновку [18].

Інструментарій критичного мислення надасть можливість особі протистояти цілеспрямованій деструктивній пропаганді супротивника. Уміння піддавати все сумніву, аналізувати прочитаний матеріал та рефлексувати дає можливість аргументовано спростувати тези та положення інформаційної кампанії.

Іншою відповіддю на загрози інформаційної війни виступають стратегічні комунікації, включаючи протидію дезінформації, питання пов'язані з інформаційною безпекою, а також комунікації зі ЗМІ та громадськістю.

Європейський Союз є взірцем з питань стратегічних комунікацій. За відносно невеликий період часу були прийняті такі рамкові документи як Глобальна стратегія ЄС, План дій із стратегічних комунікацій ЄС, Спільний рамковий документ з протидії гібридним загрозам. Визначення ж стратегічних комунікацій якнайкраще висвітлює Доповідь «Стратегічні комунікації ЄС у світлі протидії пропаганді» Генерального Директорату зовнішньої політики Європейського Парламенту. «Стратегічні комунікації — систематична серія сталих та послідовних заходів, що проводяться на стратегічному, операційному та тактичному рівнях, що дає змогу зрозуміти цільові аудиторії та визначити ефективні канали для сприяння й підтримки окремих типів поведінки» [11, с. 5].

Україна, в свою чергу, має своє поняття терміну «стратегічні комунікації — скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави — публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю,

військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави» [2]. Таке визначення викладене у Доктрині інформаційної безпеки та Воєнній доктрині України.

Росія використовує різні потужні технології та засоби стратегічних комунікацій: фейковий контент перебігу бойових дій, намагання одноосібно привласнити бойове інформування, встановити інформаційну перевагу у зоні бойових дій, використання популярних діячів російської культури на окупованих територіях тощо. Все це використовується як психологічна зброя проти українців і державних інститутів. Відповідно головним завданням стратегічних комунікацій є зменшення і знищення інформаційної загрози для країни.

Для глобальних стратегічних комунікацій також є необхідністю завдавати превентивний удар, захоплювати ініціативу в інформаційному просторі. Розуміння необхідності та інструментарію дії в площині стратегічних комунікацій дасть можливість створювати власну інформаційну реальність.

Одним з ефективних кроків боротьби з інформаційними загрозами стало створення в Україні Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики України. Основною метою Центру є інформаційний захист від ворожого впливу. Основними завданнями є розробка і створення дієвого механізму та стратегії протидії дезінформації, а також об'єднання зусиль різних соціальних груп для боротьби з дезінформацією, просування українського контенту в інформаційному просторі та реагування на фейкові новини. Серед напрямків роботи є розробка стратегічних комунікацій, в тому числі українські інформаційні компанії, протидія російським інформаційним кампаніям та введення у засоби комунікації влади українських наративів; створення і розвиток онлайн-ресурсу для протидії інформаційним атаками та моніторинг російських інформаційних атак [19].

Хоча й основи демократичної держави є досить вразливими для пропаганди противника, але вони також є потужним механізмом захисту. Свобода слова, друку, зібрання, незалежність ЗМІ — виступають ключовими цінностями та мотивацією у боротьбі проти агресора.

Щоб не потрапити в тенета ворожих інформаційних ресурсів і не стати розповсюджувачем дезінформації варто дотримуватися таких принципів:

Критичне мислення. Суспільству варто вміти аналізувати та критично оцінювати контекст матеріалу. Розпізнавати пропаганду, маніпуляції та їх завдання й зміст. А також вивчити медіа, яке займається розповсюдженням ненадійного контенту.

Швидке, правдиве та об'єктивне висвітлення новин та інформації. Сьогодні в Україні існує безліч інформаційних ресурсів, які не лише забезпечують громадян інформацією, а й мають велику підтримку та довіру населення. До таких ресурсів відносяться: ЗМІ, інтернет-видання, офіційні

звернення до громадян, соціальні мережі тощо. Постійне та інформативне висвітлення подій, особливо під час війни допомагає суспільству розпізнати фейкові новини та виявити проросійський вплив. Від початку повномасштабного вторгнення Міністерство культури та інформаційної політики спільно з Офісом президента України запровадили на всіх українських ТВ-каналах телемарафон «Єдині Новини». Це один з прикладів, який дуже добре спрацював в період всеохоплюючої тривоги та наляканості. Марафон транслював і продовжує транслювати всю інформацію про вторгнення агресора, переміщення ворожої техніки загарбників, всі військові події, втрати та успіхи Збройних Сил України. Звернення Президента України та коментарі представників влади (прем'єр-міністра, міністрів, пресслужб, СБУ, ГУР МО тощо) дали чітке розуміння, що влада з народом і вся країна рішуче налаштована відбивати ворога. Потужне протистояння на інформаційному фронті дало впевненість українцям, які проживають у прифронтових зонах бойових дій про те, що вони не забуті. Тим самим це знизило рівень паніки та покращило їх моральний та психологічний стан.

Відповідальність. За створення та розповсюдження будь-якого виду дезінформації (чуток, фейків, свідомо перекрученої чи невірної інформації тощо), особливо в часи війни, варто запровадити кримінальну відповідальність.

Контроль. Для виявлення дезінформації необхідно посилити контроль за ЗМІ, а особливо за соціальними мережами та месенджерами. Швидке виявлення підроблених акаунтів дозволить розпізнавати осередки створення дезінформації та її поширення. Наприклад, «WhatsApp особливим символом маркує повідомлення, які пересилалися багато разів, що є важливою ознакою фейку». [4]

Захист інформаційного простору. Для протидії дезінформації водночас потрібно піклуватися про інформаційний простір. Війна в Україні супроводжується потужними кібератаками та DOS-атаками. Аби створити потужний захист у кіберпросторі працює Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки при Службі безпеки України. Центр в реальному часі проводить постійну роботу з відстеження ситуації в кіберпросторі, аналізує та керує всією інформаційною безпекою держави. Ці дії дають можливість швидко виявити, знайти, зреагувати та попередити кіберзагрози в українському інформпросторі. Також, при Національній поліції України є спеціально сформований підрозділ — Департамент кіберполіції. Він займається виявленням і знешкодженням злочинів, які створюють і поширюють різні фейки та діпфейки. Також, можна говорити, що в Україні від моменту повномасштабного вторгнення сформувався громадський рух кіберспротиву агресору. Так звана «КіберАрмія» здійснює атаки на ворога в кіберпросторі та завдають йому чималих збитків. До цієї армії входять прості люди та професійні

програмісти, айтішники. Спільними зусиллями вони зривають всі плани ворога.

Аби забезпечити інформаційну безпеку України на достатньо високому рівні потрібно спрямувати всі зусилля на підтримку інформаційної політики держави та розвиток загальної інформаційної стратегії України. Пріоритетами є: забезпечення розвитку існуючого інформаційного осередку України та повне осучаснення системи інформаційної безпеки нашої держави, ефективна реалізація української інформполітики та створення законодавчої бази з питань забезпечення інформаційної безпеки, імплементація та інтеграція України до глобалізованого європейського інформпростору.

Задля того щоб виграти інформаційну війну Україні потрібно мати сильну інформаційну стратегію, якої будуть притримуватися всі ЗМІ, інтернет-видання, соціальні мережі тощо. Вона має бути інтегрована не лише в медіапросторі, а поширеною серед всього суспільства України. Завдяки сильній інформаційній безпеці та стійкості громадян до різного виду дезінформації ми зможемо гідно протистояти інформаційній агресії росії. Лише аналітичне та критичне мислення, захист кіберпростору та співпраця з міжнародними ЗМІ забезпечить українцям інформаційну перемогу та потужний розвиток інформаційному простору нашої держави у майбутньому.

Висновки

Підсумовуючи, варто зазначити що Україна почала готуватись до інформаційної війни з рф від 2014 року. В період з 2014 до 2022 було прийнято основні документи, які регламентують інформаційну політику в Україні. Проте, не дивлячись на фундаментальну підготовку, після 24 лютого Україна стикнулась з певними проблемами в інформаційній площині. Серед основних можемо назвати застарілість інформаційних технологій, слабкий розвиток національної інформаційної інфраструктури та відсутність потужних інститутів для інформаційної безпеки сфери державного управління.

Після початку повномасштабного вторгнення рф збільшила потужності інформаційної війни в Україні. Так до звичної дезінформації, чуток, пліток і поголосу додалась значна частка фейкових новин, як нового інструменту деструктивної пропаганди.

Для протидії як старим так і новим викликам необхідно вдосконалити законодавчу базу (особливо в сфері захисту персональних даних); створити потужну інформаційну інфраструктуру незалежних медіа, які можуть працювати за стандартами країн ЄС; надати повноваження інститутам у сфері інформаційної безпеки; розвинути стратегічні комунікації та запустити кампанію з медіаграмотності і критичного мислення.

Список посилань

1. Конституція України. Чинна редакція від 01.01.2020 [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text*
2. Доктрина інформаційної безпеки України. Затверджена Указом президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017 [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text*
3. Указ Президента України № 685/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text*
4. Мазуренко Л.І. Інформаційна безпека в умовах російсько-української війни: виклики та загрози. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; серія «Питання політології». 2022. №42. С. 50-57. *https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-42-08*
5. Мальована Ю., Руднєва А. Інформаційний фронт російської агресії в Україні. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2022. №34. С.186-192.
6. Лубкович І.М. Місце українських медій в інформаційній війні 2013-2014 рр. Наукові записки інституту журналістики. 2014. № 56. С.182-187.
7. Мирний В. В., Мороз А. С. Інформаційна війна [Електронний ресурс]. *Велика українська енциклопедія. 2022.* Режим доступу до ресурсу: https://vue.gov.ua/Інформаційна війна.
8. Шпилик С. Інформаційна війна, пропаганда та pr: такі схожі й такі різні. Галицький економічний вісник. 2014. № 4(47). С. 178-188.
9. Pratkanis A.R., Aronson E. Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. *NY: Henry Holt and Company.* 2001.
10. Jowett G., O'Donnell V. Propaganda & persuasion. Sixth edition. *Thousand Oaks, Calif. : SAGE, 15.*, 2015.
11. Стратегічні комунікації у фокусі співробітництва Україна — ЄС — НАТО в сучасних умовах. *Київ: Центр глобалістики «Стратегія XXI».* 2019.
12. International Telecommunication Union (2021) [Електронний ресурс], *ITU Data Hub*. Retrieved from *https://datahub.itu.int/data/?e=UKR*
13. The Economist, The invasion of Ukraine is not the first social media war, but it is the most viral [Електронний ресурс]. 2022. Режим доступу до ресурсу: *https://www.economist.com/international/the-invasion-of-ukraine-is-not-the-first-social-media-war-but-it-is-the-most-viral/21808456*

14. Brown, S., MIT Sloan Research About Social Media, Misinformation, and Elections, *MIT* [Електронний ресурс]. 2020. Режим доступу до ресурсу: *https://mitsloan.mit.edu/ideas-made-to-matter/mit-sloan-research-about-social-media-misinformation-and-elections*
15. Батрименко О., Неліпа Д. Фейк-ньюз у соціальних мережах як маніпулятивний засіб інформаційної війни. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2022. № 44. С. 86-91.
16. Пятіна Д.Д., Мєлєкєсцев К. І. Фейкові новини як засібінформаційної війни. Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2020 №2 (12). С. 113-116.
17. Невельська-Гордєєва О. Створення альтернативної реальності в сучасних мас-медіа. *Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (28 березня 2019 р., м. Київ). С. 54-55.
18. Куцепал С. В. Критичне мислення як засіб спротиву в інформаційній війні. Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2022. № 3 (54). С. 104–115.
19. Презентовано Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Урядовий портал [Електронний ресурс]. *Міністерство культури та інформаційної політики України*, опубліковано 01 квітня 2021. Режим доступу до ресурсу: *https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-centr-strategichnih-komunikacij-ta-informacijnoyi-bezpeki*

References

1. Constitution of Ukraine. *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text* (in Ukrainian).
2. On the Doctrine of Information Security of Ukraine: Decree of the President of Ukraine No.47/2017 «On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 29, 2016 «On the Doctrine of Information Security of Ukraine». *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text (in Ukrainian)*
3. About the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine 2021: Decree of the President of Ukraine No. 685/2021 dated October 15, 2021 «On Information Security Strategy». *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text* [in Ukrainian].
4. Mazurenko L. (2022). Information security in the terms Russian-Ukrainian war: challenges and threats, *The Journal of V.N.Karazin Kharkiv National University, Series Issues of Political Science*, 42, p 50-57.

5. Rudneva A., Malovana Y. (2022) Information front of Russian aggression in Ukraine 2022 *Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies,* 44, p. 186–192.
6. Lubkovych, I. (2014). Place of Ukrainian media in the informational war of 2013–2014. *Scientific notes of the Institute of Journalism,* 56, p. 182–187.
7. Myrnyi V., Moroz A. (2023) Information war, *Great Ukrainian encyclopedia*. https://vue.gov.ua/Інформаційна війна (in Ukrainian).
8. Shpylyk S. (2014). Information warfare, propaganda and PR: so similar and so different. *Galician Economic Visnyk,* 47(4), p. 178–188.
9. Pratkanis A.R., Aronson E. (2001). Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. *NY: Henry Holt and Company.*
10. Jowett G., O'Donnell V. (2015). Propaganda & persuasion. Sixth edition. *Thousand Oaks, Calif. : SAGE, 15.*
11. Strategic communications in the focus of Ukraine — EU — NATO cooperation in modern conditions (2019). *Kyiv: Center for Global Studies «Strategy XXI».*
12. International Telecommunication Union (2021), *ITU Data Hub*. *https://datahub.itu.int/data/?e=UKR*
13. The Economist (2022), The invasion of Ukraine is not the first social media war, but it is the most viral. *https://www.economist.com/international/the-invasion-of-ukraine-is-not-the-first-social-media-war-but-it-is-the-most-viral/21808456*
14. Brown, S. (2020), MIT Sloan Research About Social Media, Misinformation, and Elections, *MIT*. *https://mitsloan.mit.edu/ideas-made-to-matter/mit-sloan-research-about-social-media-misinformation-and-elections*
15. Batrymenko O., Nelipa D. (2022). Fake news in social networks as a manipulative tool of information warfare, *Visnyk of the Lviv University, series philos.-political studies*, 44, 86-91.
16. Pyatina D., Melekyestsev K. (2020) Fake news as a means of information warfare. *Visnyk of the student scientific society of Donetsk National University named after Vasyl Stus,* 2(14), p. 54-57.
17. Nevelska-Gordeeva O. (2019). Creating an alternative reality in modern mass media. *Multidisciplinary discourse and the end of a social phenomenon: mother rials of the international scientific and practical conference* (March 28, 2019, Kyiv), p. 54-55.
18. Kutsepal S. (2022). Critical Thinking as a Means of Resistance in Information War, *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series:Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology,* 3(54), p. 104-114
19. The Center for Strategic Communications and Information Security was presented. Government portal. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, published on April 1, 2021. *https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-centr-strategichnih-komunikacij-ta-informacijnoyi-bezpeki*

UDC: 321 (477) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.383-387

Dmytro Honcharenko
P.H.E.I. «European University» (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0002-9387-6708
e-mail: dhoncharenko@e-u.edu.ua

STRATEGIC APPROACHES TO ENSURING INFORMATION SECURITY IN THE CONDITIONS OF UKRAINE'S INFORMATION WAR WITH RUSSIA

Abstract

The article examines a topical problem—the information front of Russian aggression after the start of a full-scale invasion of Russian troops into Ukraine. Although information attacks using tools of destructive propaganda by Russia have been in Ukraine since 2014, the number of such attacks has increased significantly since February 24, 2022. Even though Ukraine began to strengthen its information protection 10 years ago, it became clear that the steps in this direction were not enough. First of all, this is caused by the inequality of the initial resources for conducting an information war. Therefore, Ukraine is mainly forced to defend itself against the Russian informational onslaught, occasionally striking back. However, even with such a relatively small amount of resources, the information front of Russian aggression has not experienced significant success so far. It should be noted that to win the information war, it is necessary to allocate a large amount of resources for a long time. However, unfortunately, Ukraine currently has neither a sufficient amount of free resources nor time to achieve indisputable success. So, the key question remains «What Ukraine can do now to improve its situation».

To achieve the set goal of determining effective measures and directions for strengthening the national information security of Ukraine, a complex of general scientific, logical, and empirical methods was used.

Conclusions were made that to counter the informational aggression of the Russian Federation, it is necessary to improve the legislative framework (especially in the field of personal data protection); to create a powerful information infrastructure of independent media that can work according to the standards of EU countries; grant authority to institutes in the field of information security; develop strategic communications and launch a media literacy and critical thinking campaign.

Keywords: information security, information war, disinformation, propaganda, «fake news».

Стаття надійшла до редакції 19.04.24

© Гончаренко Д. Ю., 2024

УДК 355.451(043) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.398-412

Братина Захар Олександрович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/0009-0005-8341-3963

e-mail: bratyna_zahar_polit2023@ukr.net

РОЛЬ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНА-НАТО

Резюме

Незаконна та безпідставна агресія РФ сформувала нові виклики та завдання в сфері стратегічних комунікацій НАТО та України. Реалізація стратегічної мети України, яка зафіксована в Конституції,—членство в Альянсі—потребує вирішення низки комунікаційних задач. І хоча НАТО декларує відданість політиці відкритих дверей щодо Києва, складна політична ситуація в США, пов'язана з виборами нового очільника Білого дому, повільна європейська бюрократія та внутрішні процеси в ЄС, а також побоювання з боку Заходу використання РФ ядерної зброї, гальмують трансформацію Альянсу та шкодять формуванню ефективної взаємодії України та НАТО. У результаті комунікація між Києвом та Брюсселем носить декларативний характер.

Показано, що в період відсутності політичного рішення держав-членів НАТО щодо визначення конкретної дати приєднання України до Альянсу, Київ шукає нові безпекові формати, які б дозволили протистояти російській збройній агресії. Наразі активізовано підготовку двосторонніх та багатосторонніх форматів співпраці з державами-членами НАТО в частині безпекових рішень. Такі формати не є альтернативою членству в НАТО.

Узагальнено, що російсько-українська війна вплинула на роботу та використання Північноатлантичним альянсом стратегічних комунікації в частині формування взаємодії з Україною. Альянс прагне уникнути будь-яких дій, які б призвели до ескалації ситуації на східному кордоні блоку з РФ. По суті, Альянс делегував окремим державам-членам функцію комунікації з Україною.

Ключові слова: стратегічні комунікації, НАТО, російсько-українська війна, безпекові моделі, Центрально-Східна Європа.

Вступ

В умовах розв'язаної Російською Федерацією (РФ) повномасштабної війни, перед Україною постала низка комунікаційних задач, які спрямовані на захист національних інтересів української держави та створення сприятливих умов для прискорення євроатлантичної інтеграції та членства України у військово-політичному оборонному блоці – Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Саме НАТО залишається на сьогодні найбільш дієвим інструментом колективного захисту від можливої зовнішньої агресії. Втім слід також визнати, що держави-члени Альянсу виявилися абсолютно не готовими до війни високої інтенсивності, яким і є російсько-український конфлікт. Залежність Європейського Союзу від постачання російської нафти та газу, несприйняття на початкових стадіях усієї серйозності російської загрози та сподівання на швидке повернення до формули business as usual з РФ, призвели до затримки ухвалення стратегічного рішення щодо всебічної підтримки України. Нова концепція НАТО, за якою РФ визнається головною загрозою для організації, наштовхується на неспроможність держав ЄС швидко відновити потугу військово-промислового комплексу. Політична невизначеність в США щодо фінансової та військової допомоги Україні, повільна європейська бюрократія та «друзі Путіна» всередині ЄС, гальмують трансформацію Альянсу. У зв'язку з цим НАТО поки що уникає будь-яких ситуацій, які можуть потенційно вилитися в збройний конфлікт з РФ, яка володіє стратегічною та тактичною ядерною зброєю.

У результаті комунікація між Києвом та Брюсселем зводиться до важливих, але декларативних норм. На відміну від активізації двосторонніх та багатосторонніх форматів співпраці з державами-членами НАТО в частині безпекових рішень.

Дослідженню виникнення, функціонування та застосування стратегічних комунікацій Північноатлантичним альянсом та Україною, особливостей їх роботи, виявленню проблем та шляхів їх вирішення, гібридним загрозам, що виникають в інформаційному просторі, присвячені наукові праці Г. Почепцова, Г. Перепилиці, С. Даниленка, Д. Дубова, Д. Золотухіна, В. Петрова, М. Оживана, В. Панченко, Т. Черненко, Н. Піпченко, К. Йорка, Г. Брюса, Д. Мерфі, Б. Грегорі, Д. Вентра, П. Корніша, Д. Псакі, Дж. Магоні, Б. Гамільтона, К. Пола, С. Катліпа, К. Ферн-Бенкса, Т. Кумбса, Р. Улмера, М. Сіджера, Т. Хелмера, М. Крейга та інших.

Мета статті — дослідити стан комунікаційної співпраці між Україною та НАТО у питанні євроатлантичної інтеграції. Завдання статті: визначити проблеми, що гальмують розвиток стратегічних комунікацій, які задіяні у процесі формування якісної взаємодії України та Альянсу.

Методи дослідження

Для проведення дослідження автор використав низку загальнонаукових методів: абстрагування, аналіз і синтез, бібліографічний, історичний, порівняння, спостереження, аналогія, метод експертних оцінок. Крім того, автор спирався на аналітичні записки та тематичні дослідження аналітичних центрів України. Зокрема, The Foreign Policy Research Institute та Центру «Нова Європа».

Результати дослідження

12 липня 2023 року на Вільнюському саміті НАТО започатковано Раду Україна—НАТО, яка прийшла на заміну формату Комісії, що опікувалася розвитком відносин між Києвом та Брюсселем у період 1997-2023 рр. Основним завданням Комісії стало забезпечення належного виконання положень «Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО», оцінка і аналіз стану та розвитку відносин між Україною і НАТО, нагляд за плануванням спільних заходів, вироблення пропозицій щодо дій, які б дозволили вдосконалити співробітництво сторін. З 2008 року під егідою Комісії розробляється Річна національна програма (РНП), мета якої—сприяти зусиллям України у проведені реформ, результатом яких би стала відповідність України стандартам НАТО. Своєю чергою формат Ради Україна—НАТО підвищує суб'єктність української сторони, засвідчує поглиблення співпраці та зміцнення політичних зв'язків з державами-членами Альянсу, а також підтверджує вихід України на новий рівень інтеграції з НАТО. З боку Альянсу окремо наголошується на тому, що новий формат Ради передбачає, що на її засіданнях Україна матиме статус рівної серед держав-членів Організації Північноатлантичного договору. Важливо наголосити, що попередній формат Комісії визначав Україну як країну-партнера. Особливістю нового формату є право України на ініціативу—скликати засідання Ради для проведення кризових консультацій. Раніше Україна брала участь у засіданнях Комісії виключно якщо надійде відповідне запрошення від НАТО. Новостворена Рада Україна—НАТО позиціонується Брюсселем як один з елементів пакету допомоги, що наближає Україну до основної цілі—членства в НАТО. На саміті у Вільнюсі, на тлі повномасштабної агресії Російської Федерації проти України, країнами «Великої сімки» (G7) прийнято політичне рішення щодо багаторічної програми допомоги Києву. Серед основних пріоритетів—«сприяння Збройним Силам України у досягненні ними цілковитої оперативної сумісності зі збройними силами держав–членів Альянсу разом із підтвердженням Альянсом того, що Україна стане членом НАТО, коли держави-члени погодяться і будуть виконані умови». Показово, що засідання Ради скликаються не тільки на рівні держав і урядів, міністрів закордонних справ і оборони та послів, але й у військовому форматі—на рівні начальників оборонних штабів (NATO, 2023a). Загалом Рада Україна—НАТО

має потенціал стати традиційним бюрократичним інструментом у сфері стратегічних комунікацій як Альянсу, так і України, формуючи по змозі відносно якісну взаємодію між Брюсселем та Києвом.

Варто зазначити, що у тексті Комюніке Вільнюського саміту НАТО питання розвитку стратегічних комунікацій порушується кілька разів в контексті ядерного стримування, захисту свободи і безпеки членів Альянсу, наростаючих гібридних загроз та «загарбницької війни Росії проти України». Зокрема, у пункті 46 Комюніке міститься запевнення щодо прагнень оборонного блоку забезпечити кращу інтеграцію і єдність дій та підвищити спільні спроможності членів Альянсу у конфліктах будь-якої інтенсивності, які можуть виникнути у перспективі. Тому ядерному стримуванню і вдосконаленню стратегічних комунікацій відводиться «унікальна й відокремлена роль» у мінімізації стратегічних ризиків. В НАТО запевняють, що готові і здатні «стримувати агресію і управляти ризиками ескалації у разі кризи, що має ядерний вимір». Прослідковується чіткий сигнал попередження Російській Федерації, яка через агресію проти України визнана Альянсом «найбільш значною і прямою загрозою безпеці держав–членів Альянсу та миру і стабільності на євроатлантичному просторі» (NATO, 2023b).

НАТО у пункту 59 Комюніке визнає зміни у середовищі безпеки у Європі та світі, які вимагають більш адаптивної та комбінованої відповіді. Для цього слід використовувати військові і невійськові інструменти, що застосовуються для вирішення завдань як в мирний час, так і у період загострень, криз та конфліктів. НАТО зберігає за собою роль платформи, яка має забезпечувати послідовне застосування таких інструментів країнами-учасницями Вашингтонського договору. І тут оборонний блок також покладається на розвиток «дієвої, чіткої і переконливої стратегічної комунікації» задля збереження єдності та стійкості організації.

Альянс визнає, що держави-члени все частіше стикаються з гібридними викликами та загрозами, що генеруються як державними, так і недержавними суб'єктами. Стрімкий розвиток технологій, у тому числі й штучного інтелекту, дав змогу зловмисникам атакувати західні інституції, критичну інфраструктуру країн НАТО, впливати на громадську думку та настрої суспільства, втручатися в процес демократичних виборів, вибудовувати альтернативну реальність та підважувати економіку та безпеку євроатлантичної спільноти. Через це НАТО у Вільнюському Комюніке була змушена вчергове наголосити на тому, «що гібридні операції проти членів Альянсу можуть прирівнюватися до збройного нападу, внаслідок чого Північноатлантична рада може застосувати Статтю 5 Вашингтонського договору». У тексті Комюніке також йдеться й про те, що країни-члени НАТО, з допомогою позитивних та ефективних стратегічних комунікацій, спільно та скоординовано протидіятимуть гібридним викликам, дезінформації та

неправдивим наративам, які генерує в тому числі Російська Федерація, її сателіти та партнери.

У контексті неспровокованої та загарбницької війни РФ проти України, євроатлантичної та європейської інтеграції України, Альянс підкреслює виняткову важливість співпраці між НАТО і ЄС у всеосяжній підтримці України, та вітає створення відповідного спеціального Координаційного штабу НАТО—ЄС. У пункті 74 Комюніке, серед реальних здобутків у сфері стратегічних комунікацій, НАТО відзначає такі: а) боротьба з дезінформацією; б) протидія гібридним і кіберзагрозам; в) навчання; г) спільне проведення операцій, д) забезпечення обороноздатності; є) розвиток оборонної промисловості і проведення досліджень; є) боротьба з тероризмом; ж) розбудова оборонного і безпекового потенціалу. Водночас Альянс зосереджується на забезпеченні стійкості організації, захисті критичної інфраструктури країн-учасниць, підтримці та розвитку новітніх і проривних технологій, космічних проектів, розв'язанню питань зміни клімату у контексті світової безпеки і геостратегічного суперництва, а також протистоятиме «системним викликам євроатлантичній безпеці з боку Китайської Народної Республіки (КНР) (NATO, 2023c).

Поза тим, заявлені у Вільнюсі успіхи НАТО у сфері стратегічних комунікацій ставляться під сумнів, враховуючи те, що Україна не отримала ні очікуваного офіційного запрошення приєднатися до Альянсу, ні конкретних гарантій безпеки на шляху до вступу в організацію. Так, Російська Федерація, як країна-агресор, вперше з часів Холодної війни визнана Альянсом головною загрозою, але водночас для України, яка й далі залишається поза межами зони євроатлантичної відповідальності Брюсселю, відводиться роль легко озброєного «форпосту» для стримувати російської загрози та зниження військового потенціалу армії РФ. В Інституті зовнішньополітичних досліджень зазначили, що результати Вільнюського саміту НАТО 2023 року в частині відносин з Україною схожі з обіцянками Бухарестського саміту-2008, коли Україні та Грузії, по суті, відмовили у вступі до Альянсу через відсутність спільного політичного рішення. У Вільнюсі Києву вчергове пообіцяли членство в НАТО, але без точного терміну вступу. Формула залишається практично незмінною—запрошення в обмін на реформи. Водночас ефективність такої формули може виявитися невисокою на тлі російського повномасштабного вторгнення, кардинальної зміни безпекових умов на Європейському континенті та відсутності політичної волі у низки ключових країн-членів НАТО щодо запрошення України до членства в організації. За оцінкою Інституту зовнішньополітичних досліджень, Північноатлантичний альянс не зміг швидко адаптуватися до зміни безпекової парадигми, тому наразі у своїх рішеннях, діях і комунікаціях намагається максимально уникнути будь-якого зіткнення з РФ, і найголовніше—знизити вірогідність використання Москвою ядерної зброї (FPRI, 2023a).

Водночас російські ракети та ударні БПЛА почали залітати на територію країн-членів НАТО — Польщу та Румунію — від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Так, 29 грудня 2023 року під час масованого удару РФ по Україні російська ракета порушила повітряний простір НАТО й перебувала 3 хв над територію Польщі на глибині 40 км, а потім її покинула. У своїй зовнішній комунікації Альянс традиційно був максимально обережним — «Факти перевіряються. НАТО зберігає пильність» (DW, 2023). Де-факто Північноатлантичний альянс вже мав би застосувати Статтю 5 договору, у якій міститься фундаментальний принцип колективної оборони НАТО, що «поєднує усіх членів організації, зобов'язуючи їх захищати один одного і створюючи дух солідарності усередині Альянсу». Наріжним каменем НАТО є те, що напад на будь-яку з держав — членів оборонного блоку розглядається як напад на них усіх. Єдиний випадок в історії, коли НАТО застосувало Статтю 5, — спільна відповідь на терористичні атаки 11 вересня 2001 року проти США (NATO, 2023d).

РФ постійно перевіряє межі дозволеного на східному кордоні НАТО та вживає заходів з нарощування регіонального домінування та повернення до своєї орбіти країн, що колись входили до складу СРСР. В інформаційному просторі і в комунікації з країнами Заходу, агресор цілеспрямовано ставить під сумнів існування української державності та українців як окремої нації, а також просуває наратив «вічної війни». Ціль такого наративу криється в намаганні Москви переконати партнерів України, перш за все Вашингтон, відмовити в членстві в НАТО. Але Україна веде екзистенційну боротьбу за існування і намагається гарантувати собі безпеку в будь-який спосіб. В Інституті зовнішньополітичних досліджень впевнені, що політичне рішення НАТО щодо запрошення України до членства в Альянсі не стало б причиною продовження «вічної війни». Навпаки, країна-агресор отримала б чіткий сигнал щодо безперспективності війни проти України, яка переходить під вплив Статті 5 Північноатлантичного договору. РФ повинна була б зрозуміти, що більше не має права вето у відносинах України та НАТО. Однак, як ми вже згадували вище, Альянс у Вільнюсі вкотре не наважився наблизити Україну до членства в організації. НАТО не готова на пряму конфронтацію з РФ. Уникнення конфлікту з РФ за будь-яких умов розглядається як стратегічна помилка, яка може дорого коштувати країнам-членам НАТО. Демонстрація слабкості Альянсу в контексті російсько-української війни більше провокує Росію до ескалації, адже «бажання регіонального домінування нікуди не зникло і країни східного флангу НАТО досі залишаються під загрозою». РФ зберігає права вето у відносинах України з Північноатлантичним альянсом (FPRI, 2023b).

Відсутність політичного рішення щодо чітких термінів приєднання України до НАТО, змушує військово-політичне керівництво України шукати інші форми безпекової співпраці з країнами-членами Альянсу. Альтернативні

шляхи зближення України та Альянсу варіюються від формату дво- чи тристороннього договору (малий альянс Україна-Польща-Велика Британія, «ізраїльська модель»), і до ідеї про вступ України до НАТО частинами. Остання ініціатива полягає в тому, щоб так звані гарантії безпеки та «ядерна парасолька» НАТО поширювалися на територію, підконтрольну українському Уряду. Решта території — АР Крим, м. Севастополь та тимчасово окуповані частини східних та південних областей — отримають такий статус лише після деокупації. Загалом, така модель не є життєздатною, адже не існує механізму її реалізації. Очевидно, що РФ не припинить нанесення ракетно-бомбових ударів по всій території України, навіть за умови, якщо в Брюсселі оголосять Київ, Запоріжжя чи Херсон територією НАТО. Отже, фундаментальна Стаття 5 Організації Північноатлантичного договору не буде задіяна після чергової ракетної атаки РФ по «новоявленій території Альянсу», що «означатиме руйнацію основи НАТО, його системи колективної безпеки» (Сидоренко, 2023).

Варто зауважити, що населення України загалом не підтримує ідею часткового вступу в Альянс. 53% українців вважають таку безпекову модель неприйнятною. Серед прихильників вступу України до НАТО цю ідею підтримують лише 44%, тоді як 51% - проти. Завдяки стратегічним комунікаціям, в українському суспільстві сформувався стійкий консенсус, що стала безпека держави може бути гарантована лише членством України в НАТО. Близько 80% населення проголосували би за вступ України до Європейського Союзу та підтримують вступ держави в НАТО («Рейтинг», 2023). Показово, що переважна більшість українців вважають членство в НАТО більш пріоритетним завданням, ніж членство в ЄС (КМІС, 2023). Отже, російсько-українська війна суттєво підвищила цінність безпеки як запоруки захисту національних інтересів. Таким чином, населення України остаточно вважає за аксіому членство країни в НАТО.

Між тим, така одностайність, на тлі повномасштабного вторгнення РФ в Україну, не стала переконливим аргументом для держав — членів Альянсу, прийняти на саміті у Вільнюсі вольове рішення щодо запрошення України до членства. Ювілейний 75-й саміт лідерів країн НАТО, який відбудеться 9-11 липня 2024 р. у Вашингтоні, теж не дає підстав очікувати проривних рішень для Києва (Голос Америки, 2023). Але саме від них залежить безпечна та стабільна Європа. Тому, наприклад, Надзвичайний і Повноважний Посол США в Києві (1998-2000 рр.) С. Пайфер закликає США та союзників підготувати ґрунт для оголошення на саміті у Вашингтоні про початок переговорів про вступ України в Альянс. Офіційне запрошення України до членства сигналізувало б Москві про прихильність НАТО до України та «посилило б переговорну позицію Києва в будь-яких майбутніх переговорах з Москвою» (Pifer, 2023).

Безальтернативність вступу України в НАТО не виключає пошуку й задіяння інших безпекових форматів та моделей, або їх окремих елементів,

які б заповнили вакуум безпеки на шляху до Альянсу. Експерти Центру «Нова Європа» розглядають такий процес у формі моделі «НАТО плюс». Він містить безпекові опції, принаймні, чотирьох найбільш згадуваних в інформаційному просторі безпекових моделей: південнокорейської, ізраїльської, західнонімецької та тайванської. З ізраїльської моделі можна запозичити інструмент десятирічних меморандумів про взаєморозуміння із зазначенням чітких фінансових вливань, що додало б Україні стійкості. Корейська модель була би дієвою у разі підписання двостороннього договору зі США, котрий передбачав би реальні безпекові гарантії та в перспективі розміщення американських військових компонентів чи елементів американської ядерної тактичної зброї на українській території. Але наразі Україні пропонують «гібрид корейської та ізраїльської моделей без найбільш цінних елементів кожної з них. Це не може бути повноцінним містком до членства в НАТО і тим більше альтернативою вступу до Альянсу». Натомість в «Новій Європі» найоптимальнішою безпековою моделлю для України називають «НАТО плюс» — «модель, котра могла би виокремити і максимально абсорбувати найкорисніші з доступних елементів інших безпекових моделей з одночасним серйозним опрацюванням уже на цьому етапі алгоритму вступу України до НАТО» (Гетьманчук та ін., 2023).

На тлі внутрішньої повільної трансформації величезного організму НАТО, складної політичної ситуації всередині США (президентські перегони-2024), трансформації Європейського Союзу і пошуку країнами-членами точок єдності, дестабілізуючого фактору прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана, завершення у вересні 2024 р. мандату Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга, стратегічні комунікації Альянсу потребують змін. Зокрема, Вашингтон та НАТО мають надіслати РФ чіткий політичний сигнал — «незалежно від ситуації на полі бою та відсотка окупованих РФ територій, НАТО розглядає можливість запросити Україну до Альянсу та розпочати процес вступу з відповідним застосуванням статті 5 Вашингтонського договору принаймні для підконтрольної Києву частини» (Гетьманчук, 2023).

Потребує кардинальної зміни концепція НАТО про те, що Україну запросять в Альянс лише після виконання невизначених умов, зокрема після завершення бойових дій. Такий наратив лише підштовхує РФ та В. Путіна вести війну нескінченно. У стратегічних комунікаціях оборонного блоку чільне місце має зайняти більш конкретна та конструктивна позиція — якщо Україну запросити до членства заздалегідь, це може змусити його зупинитися. Саміт НАТО у Вашингтоні можна розглядати як ідеальний майданчик, на якому «лідери Альянсу могли б наблизити світ до миру, щиро прийнявши членство України. Настав час запросити Україну до НАТО. Це не означає, що Україна стане членом миттєво, але це стане недвозначним сигналом Путіну про те, що його війна вже програна» (Rasmussen & Yermak, 2024).

12 січня 2024 р. в Києві підписано «Угоду про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії» (Офіс Президента України, 2024). Це безсумнівно знакова подія для України, яка гарантує те, що жертва агресії РФ не залишиться без допомоги партнерів.

Основні аспекти угоди такі:

а) протягом 10 років, які, за прогнозами, знадобляться для вступу України в НАТО, договір служитиме гарантованим засобом надання Україні фінансової та мілітарної допомоги у протистоянні з РФ;

б) угода сприятиме консолідації міжнародної коаліції на підтримку України. Особливо на тлі її ослаблення у 2024 р. через серйозні труднощі з фінансовою та військовою допомогою, в першу чергу з боку США. Це елемент стратегічних комунікацій та заклик до інших потужних міжнародних акторів доєднуватися до ініціативи;

в) угода чітко визначає підтримку України у відновленні її міжнародно визнаних кордонів станом на 1991 рік. Це частково нівелює заклики щодо укладання мирних угод з РФ ціною українських територій.

Крім того, Україна та США веде перемовини про підписання подібного безпекового договору зі США, який стане мостом для гарантування безпеки, доки членство України не стане реальністю. Укладання таких двосторонніх та багатосторонніх договорів є продовженням політики підтримки України, анонсованої країнами G7 на саміті НАТО у Вільнюсі (Українська правда, 2024).

Угода із Великою Британією хоч і не замінить політичний вплив і ресурси НАТО, але може стати поштовхом для початку побудови регіонального безпекового комплексу в Центрально-Східній Європі як елементу нової регіональної системи європейської безпеки (Пєтрась та ін. 2021). Угода також має потенціал наповнити змістом формат малого безпекового альянсу Україна-Польща-Велика Британія. Але важливо також уникати перебільшених очікувань під час оцінки цієї угоди, так як в ній не передбачено гарантій спільної колективної оборони. Тож вона не є прямим замінником НАТО (FPRI, 2024).

Варто також акцентувати увагу на документі, який підготувало Міністерство оборони Естонія для всіх країн учасниць робочої групи «Рамштайн». Це план військової стратегії для країн Заходу, щоб допомогти Україні виграти у війні проти країни-агресорки за три роки. Його головна теза—Захід не повинен боятися допомагати Україні. Документ наочно показує, що при консолідації зусиль західних країн внесок у перемогу України потрібен зовсім невеликий. Наприклад, ВВП усіх країн-учасниць групи становить 47 трильйонів євро, з яких на допомогу Україні було спрямовано лише 0,2%. Водночас ВВП Росії оцінюється лише у 2 трильйони євро. Естонія, для якої РФ є прямою загрозою безпеці, закликає держави-члени НАТО та

партнерів якнайшвидше наростити виробництво оборонно-промислового сектора (ERR, 2024).

Висновки

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну зруйнувало безпекову архітектуру Європи. Можемо навіть говорити про те, що російсько-українська війна знищила світопорядок, який був сформований після закінчення Другої світової війни. Світові інституції, які мали б запобігти подібним конфліктам, або ж жорстко на них реагувати, не працюють. Наразі йде підготовка до встановлення нової світової системи. Для України агресія РФ є екзистенційним викликом, який також матиме глобальні наслідки для світу. Тому до процесу становлення нового світопорядку будуть залучені практично усі держави планети.

Своєю чергою, Північноатлантичний альянс також переживає великі внутрішні трансформації, адаптуючись до викликів часу. На ефективність НАТО тиснуть кілька факторів. Складна політична ситуація в США, пов'язана з обранням восени 2024 р. нового президента. Існує висока ймовірність повернення у Білий дім республіканця Дональда Трампа, який в часи свого президенства ставив під сумнів доречність членства США в НАТО, називаючи організацію «мертвою». Тому європейські держави-члени Альянсу мають розраховувати лише на власні сили у питанні забезпечення безпеки в Європі, і бути готовими до будь-яких викликів та загроз з боку Російської Федерації.

Серед інших факторів, які впливають на ефективність Альянсу,—особлива позиція влади Угорщини щодо України та російсько-української війни, яка часто співзвучна з політикою Москви. Також одним з факторів є завершення в 2024 р. мандату Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга. В результаті трансформація Альянсу та розвиток його військових спроможностей відбувається повільно. Відповідно зазнають змін і стратегічні комунікації НАТО в частині формування взаємодії з Україною. І хоча членство в НАТО залишається для Києва безальтернативною безпековою моделлю, Україна наразі концентрується на комунікації з групами країн Центрально-Східної Європи та Великою Британією, доки трансформується Альянс. Таким чином, можемо констатувати, що комунікації між Києвом та Брюсселем розвиваються лише на декларативному рівні й потребують активізації.

Список посилань

1. DW. (2023). *Російська ракета залетіла в Польщу: у НАТО «стежать»—DW—29.12.2023*. dw.com. *https://www.dw.com/uk/rosijska-raketa-zaletila-v-polsu-u-nato-stezat/a-67852277*
2. ERR. (2024, 14 січня). *Эстония подготовила план стратегии для стран Запада, чтобы помочь Украине выиграть войну*. Eesti Rahvusringhääling. *https://rus.err.ee/1609222137/*

jestonija-podgotovila-plan-strategii-dlja-stran-zapada-chtoby-pomoch-ukraine-vyigrat-vojnu

3. FPRI. (2023a). НАТО демонструє безпорадність у питанні відновлення безпекового порядку в Європі. *International Weekly, Foreign policy, international relations and security analysis*, (11), 3–5.
4. FPRI. (2023b). Хто наступний після Вільнюського саміту (2023) НАТО? *International Weekly, Foreign policy, international relations and security analysis*, (12), 3–6.
5. FPRI. (2024). *Безпекова угода Великобританії та України: замінник НАТО чи наріжний камінь нової архітектури безпеки в Європі?* fpri.kiev.ua. *https://www.fpri.kiev.ua/articles_view/bezpekova-ugoda-velikobritanii-ta-ukraini-zaminnik-nato-chi-narizhnij-kamin-novoi-arhitekturi-bezpeki-v-evropi/*
6. NATO. (2023a). *Рада Україна—НАТО*. *nato.int. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_217652.htm*
7. NATO. (2023b). *Відносини НАТО—Росія*. *nato.int. https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_50090.htm*
8. NATO. (2023c). *Комюніке Вільнюського саміту Видане главами держав і урядів країн–членів НАТО, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Вільнюсі 11 липня 2023 року*. *nato.int. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_217320.htm*
9. NATO. (2023d). *Колективна оборона і Стаття 5*. *nato.int. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_110496.htm*
10. Pifer, S. (2023, 13 грудня). *For a secure and stable Europe, put Ukraine on a definitive path to NATO*. Brookings. *https://www.brookings.edu/articles/for-a-secure-and-stable-europe-put-ukraine-on-a-definitive-path-to-nato/*
11. Rasmussen, A. F., & Yermak, A. (2024, 11 січня). *Victory Is Ukraine's Only True Path to Peace. And EU and NATO Membership Are the Only Way to Achieve Enduring Security*. Foreign Affairs. *https://www.foreignaffairs.com/united-states/victory-ukraines-only-true-path-peace*
12. Гетьманчук, А. (2023, 18 грудня). *Формула безпеки «НАТО плюс»: що так і не так з безпековими моделями для України*. Зеркало недели | Дзеркало тижня | Mirror Weekly. *https://zn.ua/ukr/WORLD/formula-bezpeki-nato-pljus-shcho-tak-i-ne-tak-z-bezpekovimi-modeljami-dlja-ukrajini.html*
13. Гетьманчук, А., Літра, Л., Бутирська, Н., & Солодкий, С. (2023, 18 грудня). *Формула безпеки «НАТО Плюс»*. Центр «Нова Європа». *http://neweurope.org.ua/analytics/formula-bezpeky-nato-plyus/*
14. Голос Америки. (2023, 20 грудня). *Чого очікувати Україні від саміту НАТО у 2024 році - представниця США в альянсі Джуліанна Сміт*.

Voice of America. *https://www.holosameryky.com/a/nato-ukraiina-samit-washington/7406016.html*

15. КМІС. (2023, 18 жовтня). *Значення членства в ЄС для українців, пріоритетність вступу до ЄС чи НАТО і сприйняття Росії як частини Європи: результати телефонного опитування, проведеного 29 вересня - 9 жовтня 2023 року*. *https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1303&page=1*
16. ОфісПрезидентаУкраїни.(2024,12січня).*Угодапроспівробітництво у сфері безпеки між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії*. Офіційне інтернет-представництво Президента України. *https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-88277*
17. Пєтрась М., Балюк В., Перепелиця Г., Даниленко С., (2021) Стан та перспективи стратегічного партнерства Польщі та України. Погляд з Польщі та України. Аналіт. доп. Люблін-Київ : Департамент поліграфії Вид-ва Сейму РП., 179 с.
18. Сидоренко, С. (2023, 6 грудня). *Україні пропонують "вступ до НАТО частинами". Пояснюємо, чому ця ідея — небезпечна*. Європейська правда. *https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/12/6/7175050/*
19. Соціологічна група «Рейтинг». (2023, 29 листопада). *Двадцять п'яте загальнонаціональне опитування: Динаміка ставлення українців до міжнародних союзів (22-23 листопада 2023)*. ratinggroup.ua. *https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_piyate_zagalnonacionalne_opituvanny_dinamska_stavlennya_ukrainciv_do_mizhnarodnih_soyuziv.html*
20. Українська правда. (2024, 12 січня). *США провели вже 2 раунди переговорів з Україною про безпекові зобов'язання — посол*. *https://www.pravda.com.ua/news/2024/01/12/7437007/*

References

1. DW. (2023). A Russian missile flew into Poland: NATO is «watching» — DW — 29.12.2023. dw.com. https://www.dw.com/uk/rosijska-raketa-zaletila-v-polsu-u-nato-stezat/a-67852277
2. ERR. (2024, January 14). Estonia has prepared a strategy plan for Western countries to help Ukraine win the war. Eesti Rahvusringhääling. *https://rus.err.ee/1609222137/jestonija-podgotovila-plan-strategii-dlja-stran-zapada-chtoby-pomoch-ukraine-vyigrat-vojnu*
3. FPRI. (2023a). NATO is showing helplessness in restoring security order in Europe. International Weekly, Foreign policy, international relations and security analysis, (11), 3–5.

4. FPRI. (2023b). Who is next after the Vilnius Summit (2023) of NATO? International Weekly, Foreign policy, international relations and security analysis, (12), 3–6.
5. FPRI. (2024). The UK-Ukraine Security Agreement: A Substitute for NATO or a Cornerstone of a New Security Architecture in Europe? fpri.kiev.ua. https://www.fpri.kiev.ua/articles_view/bezpekova-ugoda-velikobritanii-ta-ukraini-zaminnik-nato-chi-narizhnij-kamin-novoi-arhitekturi-bezpeki-v-evropi/
6. NATO. (2023a). NATO-Ukraine Council. nato.int. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_217652.htm
7. NATO. (2023b). NATO-Russia relations. nato.int. *https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_50090.htm*
8. NATO. (2023c). Vilnius Summit Communiqué Issued by the NATO Heads of State and Government attending the North Atlantic Council meeting in Vilnius on 11 July 2023. nato.int. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_217320.htm
9. NATO. (2023d). Collective Defence and Article 5. nato.int. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_110496.htm
10. Pifer, S. (2023, 13 грудня). For a secure and stable Europe, put Ukraine on a definitive path to NATO. Brookings. https://www.brookings.edu/articles/for-a-secure-and-stable-europe-put-ukraine-on-a-definitive-path-to-nato/
11. Rasmussen, A. F., & Yermak, A. (2024, 11 січня). Victory Is Ukraine's Only True Path to Peace. And EU and NATO Membership Are the Only Way to Achieve Enduring Security. Foreign Affairs. *https://www.foreignaffairs.com/united-states/victory-ukraines-only-true-path-peace*
12. Getmanchuk, A. (2023, December 18). NATO Plus Security Formula: What Is So Wrong With Security Models for Ukraine. Mirror of the Week | Mirror of the Week | Mirror Weekly. https://zn.ua/ukr/WORLD/formula-bezpeki-nato-pljus-shcho-tak-i-ne-tak-z-bezpekovimi-modeljami-dlja-ukrajini.html
13. Getmanchuk, A., Litra, L., Butyrska, N., & Sweet, S. (2023, December 18). NATO Plus Security Formula. New Europe Center. http://neweurope.org.ua/analytics/formula-bezpeky-nato-plyus/
14. Voice of America. (2023, December 20). What Ukraine should expect from the NATO summit in 2024 - US representative to the alliance Julianne Smith. Voice of America. https://www.holosameryky.com/a/nato-ukraiina-samit-washington/7406016.html
15. KIIS. (2023, October 18). The importance of EU membership for Ukrainians, the priority of joining the EU or NATO, and the perception of Russia as part of Europe: the results of a telephone survey conducted on

September 29 - October 9, 2023. *https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1303&page=1*

16. Office of the President of Ukraine. (2024, January 12). Agreement on Security Cooperation between Ukraine and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. Official website of the President of Ukraine. *https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-88277*
17. Petras, M., Baliuk, V., Perepelytsya, G., Danylenko, S., (2021) Status and prospects of strategic partnership between Poland and Ukraine. View from Poland and Ukraine. Analyte. Additional. Lublin-Kyiv: Department of Printing of the Sejm Publishing House of the Republic of Poland, 179 p.
18. Sidorenko, S. (2023, December 6). Ukraine is offered to «join NATO in parts.» We explain why this idea is dangerous. European Pravda. *https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/12/6/7175050/*
19. Sociological group «Rating». (2023, November 29). Twenty-fifth nationwide survey: Dynamics of Ukrainians' attitudes towards international unions (November 22-23, 2023). ratinggroup.ua. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_piyate_zagalnonacionalne_opituvanny_dinamska_stavlennya_ukrainciv_do_mizhnarodnih_soyuziv.html
20. Ukrayinska Pravda. (2024, January 12). The United States has already held 2 rounds of talks with Ukraine on security commitments — ambassador. https://www.pravda.com.ua/news/2024/01/12/7437007/

ISSN 2415-881X Politology Bulletin, Issue 92 (2024)

UDC 355.451(043) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.398-412

Zahar Bratyna

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

https://orcid.org/0009-0005-8341-3963

e-mail: bratyna_zahar_polit2023@ukr.net

THE ROLE OF STRATEGIC COMMUNICATIONS IN SHAPING UKRAINE-NATO INTERACTION

Abstract

The illegal and groundless aggression of the Russian Federation has formed new challenges and tasks in the field of strategic communications of NATO and Ukraine. The implementation of Ukraine's strategic goal, which is fixed in the Constitution of Ukraine — membership in the Alliance — requires solving a number of communication tasks. And although NATO declares its commitment to the open door policy towards Kyiv, the difficult political situation in the United States related to the presidential election campaign , the slow European bureaucracy and internal processes in the EU, as well as concerns of the West about the use of nuclear weapons by the Russian Federation, hinder the transformation of the Alliance and harm the formation of effective interaction between Ukraine and NATO. As a result, communication between Kyiv and Brussels is declarative.

In the absence of a political decision of NATO member states to determine a specific date for Ukraine's accession to the Alliance, Kyiv is looking for new security formats that would allow to resist Russian full-fledged armed aggression. Currently, the preparation of bilateral and multilateral formats of cooperation with NATO member states in terms of security solutions has been intensified. Such formats are not an alternative to NATO membership.

The Russian-Ukrainian war influenced the work and use of strategic communication by the North Atlantic Alliance in terms of the formation of interaction with Ukraine. The Alliance seeks to avoid any actions that would lead to an escalation of the situation on the eastern border of the bloc with the Russian Federation. In fact, the Alliance has delegated the function of communication with Ukraine to individual member states.

Keywords: strategic communications, NATO, Russian-Ukrainian war, secu-rity models, Central and Eastern Europe.

Стаття надійшла до редакції 14.03.24

© Братина З. О., 2024

УДК: 327(477):(59) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.413-428

Крупеня Ірина Миколаївна
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
(м. Суми, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-3336-974X
e-mail: tokiss@gmail.com

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНИ В СУБРЕГІОНІ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ

Резюме

Досліджено потенціал економічної дипломатії України в субрегіоні Південно-Східної Азії та правові засади двостороннього економічного співробітництва України з державами-членами АСЕАН. Перераховано основні завдання економічної дипломатії. Проаналізовано перспективні напрямки співпраці секторального співробітництва між Україною та країнами АСЕАН.

Констатовано, що згідно Статуту АСЕАН існує 3 види співробітництва: партнер по діалогу, партнер по секторальному діалогу, партнер з розвитку та існують окремо статуси спостерігача й гостя.

Досліджено можливість приєднання держав поза межами Південно-Східної Азії до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії та проаналізовано досвід України з 2017 року про приєднання до Договору.

Наголошено, що хоча Договір про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії був символом добросусідських відносин між країнами АСЕАН, він також став розглядатися як договірна основа регіональної співпраці та як необхідна умова вступу до АСЕАН. Рекомендовано перелік доцільних заходів задля покращення розвитку економічних відносин України та державами АСЕАН.

Результати дослідження мають практичне значення та можуть використовуватись у навчанні для викладання таких дисциплін, як актуальні проблеми міжнародних відносин в субрегіоні ПСА, економічна дипломатія, економічна дипломатія України в субрегіоні ПСА, зовнішня політика країн Азії, тощо. Крім того, результати дослідження можуть стати корисними

при загальному ознайомленні про стан, проблеми та перспективи співпраці України у країнами субрегіону ПСА.

Ключові слова: економічна дипломатія, Південно-Східна Азія, АСЕАН, міжнародна організація, міжнародний договір, міжнародна торгівля, правовий механізм економічної інтеграції, регіоналізація, секторальний діалог.

Вступ

Відносини України з державами субрегіону Південно-Східної Азії (далі — ПСА) на сучасному етапі державотворення є одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики України та набувають принципово нових рис прагматичної багатовимірної співпраці. Протягом останніх років значно активізувався політичний діалог на усіх рівнях, сформувалися нові принципи торговельно-економічної взаємодії, а також розширилась договірно-правова база відносин. У 2020 р. президент України Володимир Зеленський та міністр закордонних справ Дмитро Кулеба визначили цей субрегіон пріоритетним напрямком для українських дипломатів, а в Експортній стратегії України на 2017–2021 рр. Індонезія, Таїланд, Філіппіни зазначено як країни, на чиїх ринках українські виробники мають значний потенціал для експорту. У 2020 р. Міністерство закордонних справ України (далі — МЗС) визначило Азію одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики та ухвалило комплексну Азійську стратегію та водночас було проголошено «Тиждень Азії», протягом якого глава МЗС України провів телефонні розмови зі своїми колегами з Китаю, Індонезії, Казахстану, Сінгапуру, Таджикистану, Туркменістану, а також зустрічі з послами Індії, КНР, Республіки Корея та Японії [1, с. 46–47].

22 вересня 2022 р. було ухвалено на неформальній зустрічі Міністрів закордонних справ АСЕАН в США позитивне рішення щодо членства України в Договорі про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії (далі — ДДС) [2]. 10 листопада 2022 року відбулося підписання під час саміту АСЕАН в Пномпені, Камбоджа, інструменту про приєднання до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії [3]. 21 грудня 2023 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про приєднання України до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії», який набрав чинності 13 січня 2024 року. Важливість приєднання до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії закладає основи для майбутнього секторального співробітництва з країнами АСЕАН [4]. 29 лютого 2024 р. за ініціативи МЗС України відбувся захід «Україна–АСЕАН: бачення співробітництва» за участі представників дипломатичного корпусу, акредитованого в Україні, секретаріату АСЕАН, наукових та експертних кіл України та субрегіону ПСА. Під час заходу було оголошено про призначення спеціального представника Міністерства закордонних справ України з питань АСЕАН, яким став український дипломат Ігор Поліха. За підсумками заходу представлено документ «Ukraine–ASEAN: vision of cooperation», який окреслює поточний стан

та перспективи розвитку відносин України та АСЕАН, а також демонструє перспективні напрямки співпраці у сферах продовольства та сільського господарства, цифровізації, торгівлі, енергетики, попередження надзвичайних ситуацій, розмінування, соціально-культурного співробітництва [5].

Метою цієї статті є — проаналізувати потенціал економічної дипломатії України в субрегіоні Південно-Східної Азії та правові засади двостороннього економічного співробітництва України з державами-членами АСЕАН.

Методи дослідження

Теоретико-методологічною основою слугують принципи системності, різноманітності, інформативності, історизму, об'єктивності, детермінованості, які при застосуванні історико-типологічного й порівняльно-історичного методів дозволяють проаналізувати потенціал економічної дипломатії в субрегіоні ПСА на сучасному етапі державотворення України.

Дослідження базується також на сукупності загальнонаукових і спеціальних наукових методів, які мають застосування в науці: аналогія, контент-аналіз, івент-аналіз, моделювання, дедукція, класифікація, порівняння, прогнозування, структуризація, системність, тощо.

Також, широко використано спеціально юридичні методи. Ключову роль серед них грає формально-юридичний метод, за допомогою якого можна виявити міжнародно-правові норми, що регулюють економічну інтеграцію держав субрегіону ПСА та економічне співробітництво цих держав з третіми державами та міжнародними організаціями як на рівні АСЕАН, так і на рівні двосторонніх відносин, проаналізувати їхній зміст та виявити взаємозв'язки. Порівняльно-історичний метод застосовувався з метою визначення закономірностей еволюції розвитку правових норм, що регулюють економічну інтеграцію держав субрегіону ПСА та економічне співробітництво цих держав з третіми державами та міжнародними організаціями як на рівні АСЕАН, так і на рівні двосторонніх відносин. При дослідженні перспектив подальшого розвитку міжнародно-правових норм, що регулюють економічне співробітництво України з вказаними державами було застосовано метод прогнозування.

Поєднання цих наукових методів дало можливість усебічно й комплексно дослідити потенціал економічної дипломатії України в субрегіоні ПСА та правові засади двостороннього економічного співробітництва України з державами-членами АСЕАН.

Результати дослідження

Питання економічної дипломатії останнім часом перебувають у центрі уваги як вітчизняних так і іноземних дослідників. Ця тенденція пов'язана із епохою глобалізації та глобальної регіоналізації, яка суттєво змінила правила гри у міжнародних відносинах і на додаток до національних держав і міжнародних організацій з'явилися на авансцені світової дипломатії субнаціональні, наднаціональні та недержавні актори на кшталт транснаціональних

корпорацій, недержавних міжнародних організацій, громадських організацій, які беруть участь у розбудові міжнародних відносин. На мезорівні, наочним прикладом глобальної регіоналізації в субрегіоні ПСА є АСЕАН, яка на сьогодні об'єднує десять країн-учасниць (Бруней-Даруссалам, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма (Бірма), Сінгапур, Таїланд, Філіппіни.

Україна має свої національні інтереси в субрегіоні ПСА і це зазначено в Стратегії зовнішньополітичної діяльності України затвердженої Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021 у п. 144-145 та п. 149. Зокрема, в Стратегії прописано, що «Україна заінтересована брати участь у глобальних азійських проєктах, буде продовжувати роботу з налагодження співпраці з економічних, торговельних питань з АСЕАН та активно працює на питаннях формування зон вільної торгівлі, розширення кооперацийних зв'язків у військово-технічній, аерокосмічній та науково-технічній сферах, сприятиме залученню інвестицій до промислового та аграрного секторів України з фінансових центрів регіону» [6].

Відомий в дипломатичних кругах вітчизняний професор Шаров О.М. у своїй монографії *«Економічна дипломатія: основи, проблеми та перспективи»* наголошував, що «економічна дипломатія являє собою сплав економіки та політики, доведений до рівня прийняття та реалізації управлінських рішень, за допомогою і посередництва яких здійснюється співробітництво та суперництво у сучасному світі, визначають форми й методи розвитку та вдосконалення ринкової економіки».

Авторка дослідження, маючи практичний досвід в сфері зовнішньоекономічної діяльності, повністю поділяє думку професора Шарова О.М., що основним призначенням економічної дипломатії є формування сприятливих умов для доступу й просування вітчизняних товарів і послуг на зовнішні ринки, захист національних стратегічних і економічних інтересів держави за кордоном, а також сприяння засобами і методами цієї дипломатії соціально-економічному розвитку країни, підвищенню її конкурентоспроможності у світі, забезпечення її національної та економічної безпеки [7, с. 8-10].

До основних завдань економічної дипломатії належить забезпечення керівництва держави вчасною достовірною інформацією щодо економічної ситуації за кордоном через складання економічних довідок, зовнішньоекономічної політики іноземних держав, діяльності міжнародних організацій, лобіювання питань експорту вітчизняних компаній за кордоном, сприяння отриманню інформації та контактам вітчизняних бізнесменів із метою сприяння їх доступу на іноземні ринки, моніторинг вирішення проблем, які виникають у вітчизняних бізнесменів у їхній діяльності за кордоном, організація економічних заходів (конференцій, семінарів, зустрічей, форумів тощо), поширення економічної інформації, а також залучення іноземних інвестицій в економіку України та створення сприятливих умов для успішної інтеграції країни в систему глобальної економіки тощо [7, с. 24-25]. Тому не випадково

президент України В. Зеленський у 2020 р. проголосив курс на економізацію зовнішньої політики та сприяння українському бізнесу закордоном. В рамках цієї політики відбулося значна кількість заходів як у стінах Дипломатичної академії України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ (навчання дипломатів з економічних питань, 17.03.2023 р. [8]; І міжнародна науково-практична конференції «*Сучасний світ та економічна дипломатія: виклики, рішення та відновлення України*», 22.05.2023 р. [9]), так і в МЗС — це конференція керівників закордонних дипломатичних установ України на тему «Економічна дипломатія: просування українського експорту та залучення іноземних інвестицій». Дипломати й економісти обговорили питання відкриття іноземних ринків для українських виробників харчових продуктів, укладення нових торгівельних угод, обмінялися думками щодо найбільш перспективних для розширення експорту галузей української економіки [10].

Окремо варто виділити далекоглядну політику Кабінету Міністрів України, який ще в 2017 році прийняв Розпорядження від 27 грудня № 1017-р «Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки». В даному документі наголошено на географічній диверсифікації експорту української продукції, готовності до змін кон'юнктури на міжнародних ринках та пошуку нових перспективних ринків збуту.

В Експортній стратегії України констатовано, що основне місце серед ринків у фокусі займають країни ЄС, інші ринки на яких українські виробники мають значний потенціал для експорту продукції в субрегіон ПСА — це Індонезія, Таїланд, Філіппіни. Для подальшої роботи з обраними ринками буде здійснений розширений аналіз, визначені можливості та форми оптимальної присутності України на цих ринках, а також розроблені стратегічні програми щодо виходу на зазначені ринки [11].

В лютому 2024 р. було окреслено МЗС України конкретні сектори, в яких Україна зацікавлена і може ділитися своїм досвідом та технологіями з країнами АСЕАН і відповідно залучати передові знання з країн АСЕАН в українську економіку. До цих секторів відносять сферу продовольства та сільського господарства, цифровізації, торгівлі, енергетики, попередження надзвичайних ситуацій, розмінування, соціально-культурного співробітництва [5].

В даному контексті окремо досліджено, що відповідно до Статуту АСЕАН існує 3 види співробітництва та окремо статуси спостерігача й гостя:

- *партнер по діалогу*. Відповідно до програм діалогового співробітництва між АСЕАН та партнерами цей статус набувають розвинуті держави, які підтримують зносини з органами АСЕАН та реалізують спільні проєкти у Політико-безпековій спільності АСЕАН, Економічній спільноті АСЕАН та Соціально-культурній спільноті АСЕАН. Діалоговими партнерами АСЕАН нині

є Австралія, Канада, Китай, Європейський Союз, Індія, Японія, Нова Зеландія, Республіка Корея, Російська Федерація, Велика Британія, США.

- *партнер по секторальному діалогу*. Відповідно до програм секторального співробітництва між АСЕАН та партнерами цей статус набувають держави, які тривалий час мають активні відносини з членами АСЕАН у сфері економічного співробітництва та політичної підтримки та розглядають інституалізацію відносин з АСЕАН у сфері співробітництва з галузевими органами однієї, або усіх трьох Спільнот АСЕАН. Передбачається участь у нарадах міністрів, що забезпечують реалізацію певної галузі, наприклад проєкти що стосуються безпеки, боротьби зі стихійними лихами тощо. Даний статус АСЕАН має з такими країнами світу як Бразилія, Марокко, Норвегія, Пакистан, Південна Африка, Швейцарія, Туреччина, Об'єднані Арабські Емірати.

- *партнер з розвитку*. Цей вид партнерства направлений здебільшого не на прямий розвиток двосторонніх відносин, а на розвиток партнерства з АСЕАН сприяючи економічній, юридичній, технічній складовій реалізації спільнот АСЕАН. Цей тип відносин схожий на донорство, яке заохочується можливістю участі у зустрічах міністрів та вищих посадових осіб АСЕАН. Партнерами з розвитку АСЕАН нині є Чилі, Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Перу [12].

- *спостерігач*. Відповідно до рішення вищих посадових осіб від 1983 року АСЕАН цей статус надається тільки потенційному члену АСЕАН, який виконав критерії до членства в АСЕАН та бажає ознайомитися з практикою діяльності організації. Відповідно до спільної заяви Лідерів АСЕАН від 10 листопада 2022 року Демократична Республіка Східний Тимор (Тимор-Лесте) отримала згоду стати 11 членом АСЕАН та була наділена статусом спостерігача, зокрема на зустрічах та самітах АСЕАН [13].

- *гість*. Відповідно до рекомендацій діяльності АСЕАН та протоколу статус гостя може бути наданий рішенням головуючої країни АСЕАН або за запрошенням Генерального Секретаря АСЕАН. У 2024 році головуючою державою в АСЕАН є Лаоська Народно-Демократична Республіка, яка є зоною відповідальності Посольства України в Королівстві Таїланд. Відповідно, важливим завданням дипломатів посольства—це проведення інформаційної роботи з Посольством Лаосу в Таїланді та підготовка проєкту ноти до зовнішньополітичного відомства Лаосу щодо надання Україні високого статусу гостя [14].

Можливість приєднання держав поза межами субрегіону ПСА до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії була створена шляхом ухвалення Другого протоколу про внесення змін до договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії від 25 липня 1998 року [15]. КНР та Індія стали першими двома державами, які приєдналися до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії [16; 17].

Україна розпочала процес приєднання до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії в 2017 році, а завершила цей процес

в 2024 році після прийняття Верховною Радою України 21 грудня 2023 року Закону України «Про приєднання України до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії», який набрав чинності 13 січня 2024 року [4]. Це далекоглядне і важливе для України рішення демонструє політичну волю держав АСЕАН співпрацювати з Україною шляхом сприянню миру та взаємної поваги до незалежності, суверенітету, рівноправності, територіальної цілісності та національної ідентичності; право кожної держави на існування без зовнішнього втручання, підривної діяльності або примусу; невтручання у внутрішні справи одна одної; вирішення розбіжностей або спорів мирними засобами; відмови від погрози або застосування сили; ефективному співробітництву між собою відповідно до статті 2 Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії [18].

В контексті російсько-української війни, приєднання України до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії сприятиме об'єднанню політико-дипломатичних зусиль для протидії агресії та усім проявам застосування сили; встановленню тісних зносин з Секретаріатом АСЕАН і донесення об'єктивної інформації щодо неспровокованої війни в Україні та численні міжнародні злочини, які вчиняються державою-агресором росією та відповідно залученню підтримки.

Договір про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії від 1976 р. на момент його підписання розглядався перш за все як символ добросусідських відносин, беручи до уваги геополітичну ситуацію в субрегіоні ПСА, зокрема боротьбу за вплив між «великими державами» — США, СРСР, КНР. На початку XXI століття, коли геополітична ситуація змінилася під впливом розпаду біполярної системи міжнародних відносин та виконанням новими країнами критеріїв до членства в АСЕАН, Договір став розглядатися як необхідна умова вступу до АСЕАН [13].

Аналіз потенціалу економічної дипломатії України в субрегіоні Південно-Східної Азії засвідчує, що інтереси України у 10 державах-членах АСЕАН представлені п'ятьма закордонними дипломатичними установами України, а саме: Посольством України в Королівстві Таїланд, яке водночас представляє інтереси України в Республіці Союзу М'янма, Лаоській Народно-Демократичній Республіці [19]; Посольством України у Соціалістичній Республіці В'єтнам, яке також представляє інтереси України в Королівстві Камбоджа [20]; Посольством України у Малайзії, яка одночасно представляє інтереси України в Республіці Філіппіни та Демократичній Республіці Тимор-Лешті [21]; Посольством України в Республіці Індонезія [22] та Посольством України в Республіці Сінгапур, яке представляє одночасно інтереси України в Бруней Даруссаламі [23].

Інформація на веб-сторінках посольств показує, що захистом економічних інтересів України в субрегіоні ПСА, зокрема опрацювання заявок експортерів, надання сприяння у вирішенні спірних питань між суб'єктами

підприємницької діяльності України та іноземної держави, налагодження прогресивних форм співробітництва, проведення переговорів, укладанню договорів займається лише один фаховий дипломат, який зазвичай на посаді першого секретаря з економічних питань. Низьку представленість України експерти часто пояснюють віддаленістю субрегіону ПСА від України; невеликою кількістю громадян держав АСЕАН в Україні; обмеженою політичною співпрацею протягом попередніх років; обмеженим обсягом товарообігу, низьким рівнем торгівлі послугами та інвестицій у порівнянні з іншими державами ЄС. На суб'єктивну думку дослідниці, наявний стан торговельно-економічних відносин не відповідає потенціалу співпраці України із державами субрегіону ПСА та потрібно чим скоріше його змінювати. Україні необхідно на виконання п. 145 та п. 149 Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, активізувати діяльність в питанні економічної дипломатії в субрегіоні ПСА шляхом збільшення дипломатичних працівників, які б займалися фахово питаннями заявленого МЗС України секторального співробітництва у сферах продовольства та сільського господарства, цифровізації, торгівлі, енергетики, попередження надзвичайних ситуацій, розмінування, соціально-культурного співробітництва [5, 6].

Для покращення розвитку відносин України та державами АСЕАН доцільно зосередитися на укладенні міжвідомчих міжнародних договорів для спрощення і прискорення митних процедур; укладання угод між держспоживслужбами для покращення технічної співпраці та міжвідомчих угод з метою співробітництва щодо спрощення та прискорення сертифікації продукції, отримання інших необхідних дозвільних документів для полегшення доступу продукції на ринки договірних сторін. Також варто сконцентруватися на розвитку сільського господарства та співпраці на взаємовигідних умовах з іноземними партнерами АСЕАН для відновлення зруйнованої сільськогосподарської інфраструктури та створення безпечних умов для розвитку фермерства. Розумне сприяння експорту визначених аудитом перспективних товарів з високою доданою вартістю для конкретного ринку має стати пріоритетом для закордонних дипломатичних установ України в субрегіоні ПСА. Перевірити дієвість існуючих угод двостороннього міждержавного співробітництва та здійснити роботу над усуненням прогалин у оперативній комунікації. Якісне наповнення веб сайтів закордонних дипломатичних установ України в субрегіоні ПСА інформацією та покроковими інструкціями про торговельні механізми українською мовою та мовою держави перебування. Розробити з урахуванням податкових особливостей країн субрегіону ПСА пільгові програми кредитування для виконання експортних угод. Проводити щоденну роботу над отриманням Україною гуманітарної допомоги з одночасною промоцією інвестиційного клімату в Україні. Тісно співпрацювати з профільними міністерства іноземних держав та іноземними посольствами в ПСА про вирішення проблем експорту до ринку АСЕАН. Доцільним може бути

і отримання практичних порад від досвідчених дипломатів інших держав, які успішно торгують з АСЕАН. На законодавчому рівні спростити експортне «коло узгодження» та зменшити податок на прибуток для високотехнологічних галузей.

У середньостроковій перспективі доцільно активізувати інституалізацію відносин між Україною та АСЕАН шляхом створення Комітету АСЕАН в Україні та започаткування роботи Спільної комісії між Україною та АСЕАН щодо секторального співробітництва; прийняти на високому рівні рішення про відкриття постійної української торговельно-економічної місії у регіоні ПСА, яка повинна практично працювати з потенційними іноземними інвесторами та надавати інформаційну, консультаційну, юридичну допомогу українським бізнес-структурам, які ведуть бізнес у країнах АСЕАН. МЗС та Міністерство економіки України за допомогою підприємців, аудиторів, академічних дослідників повинні вивчити і запропонувати конкретні прагматичні рішення, що дозволять розширити традиційні рамки співпраці, забезпечити взаємну відкритість ринків товарів, послуг і технологій. Альтернативною пропозицією є відкриття Українського Дому у Республіці Індонезія; досягти згоди з урядами В'єтнаму, Індонезії, Сінгапуру, Малайзії, Філіппін про створення зон вільної торгівлі, або надання преференційного ставлення в рамках іншої угоди [24].

Висновки

На виконання Стратегії зовнішньополітичної діяльності України [6], Азійської стратегії МЗС України [11] та документу «Україна–АСЕАН: бачення співробітництва», який окреслює поточний стан та перспективи розвитку відносин України та АСЕАН, а також демонструє перспективні напрямки співпраці у сферах продовольства та сільського господарства, цифровізації, торгівлі, енергетики, попередження надзвичайних ситуацій, розмінування, соціально-культурного співробітництва [25], Україна має посилити потенціал економічної дипломатії України і, відповідно дипломатичну присутність в субрегіоні ПСА як за рахунок відкриття нових посольств у Республіці Союзу М'янма, Лаоській Народно-Демократичній Республіці, Королівстві Камбоджа, Республіці Філіппіни, Демократичній Республіці Тимор-Лешті, Бруней Даруссаламі, так і за рахунок розширення штату фахових дипломатів з економічних питань у вже наявних закордонних дипломатичних представництвах у Посольстві України в Королівстві Таїланд, Посольстві України у Соціалістичній Республіці В'єтнам, Посольстві України у Малайзії, Посольстві України в Республіці Індонезія, Посольстві України в Республіці Сінгапур.

Основу для правових засад двостороннього економічного співробітництва України з державами-членами АСЕАН було закладено шляхом приєднання до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії від 1976 р. після прийняття Верховною Радою України 21 грудня 2023 року

Закону України «Про приєднання України до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії», який набрав чинності 13 січня 2024 року [4]. Даний договір трансформує співпрацю України з країнами субрегіону ПСА на якісно новий рівень та закладає фундамент для започаткування переговорного процесу стосовно отримання нашою державою статусу секторального діалогового партнера.

Окремо варто наголосити, що прийняття Закону України «Про приєднання України до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії» дасть змогу створити додатковий майданчик для об'єднання міжнародної підтримки в напрямі засудження військових дій рф й агресивно-терористичної державної політики режиму Путіна по відношенню до України [26]; запросити глав держав субрегіону ПСА на Глобальний саміт миру (15–16 червня 2024 р., Швейцарія), де планується створення спільних рамок, які сприятимуть досягненню миру в Україні на основі міжнародного права, Статуту ООН та Української Формули миру Президента Зеленського із 10 пунктів [27] та додатково заручитися підтримкою держав-членів АСЕАН під час голосування за резолюції ООН та на інших міжнародних майданчиках стосовно України.

Список посилань

1. Крупеня І.М. Сучасні міжнародні відносини в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та українсько-азіатська співпраця в умовах російської агресії проти України. Україна і світ в умовах воєнних викликів: колективна монографія. / за заг. ред. к.і.н., доц. Подрєз Ю.В. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. С. 45-69.
2. Decision on the Accession of Ukraine to the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia. *The Embassy of Ukraine in the Kingdom of Thailand*. 2022. URL: https://thailand.mfa.gov.ua/en/news/accession-ukraine-treaty-amity-and-cooperation-southeast-asia (date of access: 20.05.2024).
3. Signing of the Instrument of Accession to the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia (TAC). *ASEAN. Cambodia*. 2022. URL: https://asean2022.mfaic.gov.kh/posts/2022-11-12-News-Signing-of-the-Instrument-of-Accession-to-the-Treaty-of-Amity-and-Cooperation-in-Southeast-Asia--TAC-15-45-57 (date of access: 20.05.2024).
4. Про приєднання України до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії : Закон України від 21 грудня 2023 р. № 3531-IX. Набрання чинності: 13.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3531-20#Text (дата звернення: 20.05.2024).
5. У Києві відбувся захід «Україна–АСЕАН: бачення співробітництва». *Міністерство закордонних справ України*. 2024. URL: https://mfa.

gov.ua/news/u-kiyevi-vidbuvsya-zahid-ukrayina-asean-bachennya-spivrobitnictva (дата звернення: 20.05.2024).

6. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України від 26 серпня 2021 року № 448/2021. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017 (дата звернення: 2005.2024).
7. Шаров О. М. Економічна дипломатія: основи, проблеми та перспективи : монографія. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
8. Навчання дипломатів з економічних питань. *Дипломатична академія України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ*. 2023. URL: https://da.mfa.gov.ua/navchannya-posadovyh-osib-dyplomatychnoyi-sluzhby-na-ekonomichni-posady/(дата звернення: 20.05.2024).
9. І міжнародна науково-практична конференції «Сучасний світ та економічна дипломатія: виклики, рішення та відновлення України». *Дипломатична академія України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ*. 2023. URL: https://da.mfa.gov.ua/materialy-i-mizhnarodnoyi-naukovo-praktychnoyi-konferencziyi/ (дата звернення: 20.05.2024).
10. Дипломати обговорили реалізацію завдання Президента з економізації зовнішньої політики. *Укрінформ.* 2020. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3159187-diplomati-obgovorili-realizaciu-zavdanna-prezidenta-z-ekonomizacii-zovnisnoi-politiki.html (дата звернення: 20.05.2024).
11. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки : Закон України від 27 грудня 2017 р. № 1017-р. Поточна редакція: 17.09.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text (дата звернення: 20.05.2024).
12. External Relations. *The Association of Southeast Asian Nations.* 2024. URL: https://asean.org/our-communities/asean-political-security-community/outward-looking-community/external-relations/ (date of access: 20.05.2024).
13. ASEAN leaders' statement on the application of Timor–Leste for ASEAN membership. *ASEAN. Cambodia*. 2022. URL: https://asean.org/our-communities/asean-political-security-community/outward-looking-community/external-relations/ (date of access: 20.05.2024).
14. ASEAN Chairmanship 2024—Lao PDR. *The Association of Southeast Asian Nations.* 2024. URL: https://asean.org/category/chairmanship/ (date of access: 20.05.2024).

15. Second Protocol Amending the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia. *The Association of Southeast Asian Nations.* 1998. URL: https://lawforasean.krisdika.go.th/File/files/1472757502.5a90681c0a99bb0cd42bb785b4c28444.pdf (date of access: 20.05.2024).
16. Accession to the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia by China. *The Association of Southeast Asian Nations.* 2003. URL: https://asean.org/accession-to-the-treaty-of-amity-and-cooperation-in-southeast-asia-by-china/ (date of access: 20.05.2024).
17. Instrument of Accession to the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia by India. *The Association of Southeast Asian Nations.* 2003. URL: https://asean.org/instrument-of-accession-to-the-treaty-of-amity-and-cooperation-in-southeast-asia-by-india/ (date of access: 20.05.2024).
18. Договір про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії від 24 лютого 1976 року. Приєднання: 21.12.2023. підстава—3531-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/921_001-76#n3 (дата звернення: 20.05.2024).
19. Співробітництво. *Посольство України в Королівстві Таїланд*. 2024. URL: https://thailand.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo (дата звернення: 20.05.2024).
20. Україна і В'єтнам. *Посольство України в Соціалістичній Республіці В'єтнам.* 2024. URL: https://vietnam.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo (дата звернення: 20.05.2024).
21. Двосторонні відносини між Україною та Малайзією. *Посольство України в Малайзії.* 2024. URL: https://malaysia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/460-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-malajzijeju (дата звернення: 20.05.2024).
22. Україна–Індонезія. *Посольство України в Республіці Індонезія.* 2024. URL: https://indonesia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo (дата звернення: 20.05.2024).
23. Україна та Сінгапур. *Посольство України в Республіці Сінгапур.* 2024. URL: https://singapore.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-singapur (дата звернення: 20.05.2024).
24. Дейнеко Д.О. Актуальний стан та перспективи економічного співробітництва між Україною та АСЕАН, державами-членами АСЕАН» *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 61. С. 118–124.
25. Ukraine-ASEAN: vision of cooperation. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.* 2024. URL: https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/4_TD/ukraine-aseanvisionofcooperationbythemfaofukrainefebruary-2024.pdf (date of access: 20.05.2024).

26. Krupenya I., Podriez Yu. State terrorism on example of Putin's regime: present and history. *Przegląd Nauk Historycznych*. Vol. XXII, №2, 2023. P. 245–261. URL: https://czasopisma.uni.lodz.pl/pnh/article/view/16927 (date of access: 20.05.2024).
27. Філософія Української Формули миру. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. (2022). URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/45/a0284f6fdc92f8e4bd595d4026734bba_1691475944.pdf (дата звернення: 2005.2024).

References

1. Krupenya, I.M. (2023). Modern international relations in the Asia-Pacific region and Ukrainian-Asian cooperation in the context of russian aggression against Ukraine. Ukraine and the world in the conditions of military challenges: a collective monograph. / in general ed. Doctor of Historical Science, Assoc. Podrez Yu.V. Sumy: SumDPU named after A.S. Makarenko. P. 45–69. [in Ukrainian].
2. Decision on the Accession of Ukraine to the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia. (2022). *The Embassy of Ukraine in the Kingdom of Thailand*. URL: https://thailand.mfa.gov.ua/en/news/accession-ukraine-treaty-amity-and-cooperation-southeast-asia. [in English].
3. Signing of the Instrument of Accession to the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia (TAC). (2022). *ASEAN. Cambodia*. URL: https://asean2022.mfaic.gov.kh/posts/2022-11-12-News-Signing-of-the-Instrument-of-Accession-to-the-Treaty-of-Amity-and-Cooperation-in-Southeast-Asia--TAC-15-45-57. [in English].
4. On the accession of Ukraine to The Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia: Law of Ukraine dated 21 december 2023 № 3531-IX. Entry into force: 13.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3531-20#Text [in Ukrainian].
5. The event «Ukraine—ASEAN: vision of cooperation» took place in Kyiv. (2024). *the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.* URL: https://mfa.gov.ua/news/u-kiyevi-vidbuvsya-zahid-ukrayina-asean-bachennya-spivrobitnictva [in Ukrainian].
6. Strategy of foreign policy activity of Ukraine on August 26, 2021 № 448/2021. *Official website PRESIDENT OF UKRAINE*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017 [in Ukrainian].
7. Sharov, O.M. (2019). Economic diplomacy: basics, problems and prospects : monograph. National Institute of Strategic Studies. Kyiv : NISS, 560 p. [in Ukrainian].
8. Training of diplomats on economic issues. (2023). *Hennadii Udovenko Diplomatic Academy of Ukraine at the Ministry of Foreign Affairs*. URL:

https://da.mfa.gov.ua/navchannya-posadovyh-osib-dyplomatychnoyi-sluzhby-na-ekonomichni-posady/ [in Ukrainian].

9. The 1st International Scientific and Practical Conference «The Modern World and Economic Diplomacy: Challenges, Solutions and Restoration of Ukraine». (2023). *Hennadii Udovenko Diplomatic Academy of Ukraine at the Ministry of Foreign Affairs*. URL: https://da.mfa.gov.ua/materialy-i-mizhnarodnoyi-naukovo-praktychnoyi-konferenczyi/ [in Ukrainian].
10. The diplomats discussed the implementation of the President's task to economize foreign policy. (2020). *Ukrinform.* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3159187-diplomati-obgovorili-realizaciu-zavdanna-prezidenta-z-ekonomizacii-zovnisnoi-politiki.html [in Ukrainian].
11. On the approval of the Export Strategy of Ukraine («road map» of strategic trade development) for 2017–2021: Law of Ukraine dated 27 December 2017, № 1017-p. Current version—Revision on September 17, 2020, on the basis—826-2020-п: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text [in Ukrainian].
12. External Relations. (2024). *The Association of Southeast Asian Nations.* URL: https://asean.org/our-communities/asean-political-security-community/outward-looking-community/external-relations/ [in English].
13. ASEAN leaders' statement on the application of Timor-Leste for ASEAN membership. (2022). *ASEAN. Cambodia*. URL: https://asean.org/our-communities/asean-political-security-community/outward-looking-community/external-relations/ [in English].
14. ASEAN Chairmanship 2024—Lao PDR. (2024). *The Association of Southeast Asian Nations.* URL: https://asean.org/category/chairmanship/ [in English].
15. Second Protocol Amending the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia. (1998). *The Association of Southeast Asian Nations.* URL: https://lawforasean.krisdika.go.th/File/files/1472757502.5a90681c0a99bb0cd42bb785b4c28444.pdf [in English].
16. Accession to the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia by China. (2003). *The Association of Southeast Asian Nations.* URL: https://asean.org/accession-to-the-treaty-of-amity-and-cooperation-in-southeast-asia-by-china/ [in English].
17. Instrument of Accession to the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia by India. (2003). *The Association of Southeast Asian Nations.* URL: https://asean.org/instrument-of-accession-to-the-treaty-of-amity-and-cooperation-in-southeast-asia-by-india/ [in English].

18. The Treaty of Amity and Cooperation in Southeast dated 24 February 1976. Accession on December 21, 2023. on the basis—3531-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/921_001-76#n3 [in Ukrainian].
19. Cooperation. *The Embassy of Ukraine in the Kingdom of Thailand*. 2024. URL: https://thailand.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo [in Ukrainian].
20. Ukraine and Vietnam. *Embassy of Ukraine in the Socialist Republic of Vietnam.* 2024. URL: https://vietnam.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo [in Ukrainian].
21. Bilateral Relations between Ukraine and Malaysia. *Embassy of Ukraine in Malaysia.* 2024. URL: https://malaysia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/460-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-malajzijeju [in Ukrainian].
22. Ukraine–Indonesia. *Embassy of Ukraine in the Republic of Indonesia.* 2024. URL: https://indonesia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo [in Ukrainian].
23. Ukraine and Singapore. *Embassy of Ukraine in the Republic of Singapore.* 2024. URL: https://singapore.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-singapur [in Ukrainian].
24. Deineko, D.O. (2023). Current state and prospects of economic cooperation between Ukraine and ASEAN, ASEAN Member States. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence*. № 61. P. 118–124. [in Ukrainian].
25. Ukraine-ASEAN: vision of cooperation. (2024). *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.* URL: https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/4_TD/ukraine-aseanvisionofcooperationbythemfaofukrainefebruary-2024. [in English].
26. Krupenya, I., Podriez, Yu. (2023). State terrorism on example of Putin's regime: present and history. *Przegląd Nauk Historycznych*. Vol. XXII, №2, P. 245–261. URL: https://czasopisma.uni.lodz.pl/pnh/article/view/16927 [in English].
27. The philosophy of the Ukrainian Peace Formula. (2022). *Official website PRESIDENT OF UKRAINE.* URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/45/a0284f6fdc92f8e4bd595d4026734b-ba_1691475944.pdf [in Ukrainian].

UDC 327(477):(59) DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.413-428

Iryna Krupenya
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko
(Sumy, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-3336-974X
e-mail: tokiss@gmail.com

ECONOMIC DIPLOMACY OF UKRAINE IN THE SOUTH-EAST ASIA SUBREGION

Abstract

It was established that according to the ASEAN Charter there are 3 types of cooperation: Dialogue Partnerships, Sectoral Dialogue Partnerships, Development Partnerships, and there are separate observer and guest statuses.

The possibility of non-Southeast Asian countries the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia was studied, and Ukraine's experience of joining the Treaty since 2017 was analyzed.

It was emphasized that although the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia was a symbol of good-neighborly relations between ASEAN countries, it was also considered as a contractual basis for regional cooperation and as a necessary condition for joining ASEAN. A list of appropriate measures to improve the development of economic relations between Ukraine and the ASEAN countries is recommended.

Keywords: economic diplomacy, Southeast Asia, ASEAN, international organization, international agreement, legal mechanism of economic integration, regionalization, sectoral dialogue.

Стаття надійшла до редакції 14.05.24

© Крупеня І. М., 2024

УДК 141.319.8 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.429-438

Довбня Віктор Миколайович

Доктор філософських наук, доцент

Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського (м. Чернігів, Україна)

https://orcid.org/0000-0001-6860-4730

e-mail: prorector_chippo@ukr.net

ЯК ПРОЙТИ ТЕСТ НА ЛЮДЯНІСТЬ?

Рецензія на монографію: *Назіпа Хамітова «Війна в Україні і новий гуманізм: Давид проти Голіафа. Метаантропологія історії XXI століття».* Софія: КІБЕА, 2023. 124 с.

Рецензію присвячено аналізу нової книги відомого українського філософа, письменника, психоаналітика Назіпа Хамітова «Війна в Україні і новий гуманізм: Давид проти Голіафа. Метаантропологія історії XXI століття», що вийшла в болгарському видавництві КІБЕА трьома мовами — англійською, болгарською та російською. Підкреслено актуальність цього наукового дослідження, виокремлено ключові ідеї та концепти, на яких сфокусовано увагу вдумливих читачів незалежно від віку, професії і займаної посади в рецензованій книзі.

Ключові слова: Назіп Хамітов, філософська антропологія, новий гуманізм, новий героїзм, метаантропологія, метаантропологія історії, метаантропологічний потенціалізм, тоталітаризм, неототалітаризм, екзистенціальна війна, гідний мир.

Війна вияскравлює для кожного трагедію і надію буття, яким автор цієї книги надає найвищого звучання. Тут порушена реальна антропологічна проблема — як зустрітися віч-на-віч із ворогом, єдина мета якого — знищити тебе і твою державу, і не перетворитися на ката, убивцю і ґвалтівника. Коли противник прагне посіяти хаос, руйнування і смерть, спротив може видаватися безнадійним, особливо після дворічної виснажливої боротьби. Як Давид може перемогти у двобої Голіафа? Як доречно поєднати ракетний щит і меч стримування воєнної агресії не тільки на стратегічному чи оперативно-тактичному рівнях, але й на інтелектуальному?

Авторитетне болгарське видавництво інтелектуальної літератури «КІБЕА», що в Софії, нещодавно опублікувало названу вище книгу Назіпа Хамітова англійською [1], болгарською [2] та російською [3] мовами. Видання цієї книги засвідчило дві чи не найфундаментальніші антропологеми

глобального, взаємозалежного світу. По-перше, не може бути повного відсторонення людства від тих небезпечних подій, які відбуваються в XXI столітті на території України, у самому центрі Європи. По-друге, може бути потужний уплив світового інтелектуального гравця на перебіг подій, на цивілізаційний вибір націй.

Автор свідомо порушив безкінечно складну проблему: осмислити причини і наслідки війни в Україні, що розпочалася у 2014 році і вкрай загострилася після 24 лютого 2022 року. Не можна зрозуміти смисловий потенціал російсько-української війни без урахування всесвітньої історії та її метафізичних контурів. Багатоаспектність проблеми виявляється в тому, що людство підійшло до тієї небезпечної межі, за якою війна проти людяності може стати і війною проти людства. Так чи інакше, розмірковує Н. Хамітов, це може бути остання війна, у ході якої людство може звільнити планету від своєї присутності. Солідаризуючись із Тейяром де Шарденом і Володимиром Вернадським, він застерігає, що це позбавить біосферу від ноосфери.

Для розв'язання цієї дилеми Н. Хамітов використовує власну методологію — метаантропологію історії як філософію буденного, граничного та метаграничного буття людини і людства в розвитку. Перед нами постає цілісна концепція метаантропології історії, що дозволяє, крім бачення авторів історичного процесу та історичної науки, а також окреслення їхньої конструктивності чи деструктивності (що, власне, і досліджувала антропологія історії), подивитися на авторів історії і все людство в історії, ураховуючи їх душевний і духовний розвиток. Характеризуючи цю концепцію, варто звернути увагу, що її автор намагається усвідомити недопущення деструктивності колишніх авторів історії, зробити нинішній і прийдешній потік подій не згубним, а цілющим і плідним. Отже, перед нами постає глибокий і оригінальний мислитель, який створив власну своєрідну й неповторну метаантропологію історії, що дозволяє під новим кутом зору оглянути минуле, нинішнє і перспективи людської цивілізації. Іншими словами, українська філософія має в особі Назіпа Віленовича Хамітова мислителя, який наважується вступити в полеміку з Георгом Вільгельмом Фрідріхом Гегелем і довести, що історія все-таки чогось навчає.

Здійснивши практичний поворот у сучасній українській філософській антропології, Н. Хамітов по-новому поставив антропологічні питання про шляхи посилення людяності, що ведуть за межі воєн як способу вирішення екзистенціальних і геополітичних протистоянь. Практичний поворот у філософському людинознавстві є вкрай актуальним, і він відбувається, як аргументовано показав Н. Хамітов, через зустріч із психоаналізом і публіцистикою, що наповнюється гуманістичним змістом і глибиною розуміння суперечливої природи людини. Пропонована Н. Хамітовим філософія людяності слугує обґрунтуванню практичного повороту, коли він виходить на розв'язання доленосних соціально-комунікативних проблем, і тоді філософська антропологія

починає взаємодіяти з низкою наук, що вивчають суспільне в бутті людини. Тим самим він виходить за межі поля філософської антропології, за межі самого себе і стає співпричетним до дій і акцій інших. Так постає явище співпричетності як спосіб зв'язку людини зі світом. Завдяки окресленій співпричетності автор книги стверджує власну досконалість і стає співпричетним до творчості інших, пропонує власні світоглядно-методологічні ключі, заохочує та благословляє.

Для української інтелектуальної традиції є вельми показовим акцент на гуманістичній сутності природи людини. Гуманізуючи на рівні світоглядних рішень та методологічних підходів, філософська антропологія виходить за межі академічного кола, стаючи філософією людяності для всього суспільства. Але це потребує особливої волі до істини — волі до її практичного втілення. І така воля, і мужність бути автором, мужність творення власних методологічних підходів і використання їх для вирішення актуальних проблем сьогодення в Україні та світі, як засвідчує Н. Хамітов своєю життєтворчістю, у нього є. Можна сказати, що Н. Хамітов пропонує варіант гуманістичного персоналізму, що цілком відповідає тенденціям сучасного розвитку.

Розвиток людської цивілізації — це розвиток досконалості міжлюдської взаємодії, комунікації, спілкування в найширшому розумінні слова. Як стверджує Н. Хамітов, «війна в Україні показала недосконалість і небезпечність світу, заснованого на полярності» [1, с. 37]. Увага, з якою філософський антрополог вдивляється у світ міжлюдських взаємин, дозволяє йому зафіксувати нещадний, кризовий висновок: «Виділення полюсів у світі людей і спільнот людей призводить до відносин, яким постійно загрожують маніпуляції і конфронтації, що робить війни незавершеними, перманентними і природними». Відтак війна, згідно із саркастичним висловом мислителя, «перетворюється на звичний вивих людства — дуже боляче, потім радісно, що все нібито закінчилось, а потім знову тяжко боляче…» [2, с. 37]. Тим самим заганяється в «підпілля» так званий садомазохистський, бунтарський симбіоз, не тільки окремих особистостей, а цілих країн і регіонів. Н. Хамітов вірить, (акцентуємо: саме вірить), що новий гуманізм, захований у надрах української ментальності та ідентичності, має шанси вправити цей вивих.

Ось як виглядає смислова генеалогія нового гуманізму в контексті війни і світоглядних пошуків Н. Хамітова: «Війна в Україні сьогодні — це світове протистояння нового гуманізму і неототалітаризму. В цьому смислі, в Україні і навколо України після 24 лютого 2022 року відбувається світова війна. Принаймні, у своїх екзистенціальних і світоглядних проявах» [1, с. 73]. Такий підхід докорінно змінює традиційні уявлення про війну як продовження політики іншими засобами, про співвідношення буття і свідомості. Осмислюючи феномен нинішньої війни, філософ-антрополог турбується про екзистенціальну долю людства, про захист антропосфери від будь-яких зазіхань з боку авторитарних і неототалітарних режимів. Він намагається достукатися не

лише до критично й гуманістично мислячої частини людства, а й до державних діячів. Йому важливо донести думку про те, що Україна як носій нового гуманізму вступила в битву не просто з Росією, а що це битва з неототалітаризмом у Росії. Більше того, це битва з паростками неототалітаризму в усьому світі. І водночас у собі. Тому це не тільки військова битва, але й екзистенціальна битва за вільний і людяний світ.

У зв'язку з цим зазначимо, що граничні й кризові ситуації — це випробування якимись природними чи соціальними катаклізмами. Сучасна війна спричинила екзистенціальну ситуацію, що набуває для окремої людини і людства загалом нещадно-кризового стану. Фіксуючи окреслену екзистенціальну строкатість війни, філософ усвідомлює, наскільки звичайні, симетричні відповіді (на удар мечем треба відповісти ударом меча) не розв'язують проблему. Крім цього, варто зауважити, що в критичній ситуації, якщо кидатися від однієї крайності до іншої, навіть цілеспрямовано прямуючи кудись, усе одно можна збитися на манівці. Екзистенціальний обшир проблеми спонукає автора книги до пропозиційної настанови, пов'язаної з таким феноменом, як віра. Саме на цьому антропорефлексивному чинникові варто надалі зосередити увагу.

Віра (англ. belief) як переконання має психологічне чи емоційне значення і у своєму первинному сенсі позначає те, що не потребує раціонального пояснення. Відтак, віра — це пропозиційна настанова на щось без вагомих на те підстав. Спостереження показують: віра завжди є вірою всупереч емпіричній дійсності. За таких теоретичних підходів віра може бути осмислена як репрезентація, як «дорожня карта», що підказує нам, як у сучасному світі орієнтується Н. Хамітов. На перший погляд може здатися, що він, висловлюючи віру в новий гуманізм, розмірковує як утопіст. Нам же видається, що філософом тут вловлено чи не найхарактернішу рису народу — мудрість. Підтвердженням такої світоглядної впевненості є образ України як Давида, який здатний нанести удар із пращі нового гуманізму по причині неототалітаризму — полярності світу. І такою далекобійною стратегічною зброєю є мудрість, без якої і майстерність, і мужність, і героїзм, і гуманізм стають привидами. Що ж розуміє автор під мудрістю? Антрополого-рефлексивна свідомість Н. Хамітова виокремлює під мудрістю таке ставлення до себе та Іншого, яке може обійтися без з'ясування, хто з нас є головним полюсом. Така теоретична розважливість, така мудрість в епоху зброї масового ураження цивілізації, як стверджує Н. Хамітов, «не є чимось метаграничним, а умовою виживання людства як біологічного виду».

Особливістю філософсько-антропологічного стилю праці Н. Хамітова є те, що він не просто занурюється в обстоювані теоретичні конструкції метаантропології, він їх переживає особистим досвідом повсякденного сучасного життя мисленника. Це не відсторонене мислення просто вченого, це мислення відповідальної перед собою людини. Це мислення живої свободолюбивої

людини, нашого сучасника, з індивідуальною траєкторією життя, певним складом душі та характеру, яка складає іспит на людяність. Замість безособового мислення як повчання інших, він обрав стиль есе, філософського есе, де розгортається жанр особистісної життєдумки, думки-сповіді, свого роду екзистенціально-експериментального репортажу інтелектуала (у книзі постали 63 тези як натяк на рік свого народження — на перший рік після Карибської кризи, коли світ стояв на краю безодні, заглянув у неї, але в останню мить зміг все-таки відійти, відчувши запаморочення і збагнувши наскільки світ крихкий).

І нарешті, ще одна далеко не другорядна, обставина, що вплинула на стиль мислення Н. Хамітова. За певною образністю, напруженістю стилю вдумливий читач відчуває спорідненість світоосягнення Н. Хамітова із жанром науково-художнього мислення видатних стилістів XIX і XX століть Ф. Ніцше («Есе Homo. Як стають самим собою») [4] і А. Камю («Міф про Сізіфа. Бунтівна людина») [5]. Ці дві постаті філософів-стилістів, які витворили вельми строкате й плідне смислове екзистенціальне поле, на якому саморозгортається оригінальне українське світовідчуття Н. Хамітова. У нових історичних умовах він продовжує кращі традиції Київської світоглядно-антропологічної школи (В. Шинкарука, О. Кульчицького, В. Табачковського) і пропонує свій перший досвід використання метаантропології історії.

Фіксуючи окреслені особливості стилю Н. Хамітова, варто звернути увагу ще на таку принципову антропорефлексивну обставину: він не просто грається зі стилем, ним рухає щире бажання зупинити вакханалію ксенофобії, що йде по всьому світу, яка є руйнівною для демократії і поживою для авторитаризму і тоталітаризму. Під час численних лекцій, семінарів, круглих столів, інтелектуальних диспутів він навіть своєю зовнішністю, вінтажним стилем одягу, жестами й мімікою випромінює впевненість у собі та в тих засадах світобачення, які він вибудовує впродовж свого творчого життя. Незважаючи на перепитії війни, мінливий і непевний світ, сприйнятливість молоді до маніпуляцій, він як відповідальна людина сповнений рішучості зупинити сповзання до неототалітаризму маси «гугл-мислячих» та їх поводирів. Свою налаштованість на розвиток критичного і креативного мислення вчений висловлює промовистими й сильними метафорами про «гниль неототалітаризму» або небезпекою «провалитися в неототалітаризм».

Для осмислення сутності й перспектив ситуації автор обрав біблійні образи Давида і Голіафа, які стали метафорами нового гуманізму і неототалітаризму. Філософ-антрополог вірить у потенціал людей, які мислять у всьому світі, в їхнє прагнення до нового гуманізму, філософського світогляду, свободи думки. Людство має перемогти неототалітарні тенденції у світі. Поєднуючи теоретичну строгість та образно-метафоричну влучність, Н. Хамітов пророче заявляє: «Я вірю, що неототалітаризм залишиться всього лише плямою на сторінках історії цивілізації. І залишиться він лише для того, щоб наші

нащадки набули імунітет до всього тоталітарного—того, що робить особистість засобом для розквіту співтовариства, накриваючи свободу саваном провини і перетворюючи любов у фанатизм. Я вірю, що Давид *завжди* перемагає Голіафа. Зовні і всередині. В усіх часах, світах і країнах…» [2, с. 131].

Отже, Н. Хамітов зробив свій внесок у велику й важку справу донесення до світу в добу світоглядних фейків правди про 23-тю війну Московії-Росії проти України та окреслив людинознавчі обрії досягнення гідного миру для України. Тут перед нами спливає світоглядно-сутнісна проблема війни: як закінчити війну і зберегти гідність Homo. Учений у цьому питанні маніфестує варіант оптимістичного дискурсу: війна не повинна закінчитися гібридним миром, оскільки останній є переплетінням війни та миру, котрий неминуче може призвести до нової війни в коротко- чи середньостроковій перспективі. Н. Хамітов наполягає на ідеї справжнього миру, який не повинен принижувати гідність однієї із сторін. Намагаючись розв'язати проблему гідного миру, він відштовхується від таких сутнісних рис українського народу, вироблених упродовж століть, як власна ідентичність і світоглядна толерантність, котрі проявилися в здатності приймати у власну культуру ментальні риси інших народів.

Філософсько-антропологічна рефлексія в єдності з філософсько-політичними розміркуваннями Н. Хамітова вражають своєю здатністю побачити в цій антиколоніальній війні за незалежність України шлях до деколонізації поневолених народів Російської Федерації. І цей шлях пролягає через самоусвідомлення значної частини самих росіян, їхнє світоглядне звільнення та рух до державотворення в цивілізованих рамках, що може призвести до трансформації агресивного політичного режиму РФ і подолання військової загрози не тільки для України, а й для багатьох демократичних країн. Так, теоретик-антрополог «розтрагічнює» проблему екзистенціальної війни та утверджує помірковано-оптимістичне світовідчування.

Саме звідси засновник школи метаантропології виводить чи не найпрограмніше метаантропологічне завдання для інтелектуалів нашого часу: здійснити «ціннісну революцію». Він зауважує, що ціннісна революція—це передусім духовна революція; вона означає повалення влади і безпеки з вершини провідних цінностей і заміну їх на свободу і любов. Дуже важливою з антропорефлексивного погляду є та обставина, що безпека і влада не виганяються з пантеону цінностей, просто вони перестають бути самодостатніми, перетворюються лише на засіб для захисту і розвитку любові й свободи. Важливо, що в рецензованій книзі любов і свобода постають не лише як вимога та виклик, а і як воля. Але ж реалії сучасного життя й культурний ресентимент нинішньої Росії живлять не волю до світоглядної ціннісної впевненості й людяності, а радше до непевності й антигуманності.

Хоча екзистенціальні спостереження виявляють немало інтелектуалів у світі, потенційно готових здійснити те, що Н. Хамітов називає «ціннісною

революцією». Згадаймо, коли перед людиною відкрився жах термоядерної війни і через відчуття власної відповідальності в глибинах самосвідомості й у глибинах трансцедентного світу науки середини XX століття з'явився відомий «Маніфест Рассела—Ейнштейна». Центральний момент цього звернення 11-ти всесвітньо відомих учених-інтелектуалів—заклик до людяності: «Ми звертаємося як люди до людей: пам'ятайте, що ви належите до роду людського, і забудьте про все інше» [6].

Тому сьогодні так важливо, щоб частина людства, яка критично й гуманістично мислить, почула й усвідомила світоглядно-антропологічне переконання Н. Хамітова: «Масштаби і глибина війни в Україні перевершують всю решту воєн у сучасному світі. Це гібридна війна, що ввійшла у свою максимально гарячу фазу. І вона носить екзистенціальний характер—це війна не за економічні інтереси або навіть не просто за території, це війна за цінності, за спосіб життя й долю. І йдеться про долю не тільки України, але й всього західного світу» [7].

З усього, про що мовилося раніше, стає зрозумілим, що новий гуманізм—це перш за все ціннісна революція. Не випадково Н. Хамітов підкреслює, що війна в Україні виступає тригером для неї. Безумовно, у цьому глобальне значення боротьби українського народу за свободу, демократію і гуманізм.

Метаантропологія історії XXI століття, створена Н. Хамітовим і реалізована ним у його книзі «Війна в Україні»,—це не утопічний проєкт подолання реалій суворої дійсності, коли людство стоїть на краю прірви, це інтелектуальний проєкт творення нового світоустрою, в якому буде панувати свобода, співтворчість і справжній мир. Засобом його досягнення є висунута світоглядна ідея нового гуманізму XXI століття, яка вбачається автором в образі України, у кращих її рисах, в її гідності та мужності. Не варто сприймати такий проєкт як «приниження» сили і знання задля віри. Віра допомагає кожному з нас «вціліти» в ситуації війни, коли кожен мить твого буття засвідчує його відносність, але жити весь час, усвідомлюючи свою вразливість у світі насилля й крові, нестерпно. Потрібна віра—цей, мабуть, не простий та безболісний для інтелектуала принцип. Тому ми віримо, що новий гуманізм переможе неототалітаризм, як Давид переміг Голіафа.

Світова філософсько-антропологічна думка тяжіє до посилення людяності. Метаантропологізм Н. Хамітова у вигляді нового гуманізму надає їй метафізично-космічної потуги, виразного громадянського звучання, засвідчуючи тяглість української інтелектуальної традиції і невіддільність від світової цивілізації та культури. Тож, мабуть, не випадково вищий смисл перемоги України в екзистенціальній війні проти Росії мислитель убачає у відстоюванні й розвитку цивілізаційної суб'єктності нашої країни [8].

Вдивляючись у себе, кожен з нас по-своєму пізнає світ і відкриває його потаємні смисли. За всієї нашої недовіри й критицизму, ми приречені здати

іспит на людяність, залучаючи до цього весь можливий і неможливий потенціал героїзму. У серці кожного українця живе дух свободи, «дух, що тіло рве до бою» (І. Франко), а смислове осердя реального героїзму завжди перевищує його потенціал. Бо ж кожен українець у цій екзистенціальній битві самоствердився в переконанні, що в момент героїчного пориву, який набув ознак національного спротиву, людина отримує невичерпний потенціал ноосферного Логосу, що додає нам сил та енергії. В умовах фундаментальної антропологічної кризи, екологічних катаклізмів, екзистенціальної війни Н. Хамітов, розвиваючи глибинні ідеї Київської світоглядно-антропологічної школи, відкриває нові «горизонти» світобачення й пропонує цілісну концепцію людини з акцентом на її душевності й духовності. І справді, у цій книзі ми стикаємося зі вражаючими зразками метаантропологічного потенціалізму, який із можливості переходить у дійсність, що є органічним виявом метаантропологічної позиції філософа і вченого.

Рецензована книга Назіпа Хамітова, на наш погляд, належить до кращих зразків суспільно-гуманітарної літератури сучасної України — і не лише України, присвячених пошуку світоглядно-антропологічних орієнтирів подолання пандемії війни. Закладена в ній воля до нового гуманізму, важливим компонентом якої є воля до метаантропологічного потенціалізму, допоможе перемогти пандемію неототалітаризму у світі.

Список посилань

1. Khamitov N. The War in Ukraine and the new Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of the 21s century. Sofia: KIBEA Publishing, 2023. 124 c.
2. Хамитов, Н. Войната в Украйна и новият хуманизъм: Давид срещу Голиат. Метаантропология на историята на XXI век. София: КИБЕА, 2023. 124 с.
3. Хамитов, Н. Война в Украине и новый гуманизм: Давид против Голиафа. Метаантропология XXI века. София: КИБЕА, 2023, 124 с.
4. Ніцше Ф. Ессе Homo. Как становятся самим собою; пер. с нем. Ю. Антоновского. Київ: Фоліо, 2013. 224 с.
5. Камю, А. Міф про Сізіфа. Бунтівна людина; пер. з фр. О. Жупанського. Київ: Фоліо, 2022. 448 с.
6. Всесвітня академія мистецтв і наук. Маніфест Рассела — Ейнштейна. *URL: https://huxley.media/uk/ljudstvo-u-nebezpeci-manifest-rassela-ejnshtejna-1955-aktualnij-waas-zaklikaie-do-poshirennja/ (дата звернення 15.03.2024)*
7. Гужва А. Интервью Н. Хамитова о его новой книге «Война в Украине и новый гуманизм: Давид против Голиафа. Метаантропология истории XXI века». *URL: https://un-sci.com/ru/2024/02/25/novyj-gumanizm-eto-prezhde-vsego-czennostnaya-revolyucziya-nazip-hamitov/ (дата звернення 15.03.2024)*

8. Пирожков С.І., Хамітов, Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020. 256 с.

References

1. Khamitov, N. (2023). The War in Ukraine and the new Humanism: David versus Goliath. Metaanthropology of history of the 21st century. Sofia: KIBEA Publishing, 124p.
2. Khamitov, N. (2023). The War in Ukraine and the new Humanism: David versus Goliath. Metaanthropology of history of the 21s century. Sofia: KIBEA Publishing, 124 p. [In Bulgarian].
3. Khamitov, N. (2023). The War in Ukraine and the new Humanism: David versus Goliath. Metaanthropology of history of the 21s century. Sofia: KIBEA Publishing, 124 p. [In Russian].
4. Nitsshe, F. (2013). Essay Homo. How they become themselves. Transl. from German by Yu. Antonovskyi. Kyiv: Folio, 224 p. [In Russian].
5. Camus, A. (2022). The myth of Sisyphus. A rebellious person. Transl. from French by O. Zhupanskyi. Kyiv: Folio, 448 p. [In Ukrainian].
6. World Academy of Art and Sciences. (1955). Manifest by Russell—Einstein. URL: https://huxley.media/uk/ljudstvo-u-nebezpeci-manifest-rassela-ejnshtejna-1955-aktualnij-waas-zaklikaie-do-poshirennja/ . [In Ukrainian].
7. Huzhva, A. (2024). Interview with N. Khamitov about his new book "War in Ukraine and new humanism: David against Goliath. Metaanthropology of the history of the 21st century" to *the Granite of Sciences Journal*. URL: https://un-sci.com/ru/2024/02/25/novyj-gumanizm-eto-prezhde-vsego-czennostnaya-revolyucziya-nazip-hamitov/. [In Russian].
8. Pirozhkov, S.I. & Khamitov, N.V. (2020). Civilizational subjectivity of Ukraine: from potentials to a new worldview and human existence. Kyiv: Naukova dumka, 256 p. [In Ukrainian].

UDC 141.319.8 DOI 10.17721/2415-88IX.2024.92.429-438

Viktor Dovbnya

Doctor of Philosophy, Associate Professor,

Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work in K. D. Ushynskyi Chernihiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Chernihiv, Ukraine)

https://orcid.org/0000-0001-6860-4730

e-mail: prorector_chippo@ukr.net

HOW TO PASS THE HUMANNESS TEST?

The review of the monograph by *Nazip Khamitov «The War in Ukraine and the new Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of the 21st century».* Sofia: KIBEA, 2023. 124 p.

The review is devoted to the analysis of the new book by the famous Ukrainian philosopher, writer, psychoanalyst Nazip Khamitov «The War in Ukraine and the new Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of the 21st century», released by the Bulgarian publishing house KIBEA in

three languages — English, Bulgarian and Russian. The article emphasises the relevance of this scientific research, highlighting the key ideas and concepts that are the focus of thoughtful readers, regardless of age, profession and position, in the book under review.

Keywords: Nazip Khamitov, philosophical anthropology, new Humanism, meta-anthropology, meta-anthropology of history, meta-anthropological potentialism, totalitarianism, neo-totalitarianism, existential war, honourable peace.

Стаття-рецензія надійшла до редакції 12.02.24

© Довбня В. М., 2024

Academic journal

Politology Bulletin

Issue 92 (2024)

The issue was worked on by:
Editor Mykola Khylko
Technical editor and layout designer Yevhen Tovmash

Journal homepage: https://zpv.knu.ua/

The journal is available on
the websites of the academic databases and libraries:
http://www.nbuv.gov.ua (Vernadsky National Library of Ukraine);
http://www.library.univ.kiev.ua (Maksymovych Scientific Library).

Format: 70x108/16. Font: Cambria
Conventional printed sheets: 35,75; accounting publishing sheets:
36.0; circulation: 100.

Editorial:
"Politology Bulletin",
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
auditorium 308-A (Department of Political Science),
60 Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine
Phone: (+38044) 239 3383.
Web: https://zpv.knu.ua/. E-mail: mykola.khylko@gmail.com

Publisher:
"Vadex" Ltd.,
9 Berezhanska str., 04074, Kyiv, Ukraine
Phone: (+38067) 502 2242. Web: http://vadex.com.ua. E-mail: tovmash_d@ukr.net
Certificate of registration in State register of publishers
DK #4285 of 27.03.2012

The author's copy of the journal is sent to the address,
specified by the author, at her/his expense.

Наукове видання

Політологічний вісник

Випуск 92

2024 рік

Над випуском працювали:
Редактор Микола Хилько
Технічний редактор та верстальник Євгеній Товмаш

Веб-сайт журналу: https://zpv.knu.ua/

Журнал доступний на академічних веб-ресурсах:
http://www.nbuv.gov.ua (ЦНБУ ім. В. І. Вернадського);
http://www.library.univ.kiev.ua (Наукова бібліотека ім. М. Максимовича).

Формат 70×100/16. Гарнітура Cambria
Ум. друк. арк. 35,75. Обл.-вид. арк. 36,0. Наклад 100 пр.

Адреса редакції:
«Політологічний вісник»,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології),
м. Київ, 01601, Україна
Тел.: (+38044) 239 3383.
Web: https://zpv.knu.ua/. E-mail: mykola.khylko@gmail.com

Виготовлювач:
ТОВ «Вадекс»,
вул. Бережанська, 9, 04074, Київ, Україна
Тел.: (+38067) 502 2242. Web: http://vadex.com.ua. E-mail: tovmash_d@ukr.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи
ДК №4285 від 27.03.2012 р.

Авторський примірник журналу надсилається на вказану
автором адресу за його кошти.